ΩΡΙΓΕΝΟΥΣ
ΤΑ
ΕΥΡΙΣΚΟΜΕΝΑ ΠΑΝΤΑ.

ORIGENIS
OPERA OMNIA

QUAE

GRAECE VEL LATINE TANTUM EXSTANT

ET

EJUS NOMINE CIRCUMFERUNTUR.

Ex variis Editionibus et Codicibus manu exaratis, Gallicanis, Italicis, Germanicis et Anglicis collecta, recensita atque annotationibus illustrata, cum vita Auctoris et multis Dissertationibus.

Ediderunt

CAROLUS ET CAROL. VINCENT. DE LA RUE
Presbyteri et Monachi Benedictini e Congregatione S. Mauri.

Denuo Recensuit Emendavit Castigavit

Carol. Henric. Eduard. Lommatzsch
Philos. Dr. Theolog. Licent. ejusdemq. in Seminar. Viteberg. Professor.

TOMUS XXII.

Berolini 1846.
Sumtibus Haude et Spener.
(S. J. Joseephy.)

ORIGENIANORUM

PARS I.

Ex

Nova Editionum Rothomagensis, Coloniensis atque Parisiensis Recognitione

Edidit

Carol. Henric. Eduard. Lommatzsch
Philos. Dr. Theolog. Licent. ejusdemq. in Seminar. Viteberg. Professor.

Berolini 1846.
Sumtibus Haude et Spener.
(S. J. Joseephy.)

PETRI DANIELIS
HUETII
ORIGENIANA.

OPERIS TOTIUS PROLOGUS ET PARTITIO.

Colligenti [1]) mihi superstites primigeniorum Origenis Operum reliquias, et in publicam lucem dare paranti, optimum factu visum est, et vulgo utile, nec a Scriptorum aetatis hujus, qui Veterum edendis monumentis operam suam consecrarunt, consuetudine alienum, res Origenis referre. Quod parce a nonnullis, indiligenter ab aliis, plene, et animo vel amore, vel odiis vacuo, a nemine omnino factum adhuc, sedulam et affectibus liberam tractationem exposcebat. Res Origenis dico, non gestas modo, sed cogitatas etiam ab eo, et literis proditas: nec enim agendo solum, sed meditando quoque, commentando et scribendo vitae suae otia Origenes partitus est. Quamobrem trifariam dividetur istud, quod aggredimur, opus. Ac primum ipsius perscribemus vitam, facta, mores, et

1) Cfr. edd. Huet. Tom. I. Fol. 1. seqq. coll. ed. Ruaei Tom. IV. et quidem Append. pag. 79. seqq. — Ed. Ruaei hunc offert titulum: Clarissimi Petri Danielis Huetii, Episcopi Abrincensis, Origeniana.

obitum. Hinc de ejus eruditione disseremus, et dogmatis, quae magnas in Ecclesia, dum viveret, majores post ejus excessum turbas conciverunt. Scripta demum ejus, quae multorum Critica vexavit, attingentur et discernentur.

LIBER PRIMUS.

ORIGENIS VITA.

Libri primi partitio.

Quatuor capitibus liber iste absolvitur. Primum continet, quidquid natales inter Origenis, et Severi Imperatoris mortem intercessit. Secundum pertinet ab obitu Severi ad initia imperii Maximini. Tertium res Origenis a Maximini primordiis ad Philippi necem gestas complectitur. Quartum a Philippi morte exorsum in Origenis occasu desinit.

CAPUT PRIMUM.

I. Origenis patria, aetas, parentes. II. Nomen. III. Cognomenta. IV. Institutio puerilis, indoles. V. Praeceptores et studia. VI. Utrum Ammonium audiverit. VII. An plures fuerint Origenes, et plures Adamantii. VIII. Leonidae martyrium. IX. Origenes Grammaticam publice profitetur, Catechumenos instituit, Martyribus praesto est. X. Utrum hoc tempore Caesaream Cappadociae iverit. XI. Grammaticae docendae munus abdicat. XII. Piae ejus exercitationes. Plurimi ex ejus discipulis martyrium obeunt. XIII. Se ipse evirat.

I. Origenes, genere [1]) Aegyptius, Alexandriae natus est anno Christi, ut videtur, centesimo octogesimo quinto,

---

[1]) Genere quidem Aegyptium fuisse Origenem tra-

PETRI DANIELIS
HUETII
ORIGENIANA.

OPERIS TOTIUS PROLOGUS ET PARTITIO.

Colligenti [1]) mihi superstites primigeniorum Origenis Operum reliquias, et in publicam lucem dare paranti, optimum factu visum est, et vulgo utile, nec a Scriptorum aetatis hujus, qui Veterum edendis monumentis operam suam consecrarunt, consuetudine alienum res Origenis referre. Quod parce a nonnullis, indiligenter ab aliis, plene, et animo vel amore, vel odiis vacuo, a nemine omnino factum adhuc, sedulam et affectibus liberam tractationem exposcebat. Res Origenis dico, non gestas modo, sed cogitatas etiam ab eo, et literis proditas: nec enim agendo solum, sed meditando quoque, commentando et scribendo vitae suae otia Origenes partitus est. Quamobrem trifariam dividetur istud, quod aggredimur, opus. Ac primum ipsius perscribemus vitam, facta, mores, et

[1]) Cfr. edd. Huet. Tom. I. Fol. 1. seqq. coll. ed. Ruaei Tom. IV. et quidem Append. pag. 79. seqq. — Ed. Ruaei hunc offert titulum: Clarissimi Petri Danielis Huetii, Episcopi Abrincensis, Origeniana.

obitum. Hinc de ejus eruditione disseremus, et dogmatis, quae magnas in Ecclesia dum viveret, majores post ejus excessum turbas conciverunt. Scripta demum ejus, quae multorum Critica vexavit, attingentur et discernentur.

LIBER PRIMUS.

ORIGENIS VITA.

Libri primi partitio.

Quatuor capitibus liber iste absolvitur. Primum continet, quidquid natales inter Origenis, et Severi Imperatoris mortem intercessit. Secundum pertinet ab obitu Severi ad initia imperii Maximini. Tertium res Origenis a Maximini primordiis ad Philippi necem gestas complectitur. Quartum a Philippi morte exorsum in Origenis occasu desinit.

CAPUT PRIMUM.

I. Origenis patria, aetas, parentes. II. Nomen. III. Cognomenta. IV. Institutio puerilis, indoles. V. Praeceptores et studia. VI. Utrum Ammonium audiverit. VII. An plures fuerint Origenes, et plures Adamantii. VIII. Leonidae martyrium. IX. Origenes Grammaticam publice profitetur, Catechumenos instituit, Martyribus praesto est. X. Utrum hoc tempore Caesaream Cappadociae iverit. XI. Grammaticae docendae munus abdicat. XII. Piae ejus exercitationes. Plurimi ex ejus discipulis martyrium obeunt. XIII. Se ipse evirat.

I. Origenes genere [1]) Aegyptius, Alexandriae natus est anno Christi, ut videtur, centesimo octogesimo quinto,

[1]) Genere quidem Aegyptium fuisse Origenem tra-

annum jam sextum imperante Commodo, nonum vero Christianam rempublicam administrante Eleuthero Papa, Triario Materno, M. Atilio Bradua COSS. Cum enim decimum septimum aetatis annum egisse eum scribat Eusebius Hist. Eccles. lib. VI. cap. 2., quo tempore martyrium expetivit pater ejus Leonides, anno [1]) nempe Severi decimo, plane ab eo, quem dixi, cardine, vitae initium videtur duxisse. Biennio juniorem faciunt Fasti Siculi, aliique, et in annum, qui fuit Clodio Crispino, et Papirio Aeliano COSS., ortum ejus conferunt. Eadem videtur Mariani Scoti ratio; nam in annum Christi 204. Leonidae martyrium conjicit. Toto vero triennio recentiorem credidit Origenem Hermannus Contractus: nonnulli etiam quadriennio. Nos Eusebii sequimur ἐπιλογισμούς. Pater illi fuit is, quem dixi, Leonides, omni virtutum genere insignis, et sacris disciplinis apprime institutus, episcopatu [2]) etiam, ut scribit Suidas, praeditus. Matris nomen silentio auctores presserunt.

---

dunt Eusebius, Epiphanius, et alii: at veterum nullus disertis verbis docet eum Alexandriae natum esse. R.

[1]) Eusebius nullibi in Hist. sua Eccles. dicit anno Severi decimo passum esse Leonidem Origenis patrem. Id unum narrat lib. VI. cap. 2., Severum anno imperii sui decimo, Laeto Alexandriae et totius Aegypti praeside, ecclesiam catholicorum in ea urbe gubernante Demetrio episcopo, acerbissimam excitasse persecutionem, in qua martyrium subierit Leonides. An autem primo persecutionis anno, an secundo passus sit, id silentio praeterit. Non ergo in Hist. Eccles., sed in Chronico diserte Leonidae martyrium anno Severi decimo adscribit Eusebius; quem sequitur Hieronymus in Catalog. Script. Eccles. cap. 54., ubi ait: *Origenes, qui et Adamantius, decimo Severi Pertinacis anno adversum Christianos persecutione commota, a Leonide patre, Christi martyrio coronato, cum sex fratribus et matre vidua pauper relinquitur annos natus circiter decem et septem.* R.

[2]) Duo item Codd. Vaticani Mss. in Hieronymiano Catalogo Scriptor. Eccles. cap. 54. legunt: *Origenes.... a Leonide episcopo patre, martyrio coronato,* etc. R.

II. Origenes appellatus est: cujus nominis etymon a multis disquisitum est. Theophanes Cerameus Hom. 22. *Ὠριγένην τῆς ὀργῆς ἐπώνυμον* appellat: sed non tam, ut videtur, ad indicandam nominis originem, quam ad suggilandum Origenem quaesita ex vocis sono occasione. Erasmus, Caninius, Hoeschelius, et Schottus, viri Graecis literis luculenter exculti, nonnullique praeterea, *Ὠριγένην* dictum putant, quasi *ὄρειον τὸ γένος*, *Ὀρειγενὴν*, *ἐν ὄρει γεννηθέντα*. Johannes Tarinus, et alii, ita eum existimant appellatum, quasi *ὥριον*, seu *ὥριμον γεννηθέντα*, *mature genitum*. Inepte Badius, qui dictum fingit ab *ὀρὸν*, [1]) quod idem est ac *ὄρον*. Ego ab Oro, qui Aegyptiorum Deus est, nomen illud profluxisse existimo, quemadmodum a Jove, Diogenem; a Mercurio, Hermogenem. Neque vero miretur quisquam Christianos parentes ab Ethnicorum Deo derivatam appellationem filio indidisse; id enim tum erat usu pervagatum, nec [2]) ejusmodi nomina abjiciebant Catechumeni, cum Christi fidem amplectebantur; atque hinc Dionysius ille Areopagita, Apollos Alexandrinus, Phoebe, Hermas, Hermes, Nereus et Diotrephes, Lucae, [3]) Paulo, [4]) et Joanni [5]) inter Christianos commemorati; hinc Ammonii, Serapiones, Athenagorae, Apollinarii, Demetrii, Isidori. *Quis* [6]) enim,

---

[1]) Sic edd. H. et R.

[2]) Verum tamen Eusebius de martyribus Palaestinae cap. XI. pag. 337. refert Aegyptios fratres ad tyrannum perductos, nomina idolorum sibi ab ortu imposita abjecisse, et prophetarum nomina, Eliae, Jeremiae atque Esaiae, et Samuelis ac Danielis sibi adscivisse. R.

[3]) Cfr. Act. XVII, 34. XVIII, 24.

[4]) Cfr. Rom. XVI, 1. 14. 15.

[5]) Cfr. III Joann. vers. 9.

[6]) Sic Athenagoras Legation. pro Christianis, non longe ab initio: *Οὐδὲν δὲ ὄνομα ἐφ᾽ ἑαυτοῦ καὶ δι᾽ αὐτοῦ οὐ πονηρὸν, οὐδὲ χρηστὸν ὀνομάζεται· διὰ δὲ τὰς*

ait Tertullianus,[1]) *nominum reatus*? Quod autem objici potest ab Oro Orogenem fuisse dicendum, non Origenem, de nihilo est; nam primum responderi potest sic pro *ἀργοφόντης*, Mercurium *ἀργειφόντην* fuisse dictum; sic *Cephisidoro* nomen fuisse cuidam Aristotelis adversario, qui *Cephisodorus* fuerat appellandus; usu quoque receptissimum esse apud Latinos ita nomina conflare; sic *Dionysipolitas* appellasse Ciceronem, quos alii *Dionysopolitas;* sic *Demiphonem, et Clitiphonem* a Comicis dictos, qui ab aliis *Demophoon, et Clitophon*; sic *Phoebigenam* a Virgilio, qui *Phoebogena* dici debuisset. Et ut similem nominum coagmentationem proferre nullam possemus, quis accuratam Hellenismi munditiem in Alexandrina requirat dialecto, quae[2]) a Macedonica profecta est, barbara ipsa primum et impura, et extra Graecarum censum numerata, tot deinde gentium commercio inquinata, et ab Aegyptiis demum, inter quos consedit, distorta et corrupta. Inde fit, ut Alexandrinorum loquelam tam saepe carpant Critici antiqui, Phrynichus, Thomas Magister, et Helladius Besantinous. Verum his omissis genuina responsio ex sequentibus facile exstabit. Orus Aegyptiorum Deus is est Osiridis et Isidis filius, quem Apollinem esse, et Solem Veteres magno consensu tradi-

---

ὑποκειμένας, ἢ ἀγαθὰς πράξεις, ἢ φλαυρὰ ἢ ἀγαθὰ δοκεῖ. R.

[1]) Cfr. Tertull. Apolog. pag. 28.

[2]) Plutarchus in Antonio narrat Cleopatram multarum gentium linguas didicisse: *τῶν πρὸ αὐτῆς βασιλέων οὐδὲ τὴν Αἰγυπτίων ἀνασχομένων περιλαβεῖν διάλεκτον, ἐνίων δὲ καὶ τὸ Μακεδονίζειν ἐκλιπόντων.* Barbaram autem fuisse hanc e Macedonica natam Alexandrinam dialectum innuit Sextus Empiricus adversus Mathemat. pag. 42. Vide insuper Alex. Morum in causa Dei part. II. quaest. 6. pag. 138. At Vossius adversus Critic. Simonii pag. 16. linguam Alexandrinorum pertendit fuisse Atticam. R.

derunt. Orum seu Horum dictum existimavit Horus Apollo, quod horis praesit; Horas contra nomen ab eo traxisse, et quatuor anni tempestates ὥρους indidem dictas, et annum, et Graecorum annales, et eorum scriptores ὡρογράφους, tradunt Macrobius lib. I. Saturn. cap. 21., et Censorinus cap. 19. Inepte Horus Apollo. Ἐμοὶ μὲν οὖν Αἰγύπτιον φαίνεται, καὶ οὐδαμῶς Ἑλληνικὸν ὄνομα Ὧρος εἶναι, inquit Pausanias in Corinth.: vere. Salmasius epist. 78. Orum nomen habere censet a veteris linguae Aegyptiae vocabulo: πιουρό, vel absque articulo: οὐρό, quod *Regem* sonat. Ita certe quidem saepe exponit Ibno Cabar in Scala magna, quam edidit Kircherus. Sunt, qui derivent a חֶרֶס, id est, *Sol.* Ad quos minime quidem possum accedere: Ὧρος enim factum est ex Aegyptio Or, cui a Graecis addita terminatio est. Or nomen fuit pastori cuidam Aegyptio, Telegoni patri, qui septimus ab Inacho Aegypti regnum tenuit. Hujus meminit Hieronymus in Chronici Eusebiani libro posteriore, et alterius Or in ep. ad Ctesiphontem adversus Pelag. cap. 2. Aegyptiorum Abbatum duorum vitam scripsit Palladius in Lausiacis, quorum alteri Or nomen fuit, alteri Pior, praefixo nimirum Aegyptio articulo masculino. Idem alio loco meminit virginis Taor, nomini Or praefixo itidem articulo feminino Aegyptio. Or genuinum est Dei hujus Aegyptiaci nomen, unde Ὧρος Graecum, adjecta terminatione. Quemadmodum autem in honorem Dei illius non unus appellatione Graecanica Ὧρος dictus fuit; ita et Aegyptiacum Ὦρ multi in nomen asciverunt. Quod si quis ergo ita dictus reperiatur, non per metaplasmum pro Ὧρος ita putetur nuncupatus, ut conjectat Scaliger; sed Ὧρος e contrario a primigenio Ὦρ inducta Graecanica forma detortum existimetur. Ὦρ autem purum putum Ebraicum est אוֹר, quod lucem significat, et pro ipso etiam Sole usurpatur Job. XXXI. 26., nec non est Job. XXXVI, 30. et Jesai. V, 30., juxta quorundam interpre-

tum expositionem. Jam vero unde manarit Origenis nomen in promtu est; ab ὤρ nimirum fieri debuit Ὠριγένης, non Ὠρογένης, quemadmodum ab ἦρ, ἠριγένεια ἠώς, non ἠρογένεια· a πῦρ, πυριγενής, Bacchi Epitheton apud Nonnum. Origenes igitur idem fuerit quod *Phoebigena*, non quod *Montigena*. Erasmum, Caninium, ceterosque in fraudem illexerunt haec Etymologi verba: Εἰ [1]) μὲν φωνῆεν ἐπιφέρηται, ἢ ἓν ἁπλοῦν σύμφωνον, φυλάττεται ἡ ει δίφθογγος. Οἷον· ὄρει, ὀρείαυλος· ὀρειγενὴς, ὁ ἐν τῷ ὄρει γεννηθείς. Haec rectius intellexissent profecto, si ad sequentia attendissent: Τὸ γὰρ κύριον ὄνομα καὶ βαρύνεται, καὶ διὰ τοῦ ω μεγάλου γράφεται, καὶ διὰ τοῦ ι. Nec enim apertius significare poterat Etymologiarum auctor aliud esse, Ὀρειγενής, aliud, Ὠριγένης. Ac alio itidem loco [2]) nomina illa, Ὠριγένης et Ὠρίων, patronymica esse docet, nec proinde ἀπὸ τοῦ ὄρους, sed ἀπὸ τοῦ ὤρου τὸ Ὠριγένης derivari. Ὠρίων autem usitatum inter Aegyptios multorum nomen fuit. Duorum ejus nominis Grammaticorum meminit Suidas, Thebaei alterius, alterius Alexandrini. Ab Oro scilicet, quo etiam nomine complures, ut dixi, gavisi sunt. Ipse venator Orion, qui inter astra relatus est, non quasi Οὐρίων, quod etymon Graecia mendax confinxit, sed ab Hebraeo potuis אור, quasi dicas, *Lucidus,* nomen habuit; hic est enim unus asterismus omnium lucidissimus. Hebraicum autem nomen habuisse ipsum eo credibilius est, quod in Boeotia vixit, itidem ut Cadmus Orionis aetate non multo superior, qui Phoenicum linguam in Graeciam intulit. Addit Hoeschelius [3]) pro Ὀρειγενής factum Ὠριγένης, quemadmodum pro Ὀρεσίτροφος poetae Ὠρεσίτροφος dixerunt. Id nollem erudito viro excidisse; quod

---

[1]) Cfr. Etymolog. magn. in voc. Ὀρίγανον.

[2]) Cfr. Etymolog. magn. in voc. Ἀτρείδης.

[3]) Cfr. Hoeschel. in Origen. contra Cels. lib. I.

enim metri necessitate adducti ausi sunt poetae aliquando, id in legem aut exemplum trahere non debuit. Nec felicior aliorum conjectura, qui Origeni nomen factum volunt, quod tempestive genitus sit; nam sic scriberetur *Horigenes*, non *Origenes*. Inane est autem, quod ejus sententiae confirmandae gratia adjecit vir eruditus, se in vetustis Codicibus Origenis nomen cum aspiratione scriptum saepissime reperisse: certum quippe est longe etiam frequentius aspiratione carere: ab Horo nimirum appellatio est, qui aspirationem sibi vindicat aliquando, saepius etiam respuit.

III. Id ergo nominis a puero habuit Origenes; at annis subinde prodeuntibus Adamantius cognominatus est: *ὅτι ἀδαμαντίνοις δεσμοῖς ἐῴκεσαν οὓς ἂν δήσειε λόγους*, inquit Photius Cod. 118.; vel propter mentis adamantinum robur, quae nullis in illustranda Scriptura, et in scribendo laboribus defatigaretur, quemadmodum in epistola ad Marcellam prodit Hieronymus; vel quod tanquam invictus adamas fortiter verae fidei opem ferret, omniaque in se missa Haereticorum tela veritate ipsa retunderet. Atque id cognomentum sibi hunc ipsum adscivisse tradit Epiphanius Haeres. 64. cap. 73. Hinc [1]) refellitur Erasmus in vita Origenis, illud ipsi jam a vitae exortu, non ex moribus inditum existimans. Ab ingenti etiam librorum, quos assidue scribebat, copia *συντάκτης*, sive *συντακτήριος*, [2]) sive *συντακτικός* dici meruit. Chalcenteri etiam attributum est ei ab Hieronymo cognomentum, ad Didymi illius Alexandrini Grammatici exemplum, qui ob

---

[1]) Equidem in hoc errore versabatur, cum Origenis vitam scribebat; sed aliud docet in Adagiis, dictum nempe fuisse Adamantium ob incredibilem numerum librorum, quos scripsisse dicitur. R.

[2]) Cum ait Suidas Origenem dictum esse *συντακτήριον*, longe fallitur. *Συντάκτης* enim dictus est, teste Epiphanio, non *συντακτήριος*, neque *συντακτικός*. R.

indefessum scribendi studium, et assiduam circa libros moram, eandem appellationem consecutus est; supra tria siquidem librorum millia et quingentos conscripsit, cum multo plures Origenem scripsisse proditum sit: minime autem dum viveret Adamantius noster Chalcenteri nomen gessit. Paribus de causis Apion Grammaticus, ac itidem Aegyptius, propter inusitatam in literariis laboribus constantiam, *μόχθος* cognomine dictus est. Sed redeamus ad propositum.

IV. Sex [1]) praeter Origenem filios suscepit Leonides: at cum in illo admodum etiam tum puero magna ad virtutem eluceret indoles, omnem fere patris amorem ac studium ad se convertit. Hunc itaque sibi domestica institutione, assiduisque praeceptis formandum suscepit Leonides, animumque rudem primis imbuit Christianae pietatis, divinarumque simul et exoticarum doctrinarum elementis: sed ita tamen, ut in quotidianis exercitationibus, humanarum literarum studiis sacrae disciplinae praeirent. Erat omnino in puero ingenium peracre et fervidum, singularis memoria, flagrans et incredibile studium, ut, quidquid sibi impositum esset ad discendum, non tam exciperet quam arriperet, docentemque patrem discendo et quaerendo defatigaret. Cum enim selecti e Scriptura sancta loci singulis quibusque diebus memoriae commendandi ipsi proponerentur, proclivi verborum sensu non contentus, satagebat subire ad interiora, et reconditas sententias evolvere, patremque assidua percontatione lacessebat. Ac puerum quidem immoderata quadam ingenii ubertate superfluentem coërcebat, palamque castigabat; sed felicem nihilominus animi calorem tacitus admirans futurum augurabatur, ut ad majora aspiraret aliquando, filioque nondum puberi summa omnia judicio suo tribuebat. Sed

---

[1]) Cfr. Euseb. Hist. Eccles. lib. VI. cap. 1. et 2.

quas interdiu blanditias prudentia et gravitas continuerant, eas noctu patrius amor exprimebat; ferunt siquidem dormientis cubiculum pueri saepe ingressum patrem, nudatum filii pectus, sic tanquam aliquod Spiritus sancti domicilium fuisse exosculatum, Deoque grates egisse, qui se tam felici prole auxisset.

V. Postquam [1]) domesticis praeceptionibus roboratus animus publicam lucem quaerere coepit, Clementi [2]) Alexandrino, qui Pantaeni scholam regendam susceperat, in disciplinam traditus est, quo magistro tantum valuit ingeniosi adolescentis exercitatio, ut praeter artium sacrarum disciplinam, ad quam meditationes fere referebat omnes, maximam etiam colligeret memoriam antiquitatis, et mathematicas ad haec artes, facultatemque oratoriam adjungeret. Applicavit deinde sese ad Ammonium, cognomento Saccam, et in ejus exhedris insignem Philosophiae peritiam comparavit, sed Platonicae praesertim, quae tam altas in ejus animo radices egit, ut succrescentes Christianae doctrinae fruges interficeret; nam ecclesiae scita fere exigebat ad normam Platonis, et sincera Christi dogmata Platonicis, ut ita dicam, coloribus oblinebat.

---

[1]) Cfr. Euseb. Hist. Eccles. lib. VI. cap. 6.

[2]) Videtur in hac Clementis schola condiscipulum habuisse Alexandrum, Hierosolymitanum postea episcopum, virum sanctissimum, quem acerrimum deinde sui defensorem expertus est. Ambo enim apud Euseb. Hist. Eccles. lib. VI. cap. 14. Clementem ut parentem, et conciliatae inter se amicitiae auctorem agnoscunt. Eodem honore ut magistrum prosequuntur Pantaenum. Ad id autem, quod objicit clarissimus Huetius ex Eusebio, Origenem etiam tum puerum Clementis auditorem fuisse; post Pantaenum autem Alexandrinae scholae Clementem praefuisse, respondet Tillemontius, Pantaenum quidem in Jndiam profectum esse circa annum Christi 189., cum quadrimus adhuc erat Origenes; sed ipsum postea Alexandriam rediisse, ut docet Hieronymus in Catalog. Script. Ecclesiast. cap. 36. R.

Est apud Wernerum in Fasciculo temporum, Alexandri in Hierosolymitano episcopatu decessorem Narcissum Origenis fuisse magistrum. Tale quidem nihil habet Eusebius; neque certe, unde id sumserit Wernerus, comminisci possum. Halloxius Origenem scribit Pantaenum quoque praeceptorem audivisse; cui uti assentiamur, nulla nos adducunt Veterum testimonia; imo vero refragari etiam videntur: memoriae quippe prodit Eusebius Origenem etiam tum puerum Clementis auditorem fuisse; post Pantaenum autem Alexandrinae Scholae Clementem praefuisse. Docendi igitur curam tunc abjecerit Pantaenus, cum primum magistris usus est Origenes. Narrant quoque Magdeburgenses Centur. III. cap. 10 inter praeceptores Origenis Huillum recenseri ab Hieronymo in Apologia in Rufinum. Ab Huillo quidem nonnulla monitum fuisse Origenem, quae ad veriorem Scripturae interpretationem pertinerent, narrat Hieronymus Apolog. lib. I. cap. 3. Quod si praeceptor dicendus est, qui errantem meliora pro tempore amice submonet, profecto quicunque literis damus operam, nostri invicem praeceptores sumus, quippe qui nos invicem monitis juvamus et consiliis, et hanc veniam petimusque, damusque vicissim. [1])

VI. Duo porro hic videnda sunt, utrum Ammonium audiverit Origenes; tum pluresne hujus nominis ex Ammonii schola prodierint: haec enim a viris eruditis in utramque partem disputata sunt. Priorem quaestionem agitat Baronius ad annum Christi 231., mirarique se dicit, qui audire Ammonium potuerit Origenes Ammonio fere aetate suppar, et aliorum ipse institutioni ante annum aetatis tricesimum praefectus. Quasi non his saepe temporibus, ut pluribus probabimus infra, jam grandes natu viri scholas frequentarint; et hujus ipsius Ammonii discipulus Plotinus, ad eum audiendum annos viginti octo na-

---

[1]) Cfr. Horat. de arte poetic. vers. 11.

tus non accesserit, annosque eum undecim audiverit: quasi Catechumenis fidei Christianae rudimenta tradere, et Grammaticam publice profiteri non potuerit Origenes; ipse succisivis horis sepositum ad audiendum Ammonium tempus habere. Neque vero post Porphyrii, Eusebii, Nicephori, et Suidae testimonium, quin Ammonio magistro usus sit, potest dubitari.

VII. Spissior est et reconditior altera quaestio, cujus accurate pertractandi commodum nacti locum, non disputabimus tantum, pluresne Origenes ex Ammonii schola orti sint, sed ab unone etiam et eodem Origene duplex Origenistarum Haereticorum secta profecta sit; tum etiam multiplexne fuerit Adamantius. Per mihi sane placet Henrici Valesii sententia, viri ecclesiasticae juxta et profanae antiquitatis literate periti. Is in luculentis ad Eusebii Historiam annotationibus geminum Origenem Ammonio operam ad audiendum dedisse scribit, alterum Adamantium nostrum; alterum illum, qui cum Herennio, et Plotino a condiscipulatu conjuncte vixit, et cujus frequens occurrit mentio in vita Plotini a Porphyrio conscripta, et in libri de fine a Longino lucubrati fragmento, quod huic ipsi Vitae Porphyrius intexuit. Rationes, quibus id adstruit vir doctus, brevi complectar. Adamantium Origenem Ammonii auditorem multam ex scriptis apud posteros gloriam fuisse consecutum a Porphyrio apud Euseb Hist. Eccles. lib. VI. cap 19. traditum est; at Origenem alterum, Plotini sodalem, nihil praeter libellum de Daemonibus scriptum reliquisse, docent iidem Porphyrius, et Longinus. Imperantibus praeterea Gallo et Volusiano Origenem eum, qui Adamantius usurpatur, extremum clausisse diem prodit Eusebius; Origenem vero alterum sub Gallieno librum quendam elaborasse, in eadem Plotini vita scriptum Porphyrius reliquit. Quibus tertium illud argumentum addo. Origenem Adamantium sibi valde adolescenti cognitum aliquando fuisse Porphy-

rius tradidit; quod non dixisset profecto, si diuturna sibi cum illo et constans intercessisset necessitudo: Origenis autem alterius Romae condiscipulum et aequalem fuisse Porphyrium, memoriae prodidit Eunapius. Sane imperium tenente Philippo iter Romam neutiquam suscepisse Origenem Adamantium, et Roma omnino per id tempus abfuisse certissimum est; nec enim tam longam peregrinationem credibile est silentio fuisse praetermissuros Eusebium, et Hieronymum: at Origenem alterum ad Plotinum Romae tum in Scholis publice disserentem accessisse auctor est idem Porphyrius. Id si animadvertisset Baronius, [1]) neque contra Eusebii fidem Origenem Adamantium, quem ab alio non distinxit, secundo Romam abiisse ad Fabianum Papam purgandi sui caussa excogitasset, neque Postevino et Halloxio idem ut crederent caussam praebuisset: hoc enim unus ille Porphyrii locus viro magno persuasit. Quemadmodum autem duos Origenes in unum confuderunt nonnulli, ita ex uno et eodem Origene Leonidae filio duos Origenes alii effinxerunt, verum alterum, a quo orti sunt Origenistae simpliciter dicti; alterum Origenistarum, qui Foedi cognominati sunt, principem et antesignanum. Id miror temere nonnullos affirmare, quod ignorare se testatur Epiphanius scriptor locupletissimus, et proximus temporum illorum. Epiphanii verba parum sincere reddidit Augustinus: cum enim conceptis verbis nescire se professus fuisset Epiphanius haer. 63 cap. 1. et haer. 64 cap 3., an ab Adamantio Origene, an ab alio impuri Origenistae propagati sint, haec ita reddidit Augustinus, lib. de haer. cap. 42. *Origeniani a quodam Origene dicti sunt, non ab illo, qui fere omnibus notus est, sed ab alio nescio quo, de quo vel sectatoribus ejus Epiphanius loquens*, etc. Vitiatam ab Augustino sententiam nova accessione foeda-

[1]) Cfr. Baron. ad ann. 248.

vit Augustini simius Praedestinati auctor, quem edidit Sirmondus. Sic enim scripsit haer. 42. *Quadragesimam et secundam haeresin Origeniani inchoaverunt, a quodam Origene, non illo, qui fere omnibus notus est, sed alio Syro quodam sceleratissimo.* Verba haec Augustini: *sed ab alio nescio quo*, videtur falsa hac lectione depravasse: *sed alio Syro quodam.* Idem capite sequenti alium nobis obtrudit Origenem ab Adamantio nostro diversum, dogmatum eorum auctorem, quorum Adamantium Epiphanius accusavit. Sophronius Hierosolymitanus ab Epiphanio inductus, geminum quoque Origenem, alterum antiquiorem, Adamantium alterum commemorat in ep ad Sergium: quod observatione sua dignum Photius existimavit Cod. 231. In eadem caussa est Joannes Damascenus, in libr. de haeresib. geminum fingens Origenem, unde duplices orti sint Origenistae, Foedi, et Adamantii sectatores. Atque item Guido Carmelita, Elnensis episcopus, qui figmentum idem arripuit in Summa de haeres. Atque ita duone exstiterint Origenes Origenistarum principes addubitavit Epiphanius; asseverarunt Augustinus, Sophronius, et Joannes Damascenus; tres autem finxit auctor Praedestinati, scriptor nequam, ut vel ex eo conjicias, quod eodem capite Pamphilum martyrem, episcopum aliquando fuisse tradit. Quod autem asseveravit Augustinus, negavit id diserte Baronius ad ann. 256., et caussas, cur duplex fingeretur Origenes, acute pervestigavit. Memoratus porro ab Eunapio in vita Porphyrii Origenes ille, quem diximus, Porphyrii et Amelii condiscipulus, idemne sit ac sodalis ille Plotini, an alius, non satis exstat; nam qui cum Plotino Ammonium audivit Origenes, Plotini aequalis fuit et amicus, nec doctrina inferior, ut ei ad se audiendum forte venienti erubescens assurgeret Plotinus, nec coram eo verba facere sustineret: at laudatus ab Eunapio Origenes alter Plotini scholam videtur frequentasse, quippe

qui Porphyrii et Amelii Romae condiscipulus fuerit, quorum utrumque Plotini doctrinam Romae capessivisse constat. Id si sit, Origenes duos iisdem temporibus cum Plotino Romae conjunctissime vixisse dicendum est, alterum ejus condiscipulum, discipulum alterum. Quartum ad haec Origenem, Aegyptium et ipsum, atque itidem presbyterum, et Ammonii alterius sodalem, verum Adamantio Origene recentiorem, et Athanasio Alexandrino episcopo coaevum, a Palladio in Lausiacis, et Nicephoro Callisti commemoratum addam: reliquos hujus nominis literatorum diligentiae investigandos relinquam. Cautionem praeterea a studiosis adhiberi velim, ne quotiescunque Adamantii mentio in scriptoribus ecclesiasticis incidet, eundem statim hunc arbitrentur esse ac Origenem: id enim nominis, praeter alios, auctori cuidam Christiano fuit, quem ab Origene caute distinguens Theodoretus, utriusque scriptis ad contexendam haereticarum fabularum epitomen usum se non semel profitetur.

VIII. Decimum [1]) fere et septimum aetatis annum exegerat Origenes, cum Christi ecclesiam modis omnibus vexare aggressus est Severus Imperator. Cum enim per totum orbem sese Christiana fides effunderet, veritus quippe est vir cautus ac diligens, ne hinc aliqua existeret rerum conversio. Toti itaque ecclesiae bellum atrox indixit. Aegypto tunc praeerat cum imperio Laetus, qui ut Imperatori fidem suam praestaret ac diligentiam, in Aegyptios Christianos, sed in Alexandrinos praecipue ferino ritu desaeviit. Tum vero Origenem ingens martyrii cupido incessit, qui se cum hoc fecisset, egregium scilicet vitae fructum cepisse arbitrabatur. Praesensit id mater, et precibus ac rationibus excogitatis vix filii propositum repressit. Quod omnibus porro votis concupive-

---

[1]) Cfr. Euseb. Hist. eccles. lib. VI. cap. 2.

rat filius, id repente patri objectum est: qui in vincula Christi nomine conjectus, morti destinatur. Sopitum martyrii desiderium in Origenis animo excitavit Leonidae constantia, ut quaevis sibi potius subeunda tormenta, quam a sperata martyrii gloria discedendum putaret. At mater adhibitis frustra fletibus, filii impetum tardavit arte, et occultis ipsius vestimentis invitum domi retinuit. Itaque quod ipse facere non potuit, patri ut faceret literarum adhortationibus auctor fuit: quibus confirmatior effectus Leonides capitis supplicium tulit, anno, ut dixi, Severi decimo, ad X. Calend. Majas, ad quem diem mors ejus refertur in Romano Martyrologio. Bona ejus, quibus familiam, dum viveret, honeste toleraverat, fisco sunt addicta: atque ita Origenis, cum matre ac sex parvulis fratribus in summa egestate et luctu relicti, opes omnes contusae sunt. Christianis favebat Alexandriae nobilis et opulenta mulier, et facultatibus suis sublevabat inopes, sed orthodoxos ab haereticis parum caute discernebat: nam Paulum quendam Antiochenum, inter Alexandrinos haereticos primas tenentem, non opibus solum fovit, sed domi etiam exceptum in filium adoptavit. Origenis illa quoque casum miserata, pueri languescere non sivit industriam, et animum incultu torpere; sed victu, ceterisque rebus commode et liberaliter habuit. Inde Origeni aliqua cum Paulo intercessit consuetudo: sed quamvis ad hunc propter eloquentiam homines non haeretici modo, sed orthodoxi etiam concurrerent, nunquam adduci potuit Origenes ut precationum cum eo consociaret usum, quod ecclesiae legibus vetitum esse meminerat. Non leviter hic ab Eusebio, quem tamen assectatur palam, sed hoc loco, ut videtur, intellexit parum, dissentit Nicephorus: Paulum quippe divitis hujus feminae maritum fuisse scribit lib. V. cap. 5., Origenem adoptione filium; quod ex male acceptis Eusebii verbis sensisse illum statim in-

telliget, qui verba ejus contenderit cum Eusebianis, vel Rufini interpretationem cum utroque contulerit.

IX. Acceptum [1]) incommodum diligentia sarcire cupiens Origenes, et fortunam industria sublevare, traditam sibi a patre humaniorum doctrinarum cognitionem acerrimis studiis excoluit, tantosque fecit in Grammaticis disciplinis progressus, ut eas publice docendas susciperet. Hinc largus illi ad usus vitae necessarios proventus. Ethnicos [2]) autem adeo illexerat Christi religio, ut metu fugatis ecclesiae doctoribus, confluerent ad Origenem adhuc adolescentem, sed doctrina in adolescentia et virtute conspicuum, ab eoque sacra sibi dogmata exponi vellent. Cujus sermonibus affecti plerique, Christi suscepta fide, in intimam ejus familiaritatem sese adjunxerunt. Itaque Alexandrinae ecclesiae episcopus Demetrius, non felicius Christianorum res in Aegypto reparare se posse credidit, quam [3]) si Catechumenorum curam uni Origeni octodecim annos nato demandaret. Utrasque hic igitur sustinebat partes, Literatoris, et Catechistae.

---

[1]) Cfr. Euseb. Hist. eccles. lib. VI. cap. 2.

[2]) Cfr. Euseb. Hist. eccles. lib. VI. cap. 3.

[3]) Huetius sequitur Eusebium, qui Hist. eccles. lib. 6. cap. 3. ait: *Ἔτος δ' ἦγεν ὀκτωκαιδέκατον, καθ' ὃ τοῦ τῆς κατηχήσεως προέστη διδασκαλείου.* Sed Hieronym. Catalog. Scriptor. eccles. cap. 54. aperte innuit, omnibus ob persecutionis metum pulsis ac fugatis, cum nemo superesset Alexandriae, qui tradendis fidei catholicae rudimentis operam daret, Origenem quidem octodecim annos natum *κατηχήσεων* opus aggressum fuisse, sed sponte et necdum a Demetrio praefectum, quippe quem Demetrius nonnisi postea in eo munere confirmavit. *Hic*, inquit, *Alexandriae dispersa ecclesia, decimo octavo aetatis suae anno, κατηχήσεως opus aggressus, postea a Demetrio ejus urbis episcopo in locum Clementis confirmatus, per multos annos floruit.* Quae narratio verisimilior videtur, magisque Eusebii ipsius ordini consentanea. Nec enim verisimile est, Demetrium uni Origeni tam paucos annos nato Catechumenorum curam statim demandasse. R.

Nova [1]) interim Aquilae Alexandriae praefecti in ecclesiam detonuit persecutio, in eaque Origenes singularibus fidei, pietatis, ac constantiae speciminibus editis magnam sibi inter Christianos famam et gratiam peperit. Cum enim traherentur ad necem Martyres Christi, obvios amplectebatur, assectabatur euntes, morientibus aderat, et tormentorum saevitiam allocutionibus et solatiis levabat. Unde circumstantis populi conversa in se iracundia, lapidibus appetitus, cum nefariorum hominum vix effugisset manus, statim domus ejus, quam frequentari Catechumenis adverterant, armatis hominibus circumsessa est. Mihi imprimis eorum probatur opinio, qui tempestati huic egregium Origenis facinus, ab Epiphanio Haer. 64. cap. 1. commemoratum adjungunt, quando eum adraso vertice, quales Aegyptiorum Deorum ministri esse solent, pro fani Serapidis gradibus statuentes Ethnici, palmarum ramos praebere jusserunt Sacerdotibus, qui ad obeunda sacra adscendebant, quo more eorum gravissimae ceremoniae continentur. Acceptis ille palmarum surculis, praesenti animo et erecto, adstantes alta voce sic allocutus est: *Adeste, accipite ramum, non templi idolis consecrati, sed Christi.* Quibus Gentilium in se concitatis animis, fugere, latitare, et latebras crebro commutare coactus est.

X. Alexandria sub idem tempus excessisse ipsum, et Caesaream Cappadociae confugisse censet Baronius ad ann. 205. no. 6., Palladii auctoritate permotus, qui cap. 147. Origenem scribit, cum Gentilium vexationem fugeret, Caesareae apud Julianam virginem delituisse biennio, et in literis animum habuisse. Deinde haec subnectit: *Εὗρον δὲ ταῦτα ἐγὼ γεγραμμένα ἐν παλαιοτάτῳ βιβλίῳ στιχηρῷ, ὅπερ ἐγέγραπτο χειρὶ Ὠριγένους· τοῦτο τὸ*

[1]) Cfr. Euseb. Hist. eccles. lib. 6. cap. 3.

βιβλίον εὗρον ἐγὼ παρὰ Ἰουλιανῇ παρθένῳ ἐν Καισαρείᾳ, κρυπτόμενος κἀγὼ παρ᾽ αὐτῇ. Ἥτις ἔλεγε παρ᾽ αὐτοῦ Συμμάχου τοῦ ἑρμηνέως τῶν Ἰουδαίων αὐτὸ εἰληφέναι. Manifesto haec sibi repugnant: nam si librum illum manu sua exaravit Origenes, quomodo illum a Symmacho habere potuit Juliana? quomodo eum apud Julianam Origenes reperire? Lege: ἅπερ ἐγέγραπτο· proclivia fient omnia. Sese in antiquissimo libro verba haec manu Origenis scripta reperisse ait Palladius: *Hunc librum inveni apud Julianam virginem, in Caesarea civitate, dum apud ipsam laterem, quae illum ab ipso Symmacho interprete Judaeorum se accepisse referebat.* Quoniam autem alibi docet Eusebius,[1]) Symmachi Commentarios in Evangelium Matthaei, et ab eo concinnatam Scripturae interpretationem, a Juliana Origenem accepisse, quae ea porro jure successionis ab ipso Symmacho habebat, inde collegit Baronius, ex iis Symmachi libris memoratis ab Eusebio unum eum fuisse, quem manu Origenis notatum vidit Palladius: vel Commentarios nempe in Matthaeum, vel Interpretationem ipsam Scripturae. Praeterea non alia Origenem de causa latuisse apud Julianam censuit, quam ut aliquam Ethnicorum adversus Christianos persecutionem devitaret, vel Severi scilicet, vel Maximini, vel Decii: cum Maximini autem vel Decii aetate hi jam Symmachi libri exiissent in lucem, et ad Origenis proinde notitiam venissent, tum certe ab eo fuisse inventos, dum Severi bellum in ecclesiam ferveret. Halloxium traxit in assensum ea Baronii ratio, quam accuratius tamen excutiamus. Quem librum Origenis manu notatum vidisse se ait Palladius, is erat antiquissimus: atqui Palladium ducentis circiter annis Symmachus antecessit. An vero ducentorum annorum Codex, antiquissimus dici possit, existiment eruditi, qui

---

[1]) Cfr. Euseb. Hist. Eccles. lib. VI. cap. 17.

sciunt quot saecula ejusmodi Codices durando vincere soliti sint. Symmachum ergo liber iste auctorem non habuit. Quos autem a Juliana Symmachi libros accepisse Origenem prodit Eusebius, ab ipso fuerunt Symmacho elaborati. Ad haec fuit στιχηρός ille Codex, quem vidit Palladius: at neque Symmachi Commentarios, neque [1]) Scripturae Interpretationem, στιχηρῶς fuisse scripta cuiquam bene sano persuadebitur. Alius ergo fuit ille Palladio commemoratus liber, alii Eusebio. Nec mirum sane utrosque a Juliana accepisse Origenem, cum verisimile sit universam Symmachi bibliothecam ad Julianam haereditario jure pervenisse, cujus ipsa deinde Origeni copiam fecerit. Hinc ergo frustra concludit Baronius Symmachi interpretationem et Commentarios tunc ab Origene fuisse inventos, cum imperium teneret Severus, et ecclesiam male haberet, propterea quod jam tum in Origenis, omniumque adeo manus venerant, cum Maximinus, aut Decius Christianam rempublicam oppugnarunt. Ac [2]) si fieri non potuerit, ut quamvis jam innotuissent multis hae lucubrationes Symmachi, ipsum tamen Origenem aliis districtum rebus effugerint. Eandem ejus latitationem narrat Eusebius lib. VI. cap. 3., ipsumque ait

---

[1]) Bernardus de Montfaucon in Praeliminaribus in Hexapla Origenis, monet in fine Catenae in Job in Anglia editae, haberi totum librum Job στιχηρῶς scriptum ad fidem veteris cujusdam Codicis. R.

[2]) *Verisimile non videtur*, inquit Tillemontius in Orig. not. 9., *Origenem Symmachi versionem* 60. *ante annos elaboratam tam sero, id est, anno* 235. *sub Maximini imperio nactum esse: potestque commode Eusebius intelligi aut de ipso Symmachi autographo, — nam ex ipso Symmacho illud Juliana aceeperat —, aut de Commentario quodam Symmachi in Scripturam, non de ejus versione.* Vide quae dicimus infra lib. III. cap. 4. num. 2. R.

ex aedibus in aedes fugientem migrasse, non ex urbibus in urbes; et tota urbe neutiquam potuisse occultari, non vero Alexandrinis finibus excessisse. Tum continuo subjicit tot ejus exemplo ad Christi partes fuisse adductos, ut crescente in dies Catechumenorum numero, quos ipsi soli instituendos commiserat Demetrius Alexandrinus episcopus, Grammaticae artis professione se abdicaverit. Quibus ita ab Eusebio conjunctis, quis tam longinquum, tamque diuturnum iter putet intercessisse? Cum illud ergo tempori huic minime possit aptari, commodius aliud infra reperire conabimur.

XI. Confluente [1]) in dies ad Origenem, ut dixi, auditorum numero, quos partim Grammaticae studium, partim Christianae doctrinae percipiendae cupiditas alliciebat, parum sibi convenire credidit tradere elementa literarum, qui verbo Dei hominum mentes posset imbuere. Quamobrem abrogavit sibi tradendae Grammaticae munus, et ad celebrandas meliores doctrinas se convertit. Atque hinc imminutos rei familiaris fructus ut sarciret, professorio muneri utiles libros, quorum pretiosa ipsi suppellex erat, distraxit omnes, ac diurnae quatuor obolorum pensionis pretio vendidit, ne [2]) operi suo destinatum domesticae rei sollicitudo retraheret.

XII. Ad [3]) rerum [4]) divinarum studium accessit

---

[1]) Cfr. Euseb. Hist. Eccles. lib. VI. cap. 3.

[2]) Eusebius ait sic egisse Origenem *prudenti consilio usum, ne alieno subsidio opus haberet.* R.

[3]) Cfr. Euseb. Hist. Eccles. lib. VI. cap. 3.

[4]) Christianas Origenis virtutes leviter admodum hic attingit Huetius, quas tamen Eusebius et alii longe fusius describunt. *Hujusmodi disciplina*, inquit Eusebius lib. VI. cap. 3., *et plane philosophica ratione vivendi, pluribus deinceps annis uti perseveravit, omnes juvenilium cupiditatum illecebras undique submovens. Ac diurno quidem tempore gravissimos cujusque modi exercitationum labores tolerabat: noctis vero maximam par-*

etiam virtutum omnium, quae essent Christiano dignae, usus assiduus. Dies docendo, noctes legendo conterebat.

---

tem divinarum Scripturarum studiis impendebat, severissimae quoad poterat philosophiae legibus institutisque semet ipsum coercens. Quippe interdiu quidem jejuniorum exercitationibus insudabat: noctu vero somni spatium dimetiebatur, eumque non in strato, sed super nudo solo capere satagebat. Maxime vero Evangelica illa Servatoris nostri praecepta observanda esse ducebat, quibus monemur, tum ne duas tunicas habeamus, neve calceamentis utamur, tum ne de crastino nimium solliciti nosmet ipsos excruciemus. Sed et majore, quam aetas ferebat, animi ardore, in frigore ac nuditate perstans, et ad summum evangelicae paupertatis culmen evectus, familiares suos ingenti admiratione perculit. Ac multos quidem ex ipsis incredibili dolore affecit, qui bona sua cum ipso partiri optabant, cum illum divinae praedicationis gratia tantos labores sustinentem viderent. Verum tamen de vigore tolerantiae nihil unquam remisit. Triginta postea annis sese ipse adhuc in pauperum numerum referebat, quemadmodum liquet ex Exhortatione sua ad martyrium, ubi num. 15. (ed. R. pag. 284.) ait: *Ἄξιον οὖν ὥσπερ τοῖς μὴ ἐξετασθεῖσιν ἐν βασάνοις καὶ πόνοις παραχωρεῖν πρωτείων πρὸς τοὺς ἐν ἀρθρεμβόλοις καὶ ποικίλοις στρεβλωτηρίοις καὶ πυρὶ ἐπιδειξαμένους τὴν ὑπομονήν· οὕτω καὶ ἡμῖν τοῖς πένησι, κἂν μαρτυρήσωμεν, ὁ λόγος ὑποβάλλει ἐξίστασθαι πρωτείων ὑμῖν, τοῖς, διὰ τὴν ἐν Χριστῷ πρὸς θεὸν ἀγάπην, πατοῦσι τὴν ἀπατηλὴν δόξαν καὶ τῶν πολλῶν καθικνουμένην, καὶ τὴν τοσαύτην κτῆσιν, καὶ τὴν πρὸς τέκνα φιλοστοργίαν.* Sed quamvis ad summum evangelicae paupertatis, in qua mortuus est, culmen evectus, necdum tamen se satis pauperem reperiebat: *Christus Dominus noster*, inquit Homil. XVI. in Genes. pag. (ed. R.) 104. et 105., *sacerdotibus suis quid praecepit audiamus.* „Qui non abrenunciaverit, *inquit* (Luc. XIV, 33.), omni-

Jejunia longa, somni breves, quos humi tantum, vel in storea abjectus capiebat. Frigoris ad haec patientissimus;

---

bus quae possidet, non potest meus esse discipulus." *Contremisco haec dicens. Meus enim primo omnium, meus, inquam, ipse accusator existo, meas condemnationes loquor. Negat Christus suum esse discipulum, quem viderit aliquid possidentem, et eum, qui non renunciat omnibus, quae possidet. Et quid agimus? Quomodo haec aut ipsi legimus, aut populis exponimus, qui non solum non renunciamus his, quae possidemus, sed et acquirere volumus ea, quae nunquam habuimus antequam veniremus ad Christum? Num quidnam, quia nos redarguit conscientia, tegere et non proferre quae scripta sunt possumus? Nolo duplicati criminis fieri reus. Confiteor, et palam populo audiente confiteor haec scripta esse, etiamsi nondum implesse me novi. Sed ex hoc saltem commoniti festinemus implere, festinemus transire a sacerdotibus Pharaonis, quibus terrena possessio est, ad sacerdotes Domini, quibus in terra pars non est, quibus portio Dominus est.* Euseb. Hist. eccles. lib. VI. cap. 3. *Multos item per annos nudis vestigiis ambulasse dicitur, nullo penitus calceamento usus. Vino quoque,* omnibus animatis, *et aliis rebus, quae ad victum minus necessariae sunt, diutissime abstinuit, usque adeo, ut pectus ipsius in gravissimum subversionis labisque discrimen incideret.* Discipulos ad virtutem operibus magis, quam verbis incitabat, talemque se ipsum praebere conabatur, qualem verbis eum, qui recte victurus sit, describebat, exemplum proponens sapientis. Eximia ejus erat sanctitas, teste ipso Epiphanio, Haeres. 64. p. 525. Eusebius praeterea ait: *Quotidiani ejus actus, verissimae cujusdam philosophiae et admirabilis disciplinae absolutissima opera videbantur. Atque, ut vulgo dicitur, qualis oratio, talis ejus vita: qualis vita, talis oratio ejus fuit.* Et paulo post idem Eu-

vini, olei, aliarumque rerum, quibus irritatur gula, et ad laborem ferendum remollescunt homines, abstinentissimus, usque adeo ut tentaretur valetudine, et stomacho laboraret. Christianum philosophum vere dixisses. Cujus tanta

---

seb. Hist. eccles. lib. VI. cap. 3. *Hujusmodi ergo philosophicae vitae exempla praebens, cum divina virtus eum adjuvaret, plures ex discipulis ad imitationem sui merito provocavit: ita ut multi ex Gentilibus tum in omni genere doctrinae, tum in philosophia praestantissimi, ejus se magisterio submitterent. Qui cum fidem Christi sincere atque intimo mentis affectu ab ipso accepissent, persecutionis illius tempore inclaruerunt, usque adeo ut quidam ex ipsis comprehensi, martyrio perfuncti sint. Horum primus fuit Plutarchus. Huic ad mortem eunti, Origenes ad extremum usque vitae terminum individuus adhaerens, parum abfuit, quin ab illius occideretur civibus, utpote qui necis illius auctor fuisset. Verum divina providentia tunc quoque illum conservavit. Post Plutarchum secundus ex Origenis discipulis martyr fuit Serenus, qui fidem, quam acceperat, igne examinatam ac probatam exhibuit. Tertius ex eadem schola martyr exstitit Heraclides, ac deinde quartus Heron; ambo securi percussi: prior dum adhuc esset Catechumenus, alter vero neophytus. Praeter hos quintus ex eodem auditorio Christianae pietatis athleta, victor renunciatus est Serenus priori illi cognominis: qui cum plurimos cruciatus fortissime pertulisset, tandem capite truncatus fuisse dicitur. Sed ex mulierum numero Heraïs quaedam adhuc Catechumena, per ignem, ut ipse alicubi dicit, baptismum adepta, ex hac luce migravit. Septimus inter hos recenseatur Basilides, is qui celeberrimam illam Potamiaenam ad supplicium abduxit.* Vide Epiphan. Haeres. 64. pag. 529. Gregor. Thaumat. orat. panegyr. art. 3. Euseb. Hist. eccles. lib. VI. cap. 4. et 5. R.

fuit inter Gentiles philosophos, et Christianos admirabilitas, ut ad ejus imitationem totos se componerent, ipsiusque adhortationibus incensi palmam martyrii consequerentur. Hinc illi Plutarchi,[1]) Heraclides, Sereni, Heraides, et Herones, quorum morte Christiana res valde illustrata est.

XIII. Interea[2]) dum haec geruntur, corpus suum evirare Origenes ausus est, sive ferro exsectis genitalibus, ut crediderunt Hieronymus,[3]) et Nicephorus;[4]) sive medicamento exsiccatis, ut aliis persuasum est: rem enim Epiphanius Haeres. 64. cap. 3. in incerto reliquit. Quamquam[5]) verisimilius est medicamine imposito exstinxisse genitalem vim, quam gladio verenda amputasse: non quod existimem, id si fecisset, laevitatem oris prodituram fuisse factum, quod summa cura occultum habere voluit; certum est enim barbam ei non defluere, si quis jam vesticeps aut barbatus exsectionem patiatur: sed propter horrorem facti; nam quis ita in se saevisse putet hominem non insanum, cum mollioribus uti posset remediis, unde idem commodum capiebat? Certe si quid amplius conjecturae tribuendum est, cicutam genitalibus illevisse crediderim, quam Athenienses hierophantas ad compescendam libidinem adhibere solitos ipse prodidit libr. 7. contr. Cels. num. 48. *Καὶ εἷς μέν που*, inquit, *παρ' Ἀθηναίοις ἱεροφάντης, οὐδὲ πεπιστευμένος ἑαυτοῦ τὰς ἀρσενικὰς ὀρέξεις, ὡς κύριος αὐτῶν εἶναι δυνάμενος, καὶ κρατεῖν αὐτῶν εἰς ὅσον βούλεται, κωνειασθεὶς τὰ ἀρσε-*

---

[1]) Cfr. Euseb. Hist. eccles. lib. VI. cap. 4.

[2]) Cfr. Euseb. Hist. eccles. lib. VI. cap. 8.

[3]) Cfr. Hieronym. ep. 65.

[4]) Cfr. Nicephor. lib. V. cap. 8.

[5]) Mihi secus videtur ob Eusebii silentium, qui certe medicaminis usum, si revera adhibitus ab Origene fuisset, commemorasset, quo factum magis excusaret. R.

νικὰ μέρη, καθαρὸς εἶναι νομίζεται πρὸς τὴν νενομισμένην παρ' Ἀθηναίοις ἁγιστείαν· id est, *oblitis cicuta masculis partibus:* cohibendae quippe veneris gratia cicutam locis illis admoveri tradunt Dioscorides lib. IV. cap. 79., et Plinius lib. XXV. cap. 13., non sorberi, uti factum ab hierophantis memorat Hieronymus libr. I. adv. Jovinianum.

Causae [1]) cur id faceret, complures Origeni fuere. Ventitabant ad eum puellae, fidei Christianae et studiorum gratia: quam hominum autem ingenium a labore proclive esset ad libidinem optime intelligebat, verebaturque, ne ex frequenti virginum consortio corpus in ipso juventutis flexu male sui compos ad voluptatem impelleretur. Commovebatur ad haec effato Christi, quo se ipsos propter coeleste regnum evirasse nonnullos pronuntiaverat. [2]) Id cum praeter germanam sententiam accepisset, pravis, ut opinor, deceptus Valesiorum haereticorum expositionibus, qui aetatem ejus praecesserant, sibique soliti fuerant virilia exsecare, nova istaec in eo religio incessit. Et jam aliis inductus Christi verbis, a legitimo sensu detortis, unicam sibi tantum habebat [3]) tunicam, abjectis calceamentis nudis incedebat pedibus, nec ullo modo vel in crastinum, vel in longitudinem consulebat. Aliam praeterea de hac re Origeni fuisse caussam scribit Eusebius lib. VI. cap. 8.; ne scilicet ex crebris puellarum ad se itionibus et alloquiis obtrectandi occasionem haberet malevolentia. At repugnat quod mox subjungit, operam dedisse Origenem, ut factum illud occultaretur: nam si occultavit, quomodo rumores hominum ignorabile factum sopire potuit, quod evulgandum erat ad maledicentiam et

---

[1]) Cfr. Euseb. Hist. eccles. lib. VI. cap. 8.
[2]) Cfr. Matth. XIX, 12.
[3]) Cfr. Euseb. Hist. eccles. lib. VI. cap. 3.

obscoenos rumores compescendos? Ad annum Severi decimum quartum pertinere haec suspicatur Baronius: quorum tempus neutiquam Eusebius designavit. Id si sit, annum tunc egerit Origenes vigesimum primum.

Magna vero hic doctorum hominum concertatio est, laudene ejusmodi facinus, an [1]) vituperatione dignum sit.

---

[1]) Legibus civilibus id prohibitum erat, teste Suetonio in Domitiano, Dione Cassio lib. 67., et Justino martyre, qui Apologia I. num. 29. hanc refert historiam: *Καὶ ἤδη τις τῶν ἡμετέρων, ὑπὲρ τοῦ πεῖσαι ὑμᾶς, ὅτι οὐκ ἔστιν ἡμῖν μυστήριον ἡ ἀνέδην μίξις, βιβλίδιον ἀνέδωκεν ἐν Ἀλεξανδρείᾳ Φήλικι ἡγεμονεύοντι, ἀξιῶν ἐπιτρέψαι ἰατρῷ τοὺς διδύμους αὐτοῦ ἀφελεῖν· ἄνευ γὰρ τῆς τοῦ ἡγεμόνος ἐπιτροπῆς τοῦτο πράττειν ἀπειρῆσθαι οἱ ἐκεῖ ἰατροὶ ἔλεγον. Καὶ μηδόλως βουληθέντος Φήλικος ὑπογράψαι, ἐφ' ἑαυτοῦ μείνας ὁ νεανίσκος, ἠρκέσθη τῇ ἑαυτοῦ καὶ τῶν ὁμογνωμόνων συνειδήσει.* Cum ita se res habuerit, nec ullus dubitandi locus sit, quin is peccet, qui legem civilem justam sponte violat, vituperatione dignum fuisse facinus Origenis libere fatendum est, licet forte ejusmodi lex ecclesiae quoque Canonibus nondum ea aetate fuerit confirmata, ut colligi posse videtur ex historia mox a Justino martyre commemorata. Neque enim verisimile mihi est, juvenem istum id ab Alexandriae praeside postulaturum fuisse, quod Canone ecclesiastico vetitum novisset. Ceterum Hieronymus, etiam quando omnium acerrime Origenem insectatur epist. 65. ad Pammach. et Oceanum, de ipso tamen haec ait: *Vult aliquis laudare Origenem, laudet ut laudo. Magnus vir ab infantia, et vere martyris filius, Alexandriae ecclesiasticam scholam tenuit, succedens eruditissimo viro Clementi presbytero. Voluptates in tantum fugit, ut zelo Dei, sed tamen non secundum scientiam, ferro truncaret genitalia.* Ubi, ut vides, facinus non laudat, sed eum, quo ad id impulsus fuerat, eximiae puritatis amorem. R.

Aperte damnat Baronius ad ann. 230., multisque sententiam suam argumentis tuetur, sed quae ad eam fere, quae ferro fit, evirationem pertinent. Contra ea Halloxius, non excusat modo, sed dilaudat lib. IV. Orig. def. quaest. 3. Ego singula ab utraque parte collecta non referam; quod ipse sentio, paucis exponam. Certum est, voluntariam sui ipsius exsectionem, eam dico, quae fit gladio, vetitam esse Apostolicis Canonibus 22. et 24. At eorum dubia est auctoritas, et penitus ab Halloxio respuitur. Eandem damnavit exstincto jam diu Origene Nicaenum Concilium Canon. 1., damnavit et Arelatense Canon. 7. Ipsi quoque Eusebio, perpetuo licet Origenis laudatori, vecordiae hujus vituperationem vis veritatis expressit. Sed quid aliena conquirimus, cum domestica suppeditent testimonia? Utramque castrationem, et quae exsectione, et quae exsiccatione perficitur, damnavit demum Origenes, aliosque, ne simile quid in se aliquando conciperent, vehementer absterruit, cum aliis locis, tum praesertim suis in Matthaeum Commentariis. Locus habetur Tom. XV. ad cap. Matth. 19. v. 12. num. 1. 2. 3. 4. et 5., quem omnino consuli velim.

Discipulos [1]) suos et familiares facinus suum celaverat Origenes, dubius animi laudine sibi, an probro ducendum foret. Rem tamen comperit Demetrius, quam vehementer admiratus primum, tum laudibus etiam prosecutus, confirmavit Origenem, strenueque susceptum munus jussit traducere. Tum hic denique remotis impedimentis, universos ad se erudiendi caussa venientes nullo sexus discrimine admisit. In eorum autem institutione summa se tractavit diligentia, omneque suum otium ad eorum negotium contulit.

---

[1]) Cfr. Euseb. Hist. eccles. lib. VI. cap. 8.

CAPUT SECUNDUM.

I. Severi Imperatoris obitus. Origenes Romam proficiscitur. II. Alexandriam redit. III. Hebraicam linguam condiscit. IV. Ambrosium ad Christi fidem convertit. V. Accersitur in Arabiam, redit Alexandriam. VI. Palaestinam petit, Alexandriam redit. VII. A Mammaea accersitur Antiochiam, Alexandriam revertitur. VIII. Scripturam sacram Commentariis illustrare aggreditur. IX. Commentarios in Joannem, et in alios Scripturae libros inchoat. X. In Achaiam per Palaestinam proficiscitur. XI. Athenis discedens Epheso iter habet. XII. Caesareae Presbyter jam ante fuerat ordinatus. Alexandria pellitur. XIII. Cum, ne vitiaretur ab Aethiope, idolis sacrificasset, XIV. Caesaream Palaestinae concedit. XV. Confutantur nonnulli, qui Origenem ab Heracla Alexandria depulsum fuisse scripserunt. XVI. Ecclesiastica munia obit; a multis fovetur ecclesiis. XVII. Palaestinam perlustrat. XVIII. Utrum viginti et octo annos Tyri transegerit. XIX. Gregorium Thaumaturgum et Athenodorum fratres, aliosque in literis sacris et profanis instituit: Isaiam et Ezechielem Commentariis exponit.

I. Severum [1]) interim, cum jam aliquoties interficere adortus esset Caracalla filius, mors ex aegritudine consecuta est, expleto imperii decimo octavo anno, aetatis vigesimum sextum agente Origene. Hic post aliquot deinde annos Romam ire contendit, [2]) Romanae ecclesiae visendae studio, cui tunc praeerat Zephyrinus Papa. Tempus itineris ab Eusebio praetermissum conjectura assequi stu-

[1]) Cfr. Euseb. Hist. eccles. lib. VI. cap. 8.

[2]) Cfr. Euseb. Hist. eccles. lib. VI. cap. 14.

det Baronius, et in primum Elagabali rejicit annum, qui Zephyrini decimus octavus, et postremus fuit; caussamque profectioni Mammaeam Alexandri matrem dedisse suspicatur, cum post accersitum ad se Antiochiam Origenem, Elagabalum imperium ineuntem Romam esset comitata. Verum [1]) haec aliter Eusebio [2]) temporibus divisa sunt: tunc enim a Mammaea Antiochiam accitum fuisse Origenem satis aperte significat, et disertis quoque verbis post illum Suidas, [3]) cum rerum potiretur filius ejus Alexander. Qui postquam imperium adeptus est, non alias Antiochiam ivit Mammaea, quam cum Persas Romanis finibus imminentes bello refutare aggressus est. Haec multis post Zephyrini obitum annis inciderunt. Cum autem Imperator renuntiatus est Elagabalus, Emesae commorabatur Mammaea, neque in tanta rerum conversione curiosis auditionibus operam dare potuisse verisimile est. Ecquaenam porro caussa fuerit Baronio, cur incertam Origenianae in Italiam profectionis occasionem comminisceretur, Mammaeae nempe assectandae studium, cum veram expresserit Eusebius Hist. eccles. lib. VI. cap. 14., Romanae nimirum ecclesiae, omnium, ut ipse scribit, antiquissimae, penitus cognoscendae desiderium, non video. Hoc ergo iter Severi inter obitum, qui anno Zephyrini undecimo contigit, ipsiusque Zephyrini mortem, quae ad alterum Elagabali annum pertinet, conferre satis habeamus: a tempore autem praecise designando, cum ne conjecturae quidem locum nobis Veterum monumenta praebeant, abstineamus. Id in decimo tertio Zephyrini anno Historici quidam constituunt, quod ab Eusebii rationibus non discrepat, et mihi satis probatur.

---

[1]) Vide paulo infra notam ad num. VII., ubi refellitur Huetii opinio de tempore, quo Mammaeam adiit Origenes. R.

[2]) Cfr. Euseb. Hist. eccles. lib. VI. cap. 21.

[3]) Cfr. Suid. Lexicon sub voc. Ὠριγένης.

II. Propere [1]) perlustrata Roma, statim Alexandriam Origenes repetiit, traditaque ei rursum est a Demetrio Catechumenorum Christianis dogmatis imbuendorum cura. Quo cum in opere, omissis ceteris studiis, dies ac noctes urgeretur, nec sibi ad Scripturae, divinarumque rerum pervestigationem reliqui quidquam facere posset, docendi munus cum Heracla, qui tum ceteris ejus praestabat discipulis, ita partitus est, ut rudioribus prima doctrinae Christianae elementa hic traderet, maturiores ille et jam usu peritos reconditis dogmatis instrueret.

III. Hinc [2]) aliquantum lucratus otii, eo ad enodandas Scripturae obscuriores intelligentias usus est, seseque in eo studio quotidianis commentationibus diligenter subegit. Verum cum operam suam absque Hebraicae linguae notitia frustra consumi intellexisset, id quoque ornamentum ad reliquas doctrinae suae laudes adjunxit. Joannes Trithemius in libro de scriptoribus ecclesiasticis res Origenis literis prosequens, ipsum ait *jam senem contra suam aetatem linguam Hebraicam didicisse.* Perperam nempe accepit ista Hieronymi: [3]) *Tantum in Scripturis divinis habuit studii, ut etiam Hebraeam linguam contra aetatis, gentisque suae naturam edisceret.* Quae sic intelligo: jam virilem aetatem adeptum Adamantium, quae aetas Grammaticas tricas ac quisquilias aspernari solet, et gravioribus studiis delectari, eo tamen demisisse animum, ut in hac arte se exerceret. Nulla illic senectutis significatio. Magdeburgenses vero Centur. III. cap. 10. idem narrant his verbis: *Ita igitur otii aliquantulum nactus, ad discendam linguam Hebraeam, suae alioqui naturae adversam, ut Suidas*

---

[1]) Cfr. Euseb. Hist. eccles. lib. VI. cap. 14. et 15.

[2]) Cfr. Euseb. Hist. eccles. lib. VI. cap. 16.

[3]) Cfr. Hieronym. lib. de scriptorib. ecclesiastic.

ait, animum adjecit. Quae illic habet Suidas, e Graeca transtulit interpretatione Hieronymiani operis de scriptoribus ecclesiasticis, ubi proxime adducta Hieronymi verba sic reddita sunt: *ὥστε καὶ τὴν ἑβραϊκὴν διάλεξιν ἐναντιουμένην τῇ τε ἡλικίᾳ, καὶ τῇ οἰκείᾳ φύσει ἐκμαθεῖν.* Quod de Alexandrinae gentis natura dixit Hieronymus, quae juxta Graecorum omnium consuetudinem linguarum exoticarum notitiam contemnebat, id ad Origenis ipsius naturam interpres pessime retulit. Unde fraus Suidae ac Magdeburgensibus facta.

IV. Erat [1]) per id tempus Alexandriae vir opibus ac dignitate florens, ingenio etiam spectatus et doctrina. Hunc Valentini errore, qui tunc in Aegypto vigebat, Marcionis alii, implicitum fuisse scribunt. Commode utrique: maxima siquidem utriusque haereseos affinitas fuit, dogmatumque consensus. Sabellianum fuisse quidam etiam prodiderunt: hoc est Noëtianum; Sabellius quippe statim post Origenis obitum Noëti praeceptoris sui deliramenta renovavit. Crebro ad Origenem ventitabat Ambrosius cum aliis partim haereticis, partim ethnicis philosophis, qui viri nomine ac doctrina pertrahebantur. Nam rerum divinarum documentis Philosophiae quoque, Mathematicarum et humanarum disciplinarum praecepta aspergens, auditores erudiebat pro uniuscujusque captu: nec parum iis doctrinis inesse censebat ad sacra percipienda adjumenti. Adversus hunc ita affectus est Ambrosius, ut ejuratis erroribus saniori doctrina instituendum ei se traderet, ad ejusque societatem sese penitus applicaret. Tunc imperasse Caracallam agnoscit Baronius, [2]) cum ad Christi fidem conversus est Ambrosius. Idem tamen Origenem Roma Alexandriam rediisse docet postremis Zephyrini temporibus, recens adepto imperium

---

[1]) Cfr. Euseb. Hist. eccles. lib. VI. cap. 18.

[2]) Cfr. Baron. ad ann. 220. num. 6. et 12.

Elagabalo: cum Ambrosii conversionem praecesserit haec Origenis reditio. Plane suo sibi gladio jugulatur.

V. Iisdem [1]) fere temporibus militarem hominem Alexandriam mittit Arabiae praeses, cum literis ad Demetrium episcopum, et ad Aegypti praefectum, quibus vehementer orabat, Origenem ad se confestim mitterent, velle se de rebus divinis cum eo communicare, ejusque doctrinae fieri participem. Aequissimae postulationi annuit uterque. Ablegatus ad eum continuo Origenes, et re feliciter explicata Alexandriam sine mora reversus est. Quod autem asserit Halloxius, minime dubium esse, quin ad audiendum Hippolytum in ecclesia quadam verba facientem per id tempus accedens Origenes, designatus ab eo, et honoris gratia adstantibus fuerit monstratus, ut factum refert Hieronymus libr. de scriptorib. ecclesiastic. in Hippolyto, indiget id quidem probatione: cum [2]) enim

---

[1]) Cfr. Euseb. Hist. eccles. lib. VI. cap. 19.

[2]) Sequitur Huetius Baronium, qui ad ann. Christi 229. putat magnum Hippolytum, de quo hic agitur, ex Arabia excessisse, Romam venisse, et a Calixto Papa ad episcopatum Portuensem evectum fuisse, ibique martyrium obiisse. Verum cujus loci Hippolytus fuerit episcopus, nec Hieronymus scivit, ut ipse agnoscit in catalogo scriptorum ecclesiasticorum cap. 61. Gelasius lib. I. contra Eutychen, Hippolytum vocat Arabum Metropolitanum. At Eusebius lib. VI. Histor. eccles. cap. 20. simul de Hippolyto et de Beryllo Bostrorum episcopo loquitur. Bostrena urbs Arabiae tunc erat metropolis. Ergo cum episcopum habuerit Beryllum, alia quaerenda est Hippolyto metropolis, quam nec Hieronymus novit, nec Eusebius, neque Theodoretus. Quae cum ita sint, aequus rerum aestimator judicet, quaenam habenda sit fides recentioribus scriptoribus, Georgio puta Syncello in Chronico, Nicephoro Callisto, Zonarae, et Anastasio bibliothecario in Collectaneis, qui Hippolytum Portuensem episcopum fuisse scribunt. Quid item fiet de S. Germano Constantinopolitano mentionem faciente *Hippolyti de Roma?* Quid de Leontio Byzantio, qui Tom. XI. bibliothec. Patr. pag. 503. sanctum Clementem et Hippolytum

ex Arabia excesserit Hippolytus, et in Italia demum martyrium obierit, huic alibi passim occurrere potuit Origenes, et concionanti adesse.

VI. Non [1]) multo post Alexandria clam exiit, arma impia Caracallae fugiens, quibus funestissimam Alexandrinis cladem intulit. Annus trahebatur Christi 215., Caracallae quintus, aetatis circiter trigesimum agente Origene. Secessit ille in Palaestinam, et Caesareae sedem posuit: ubi tantus ei ab episcopis honos habitus est, ut nondum licet presbytero, sed laico etiam tum deferretur negotium Scripturae publice in ecclesia explanandae, praesentibus episcopis. Aegre tulit Demetrius, et tanquam praeter fas ab episcopis et Origene attentatum scriptis ad eos epistolis damnavit. Factum rationibus, aliorumque episcoporum auctoritate et exemplo excusarunt Theoctistus, — Theotechnum Photius appellat Cod. 118. et 132., — Caesareae episcopus, Hierosolymae Alexander. Nec ita tamen placarunt Demetrium, ut non Origenem per literas, missosque diaconos revocaret. Paruit ille mandatis, et reversus in patriam consueto sese muneri restituit. Castiganda hic Halloxii, aliorumque indiligentia, qui prius hoc Origenis in Palaestinam iter confuderunt cum altero paulo post a nobis narrando, quod ad Achaiae episcopos proficiscens per ea loca habuit: utramque enim profectionem caute distinxit Eusebius, prioremque ante Caracallae interitum ab Origene susceptam narrat libr. VI. Hist. eccles. cap. 19., posteriorem temporibus iis deputat, quibus Phileto Antiocheno episcopo successit Zebinus; locus ex-

---

episcopos τῆς Ῥώμης vocat? Certe horum omnium error inde natus videtur, quod magnum Hippolytum episcopum et martyrem, de quo Eusebius, Hieronymus, et Theodoretus, confundunt cum altero Hippolyto Portuensi martyre, de quo Prudentius de martyrib. Hymn. XI. R.

[1]) Cfr. Euseb. Hist. eccles. lib. VI. cap. 19.

stat libr. VI. Hist. eccles. cap. 23. Episcopatum autem Zebinus iniit sub Alexandro Severo, ut est in Eusebiano Chronico. Id quod alio ipse loco Halloxius animadvertit.

VII. Coorto [1]) interea Romanos inter et Persas bello, Antiochiam venit Alexander Severus, Mammaea matre comitatus, quae ut erat natione Syra, et rerum Judaicarum ac Christianarum aliquem perceperat usum, Origenem cujus tunc passim celebrabatur nomen, misso militari satellitio ad sese accersivit, explorandae hominis doctrinae, majorisque Christi notitiae adipiscendae caussa. Multis apud illam de Deo sermonibus habitis, exacto illic non modico tempore, ad intermissa studia Alexandriam properavit. Hanc Origenis peregrinationem temporibus illis conjungens, scio me Chronologorum aliquot rationibus repugnare, qui ad extremos Alexandri Severi annos Persicam expeditionem referunt, cum multo ante exitum Alexandri visere ad Mammaeam Origenem ivisse certum sit. At [2]) nobis favent Eusebii ἐπιλογισμοί, quibus in

[1]) Cfr. Euseb. Hist. eccles. lib. VI. cap. 21.

[2]) Non Eusebius, sed divus Hieronymus bellum Persicum cum anno secundo Alexandri copulavit. Verba enim, quae in Chronico Eusebiano de hoc bello recitantur, in ultimo libro Eutropii, qui post Eusebii mortem suam historiam scripsit, leguntur. Ex quo liquet, non tantum ea verba Eusebii non esse; sed etiam quaecunque ex Eutropio in illo Chronico habentur, a divo Hieronymo addita fuisse. Neque bellum Persicum anno Alexandri secundo geri potuit, cum quarto imperii ejus anno Artaxerxes, cum quo dimicavit Alexander, regnare coeperit. Praeterea Herodianus lib. VI. cap. 4. de Alexandro in Orientem proficiscente loquens ait, nullum fuisse, qui *siccis oculis abeuntem Alexandrum adspexerit, imperio tam multos annos modestissime administrato.* Quare neque Alexander imperii sui initio cum Persis pugnavit, neque cum ad Persicam expeditionem proficisceretur Alexander, Origenes est a Mammaea in Orientem vocatus. Ac proinde haec Origenis ad Mammaeam pro-

hac historia perpetuo adhaeremus: nam Persicum bellum secundo Alexandri anno assignat in Chronico; in Historia [1]) autem, postquam Alexandrum imperatoriam dignitatem assecutum significavit, Origenis itionem ad Mammaeam continuo subjunxit: Caesariensem vero Origenis secessum, quem decimo Alexandri anno contigisse docet, longe inferius [2]) recensuit. Qui vero bellum hoc rejecerunt in postremos Alexandri annos, nullo auctore fecerunt; nam qui aetatis illius res gestas complexi sunt Herodianus, Zosimus, Xiphilinus, et Lampridius, Persicae [3])

---

fectio assignanda est, ut recte conjicit Baronius, ad annum Christi 218., quo tempore Elagabalus primum imperii sui agens annum, post Macrini cladem Antiochiam venit Mammaea comitatus. Quod objicit Huetius, *Eusebium in Histor. eccles. lib. VI. cap. 21., postquam Alexandrum imperatoriam dignitatem assecutum significavit, Origenis itionem ad Mammaeam continuo subjungere*, facile solvitur, si Eusebius id fecisse dicatur, non quod primo aut secundo Alexandri imperii anno Origenis iter ad Mammaeam contigisse putaret, sed quod ex initio illius imperii occasio nasceretur loquendi de Mammaea matre ejus. Certe nostram hanc opinionem confirmat, quod ibidem ait Eusebius, quo tempore Alexander imperium capesseret, mortuo apud Antiochiam Asclepiade, ejus episcopatum sortitum fuisse Philetum: qui tamen anno 217. Macrino imperium ineunte, Asclepiadi successit, quemadmodum in Chronico scribit ipse Eusebius: quod Baronius sequitur. R.

[1]) Cfr. Euseb. Hist. eccles. lib. VI. cap 21.

[2]) Cfr. Euseb. Hist. eccles. lib. VI. cap. 26.

[3]) Expressis verbis Persicum bellum anno Alexandri decimo quarto contigisse docet Herodian. lib. VI. Cujus testimonium litem penitus dirimeret, ni constaret, Alexandrum post inchoatum decimum quartum sui imperii annum paucos vixisse dies. Sed anno tantum, vel biennio erravit Herodianus. Neque enim verisimile est, duodecim aut tredecim annis in celebriori hujus imperii facto, quo tempore ipse florebat, eum errasse, atque in finem Alexandri rejecisse, quod hujus imperii initio contigisset. R.

expeditionis neutiquam expresserunt tempus, solus illud adnotatum reliquit Eusebius, quem sequimur. Sin haec ante contigisse pertenderis quam Romam ivisset Mammaea, ut vult Baronius ad ann. 220. num. 6., — alterutrum enim dicendum est, nec eam quippe alias Antiochiae fuisse apparet —, sententiam hanc supra a nobis obtritam reperies.

VIII. Ceterum [1]) hinc Scripturam sacram Commentariis illustrare Origenes orsus est, impulsore Ambrosio, qui non verbis incendebat solum, sed sumtibus etiam suppeditabat. Legitur apud Cedrenum, quod et ab eo sumserunt Suidas, et Glycas, Origenem per annorum octodecim spatium literas sacras fuisse interpretatum. Minime id quidem consentit Eusebii rationibus, qui Origenem sexagenario majorem Commentariis Matthaeum illustrasse scribit, triginta scilicet annis, eoque amplius, postquam Scripturam primum coepit exponere. Sin ita haec accipienda censeat aliquis, quasi quidquid in sacrorum voluminum interpretationem diversis temporibus otii contulit Origenes, octodecim annorum spatium exaequaverit, longius etiam dissentio; ejusmodi quippe rationem neutiquam duci posse existimo. Multo credibilius est ex male lecto vel descripto Epiphanii loco commentum id prodiisse. Postquam enim ab Origenē postulasse Ambrosium dixit, [2]) ut sacras Scripturas interpretaretur, id ait ipsum in Tyrio secessu per octo et viginti annos fecisse. Alio [3]) item loco divina volumina Origenem Tyri scribit explanasse ἐπὶ ἔτη κή. Similiter Suidas, alios secutus, narrat Ambrosii rogatu Scripturas Origenem explanasse ἐπὶ ἔτη ιή. Vides germana haec eorum esse, quae scripsit Epiphanius;

---

[1]) Cfr. Euseb. Hist. eccles. lib. VI. cap. 23.

[2]) Cfr. Epiphan. Haeres. 64. cap. 3.

[3]) Cfr. Epiphan. de mens. et pond. cap. 18.

praeterquam quod numerus *κή* in *ιή* degeneravit. De secessus autem Tyrii spatio, quod assignavit Epiphanius, quaestionem paulo post habebimus.

Scribit Hieronymus de scriptor. eccles. in Hippolyto, Ambrosium ad Librorum sacrorum interpretationem Origenem incitasse, in aemulationem Hippolyti, editis jam in Scripturam plurimis Commentariis optime de ecclesia meriti. Hieronymum fefellit male intellectus Eusebius, qui post enumeratas Hippolyti scriptiones haec subjungit lib. VI. Hist. eccles. cap. 23.: *Ἐξ ἐκείνου δὲ καὶ Ὠριγένει τῶν εἰς τὰς θείας γραφὰς ὑπομνημάτων ἐγίνετο ἀρχὴ, Ἀμβροσίου ἐς τὰ μάλιστα παρορμῶντος αὐτόν.* Hieronymus autem vocem hanc: *ἐκείνου*, quae pertinebat ad tempus, perperam ad Hippolytum retulit: de quo simile nihil habet Nicephorus. Jam ante Henrico Valesio id observatum est. Falsam Hieronymi explicationem nova depravatione pervertit auctor Graecae interpretationis libri de scriptoribus ecclesiasticis. Haec habet Hieronymus: *Scripsit* (Hippolytus) *nonnullos in Scripturas Commentarios, e quibus hos reperi; in ἑξαήμερον . . . . ., de Pascha, adversum omnes haereses, et προς ὁμιλιῶν, de laude Domini Salvatoris; in qua praesente Origene se loqui in ecclesia significat. In hujus aemulationem Ambrosius, quem de Marcionis haeresi ad veram fidem correctum diximus, cohortatus est Origenem in Scripturas Commentarios scribere, praebens ei septem et amplius notarios, eorumque expensas, et librariorum parem numerum: quodque his majus est, incredibili studio quotidie ab eo opus exigens. Unde in quadam epistola ἐργοδιώκτην eum Origenes vocat.* Sic ea accepit interpres, quasi una serie scribenda sint ista: *in qua praesente Origene se loqui in ecclesia significat in hujus aemulationem*, tum deinde apponenda sit *τελεία στιγμή*. Sic enim vertit: *Ἐν οἷς παρόντος Ὠριγένους ἑαυτὸν ὡμιληκέναι κατὰ μίμησιν αὐ-*

τοῦ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ δηλοῖ· Ἀμβρόσιος, ὅντινα ἀπὸ τῆς πλάνης Μαρκίωνος εἰς τὴν ἀληθινὴν πίστιν ἐπιστρέψαι προείρηται, προτρέψατο Ὠριγένει τὰς θείας ὑπομνηματίσαι γραφὰς, παρεσχηκὼς αὐτῷ ἑπτὰ ἢ καὶ πλείους νοταρίους. Neque hac fine stetit malum, ad pristinos siquidem errores novorum accessionem fecit Photius, vir alioquin literariis laudibus abundans; hunc quippe Hieronymiani interpretis, quem secutus est, locum tali interductu distinxit: *Ἐν οἷς παρόντος Ὠριγένους ἑαυτὸν ὡμιληκέναι κατὰ μίμησιν αὐτοῦ ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ δηλοῖ Ἀμβρόσιος, ὅντινα ἀπὸ τῆς πλάνης Μαρκίωνος εἰς τὴν ἀληθινὴν πίστιν ἐπιστρέψαι προείρηται· προτρέψατο* (supple: *Ἱππόλυτος*) *Ὠριγένει τὰς θείας ὑπομνηματίσαι γραφὰς, παρεσχηκὼς αὐτῷ ἑπτὰ, ἢ καὶ πλείους νοταρίους.* Ita legisse Photium [1]) declarant haec illius: *Λέγεται δὲ καὶ οὗτος* (*Ἱππόλυτος*) *προσομιλεῖν τῷ λαῷ κατὰ μίμησιν Ὠριγένους, οὗ καὶ συνήθης καὶ ἐραστὴς τῶν λόγων ὑπῆρχεν, ὡς καὶ προτρέψασθαι αὐτὸν τὴν θείαν ὑπομνηματίσαι γραφήν· ἐγκαταστήσας αὐτῷ καὶ ὑπογραφέας ἑπτὰ ταχυγράφους, καὶ ἑτέρους τοσούτους γράφοντας εἰς κάλλος, ὧν ἦν καὶ τῆς δαπάνης αὐτὸς χορηγός. Καὶ ταῦτα ὑπηρετούμενος αὐτῷ, ἀπαιτεῖν αὐτὸν ἀπαραιτήτως τὸ ἔργον. Ἐξ οὗ καὶ ἐργοδιώκτην ἐν μιᾷ τῶν ἐπιστολῶν παρὰ Ὠριγένους κληθῆναι.* Quae cum ex Hieronymi Graeco interprete derivata sint, manifestus est quorundam error, virorum male suspicacium, qui nuperum opus esse interpretationem hanc conjectant. Ceterum hinc aliquibus persuasum fuit Hippolytum Origeni, non Ambrosium ad explicandos rei literariae sumtus praesto fuisse: quod quam verum sit, lector existimet, et quemadmodum falsae opiniones quasi ex traduce propagentur. Fraudi quippe fuit Hieronymo Eusebius, Graeco

---

[1]) Cfr. Phot. Cod. 121.

interpreti Hieronymus, Photio Graecus interpres, innumeris aliis ipse Photius, et quem ab alio unusquisque accepit errorem, novis deinde cumulavit. Sed haec hactenus. Omnibus [1]) igitur rebus Origeni commodabat Ambrosius, et quaecunque ad corporis cultum pertinebant, ac studia, large huic, quasi virgula divina, ab eo praebebantur. Notarios itaque habebat ad manum plus septem, qui dictata ex ore loquentis exciperent, totidem librarios cum puellis, quae properanter scripta nitidius exararent.

IX. Neque [2]) sibi sane hac oblata facultate defuit; beneficentissimi quippe hominis liberalitate usus, quinque priores Commentariorum in Joannem Tomos, et initium sexti Alexandriae hoc tempore, et ex Achaico, quod mox exponemus, itinere redux elaboravit. Octo item priores in Genesin Tomos e duodecim confecit: Psalmos ad haec exposuit viginti quinque priores, quamvis plures etiam subinde enarraverit, ut dicemus infra; et Jeremiae quoque Lamentationes totis voluminibus interpretatus est. Adde libros de Principiis, et στρωματεῖς decem: quos eadem tempestate Alexandriae composuit.

X. His [3]) intentum studiis Origenem interpellarunt negotia ecclesiastica, quorum gratia in Achaiam profectus est. Negotia illa quae fuerint, non expressit Eusebius; Baronius ad ann. 230. num. 7. conjecturis reperire voluit; eaque de caussa profectum in Graeciam Origenem divinat, ut [4]) Nicopolitanae editionis circa haec tempora

---

[1]) Cfr. Euseb. Hist. eccles. lib. VI. cap. 23.

[2]) Cfr. Euseb. Hist. eccles. lib. VI. cap. 24.

[3]) Cfr. Euseb. Hist. eccles. lib. VI. cap. 23.

[4]) Refert Eusebius Hist. eccles. lib. VI. cap. 16., unam ex tribus anonymis Scripturae interpretationibus, quibus in Hexaplis usus est Origenes, Nicopoli juxta Actium fuisse inventam, sed quaenam illa sit, an quinta, an sexta, et quo tempore inventa non adnotat. Auctor Synopseos inter opera Athanasiana cusae, et Epiphanius

repertae compos fieret. Sed quorsum ad excogitatas descendemus conjecturas, cum veritas ipsa palam exstet? Scribunt siquidem Hieronymus de scriptor. eccles. cap. 65., et Rufinus in exposit. cap. 23. lib. VI. Eusebii, Achaiae ecclesias plurimis tunc haeresibus fuisse vexatas; quibus expugnandis idoneum prae ceteris visum Origenem: eam illi caussam in Graeciam proficiscendi fuisse. Illuc vero accersitum ab Ambrosio non absurde quispiam suspicabitur: nam Alexandria crebro abfuisse Ambrosium constat, et postquam inter eos necessitudo intercessit, Athenis fuisse, atque inde literas ad Origenem dedisse, ex Hieronymo discere licet epist. 18. ad Marcellam. Haec quidem proponimus, non asserimus. Hinc etiam habitae sibi cum haeresiarcha quodam concertationis exemplar ad amicos in Palaestinam misit Adamantius, qui falsis de se, deque ea disputatione rumoribus occurreret. Athenis moram fecisse Origenem certum est, morae tempus incertum: rediisse tamen sequenti anno, vel biennio post, inter Chronologos constare video. Equidem non multo minus biennio itineris Achaici tempus fuisse existimo; nam et per Palaestinam iter habuit, ibique motus est aliquamdiu, et spatium aliquod itione ac reditione consumtum est, et in Achaia cum haereticis velitando, et Athenis perlustrandis, scholisque philosophorum frequentandis, (quod ab eo factum testantur Epiphanius Haeres.

---

de pond. et mens. cap. 18., sextam hanc esse pertendunt; Hieronymus vero quintam, et ita narrare ipsum Origenem scribit Prolog. in Cantic. Canticorum. Sed Epiphanio magis adhaeremus. Cum enim tum ex ipso, tum ex Eusebio constet, aliam ex his editionibus Hierichunte fuisse repertam temporibus Caracallae, aliam Nicopoli imperante Alexandro, certe Hierichuntina editio quinta esse debet, Nicopolitana vero sexta; si quidem habita temporum, quibus inventae sunt, ratione, aliam quintam, aliam sextam ab Origene vocatam fuisse scribit idem Epiphanius. R.

64. cap. 1., et Nicetas Thesaur. orthodoxae fidei lib. 4. Haeres. 31., et huc commode referri potest), sat longum tempus contritum fuisse necesse est. Nec caussae est, cur ex hac scholarum frequentatione aliud Atheniense iter ab Origene olim adolescente institutum confingant Baronius ad ann. 232. num. 4., et Petavius ad Epiphan. Haeres. 64. cap. 1.: nam ad philosophos et rhetores ibant cujuscunque aetatis homines, neque verisimile est, Origenem philosophiae, reliquarumque disciplinarum amore flagrantem, in ea degentem urbe, quae artium omnium inventrix haberetur, et in qua cum civium, tum advenarum praecipuum esset studium novi aliquid vel dicere, vel audire, aetate fuisse absterritum, quominus civitatis consuetudine ad explendam cupiditatem uteretur. Supra quidem observavimus testificari Porphyrium, ad Plotinum Romae publice docentem aliquando accessisse Origenem quendam, alium ab Adamantio, Plotini aequalem, eoque conspecto victum pudore Plotinum dicendi finem fecisse. Prius idem factum legimus a Tullio, qui octo jam et viginti annos natus, cum Romae esset biennium versatus in caussis, et jam inter primos urbis oratores poneretur, Athenas tamen ad Antiochum philosophum, et Demetrium rhetorem se contulit. Inde ad Asiaticos oratores, ipsumque demum Molonem se applicavit. Quin et Antonii Gniphonis scholam frequentasse, etiam cum praetura fungeretur, a Suetonio Tranquillo proditum est libr. de illustr. Grammat. cap. 7. Sane in hac Achaica remansione Nicopolitanam [1]) editionem nactum fuisse Origenem credibile est; caussam hanc itineris habuisse, non item.

---

[1]) *Caracallae*, inquit Epiphanius lib. de pond. et mens. cap. 18., *succedit Antoninus alius, qui imperavit annos IV. Secutus est Alexander filius Mammaeae annis XIII. In medio temporum illorum*, ἐν μέσῳ τῶν χρόνων τούτων, *editio sexta, quae et ipsa*

XI. Digressum inde, Epheso transiisse non praeter verisimilitudinem credi potest. Scribit siquidem Origenes in ep. ad amicos Alexandrinos, se aliquando Ephesi in haereticum quendam incidisse, qui cum ne verbum quidem secum conferre sustinuisset, se tamen inde profecto confictam falsae disputationis historiam misisse ad discipulos, aliosque: at eum demum Antiochiae vanos falsae victoriae rumores spargentem, postquam illuc accessit, publice coarguisse, hominisque vanitatem confutasse. Id si quis tum contigisse velit, cum vix in aliud tempus rejici possit, favebo conjecturae: sed et hic quoque judicium suum sibi unusquisque integrum habeat; nec omnes enim Origenis peregrinationes literis fuisse traditas existimo, cum ipse praesertim alicubi se multa terrae loca peragrasse doceat. Quae hoc ergo loco, et alibi passim dubitanter proponuntur a nobis, sic lector accipiat tanquam meras conjecturas, aliqua, si forte, verisimilitudine conjunctas; solida nulla et constanti ratione subnixas.

XII. Prius [1]) autem quam Athenas veniret, arripuerat iter per Palaestinam, et Caesareae ab episcopis supra jam commemoratis Theoctisto, et Alexandro, ad sacrum presbyterii ordinem fuerat provectus. Prioresne jam ante susceperit ordines, necne, non liquet; facile equidem ad-

---

in doliis latebat, Nicopoli ad Actium est inventa. Pro his verbis: ἐν μέσῳ τῶν χρόνων τούτων, Epiphanius vel annum, qui medius intercedebat ab initio Elogabali ad Alexandri finem, id est, annum ipsius Alexandri 5., Christi 226., vel medium unius Alexandri tempus, id est, annum ejus imperii 7., Christi 228., indicat. Sed recte conjiciunt Baronius, Huetius, Tillemontius et Montefalconius, hanc Nicopolitanam editionem inventam potius fuisse anno 228.; quod ipsa historiae series videtur indicare. R.

[1]) Cfr. Euseb. Hist. eccles. lib. VI. cap. 23.

dacor ut credam per saltum, ut vocant, presbyterum fuisse ordinatum, prout primaevis ecclesiae temporibus in more positum fuit. Id tum contigit, cum Antiochenae ecclesiae regimen capessivit Zebinus, Christi nimirum 228 anno, Alexandri Severi 7., Origenis 43. Factum hoc a sanctissimis episcopis in homine ditionis non suae, sub testimonio epistolae ecclesiasticae, qua discedentem Demetrius fuerat prosecutus; ut ad eum sui purgandi caussa rescripsit Alexander, mansueto vir ingenio atque leni: cujus testem damus Hieronymum lib. de scriptor. eccles. in Origene et Alexandro. Quamobrem episcopi Aegypti et Alexandriae in Synodica epistola [1]) adversus Origenis doctrinam, *χειροτονηθέντα αὐτὸν πρεσβύτερον ὑπὸ τῆς κανονικῆς τε καὶ μιᾶς χειρὸς ἀληθινῆς* agnoscunt. Quo magis miror scripsisse Photium Cod. 118., Alexandria Origenem profectum, absque proprii episcopi consensu presbyterii dignitatem suscepisse. Idem addit facti auctorem fuisse Theoctistum, probatorem Alexandrum. Utut [2]) est, hoc dolore graviter exarsit Demetrius, et ex insigni Origenis gloria jamdiu in sinu collectum invidiae virus totum evomuit, unde ingentes subinde concitati tumultus totam ecclesiam in factiones dissiparunt. Nam primum Origenis castrationem, mirifice a se antea laudatam et probatam, publice differre ac traducere coepit, ecclesiam omnem adversus eum concitare, hunc honore sacerdotii privare, et ab ecclesiae postremo communione segregare. Narrat quippe Photius Cod. 118., geminam adversus eum coactam fuisse synodum; quarum prior episcopis aliquot, et presbyteris conflata, eum docendi munere abdicandum et Alexandria pellendum sanxit, presbyterii dignitatem non abstulit; altera a Demetrio ex ali-

---

[1]) Cfr. Concil. Tom. V. pag. 660.

[2]) Cfr. Euseb. Histor. eccles. lib. VI. cap. 8. et 23.

quot Aegypti episcopis coacta sacerdotii quoque honore exuendum decrevit. Huic Demetrii decreto consensisse universum orbem, excepta Palaestina, Arabia, Phoenicia, et Achaia testificatur Hieronymus lib. 2. in Rufin. cap. 5.; nec propter dogmatum novitatem, erroresve, sed invidia laudem virtutis ejus fuisse obtritam. Auctor quoque idem ipse est, non presbyterio solum Origenem a Demetrio esse submotum, sed ecclesiae etiam societate prohibitum, consentientibus in id sacerdotibus; ut mihi verisimile fiat, in synodo a Demetrio collecta sancitum quoque illud fuisse. Sed jam antea patria excesserat, cum coiit Demetriana illa synodus, quemadmodum dicemus paulo post. Ita Achaia reversus Alexandriam Adamantius jam presbyter, pristinisque intentus studiis, a proprio episcopo sibi primum favente, deinde clam invidente, tum maximis ad invidiam odii factis accessionibus palam infenso agitatus, tandem defessus malis injuriae concessit, patriisque sedibus excedere coactus est. Exsilium quippe ipsi decernente synodo, quod sibi praesentiebat esse faciendum vel ingratiis, sponte admittere maluit: cum praesertim ingravescentem invidiam ferre non posset. Sic enim conciliandi sunt, qui jactant sponte abiisse ipsum, cum iis, qui patria expulsum et exterminatum fuisse volunt.

XIII. Aliam [1]) exsilii hujus caussam affert Epipha-

---

[1]) Adeo omni prorsus verisimilitudine carere haec historia Baronio visa est, ut dubitet, an hic locus Epiphanii textui non sit insertus et interpolatus. Verum ad id non necesse est ut recurramus. Vel ea sola, quae de Meletio et Ario refert Epiphanius, manifesto argumento sunt, ipsum interdum incertis et falsis nimium se credulum praebuisse rumoribus. Ejus itaque auctoritas non obstitit, quominus Valesius merae fabulae loco haberet eam, quam affert exsilii Origenis causam. I. Certe auctoritati Epiphanii in ea re multum nocet silentium hominum longe ipso doctiorum, quorum alii Origenem saeculo IV. et V. convitiis incesserunt, alii apologiis defen-

nius Haer. 64. cap. 2., aitque, eximia florentem eruditionis ac sanctitatis laude Origenem, magistratuum in se

---

derunt. Non is profecto erat Hieronymus, qui hanc ei culpam condonaret, quantacunque illam poenitentia eluisset. Multo minus condonasset Theophilus. Hujus historiae mentionem utique fecisset Vincentius Lirinensis; neque, si vera fuisset, Porphyrius, qui reluctante licet veritate Ammonium Christianis eripuit, Origenem iis reliquisset. II. Quis facile sibi persuadeat, magistratus et praefectus Alexandrinos, — id enim iis, non seditiosae plebi tribuit Epiphanius —, Alexandro imperante Christianisque rebus favente, ausos esse tam horrendam vim Origeni inferre, viro tunc temporis celeberrimo, quem et noverat, et plurimi faciebat Mammaea imperatoris mater potentissima? Videtur existimasse Epiphanius id contigisse furente aliqua persecutione, si quidem Origenem ait confessorum martyrumque, qui illis temporibus erant, judicio ab ecclesia dejectum esse. Verum vix ullus reperitur martyr eo ipso tempore, quo Alexandria recessit Origenes Jam enim a viginti fere annis nemo persecutionis scintillam viderat. Unum saltem Huetius proferre debuerat martyrem, quem Alexandro imperante Alexandriae passum esse certa et indubitata tradant monimenta. Nicetas, Nicephorus, aliique recentiores Graeci hunc Origenis lapsum ad Decii persecutionem rejiciunt. R. P Pagius pag. 251. §. 8. non aliam utique sibi ineundam viam duxit, eamque ab Epiphanio disertis verbis indicari ait; sed

incidit in Scyllam cupiens vitare Charybdim,

uti invicte probat Huetius infra cap. 4. num. 4. III. Quod si ut exprobrantium ludibriis sese subtraheret, sponte Alexandriam reliquit, et in Palaestinam secessit Origenes, ut narrat Epiphanius, ergo falsum est ipsum a Demetrio expulsum fuisse; quod tamen melioris notae auctores referunt. Quod si illud praecipue flagitium causae fuit, cur damnatus et sacerdotii dignitate exutus fuerit a concilio, uti putat Huetius, qui fieri potuit, ut Hierosolymis ignotum fuerit ejusmodi crimen, cum illuc venit Origenes? IV. Narrat Photius Cod. 118. geminam adversus eum coactam fuisse synodum, quarum prior episcopis aliquot et presbyteris conflata, eum docendi munere abdicandum et Alexandria pellendum sanxit, presbyterii dignitatem non abstulit. Cur non abstulit, cum ea poena delicto hujus modi, fatente ipsomet Huetio, Apostolicis Canonibus irrogaretur? Quomodo Palaestinae, Arabiae, Phoeniciae et Achajae ecclesiae praesules ejus causam

Alexandrinorum, praefectorumque acuisse invidiam, et potentium inimicitias pro Christo appetivisse; et ab iis

---

suscepissent, praedicandi munus ei commisissent, aliaque sacerdotii sui munia obire permisissent? Fallitur Huetius, cum ait ex Epiphanio constare; dubitasse tantum Origenem idololatriam ne admitteret, ad facinus non omnino pervenisse. En ipsa Epiphanii verba: *Τῶν ἀμφοτέρων προτεθέντων αὐτῷ πραγμάτων, θῦσαι μᾶλλον ἑλόμενος. Οὐ μὴν δὲ ἑκουσίᾳ γνώμῃ μᾶλλον τοῦτο ἐπετέλεσεν, ὡς πολὺς ᾄδεται λόγος· ἀλλ' ἐπειδὴ ὅλως καθωμολόγησε τοῦτο πρᾶξαι, βαλόντες ἐπὶ χεῖρα αὐτοῦ λίβανον. εἰς τὴν τοῦ βωμοῦ πυρὰν καθῆκαν.* Id ergo unice dicit Epiphanius, dubitasse nonnullos, an postquam Origenes sacrificaturum se esse assensus est, ipsemet thus in ignem arae impositum injecerit. De assensu constat; atqui assensisse satis erat ut poenitentiae publice subjiceretur, ac proinde sacerdotii dignitate excideret, cum Origenes ipse lib. III. contra Celsum num 51. pag. 482 (ex ed. R.) dicat, poenitentiae publicae obnoxios ea tantum conditione recipi, ut, quoniam lapsi sunt, excludantur in posterum ab omnibus dignitatibus et magistratibus ecclesiasticis. Quod si Nicetas dicit, Origenem immutata sententia revocasse promissum, eoque stare detrectasse, statim addit eum, cum urgeretur, id tamen praestitisse. V. Tanta in Origenis scriptis ubique elucet humilitas, ut, si hujusmodi flagitii reus fuisset, certo affirmari queat futurum fuisse, ut nunquam ex illius memoria excidisset ille Psalmi locus, in quem Hierosolymis incidisse fertur, et sibi perpetuo interdixisset et praedicatione et Scripturarum interpretatione. Certe in ea, quam Ambrosio et Prototecto misit circa annum 235., exhortatione ad martyrium, pristinam idololatriae suae culpam deflere non omisisset. VI. Mirum sane, ejusmodi facinus uni inter veteres notum fuisse Epiphanio, qui aliunde res, quae ad Origenis vitam pertinent, parum scisse videtur. Nusquam meminit Demetrianae adversus eum persecutionis, nec geminae synodi, quarum altera exsilio pulsus, altera sacerdotio et ecclesia fuit abdicatus, quamquam ejusmodi facta sese sponte offerebant inserenda libro, quo Origenem tanquam haereticum traducere sibi proposuerat. VII. Ait Origenem post suum lapsum, et Alexandria discessum, in notitiam Ambrosii venisse; huic ipsi, ut haeresin ejuraret, auctorem exstitisse; Ambrosium ab Origene postulasse, ut Scripturas sibi interpretatione patefaceret; Origenem vero,

comprehensum aliquando in eam fuisse necessitatem adductum, ut vel idolis sacrificandum sibi esset, vel Aethiopis libidini corpus offerendum; qua rei indignitate commotum, virum omnia prae studio castitatis postputantem, tam leni se ac victo animo ostendisse, ut sacrificaturum

---

ut hortanti Ambrosio pro eo atque illi congruebat, satisfaceret, universam Scripturam interpretatione sua et expositione declarare instituisse. Quod cum omnino falsum esse constet, major erit error, si haec post Decianam persecutionem contigisse existimavit. VIII. Origenes forte viginti octo mensibus Tyri non commoratus est, et tamen, si fides est Epiphanio lib. de pond. et mens. pag. 175., ab ejus Alexandria discessu, et postquam aliquantum temporis consumsit Hierosolymis et Caesareae, viginti octo annis in secessu Tyrio sacrae scripturae operam dedit. Praeterea quis ferat Epiphanium, dicentem Decio imperatore Alexandriae floruisse Origenem, cum jam imperante Septimio Severo, 50. fere annis ante Decium, magna fuerit Origenis celebritas, et viginti ante Decium annis Alexandria, nunquam illuc reversurus, excessisset? Quod si pro Severo dixeris imprudenti irrepsisse Decium, cur adhuc Epiphanius lib. de pond. et mens. pag. 174. scripsit, Origenem ab imperatoris Decii tempore, ad Gallum et Volusianum, et ultra floruisse? Ubi duplex error, cum Decius pro Severo ponitur, et Origenis mors ultra imperium Galli et Volusiani rejicitur. Ergo quo serius differetur Origenis lapsus ad Deciana tempora, eo majora suppetent argumenta, quibus evidens fiat plane rudem et peregrinum in Origenis vita fuisse Epiphanium. IX. Mirum non est, si ejusmodi fabulam, veteris scriptoris auctoritate nixam, postea reliquorum Graecorum vulgus nullo examine arripuit. Certe illius mentio fit apud Nemesium, sed procul dubio eam in Epiphanio legerat. Huc adde, quod Nemesius exigui admodum est in ecclesia ponderis, et de tempore, quo vixit, nihil certi huc usque compertum est. Scripsit Justinianus, (cfr. Concil. Tom. V. pag. 664.), idolis sacrificasse Origenem Christo abnegato, idque fateri proprios ejus sectatores: at auctoritas Justiniani, licet aliter sentiat Huetius, parum valet ad ejusmodi historiam confirmandam. Leontius Byzantius, Nicetas Choniates, aliique recentiores Graeci, omnes Origeni infensissimi, aperte sequuntur Epiphanium. Sed ejus errori pondus non addit sequacium numerus, qui longo post illum tempore vixerunt. R.

se reciperet; nec id fecisse tamen, sed thus in manus ejus impositum ab adstantibus in ignem fuisse excussum: (addit Nicetas Thes. orthod. fidei lib. IV. haer. 31., contigisse id, cum immutata sententia revocaret promissum, eoque stare detrectaret:) hinc ipsum tanta aspersum esse infamia, ut ecclesia depelleretur; cumque ludibria, et oculorum conjectum, quibus ut idololatra destinabatur, ferre non posset, invidiae detestandae gratia Caesaream commigrasse. Constat certe ex eodem Epiphanio, dubitasse tantum Origenem idololatriamne admitteret, ad facinus non omnino pervenisse; quae cum dubitatio crimen tamen ipsa sit, admissum [1]) humanitus peccatum tempe-

---

[1]) His certe repugnat, quod ait ipse Origenes in ep. ad amicos quosdam Alexandrinos paulo postquam Alexandria exiisset scripta, qua, teste Hieronymo lib. II. advers. Rufinum, Demetrium lacerat, et in episcopos et clericos sibi adversos invehitur, et frustra ab ecclesiis excommunicatum esse se dicit. Repugnat et quod ait in praefatione Tomi VI. in Joannem, quem non multo postquam Alexandria Caesaream migravit, denuo exorsus est, eo quod priorem scriptionem Alexandria discedens secum non asportasset. *Jam*, inquit, *ad quintum usque Tomum*, *quamvis adversari nobis videretur Alexandriae procella*, *quae concessa fuere*, *locuti sumus*, *Jesu increpante ventos et undas maris. Ex hoc casu progressi*, *ex Aegypto Deo nos liberante, qui eduxit populum suum ex ea: deinde inimico* (Demetrio) *adversus nos acerbissime pugnante per suas novas literas*, *revera evangelio inimicas*, *omnesque Aegypti ventos adversus nos concitante, stare me magis adhortabatur ratio ad certamen, et servare praestantissimam mei partem*, *quam importune conjungere restantem Scripturam*, *antequam rationis discursus tranquillitatem reciperet*, *ne forte cogitationes pravae invalescerent in animam etiam meam procellam inducere. . .*

stiva et salubri poenitentia emendasse; nec Petri lapsum solummodo, sed lacrimas etiam ac dolorem repraesentasse. Quemadmodum autem Origeni ad hujusmodi flagitium praeivit Petrus, ita Marcellino Papae uterque: hunc enim templum Vestae cum Diocletiano ingressum thus obtulisse ejus nomine inscripta Acta testantur. Quod fictum tamen et falsum esse contendit Augustinus [1]) adversus Petilianum Donatistam. Et ut verum sit, hunc martyrio paulo post summa constantia suscepto scelus reparasse certum est. Tam luculentis autem signis poenitentiam suam Origenes publice testatus est, ut ab otiosis subinde hominibus suppositus fuerit liber de poenitentia Origenis, quem in Apocryphorum censum Gelasius [2]) Papa retulit. Is tamen liber, ad quem pertineat Origenis lapsum, dubitavit Baronius: [3]) cujus enim sese criminis reum hoc libro peragit Adamantius, vix ad eam, quam tractamus, Epiphanii historiam potest accommodari. Ac illud praecipue flagitium caussae fuisse existimo,

---

Nunc vero quando adversum nos ignitae sagittae multae vanae fuerunt factae, Deo illas exstinguente, et assueta anima nostra his, quae coelestis sermonis causa contingunt, ferre cogitur facilius factas insidias, veluti aliquantum serenitatis nacti, non amplius differentes dictare volumus quae restant, Deum magistrum in animae nostrae adyto penetrali insonantem adesse precantes, ut fidem accipiat structura enarrationis evangelii secundum Joannem. Si enim idololatriae reus fuisset Origenes; si ob eam causam fuisset Demetrii compluriumque episcoporum judicio ab ecclesia sacerdotioque dejectus; si denique poenitens: numquid ita locutus fuisset? Judicet aequus rerum aestimator. R.

[1]) Cfr. Augustin. de unic. baptism. cap. 16.

[2]) Cfr. Gelas. in Conc. Rom. Dec. 1. Par. Dist. 15.

[3]) Cfr. Baron. ad ann. 253. num. 118.

quamobrem sacerdotio et ecclesia abdicatus fuerit; ea siquidem poena delicto hujusmodi Apostolicis Canonibus irrogatur. Nec mirum ab aliis ipsum ecclesiis benigne fuisse susceptum: quanta [1]) enim indulgentia et caritate

---

[1]) Haec sunt Dionysii verba: *Αὐτοὶ τοίνυν οἱ θεῖοι μάρτυρες παρ' ἡμῖν, οἱ νῦν τοῦ Χριστοῦ πάρεδροι, καὶ τῆς βασιλείας αὐτοῦ κοινωνοὶ, καὶ μέτοχοι τῆς κρίσεως αὐτοῦ, καὶ συνδικάζοντες αὐτῷ· τῶν παραπεπτωκότων ἀδελφῶν τινας ὑπευθύνους τοῖς τῶν θυσιῶν ἐγκλήμασι γενομένους, προσελάβοντο· καὶ τὴν ἐπιστροφὴν καὶ μετάνοιαν αὐτῶν ἰδόντες, δεκτήν τε γενέσθαι δυναμένην τῷ μὴ βουλομένῳ καθόλου τὸν θάνατον τοῦ ἁμαρτωλοῦ ὡς τὴν μετάνοιαν, δοκιμάσαντες, εἰσεδέξαντο καὶ συνήγαγον καὶ συνέστησαν· καὶ προσευχῶν αὐτοῖς καὶ ἑστιάσεων ἐκοινώνησαν.* Eadem Dionysii verba refert Nicephorus cap. 4., quae Langus ita vertit: *Explorata patientia atque comprobata, in ecclesiam eos admiserunt, et ad hunc modum receptis locum suum dederunt.* Eodem modo Christophorsonus interpretatus est: *recipiunt in ecclesiam, conventus cum illis celebrant, ineunt societatem*, etc. Eodem etiam sensu haec Dionysii verba intelligere hic videtur Huetius. Sed aliter Valesius. „Hanc interpretationem probare non possum, inquit not. in lib. VI. Hist. eccles. Eusebii pag. 132. Quomodo enim martyres, qui in carcere tenebantur adstricti, lapsos in ecclesiam admittere poterant? Adde, quod non id juris competebat martyribus, sed soli episcopo, cujus officium erat poenitentes reconciliare. Martyribus vero intercedere tantum pro lapsis, et commendatitias literas scribere licebat. Apparet igitur ita vertendum esse hunc Dionysii locum, ut vertimus: *Ceterum hi divini martyres, qui nunc assessores sunt Christi, et regni illius consortes, ac judicii participes una cum ipso judicaturi: dum hic apud nos essent, quosdam e fratribus lapsos, et idolis sacrificasse convictos, susceperunt: et conversionem illorum ac poenitentiam cer-*

adhiberentur olim Christiani, qui post ejuratum infirmitate animi ac mollitie Christum poenitentia ducti ad me-

---

nentes, cum judicassent eam placere posse illi, qui peccatoris poenitentiam mavult quam mortem, eos admiserunt et collegerunt, atque in coetum suum receperunt; et in orationibus ac cibo cum iisdem communicarunt. Quamquam vox *συνέστησαν* aliter etiam explicari potest, passive scilicet pro: simul consistere. Sic Dionysius apud Eusebium in lib. VII. cap. 9. *μόλις παρακαλούμενος, συνεστάναι ταῖς προσευχαῖς ἀνέχεται.* Et Eusebius in lib. VI. cap. 2. de Origene: *οὐδὲ πώποτε προὐτράπη, κατὰ τὴν εὐχὴν αὐτῷ συστῆναι.*" Addit postea Valesius: „Duplex erat communio in ecclesia: alia orationis, alia sacramentorum. Et orationum quidem communio poenitentibus post certum temporis spatium indulgebatur. Communio vero corporis Christi nonnisi reconciliatis post longas poenitentiae moras tandem impertiebatur. Vide Canones 11. 12. et 13. Concilii Nicaeni. Ex quibus apparet, communionem orationis poenitentibus fuisse ultimum et proximum gradum ad communionem sacrorum mysteriorum. Et haec quidem de communione publica intelligenda sunt, qua concedebatur poenitentibus, ut palam cum omni populo in ecclesia orarent. Sed in hoc Dionysii loco de privata communione sermo est, quam video a nonnullis confundi cum publica. Privatam autem communionem voco, quae a privatis, non autem ab episcopo, cujus id jus pontificiumque erat, certae personae concedebatur. Exempli gratia, quando confessores et martyres lapsos, intercessionem ac misericordiam ipsorum implorantes, benigne excipiebant, et ut una secum Deum orarent, permittebant. Haec communio licet a martyribus et presbyteris, — plerique enim martyrum erant ex clero —, lapsis fuisset indulta, nihil juris illis dabat; sed tantum instar praejudicii erat, ut ab episcepo postea admitterentur ad publicam in ecclesia orationis communionem. De ejusmodi privata communione intelligendus est Eusebii locus in lib. VI. cap. 2.

liorem mentem converterentur, discere licet ex ep. Dionysii[1]) Alexandrini ad Fabium episcopum Antiochenum, contra Novatum. Quod[2]) si suscepti tantum ab episcopo non suo presbyterii fuisset reus, eum non tam severe tractaturum fuisse Demetrium credibile est, cum praesertim ipsius commendatione fretus ad eum se promoveri dignitatis gradum passus fuisset. Minime vero facti hujus narrationem ab Eusebio consulto praetermissam putem, ut idololatriae crimine liberaret Origenem, vel quod poenitentia elutum postmodo flagitium oblivioni tradendum putaret; sed[3]) quod res Origenis proprio et luculento Apologiae opere jam antea fuisset complexus, in Historia autem duceret esse obiter attingendas. Inde tacuit eximium illud, ac omni laude dignum Origenis facinus, — quod in idem incidisse tempus memoriae mandavit Nicetas in Thes. orthod. fid. lib. IV. haer. 31. —, quando juxta Aegyptiorum sacerdotum morem a Gentilibus adrasus, ad fanum Serapidis Christianos omnes ad propugnandum Christi nomen clara voce concitavit. Falsam porro et confictam esse Origenianae idololatriae historiam, ac Epiphanio ab aliena manu insertam pertendit Baronius ad ann. 253. num. 120., plurimaque congerit in eam senten-

---

de Origene, quem paulo ante citavi; et alter in lib. IV. cap. 14., item locus ejusdem Eusebii in lib. VI. cap. 43. ex ep. Cornelii Papae, ubi de Mose presbytero, qui Novatianum a communione sua repulit. Item locus Sulpicii Severi in lib. III. de vita S. Martini. Vide Fr. Florentem ad titulum 7. de translatione episcopi.“ R.

[1]) Cfr. Euseb. Hist. eccles. lib. VI. cap. 42.

[2]) Esto: sed fidei quoque integritatem in libris plerisque, ac eo praesertim, qui est de Principiis, ab Origene violatam id temporis conquestum fuisse Demetrium consentaneum est, ut ipse paulo post ait Huetius. Quod sane Demetrio satis erat, ut ex insigni Origenis gloria jam diu in sinu collectum invidiae virus totum evomeret, eumque tam severe tractandi ansam inde arriperet. R.

[3]) Si praecipue ob idololatriae crimen, ut pertendit

tiam, quae [1]) a Petavio erudite confutata habes in animadversionibus Epiphanianis. Rem alii tribuunt Decii temporibus. Haec infra expendemus accuratius: sed in antecessum asserimus, neque nos horum opinioni, vel Baronii conjecturae assentiri posse. Fidei [2]) quoque integritatem in libris plerisque, ac eo praesertim, qui est de Principiis, ab Origene violatam id temporis conquestum fuisse Demetrium consentaneum est, quippe qui omnia adversus eum argumenta studiose colligeret. Alexandria itaque eliminatus Origenes Caesaream Stratonis concessit, ibique sedem fixit, anno aetatis 46., Christi 231., Alexandri Severi 10. vel ut est in nonnullis Eusebii Codicibus, et in Nicephoro, et in quibusdam Eusebiani Chronici exemplaribus, anno Alexandri 12., vel 11., ut habet Scaligeriana Chronici hujus editio. Ex his hallucinatum liquet Epiphanium, qui Origenem imperante Decio Ale-

---

Huetius, sacerdotio et ecclesia abdicatus fuisset Origenes, minime profecto facti hujus narrationem praetermisisset Eusebius. Attamen ne ullum quidem hujusce flagitii verbum in apologia sua fecisse videtur. Illud enim, si commemorasset, certe Photius, qui Cod. 118. ex ipsa illa apologia refert, unde omnis in Origenem a Demetrio excitata fuerit tempestas, non omisisset. R.

[1]) Levibus admodum argumentis veritatem historiae vindicat Petavius: quae si cum nostris conferas, continuo ruunt. R.

[2]) Illud quidem eruere licet tum ex iis, quae adversus Origenem decrevit Demetriana synodus, tum ex ipsius Origenis ep. ad amicos quosdam Alexandrinos, ubi queritur, quod adversarii sui, ac haeretici quidam, aliique nonnulli ecclesias conturbare volentes, libros suos adulterassent. Hunc etiam propter dogmatum novitatem et haeresin damnatum fuisse dicebant ejus inimici aetate Hieronymi, quemadmodum ipse testatur Hieronymus in ep. quadam ad Paulam, cujus particulam affert Rufinus Invectiv. lib. II. Idem docet ep. synodica episcoporum Aegypti atque Alexandriae, cujus fragmentum adducit Justinianus in ep. ad Menam, quod paulo infra exhibet Huetius. R.

xandriae claruisse scripsit Haer. 64. cap. 1., cum nunquam eum posthac illuc regressum fuisse constet. Qua propter concedo in Petavii [1]) sententiam, Severi [2]) nomen Decii nomine perperam ab Epiphanio commutatum opinantis. Vehementius etiam hallucinatum constat Abrahamum Scultetum, [3]) qui Origenem narrat, postquam Alexandria exiit ut aemulis cederet, eo revocatum omnes sacrae Scripturae libros illustrasse Commentariis.

XIV. Confugit ergo Caesaream ad Theoctistum, benigneque ab eo et liberaliter exceptus, et ab omnibus injuriis et contumeliis prohibitus est. Hinc nova suffusus malevolentia Demetrius Aegypti episcopos, ut dixi, in synodum cogit, Origenemque presbyterio abjudicat, et ab ecclesiae societate sejungit, universo propemodum orbe decretum approbante et confirmante. Ardentes quoque in eum et aculeatas quoquoversus disseminavit literas: sed hominis iracundiae simul et vitae eodem, ut videtur, quo discessit Origenes anno, finem matura mors posuit, in ejusque episcopatum Heraclas suffectus est. Haec eo ordine narrat Eusebius in Historia, quo a nobis descripta sunt; aliter in Chronico, in quo Demetrii mors Origenis exitum toto biennio praevertit, quod neutiquam stare potest.

XV. Certe, ne quid dissimulem, Gennadius in libr.

---

[1]) Cfr. Petav. animadvers. ad hunc locum.

[2]) Verum tamen Epiphanius lib. de pond. et mens. pag. 174. Origenem ab imperatoris Decii tempore, ad Gallum usque et Volusianum, et ultra floruisse scribit. Ubi duplex error, cum Decius pro Severo ponitur, et Origenis mors ultra imperium Galli et Volusiani rejicitur. Quod argumento est, non imprudenti Decium irrepsisse pro Severo, sed ita credidisse Epiphanium, adeoque rudem et peregrinum in Origenis vita fuisse: quod infra fatetur ipse Huetius. R.

[3]) Cfr. Abrah. Scultet. in medull. theolog. Patrum lib. VI. cap. 1.

de vir. illustr. cap. 33. scribit, Theophilum Alexandrinum episcopum tradidisse *non a se* Origenem *primum, sed ab antiquis Patribus, et maxime Heracla fuisse et a presbyterio ejectum, et de ecclesia pulsum, et de civitate fugatum.* Idem [1]) habet scriptor vitae [2]) S. Pachomii, et epistola synodica episcoporum Aegypti, cujus fragmentum affert Justinianus [3]) in ep. ad Menam. Verba haec sunt: *Ἀρξαμένου γὰρ αὐτοῦ βλασφήμους ὁμιλίας ὁμιλεῖν, ὁ κατ' ἐκεῖνο μακαρίτης Ἡρακλᾶς ὁ ἐπίσκοπος, ὡς ἀροτὴρ καὶ ἀμπελουργὸς φιλαλήθης τοῦ τῆς ἐκκλησίας χωρίου τυγχάνων, ἐκ μέσου τοῦ καλοῦ σίτου τοῦτον ἐξέτιλεν, ὡς τοῦ πονηροῦ ζιζάνιον ὄντα ἀληθῶς.* Quibus alia caussa cur expulsus fuerit Origenes praeter superiores affertur. Est simile quidpiam apud Petrum [4]) Alexandrinum episcopum in Mystagogia, cujus particulam quoque recitat Justinianus [5]) in eadem epistola: *Τί δὲ εἴπω,* inquit, *Ἡρακλᾶν καὶ Δημήτριον τοὺς μακαρίους ἐπισκόπους; Οἵους πειρασμοὺς ὑπέστησαν ὑπὸ τοῦ μανέντος Ὠριγένους, καὶ αὐτοῦ σχίσματα βάλλοντος ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ, τὰ ἕως σήμερον ταραχὰς αὐτῇ ἐγείραντα;* Denique Eusebius, ut jam a me notatum est, in Chronico Origenem exsulasse fingit, biennio postquam episcopus creatus est Heraclas. Facile [6]) equidem exi-

---

[1]) Observari velim in vita S. Pachomii a Bollando latine edita 14. Maji, Heraclae mentionem non esse R.

[2]) Cfr. vit. Pachom. lib. I. pag. 123. ed. Bolland. 14. Maji §. 21.

[3]) Cfr. Concil. Tom. V. pag. 660.

[4]) Cfr. Combefis. Act. Petr. pag. 203.

[5]) Cfr. Concil. Tom. V. pag. 652.

[6]) Id ut crederet Huetius, adductus est male intellecto hoc Photii loco Cod. 118 *Ἀλλ' ὅγε Δημήτριος ἅμα τισὶν ἐπισκόποις Αἰγυπτίοις, καὶ τῆς ἱερωσύνης ἀπεκήρυξε, συνυπογραψάντων καὶ τῇ ἀποφάσει τῶν συμψήφων αὐτῷ γεγενημένων.* In eo se decipi passus

stimo Demetrii adversus Origenem decreto adstipulatum fuisse Heraclam adhuc presbyterum, et simul ut episcopatum adeptus est, decessoris sui confirmasse edictum, et quo minus restitueretur in integrum Origenes impedivisse: ait quippe Photius Cod. 118., edicto Demetrii subscripsisse quotquot ipsi Origeni antea suffragati fuerant. Verum persuaderi non possum, jam tum obiisse Demetrium, cum Alexandria dejectus est Origenes, et cur expelleretur auctorem fuisse Heraclam, contra Eusebianae historiae testificationem, et Hieronymi libr. 2. adv. Rufin. cap. 5., et ipsius etiam Origenis, qui in ep. ad amicos Alexandrinos post exsilium ipsius scripta, Demetrium aliosque adversum se consentientes ulciscitur.

XVI. Postquam [1]) ex hoc tumultu Caesaream sese recepit Origenes, famae suae tot calumniis appetitae consuluit, et submissas in nominis sui oppugnationem a Demetrio literas scripta ea, quam dixi, ad amicos quosdam suos Alexandriam epistola luculenter confutavit. [2]) In qua etiamsi maledictis abstinere se velle declarat, aspere tamen et acerbe Demetrium, eique consentientes adversum se episcopos perstringit, et illatam sibi injuriam, inflictosque anathematismos refellit. Nec minus ob Deme-

---

est, quod vocem *αὐτῷ* ad Origenem deferat, cum ad Origenem referenda sit. Hoc enim unum ait Photius, quotquot prioris Demetrianae synodi decreto subscripserant, eosdem posterioris Demetriani Concilii actis subscripsisse. Certe nullibi apud Hieronymum legimus, ab Heracla quicquam contra Origenem actum fuisse. Ecquis enim id credat de Heracla, quem Origenes per triginta fere annos discipulum habuerat: cui Alexandria discedens catecheticae scholae munus reliquit, et qui sibimet ipsi subrogavit Dionysium Origenis etiam discipulum? R.

[1]) Quod toto in hocce articulo ait Huetius, minime certe cohaeret cum Origenis flagitio et poenitentia, ut jam diximus. R.

[2]) Cfr. Hieronym. in Rufin. lib. II.

trii decreta et Alexandrinas synodos ecclesiasticis muniis defunctus est; docebat publice, et in ecclesia de rebus sacris ad populum disserebat; atque haec non Caesariensis episcopi modo, et Hierosolymitani permissu, sed jussu etiam; qui ad hunc unum Scripturae sacrae interpretandae munus detulerunt. Cum enim in ejus caussa variae essent variorum sententiae, duasque velut in partes universa abiisset ecclesia; infensis reliquis patrocinium ejus ac defensionem Palaestina, Phoenicia, et Arabia susceperunt: quarum auctoritate fretus sese sacerdotio ac ecclesiae communione excidisse minime ratus est, et inter eas gradum suum ac dignitatem obtinuit.

XVII. Hierosolymam quoque iisdem circiter temporibus adiit, Christi, Apostolorumque visurus vestigia. Ibi [1]) vehementer ab eo petiit sacerdotum collegium, ut in ecclesia verba faceret; cumque vim ad impetrandum propemodum adhiberent qui praeerant sacris, assurgens ille assumto libro, unde sibi argumentum deligeret, in hunc e Psalmo 49. versum forte incidit: *Peccatori* [2]) *autem dixit Deus: Quare tu enarras justitias meas, et assumis testamentum meum per os tuum?* Quo recitato, quasi sua sibi a Deo perfidia exprobraretur, in tantos luctus incidit, ut adstantibus universis lacrimas excuteret. Cum vero se aliquando Christi, Apostolorumque perlustrasse vestigia significaverit Tom. VI. in Joann. num. 24., his temporibus id tribui posse censemus. Inde vero non multo post digressus est.

XVIII. Scribit Epiphanius Haer. 64. cap. 3., et de pond. et mens. cap. 18., Tyrum concessisse ipsum post Hierosolymitanum iter, atque ibi per annorum octo et

---

[1]) Haec ex iisdem impuris fontibus ac Origenis idololatriae historiam hausit Epiphanius. R. — Cfr. Epiphan. Haer. 64. cap. 2.

[2]) Cfr. Psalm. L, 16. (XLIX.)

viginti decursum in interpretandis, juxta Ambrosii postulata, Scripturis otium suum consumsisse. Dicerem corruptum a librariis numerum, nisi duobus apud Epiphanium locis haberetur idem, aliorumque suffragio confirmaretur. Dicendum potius id ex vulgi sermonibus, ut alia pleraque, Epiphanium accepisse; — utrobique enim addit: ὡς ὁ λόγος ἔχει· — falsum autem penitus fuisse: cum enim anno Christi circiter 254. diem suum obierit Origenes, uti infra demonstrabimus, anno vero aetatis suae 69., postquam Alexandria excessit, anni admodum 23. intercesserunt ad ejus obitum; quorum nonnullos etiam Caesareae Stratonis, Hierosolymae, Caesareae Cappadocum, Athenis, et in aliis locis contrivit. Merito ergo hic Epiphanium arguit Petavius in animadv. ad Haer. 64. cap. 3. Annos quidem 28. Alexandriae literis docendis praefuit, ut observatum est Halloxio:[1]) nam amisso patre statim sibi docendo victum quaesivit, natus annos circiter octodecim. Hinc ad annum aetatis 46., quo Alexandria ejectus est, anni interjacent omnino 28. Atque hanc Epiphanio fuisse errandi caussam credi potest.

XIX. Simul ut Caesaream venit Origenes Alexandria relicta, ibi literarum studiis praefectus est, statimque ad capessendas disciplinas, sed potissimum sanctiores, cum docendo, tum scribendo universos excitavit, sed duos praecipue magni nominis adolescentes, Neocaesarea oriundos, claris genitos parentibus, sed a Christo alienis, Theodorum, qui et Gregorius appellatus est, et Thaumaturgi cognomen meruit, ejusque fratrem, Athenodorum. Qui cum Juris Romani studiis operam daturi Athenis[2]) Be-

---

[1]) Cfr. Hallox. in Not. ad Orig. defens. lib. I. cap 7.

[2]) Athenis scholas frequentasse Gregorium solus narrat Socrates lib. IV. cap. 27.; cujus hac in re auctoritati multum nocet Gregorii ipsius Thaumaturgi de Athenis silentium, cum aliunde res ad se pertinentes ab infantia

rytum venissent, ubi tum vigebat legum doctrina, casu nescio quo Caesaream delati, in [1]) Origenem recens illuc

---

ad suum usque Caesaream adventum accuratissime referat in Oratione ad laudem Origenis habita. Ad Berytum quod attinet, non solus Socrates ibidem quo supra, sed Hieronymus quoque, Socrate antiquior, in eam urbem de Cappadocia hosce fratres prius venisse, quam Caesaream accederent, refert. *Admodum adolescens*, inquit Catalogo scriptor. eccles. cap. 65., *ob studia Graecarum et Latinarum literarum, de Cappadocia Berytum, et inde Caesaream Palaestinae transiit, juncto sibi fratre Athenodoro.* Verum utriusque testimonio plane adversari videtur ille Gregorii locus Orat. Panegyr. num. 5. *Τοιγαροῦν οὐχ ὁ στρατιώτης, θεῖος δέ τις συνοδοιπόρος, καὶ πομπὸς ἀγαθὸς καὶ φύλαξ, ὁ διὰ παντὸς τοῦ βίου, ὥσπερ μακρᾶς ὁδοιπορίας διασώζων ἡμᾶς, παραμειψάμενος τά τε ἄλλα, καὶ τὴν Βηρυτὸν, ἧς μάλιστα ὁρμᾷν ἐνταῦθα φήθημεν, ἐνταῦθα φέρων κατεστήσατο.* R.

[1]) His verbis indicat Huetius, et infra cap. 3. num. 7. aperte exprimit, Firmilianum nondum episcopum in Origenis disciplinam una cum Gregorio Thaumaturgo incidisse. Sequitur Gregorium Nyssenum, qui in vita Thaumaturgi pag. 542. ita habet: *Ἐπειδὴ πᾶσαν παίδευσιν τῆς ἔξω σοφίας ἐπιδραμὼν, ἐνέτυχε Φιρμιλιανῷ τινι τῶν εὐπατριδῶν Καππαδόκῃ, ὁμοιοτρόπῳ κατὰ τὸ ἦθος, — ὡς ἔδειξεν ἐκεῖνος τῷ μετὰ ταῦτα βίῳ, κόσμος τῆς ἐκκλησίας τῶν Καισαρέων γενόμενος· — καὶ τόν τε σκοπὸν τοῦ φρονήματος καὶ ἰδίου βίου φανερὸν τῷ φίλῳ ἐποίησεν, ὡς εἴη πρὸς τὸν θεὸν βλέπων, καὶ τὴν ἐκείνου σπουδὴν ἔγνω περὶ τὴν αὐτὴν ἐπιθυμίαν συμβαίνουσαν, καταλιπὼν πᾶσαν τὴν περὶ τῆς ἔξω φιλοσοφίας σπουδὴν, προσφοιτᾷ μετ' ἐκείνου τῷ κατὰ τὸν χρόνον ἐκεῖνον τῆς τῶν Χριστιανῶν φιλοσοφίας καθηγουμένῳ. Ὠριγένης δὲ οὗτος ἦν, οὗ πολὺς ἐπὶ τοῖς συγγράμμασι λόγος.* Sed I. multum Nysseno nocet

appulsum una cum Firmiliano inciderunt. Socra-

Thaumaturgi ipsius, Eusebii, Hieronymi, aliorumque scriptorum hac de re silentium. II. Dicere videtur Nyssenus, Thaumaturgum una cum Firmiliano Alexandriae tum primum in manus Origenis incidisse post peractum in hac urbe philosophiae studium. *Οὔσης δὲ*, inquit in vita Thaumaturgi pag. 540., *αὐτῷ τῆς διαγωγῆς ἐν Αἰγύπτῳ κατὰ τὴν μεγάλην τοῦ Ἀλεξάνδρου πόλιν, εἰς ἣν καὶ ἡ πανταχόθεν συνέῤῥει νεότης τῶν περὶ φιλοσοφίαν τε καὶ ἰατρικὴν ἐσπουδακότων, κτλ.* Et paulo post pag. 542. *Ἐπειδὴ πᾶσαν παίδευσιν τῆς ἔξω σοφίας ἐπιδραμών, κτλ.* Quod omnino falsum est. Nam constat ex Eusebio, Hieronymo, et aliis scriptoribus, jam tum Origenem Alexandria discessisse, cum in manus ejus incidit Thaumaturgus, nec Thaumaturgum unquam philosophiae operam dedisse nisi sub Origenis disciplina: quod ipse Thaumaturgus aperte testatur in Orat. Panegyr. num. 5. *Sacrum vero hunc virum*, inquit, *ab Aegypto ab Alexandrinorum urbe, in qua domicilium prius habebat, in hunc locum* (Caesaream) *veluti nobis occursurum res aliae trahebant et transferebant.* Paulo post, num. 6. *Dicere non possim, quam multas ejus modi voces ederet, ad philosophandum nos exhortans: neque id uno die duntaxat, sed multis, quoties ad illum principio veniebamus, ejus quidem sermone tanquam jaculo quodam a prima ipsa aetate confixi . . . . Ceterum fluctuantes adhuc, et ancipiti animo, philosophari quidem ambientes, nondum tamen omnino permoti atque persuasi, discedere porro nescio quo modo non valentes, ut qui semper tanquam majoris cujuspiam necessitatis impulsu ad ipsum ejus sermonibus rapiebamur.* Et infra num. 11. *Hic* (Origenes) *me primus ac solus, ut Graecorum philosophiae operam darem, hortatus est, suis ipsius moribus, ut morum doctrinam et discerem, et amplecterer, persuadens... Hic vero me primus etiam verbis philosophari horta-*

tes [1]) lib. IV. cap. 27. fama Origenis excitos eo contendisse narrat. Is excellenti adolescentum illorum indole

---

tus est, cum factis verborum cohortationem praevertisset, etc. Quo tempore Caesaream Stratonis appulit Origenes, Thaumaturgumque in suam disciplinam recepit, jam tum episcopus erat Firmilianus, ut liquet ex Eusebio Hist. eccles. lib. VI. cap. 26. *Ἔτος δ' ἦν τοῦτο δέκατον τῆς δηλουμένης ἡγεμονίας, καθ' ὃ τὴν ἀπ' Ἀλεξανδρείας μετανάστασιν ἐπὶ τὴν Καισάρειαν ὁ Ὠριγένης ποιησάμενος, Ἡρακλᾷ τὸ τῆς κατηχήσεως τῶν αὐτόθι διδασκαλεῖον καταλείπει. Οὐκ εἰς μακρὸν δὲ καὶ Δημήτριος ὁ τῆς Ἀλεξανδρέων ἐκκλησίας ἐπίσκοπος τελευτᾷ, ἐφ' ὅλοις ἔτεσι τρισὶ καὶ τεσσαράκοντα τῇ λειτουργίᾳ διαρκέσας· διαδέχεται δ' αὐτὸν ὁ Ἡρακλᾶς. Διέπρεπε δὲ ἐν τούτῳ Φιρμιλιανὸς Καισαρείας τῆς Καππαδοκῶν ἐπίσκοπος.* Non ergo Firmilianus ante episcopatum in Origenis disciplinam venit una cum Gregorio Thaumaturgo. Sed Nyssenus cum reliquis scriptoribus ita conciliari potest, si dicamus Firmilianum jam episcopum frequenter Origenem in Palaestina tunc temporis adivisse, apud quem aliquamdiu manebat, ut majorem rerum divinarum notitiam perciperet: adeoque in Origenis eum quodam modo una cum Gregorio venisse disciplinam. Quod consentit cum Eusebii narratione. *Τοσαύτην*, inquit Hist. eccles. lib. VI. cap. 27., *εἰσάγων περὶ τὸν Ὠριγένην σπουδὴν, ὡς τοτὲ μὲν αὐτὸν ἀμφὶ τὰ κατ' αὐτὸν κλίματα εἰς τὴν τῶν ἐκκλησιῶν ὠφέλειαν ἐκκαλεῖσθαι, τοτὲ δὲ ὡς αὐτὸν ἐπὶ τὴν Ἰουδαίαν στέλλεσθαι, καί τινας αὐτῷ συνδιατρίβειν χρόνους, τῆς εἰς τὰ θεῖα βελτιώσεως ἕνεκα.* R.

[1]) Id quoque falsi convincitur ex iis, quae in Orat. Panegyr. num. 3. narrat Gregorius ipse, se, fratremque Athenodorum, cum incogitantes, quasi ferae agrestes, aut aves in retia Origenis, id est, in ejus conspectum incidissent, aufugere primum ab eo voluisse Berytum versus, aut in patriam reverti: quod utique fecissent, nisi eos

perspecta, ea utrumque humanitate, ea comitate morum in sui amorem traxit, et adhortationibus, scriptisque ad Gregorium libellis ad virtutem ita arrexit, ut per[1]) totum quinquennium ei sese interioribus literis erudiendos in idem contubernium adjungerent, tantamque ex ejus praeceptionibus philosophiae et mathematicarum artium notitiam haurirent, quanta ad perfectam sacrarum literarum interpretationem usui esset futura. Cujus operae is demum fructus fuit, ut alter editis miraculis, — unde et cognomen reportavit —, clarus, alter martyrii corona insignis, post gestos in patria episcopatus uterque obierit. Eos ad Christianas partes ab Origene fuisse adductos, cum antea Ethnicorum erroribus fuissent impliciti, censuit Halloxius Orig. defens. lib. I. cap. 14., et lib. IV. quaest. 10. Illexit eum in hanc sententiam Hieronymus, cujus illa verba sunt lib. de script. eccles. in Theodoro: *Quorum cum egregiam indolem vidisset Origenes, eos ad philosophiam cohortatus est; in qua paulatim Christi fidem subintroducens, sui quoque sectatores reddidit.* Haec Hieronymus, ut alia fere libri hujus omnia, sumsit ex Eusebio, qui sic habet lib. VI. hist. eccles. cap. 30.: *Οὓς ἀμφὶ τὰ Ἑλλήνων καὶ Ῥωμαίων μαθή-*

---

mille artibus ita sibi devinxisset Origenes, ut Caesareae apud eum remanere coacti fuerint. R.

[1]) Horum annorum initium si duxeris ab anno 231., finis erit annus 236. Sed eo ipso anno ardente Maximini persecutione, quae juxta Orosium lib. VII. cap. 19. speciatim propter Origenem in praelatos et doctores ecclesiae concitata erat, probabile non est Origenem tunc temporis remansisse Caesareae. Quam ob rem cum anno 231. Origeni sese erudiendum tradiderit Gregorius, videtur annos 235. 236. et 237. Alexandriae transegisse, indeque reversus ad Origenem anno 237., vel 238., ut baptismo tingeretur, quinquennale studiorum tempus sub Origene absolvisse anno 238., vel 239. Ad id forte attendit Casaubonus, de quo infra, cum ait Gregorium per annos octo Origeni operam dedisse. R.

ματα δεινῶς ἐπτοημένους, φιλοσοφίας αὐτοῖς ἐνθεὶς ἔρωτα, τῆς προτέρας σπουδῆς τὴν θείαν ἄσκησιν ἀντικαταλλάξασθαι προὐτρέψατο. Jam vero manifestus est boni Hieronymi error, quem apertius etiam redarguit [1])

---

[1]) His nimirum verbis Orationis Panegyr. num. 5. *Ἀνατροφαὶ γὰρ αἱ πρῶται ἐκ γενέσεως ἦσαν ὑπὸ γονεῦσι, καὶ πάτρια ἔθη πεπλανημένα· ὧν ἡμᾶς ἐλευθερωθήσεσθαι, οὔτε ἄλλος, οἶμαι, προσεδόκησεν, οὔτε καὶ ἐμοὶ ἐλπίς τις ἦν παιδίῳ μὲν ὄντι καὶ ἀλόγῳ, ὑπὸ πατρὶ δὲ δεισιδαίμονι. Εἶτα πατρὸς ἀποβολὴ καὶ ὀρφανία, ἣ δή μοι τάχα καὶ ἀρχὴ τῆς τοῦ ἀληθοῦς ἐπιγνώσεως ἦν. Τότε γὰρ πρῶτον ἐπὶ τὸν σωτήριον καὶ ἀληθῆ μετετέθην λόγον, οὐκ οἶδ᾽ ὅπως, κατηναγκασμένος μᾶλλον ἤπερ ἑκών. Τίς γὰρ ἐμοὶ κρίσις ἦν, ὄντι τεσσαρεσκαιδεκαετεῖ; Πλὴν ἐξ ἐκείνου πως ἐπιδημεῖν μὲν ὁ ἱερὸς ὅδε λόγος ἤρξατο εὐθὺς, οἷα δὴ ἄρτι πληρουμένου τοῦ κοινοῦ πάντων ἀνθρώπων λόγου, ἐπεδήμει δ᾽ ὅμως τότε πρῶτον.* Verum tamen imperfecto huic conversionis initio supremam manum admovisse Origenem, cum erudiendum eum accepit, testatur infra Gregorius his verbis: *Ὅδ᾽ ὑποδεξάμενος ἐξ ἡμέρας τῆς πρώτης, τῆς ὄντως ἐμοὶ πρώτης, τῆς τιμιωτάτης πασῶν, εἰ δεῖ λέγειν, ἡμερῶν, ὅτε μοι πρῶτος ὁ ἀληθινὸς ἀνατέλλειν ἥλιος ἤρξατο, κτλ.* Ergo non tam manifestus est Hieronymi error ac putavit Huetius. Ad Gregorium Nyssenum quod attinet, nimium ipse ab S. Hieronymi narratione ipsiusque Thaumaturgi dissentit, cum Gregorium ait pag. 540. jam *μαθητὴν τοῦ εὐαγγελίου καθεστάσθαι*, priusquam ad Origenem accederet, atque *in Aegypto in magna Alexandri urbe, in quam undique philosophiae ac medicinae studiosa juventus confluebat*, fuisse versatum, ac demum *omnibus sapientiae disciplinis percursis, incidisse in Firmilianum quendam Patricium Cappadocem, eique animi sui consilium ac vitae institutum, ut amico, patefecisse, quod scilicet ad Deum intentos jam haberet mentis oculos: cumque paria*

Gregorius ipse Thaumaturgus, testis locuples, qui multo ante ad agnitionem veritatis venisse se profitetur, quam ad Origenem accessisset. Redarguit et Gregorius Nyssenus, eumque ex variis et incertis Ethnicorum philosophorum de Deo sententiis veri Dei notitiam hausisse testificatur in vita Gregorii Thaumaturgi pag. 539. Mirum vero scripsisse Bedam literis institutos ab Origene Gregorium, et Athenodorum, imperante Gordiano:[1]) mirum quoque existimasse Casaubonum,[2]) diligentissimum certe virum, per annos ipsos octo Origeni operam dedisse Gregorium, vel spretis, vel inconsultis Eusebio, et Hie-

---

animo agitare consilia cognovisset, relicto omni externae philosophiae studio, accessisse una cum illo ad eum, qui illo tempore Christianorum philosophiae princeps erat, Origenem videlicet, cujus, propter scripta, fama celebris erat. In ea autem oratione, quam Caesarea rediturus in patriam ad ipsum Origenem habuit Gregorius, non innuit se Athenis habitasse, sed admodum adolescentem in Palaestinam profectum cum sorore, quae ad virum Palaestinae praesidis assessorem tendebat. Indicat deinde se, Beryto praeterita, recta venisse Caesaream, ibique in Origenem incidisse, qui ei deinde et una scilicet fratri auctor fuit, ut philosophiae darent operam, ac sensim illorum animis Christianae religionis notitiam amoremque instillavit. Videtur Nyssenus, cum Gregorium legeret fuisse Origenis discipulum, hunc vero Alexandriae docuisse, existimasse isthic in Origenis eum transisse disciplinam. Verum si Alexandriam iit Gregorius, probabile est, — quoniam ibi philosophica studia tractasse dicitur —, Origenis consilio illuc Caesarea circa annum 235., quo tempore furebat Maximini persecutio, cum fratre eum esse profectum, ut perspecta ibi Christianorum philosophorum disciplina, et sancta vitae ratione, in suscipiendae fidei desiderio ambo confirmarentur; indeque una cum sancto Firmiliano, postmodum Caesareae in Cappadocia episcopo, in Palaestinam ad Origenem circa annum 237., vel 238. reversos, baptismo esse tinctos. R.

[1]) Cfr. Beda de sex aetatt. mundi, in Gordiano.

[2]) Cfr. Casaubon. in not. ad Panegyr. Gregor. Thaumaturgi.

ronymo, qui quinquennium duntaxat assignant. Homini nempe valde alioqui perspicaci imposuit locus iste Gregorii ipsius: *Ἀλλὰ*[1]) *καὶ ὀκταέτης μοι χρόνος οὗτος ἤδη, ἐξ οὗ οὔτε αὐτὸς εἰπών τι, ἢ γράψας λόγον τινὰ μέγαν ἢ μικρὸν, ὅλως τυγχάνω· οὔτε ἄλλου ἤκουσά του ἰδίᾳ γράφοντος ἢ λέγοντος, ἢ καὶ δημοσίᾳ πανηγυρικοὺς λόγους καὶ ἀγωνιστικοὺς παρεχομένου, ὅτι μὴ τῶν θαυμασίων τούτων ἀνδρῶν τῶν τὴν καλὴν φιλοσοφίαν ἀσπασαμένων.* Ab octo annis sermonem nullum vel scripsisse se vel recitasse agnoscit, neque quemquam recitantem audisse, praeterquam admirandos illos viros, verae philosophiae amatores, condiscipulos nempe suos, Origenis itidem auditores. Minime vero se illos dicentes per octennium audisse significat, sed non alium quemquam per octennium audisse. Scribit Nicephorus Hist. lib. V. cap. 20., Dionysium eum, qui Heraclae et in schola et in episcopatu Alexandrino successor fuit, hoc tempore etiam Adamantio praeceptore esse usum. Eusebius certe, quem unum hic videtur assectatus Nicephorus, Dionysium Alexandriae Origenis auditorem fuisse docet; Caesareae vero fuisse itidem, id vero apud eum nusquam reperias. At non docendo solum, sed scribendo etiam pro more suo publice prodesse in hoc Caesariensi secessu Origenes satagebat: Isaiae quippe et Ezechielis vaticinia tunc Commentariis illustravit.

---

[1]) Cfr. Gregor. Thaumaturg. in Panegyr. num. 1.

CAPUT TERTIUM.

I. Alexandro Severo succedit Maximinus. Sexta persecutio. II. Gregorius et Athenodorus Neocaesaream repetunt. Origenes Caesaream Cappadociae ad Firmilianum confugit, latet apud Julianam. III. Hexapla inchoat. IV. Scribit librum de martyrio. V. Maximinus perit, succedit Gordianus. VI. Origenes iterum Athenas proficiscitur, Ambrosium obiter adit Nicomediae, Athenis absolvit Commentarios suos in Joannem et in Ezechielem, alios inchoat in Canticum Canticorum. VII. Caesaream Stratonis repetit, Commentarios in Canticum absolvit, Firmilianum iterum in disciplinam recipit. VIII. Ad convincendam Berylli haeresin Bostram accersitur, in Palaestinam redit. IX. Obit Gordianus, succedit Philippus. X. Utrum a Dionysio Alexandrino oppugnatus fuerit Origenes. XI. Origenes sexagenario major scribit contra Celsum, in Matthaeum, et in duodecim prophetas; item innumeras epistolas. XII. Utrum Philippus Imperator fuerit Christianus. XIII. Homilias suas tum primum excipi patitur Origenes, fidei suae professionem mittit ad Fabianum Papam, et alios episcopos. XIV. Vocatur ad Concilium adversus Arabum haeresin, scribit adversus Helcesaitas, Apellitas profligat.

I. Dum his intentum animum habet Adamantius, caesus est cum Mammaea matre Alexander Severus, post administratum annis tredecim singulari continentia et aequitate imperium. Sceleris auctor Maximinus, homo gente ac moribus barbarus, in demortui locum suffectus est; cui nec obtulisse mortem, et in ejus dignitatem involasse contentus, piam optimi Imperatoris familiam, et quoscunque caros, dum esset in vivis, habuerat, ferino ritu devexare aggressus est; ac Christianos potissimum. Quos cum esse fuisset passus Alexander, funditus delere

Maximinus optavit. Bellum atrox itaque ecclesiae infertur, neglectoque Christianorum vulgo, sacerdotes morti ac supplicio destinantur, ut detractis columnis labefacta aedes corrueret. Id, vel ob unum maxime Origenem, consilii fuisse susceptum refert Orosius lib. VII. cap. 19., et post eum Beda, [1]) Freculphus Chron. Tom. II. lib. 3. cap. 2., et Marianus Scotus ad ann. 239.; idcirco, opinor, quod hujus praecipue pietate, scriptis, concionibus, et exemplo Christiana fides magnum jam incrementum accepisset, et porro captura videretur.

II. Ingruenti periculo fuga se subduxit Origenes, cum [2]) paulo ante Gregorium, et Athenodorum post exactos in exhedris suis annos quinque in patriam redituros a se amisisset. Et tum ad Firmilianum Caesareae Cappadociae episcopum, summa sibi necessitudine devinctum, tota cum Firmiliano invitante eum Cappadocia, fugisse certis rationibus ad credendum ducti sumus. Cum enim probaverimus supra, in quintae persecutionis tempora fugam hanc cadere neutiquam posse, superest ut ad sextam, quae fuit Maximini, vel ad Decianam referatur. Atqui Decius biennium non explevit in imperio, diuque etiam, dum rerum potitus est, in vinculis fuit Origenes; cum toto biennio illic apud Julianam latuerit, ut scriptum est a Palladio. Omnino igitur in Maximini persecutionem incidit Caesariensis iste secessus. Firmilianum quoque, cum rebus ipse suis consuleret, — ad ecclesiae quippe praesides potissimum pertinebat periculum —, alicubi latuisse, et cum Origene fortasse, credibile est, postquam

---

[1]) Cfr. Beda de sex aetatib. in Maximino.

[2]) Verisimile non est jam tum in patriam rediisse Gregorium et ejus fratrem. Videntur potius ambo Alexandriam migrasse, deinde mortuo Maximino ad Origenem, ac demum ad patriam rediisse. Vide notas pag. 63. not. 1. et pag. 64. not. 1. R.

securum ei apud Julianam perfugium assignavit. Haec abundans opibus, easque in ecclesiae commoda profundere solita, summa liberalitate hominem de republica Christiana optime meritum complexa est; nec hospitio excepit solum, sed bibliotheca etiam, quam instructissimam a Symmacho haereditario jure obtinebat.

III. Illic insigne Hexaplorum opus tum inchoasse Origenem existimo, maximam nactum librorum suppellectilem, et interpretationum praesertim Scripturae, quas in suos usus collegisse Symmachum verisimile est, cum ipse suam adornaret. Jam primam quidem eorum descriptionem animo praeformasse, cum versaretur Alexandriae, nonnullasque ad id Scripturae interpretationes collegisse et contulisse significare videtur Eusebius Hist. eccles. lib. VI. cap. 16., quas et magnis ipsum sumtibus redemisse ait Hieronymus lib. II. Apol. in Rufin. cap. 9., Caesareae vero Cappadociae serio manum operi admovisse puto, Tyri penitus absolvisse. Ex quo intelligitur Epiphanii ratio, Tyri ea elaborata fuisse testificantis, hoc est partim Tyri, partim in iis locis, in quibus moram fecit Origenes viginti octo annorum decursu, quos Tyri actos Epiphanius [1]) falso arbitrabatur. Haec a nobis tractabuntur inferius. Commode vero ad eam lucubrationem referri potest, quod de se dicit Origenes apud Suidam, [2]) solitum esse sibi, *ἐν καιροῖς ἀνέσεως φιλολογεῖν, καὶ ἀκριβοῦν τὰ ἀντίγραφα·* facile enim persuadeor succisivis horis varia ipsum exemplaria simul contendisse, qui labor ad condenda Hexapla erat veluti *παρασκευή*.

IV. Ambrosius interim jam supra nobis commemoratus, et Caesariensis ecclesiae presbyter Protoctetus, fla-

---

[1]) Cfr. Epiphan. Haer. 64. cap. 3., et de pond. et mens. cap. 18.

[2]) Cfr. Suidas in Orig.

grante hac persecutione comprehensi et in custodiam acti sunt. Quamvis autem ipsi per se Christi caussam propugnarent viriliter, non mediocriter tamen utrumque confirmavit Origenes, misso aureo libello, quo ad martyrium eos est adhortatus. Librum hunc igitur in Caesariensi latibulo scriptum fuisse merito videmur conjicere: quo vero destinatus fuerit, seu quibus in locis torti fuerint Ambrosius et Protoctetus, id conjectura assequi facile non est. Sic eos alloquitur Origenes in eo, de quo quaerimus, libello: *Παῦλος μὲν λεγέτω· „εἰ [1]) κατὰ ἄνθρωπον ἐθηριομάχησα ἐν Ἐφέσῳ·“ ἡμεῖς δέ· εἰ κατὰ ἄνθρωπον ἀνῃρέθην ἐν Γερμανίᾳ.* Loqui Origenem ex Ambrosii, et Protocteti persona manifestum est; nullum ipse siquidem hoc tempore discrimen adiit. Quid sit autem Germania illa, magna dijudicatio est. Addubitat Ortelius, annon Germania sit Germanopolis, quam in Paphlagonum mediterraneis collocat Ptolemaeus Geogr. lib. V. cap. 6., Germanopolim autem eandem esse suspicatur ac Germanicopolin Plinii, [2]) in Bithynia ad mare sitam. Falli illum tam scio, quam scio me vivere. Catena vetus Graeca in Evangelia laudat Severum Antiochenum in Opere ad Thomam Germaniae episcopum. Hinc aliquis conjecerit eam esse Germaniciam, quae Euphratesiae urbs est archiepiscopalis, Antiochenae subdita ecclesiae. At Germania metropolis est, Constantinopolitanae ecclesiae subjecta, ordine 68. juxta Dispositionem Leonis philosophi, quae Juris Graeco-Romani collectioni [3]) Leunclauianae inserta est, et ad calcem libri de officiis Constantinopoleos Georgii Codini est adtexta. In altera vero Palaeologi Dispositione, quae priorem hanc excipit

---

[1]) 1 Cor. XV, 32.

[2]) Cfr. Plin. lib. V. cap. 32.

[3]) Cfr. Jus Graecor. Tom. I. lib. II.

in eodem Codini libro, sic habetur: *Ὁ Γερμίου, καὶ αὐτὰ ξζ' ὄντα οθ' γεγόνασιν.* Hinc apparet legendum *Γερμίων*, atque idem esse Germia ac Germaniam. Germia autem in Galatia secunda seu Salutari constituunt Notitiae veteres, et inter Archiepiscopatus *αὐτοκεφάλους* referunt. Sed his repugnat eadem Leonis Dispositio; nam postquam Metropoles, et in iis Germaniam recensuit, subjungit Archiepiscopatus, et inter eos Germiis secundum locum assignat. Quid igitur statuam, non habeo: suum unicuique relinquo judicium, satius ducens silere in re incerta, quam vanas et futiles conjecturas proponere. Quod si integra superesset illa Leonis *διατύπωσις*, nec extrema sui parte fuisset mutilata, in qua unicuique Metropoli attributae Dioeceses recensebantur, Germaniae [1]) situm facile cognosceremus. Atque haec hactenus.

---

[1]) Et ego, *inquit Wetstenius*, conatus sum aliquid impendere hujus rei dilucidationi, sed nihil certius reperire potui. *Τάξις*, seu dispositio patriarchalis, qua metropolitanis et episcopis *ordo sedendi* assignatur, corpori Canonum ecclesiae Graecae commentario duplici Zonarae et Balsamonis illustrato ad calcem adjecta, et ab Enimundo Bonefidio lib. II. juris Orientalis inserta, inter metropoles numero LXVII. ponit *τὴν Γερμανίαν*, at inter archiepiscopatus sedem quartam assignat *τοῖς Γερμίοις*, et vicesimam octavam *τῇ Γέρμῃ*. Quae confirmant observationem Huetii e Codino et Leonis *διατάξει* allatam. Antiquissima illa Dispositio a Guilelmo Beveregio in notis ad Pandectas canonicas Graecorum Oxoniae editas, publici primum juris facta, qua omnes metropoles et episcopatus quinque patriarchis Romano, Constantinopolitano, Antiocheno, Alexandrino et Hierosolymitano subjecti accurate recensentur, *Germaniam* omnino praeterit: ut multis postea annis demum inter metropoles cooptatam fuisse necesse sit. Rursus *in Codice Canonum ecclesiae Africanae* inter subscriptiones episcoporum numero VIII. est et haec: *Κάνδιδος Γερμανίας τοῖς παροῦσι πεπραγμένοις ὑπέγραψα.* Licetne hinc concludere etiam Germaniam quandam in Africa fuisse? Au-

V. Origenes in Julianae Bibliotheca tamdiu videtur delituisse quoad vixit Maximinus. Is demum ad Aquile-

---

diamus quid vir amplissimus, mihique multis nominibus honorandus, Henricus Justellus, in pulcherrimo atque utilissimo opere Bibliothecae canonicae Tom. I. pag. 412. ad haec observet: *Candidus Germaniae, Candidus episcopus Abitinensis Germanicianorum ecclesiae.* Sunt autem Abitinenses Africae populus, cujus aliquoties mentionem facit Augustinus lib. III. advers. Parmenianum. In *iisdem Canon. eccles. African.* pag. 384. et 385. alibique fit mentio *τῆς νέας Γερμανοῦ*, unde proclive foret conjicere, duas fuisse Germanias in Africa: alteram simpliciter sic dictam, alteram, quod recens condita esset, novam appellatam. Herodotus lib. I. pag. 60. Persiae populos enarrans sic loquitur: *Ἄλλοι δὲ Πέρσαι εἰσὶν οἵδε Πανθήλαιοι, Δηρουσιαῖοι, Γερμάνιοι.* Eusebius in Chronico pag. 11. inter populos Orientales a Semo progenitos refert *Γερμανούς*: et post eum idem faciunt Epiphanius *in Ancorato*, et Georg. Syncellus in chronographia pag. 47. Cornarius interpres Epiphanii *Carmanos* vertit. Itaque sunt incolae *Carmaniae*, *τῆς Καρμανίας*, regionis inter Persidem et Indiam sitae, quam Ptolomaeus lib. VI. cap. 8. Geographiae describit. Hanc Carmaniam observat Miraeus in topographia ecclesiastica etiam *Germaniam* vocari, et Salmasius apud Solinum, Plinium, et Marcianum Capellam in veterrimis exemplaribus Mss. *Germaniam* pro *Carmania*, item *Germanicum* pro *Carmanico*, scripta reperit. Vide Plinian. exercitt. in Solinum pag. 210. Nil addam de Germania Europaea, de qua Origenes hic neutiquam agit. Interim, quam *Germaniam* inter plures illas intelligat Origenes, mihi judicare non praesumo. Lector eruditus eligat, quam rerum gestarum circumstantiis cognoverit convenientissimam. Haec Wetstenius. At Tillemontius Tom. III. Memoriarum ad ecclesiast. histor. pag. 272. miratur, quorsum de hac Germania tot moveantur difficultates, quasi id, quod ait Origenes, de Germania Europaea non possit intelligi, ubi imperator salutatus est Maximinus, et ubi diu bella gessit. Mos enim illi erat, teste Herodiano pag. 592. et 593., ex remotissimis imperii finibus nobilissimos homines ad se evocare, ut per itinera ignominia et laboribus confectos, postmodum ipse suae avaritiae et crudelitati immolaret. Quid ergo vetat Ambrosium et Protoctetum ad eum pariter adductos fuisse? Ceterum ecclesiae Caesariensis presbyter Protoctetus apud Hiero-

jam per militarem tumultum cum filio periit, anno imperii tertio: quo recidunt variae eorum sententiae, quorum alii per biennium, per triennium alii, teste Julio [1]) Capitolino, Maximinum imperasse volunt. Maximino successit Gordianus. Annus Christi tunc agebatur 237., Origenis 52.; Romanam ecclesiam regebat Fabianus, in locum Anteri suffectus, qui Pontianum exceperat, cum uterque in Maximini persecutione tolerasset martyrium; postquam hic sexennium circiter, mensem ille admodum unum summum Pontificatum tenuit.

VI. Nos illis temporibus alteram Origenis Atheniensem peregrinationem assignari posse censemus. At cum Caesarea Cappadociae discederet, Nicomediam obiter adiisse probabile est, visendi Ambrosii caussa, qui impiorum vinculis elapsus, moram in ea urbe cum Marcella conjuge ac liberis faciebat: — liberos quippe, conjugem, fratres, ac sorores habuit Ambrosius: obiit autem superstite Origene, vitioque ipsi a multis datum narrat Hieronymus, [3]) quod amici senis, et pauperis moriens non sit recordatus —. Hinc eruditam illam ad Africanum dedit epistolam, qua Susannae historiam frustra ab eo impugnatam confirmat, suamque ei fidem et auctoritatem asse-

---

nym. in Catalog. script. eccles, ubi de Ambrosio, vocatur Theoctistus. *Ambrosius primum Marcionites, deinde ab Origene correctus, ecclesiae diaconus, confessionis dominicae gloria insignis fuit, cui pro Theoctisto presbytero liber Origenis de Martyrio scribitur.* Mihi sane persuasum est errorem esse amanuensium, qui genuinam Hieronymi lectionem: *cui et Protocteto presbytero*, verterunt in istam: *cui pro Theoctisto* presbytero. Error inde manifestus est, quod non Ambrosio pro Theoctisto, sed utrique, Ambrosio nempe et Protocteto presbytero, suam ad martyrium *παραίνεσιν* miserit Origenes. R.

[1]) Cfr. Jul. Capitolin. in Maximin. et Balb.

[2]) Cfr. Hieronym. de script. eccles. cap. 67.

rit. Atheniensis itineris ignoratur caussa: illud scimus, [1]) optimis eum, quamdiu in hac urbe agitavit, exercitationibus otium suum consumsisse; nam inceptos in Ezechielem Commentarios absolvit, — quod anno sexagesimo factum Erasmus [2]) arbitratur ex Suida, auctore nullius pretii, qui ex Eusebii pannis prius Origenis elogium, in quo scriptum hoc exstat, perturbate et incomposite consuit —, et Canticum Canticorum expositionibus illustrare instituit: quarum quinque Tomos in ea elaboravit sede; reliquos totidem Caesareae Stratonis confecit. Circa hanc quoque tempestatem jampridem inchoatis in Joannem Commentariis finem imposuisse verisimile est, ut infra ostendam. Annuum tempus Atheniensi huic morae tribuit Halloxius, nec contradico; liceat modo unicuique judicium aliud ex re capienti dissentire.

VII. Pristinam [3]) itaque sedem, Caesaream Stratonis longo post tempore Origenes repetiit, atque ibi susceptum Commentariorum in Canticum opus ad exitum duxit. Falluntur autem Magdeburgenses, [4]) cum ajunt scripsisse Suidam Origenem annum aetatis suae egisse sexagesimum, cum ea Commentaria exararet: tale enim quidquam apud Suidam nusquam reperias. Est apud Hieronymum, [5]) venisse Firmilianum Caesareae Cappadociae episcopum ad Origenem, per caussam locorum sanctorum, ut apud eum majorem Scripturae sanctae compararet notitiam, cum ipsum antea in Cappadocia diu secum habuisset. At Gregorius [6]) Nyssenus in Origenis disciplinam receptum fuisse narrat cum Gregorio Thau-

---

[1]) Cfr. Euseb. Hist. eccles. lib. VI. cap. 32.
[2]) Cfr. Erasm. in Centur. libr. Orig.
[3]) Cfr. Euseb. Hist. eccles. lib. VI. cap. 32.
[4]) Cfr. Magdeburg. Centur. III. cap. 10.
[5]) Cfr. Hieronym. Catalog. script. eccles. cap. 54.
[6]) Cfr. Gregor. Nyssen. vit. Thaumat.

maturgo Firmilianum, patricium Cappadocem, nondum episcopum. Bis itaque Origeni erudiendum sese tradiderit Firmilianus; primum antequam ecclesiae, atque adeo Christo nomen dedisset; iterum, postquam ex altero Atheniensi itinere Caesaream Stratonis reversus est. Rem [1]) autem ita narrat Eusebius, [2]) ut a neutro dissentiat.

VIII. Eruditione [3]) per idem tempus et ingenio florens Beryllus [4]) Bostrenorum episcopus in haeresin

---

[1]) Hieronymo quidem consentit Eusebius; sed neque hic, neque uspiam innuit Firmilianum prius fuisse Origenis discipulum, ac proinde a Nysseno dissentire videtur. Deinde multum Nysseno nocet Gregorii ipsius hac de re silentium; et quod ait Nyssenus, Firmilianum una cum Gregorio Alexandriae in Origenis venisse disciplinam, a Thaumaturgo ipso refellitur, qui refert se Beryto praeterita, recta venisse Caesaream, ubi in Origenem incidit, et ubi post multorum annorum apud illum disciplinam, panegyricam orationem in ejus laudem habuit, cum in patriam reditum pararet. R.

[2]) Cfr. Euseb. Hist. eccles. lib. VI. cap. 26. et 27.

[3]) Cfr. Euseb. Hist. eccles. lib. VI. cap. 20. et 33.

[4]) Eusebii (Hist. eccles. lib. VI. cap. 33.) verba sunt: *Τὸν ἐκκλησιαστικὸν παρεκτρέπων κανόνα, ξένα τινὰ τῆς πίστεως παρεισφέρειν ἐπειρᾶτο, τὸν σωτῆρα καὶ κύριον ἡμῶν λέγειν τολμῶν μὴ προϋφεστάναι κατ' ἰδίαν οὐσίας περιγραφὴν, πρὸ τῆς εἰς ἀνθρώπους ἐπιδημίας, μηδὲ μὴν θεότητα ἰδίαν ἔχειν, ἀλλ' ἐμπολιτευομένην αὐτῷ μόνην τὴν πατρικήν. Οὐσίας περιγραφή* nihil aliud est, quam substantiae differentia. Non errabat igitur Beryllus, cum Christum ante incarnationem non substitisse secundum substantiae differentiam dicebat, si *οὐσίας* nomine substantiam, non personam intelligebat; neque enim alia est substantia Patris, alia Filii: non errabat utique cum Dominum nostrum non habere dicebat propriam Deitatem, sed tantum paternam in ipso inhabitantem. Neque enim propria est divinitas Patris, propria Filii, sed una eademque est Patris, ac Filii, ac Spiritus sancti divinitas: alioqui tres essent Dii, non unus

lapsus est; cum Christum, antequam humano sese illigaret corpori, nihil habuisse proprium, sed Deum divinitate paterna tantum, non propria ac sua fuisse doceret. Quam haeresin deinde instauravit ac propugnavit Sabellius. Episcopos adversum se complures Beryllus nefario dogmate concivit. Bostram illi in synodum coëunt, multisque hominem velitationibus adoriuntur. Id cum parum procederet, ad expugnandam hominis pervicaciam accersitus est Origenes; in ejus quippe peritia omnia sibi proclivia fore sperabant omnes, et ejus consiliis acquiescebant. Frequentibus ille adversum Haereticos et Judaeos disputationibus jam ante exercitus, Beryllum summa humanitate, ac dexteritate aggressus est, variisque super ejus doctrina habitis sermonibus, deprehensum tandem errorem argumentis ita coarguit, ut eum penitus ejuraret

---

Deus. Ita si sensit Beryllus, immerito culpatur quod ecclesiasticam perverterit regulam: imo Arianismi reum se prodit ipse Eusebius, si haecce vocat nova et ab catholica fide aliena dogmata. Verum admodum probabile est, Beryllum *οὐσίαν* accepisse pro persona, more sui seculi, quo *οὐσία* et *ὑπόστασις* inter se confundebantur. Errabat igitur Beryllus, qui Christum ante incarnationem nullam propriae personae differentiam habuisse dicebat. Certe Hieronymus in Catalogo scriptor. ecclesiastic. cap. 60. non id, quod Eusebius crimini vertit Beryllo, sed id solum asserit, Beryllum in haeresin incidisse, *quae Christum ante incarnationem negat.* De haeresi Berylli intelligendus est Origenis locus in Commentariis ep. ad Titum, qui sic habet: *Sed et eos, qui hominem dicunt dominum Jesum praecognitum et praedestinatum, qui ante adventum carnalem substantialiter et proprie non exstiterit, sed quod homo natus Patris solam in se habuerit Deitatem, ne ipsos quidem sine periculo ecclesiae sociari.* Habetur hic locus in Apologetico Pamphili pro Orig. cap. I. pag. 22. Meminit etiam Gennadius in libro de Dogmatibus eccles. cap. 4. *Neque sic est natus ex virgine, ut et divinitatis initium homo nascendo acceperit, quasi antequam nasceretur ex virgine, Deus non fuerit, sicut Artemon, et Beryllus, et Marcellus docuerunt.* R.

Beryllus, seseque bonae menti restitui pateretur. Qua re ex voto confecta, in Palaestinam sine mora Origenes se recepit. Neque sane tanti beneficii memoriam, qui fuit hominis candor, apud sese diuturnitate extabescere passus est Beryllus; sed eam sequentibus deinde annis recoluit, et scriptis ad Origenem epistolis testatus est. Hae cum synodi Actis, aliisque hujus viri monumentis multo post servatae et doctorum lectione usurpatae sunt, sed temporis demum vetustate interciderunt.

IX. Annus Christi 244., qui fuit Origenis 59., Gordiano sextum jam annum imperanti feralis fuit; nam postquam ejus locum per summam perfidiam invasit Philippus, vitam ei statim pari scelere exhausit. Sed concepta facinora poenitentia emendasse, et ad Christi quoque partes transiisse Historici quidam Christiani, uti mox dicturi sumus, prodiderunt. Ut ut est, tertium jam imperii eo agente annum ecclesiae Alexandrinae administrationem capessivit Dionysius ille, quem Alexandriae Origenes praeceptis olim informaverat, mortuo Heracla Origenis et ipso discipulo, postquam Alexandrinum episcopatum per multos annos tenuit. Annorum octodecim numerum definit Eusebius in Chronico, sexdecim in historia: [1]) verum pro *ἑκκαίδεκα*, aliqua exemplaria praetulisse *ἕνδεκα*, vel ita certe legisse interpretes aliquos, ex iis liquet, quae in id argumentum scripsit Baronius. [2]) Errorem ipse in numerum hunc irrepsisse vidit, et ex Eusebio quatuordecim saltem annis in Alexandrina cathedra Heraclam sedisse conclusit. Plane verum est totis quindecim sedisse annis; nam ab anno Alexandri decimo, quo anno ponimus acquievisse Demetrium, ad Philippi tertium, pleni quindecim anni intercedunt. Dicendum ergo quindecim in

---

[1]) Cfr. Euseb. Hist. eccles. lib. VI. cap. 35.

[2]) Cfr. Baron. ad ann. 248. num. 1. et 5.

pontificatu traductis annis, decimo sexto Heraclam naturae concessisse. Ita intelligendum puto Eusebium: atque si recte conjicimus, eo ipso anno Demetrius obierit, quo Origenes Aegyptum reliquit. Hinc quoque manifestus Nicephori [1]) error, qui post decimum tertium episcopatus annum imperante Gordiano Heraclam decessisse scribit. At Scaliger [2]) hic memoria lapsum contendit Eusebium, ejusque adhaeret Chronico, quod anno Philippi quinto episcopatum Alexandrinum a Dionysio initum fuisse docet. Id ex constanti duntaxat Codicum consensu probat, qui sic habent. Futile argumentum: quasi non Historiae Eusebianae Codices tertio Philippi anno constanter quoque id assignent. Certe si ex Eusebii Chronico castiganda est ejus Historia, sexcentis castigetur locis, in quibus dissentiunt. Vel in hoc Heraclae annorum ἐπιλογισμῷ, initium ejus episcopatus confert Chronicon in annum Alexandri nonum; exitum Origenis ex Alexandria in undecimum; cum exitui Origenis annum Alexandri decimum adscribat Historia, et post ejusdem exitum decessisse Demetrium significet eum, cui Heraclas successit.

X. Baronius ad annum 248. num. 1. Origeni in omnibus Heraclam favisse scribit, atque ideo post Demetrii mortem concitas adversus eum turbas penitus fuisse consopitas; Dionysium vero Heraclae successorem Origeni infensissimum se praebuisse. Supra [3]) demonstratum a nobis est testimonio Gennadii, Petri Alexandrini, epistolae synodicae Aegyptiorum praesulum, et Photii, non

---

[1]) Cfr Nicephor. lib. V. cap. 26.

[2]) Cfr. Scaliger. animadverss. in Chron. Euseb. ad ann. 2264.

[3]) Verisimile non est quidquam ab Heracla contra Origenem actum fuisse, ut jam supra ostendimus in cap. II. num. XV. R.

aliter in Origenem animatum fuisse Heraclam, ac decessorem ipsius Demetrium. Caussam vero cur eundem a Dionysio oppugnatum crederet Baronius, [1]) sive ex auctoritate, sive ex verisimilitudine petitam addere debuit; quae certe nulla est. Merito itaque hanc ejus opinionem repudiavit Halloxius, [2]) et Origenem, quoad vixit, summopere a Dionysio observatum, et post mortem etiam laudatum fuisse contendit; quod et nos infra ostendemus.

XI. Ceterum [3]) sexagenario jam major Origenes haud segnius rerum divinarum satagebat, neque ullum fere intermittebat diem, quin vel ad populum de Deo verba faceret, vel scriberet, vel legeret, vel colloqueretur. Testes sunt omni sacrae eruditionis fruge referti libri contra Celsum, quibus Epicurei Sophistae petulantiam Ambrosii suasu contudit, — quosque Gordiano imperante scriptos falso Marianus [4]) Scotus existimavit, et quorum lucubrationem ad annum 237. perperam retulit David Blondellus, [5]) summopere licet, in re praesertim Chronologica, cautus et diligens; atque ita toto aberravit decennio, quippe qui obitum Origenis anno 256. assignasset —: testes docti in Matthaeum, et in Prophetas XII. Commentarii; testes innumerae ad varios scriptae epistolae, quas plus quam centum undecunque nactas collegerat aetate sua Eusebius, et in libros digesserat. Illas [6]) annorum series consumsit.

---

[1]) Cfr. Baron. ad ann. 248. num. 1.

[2]) Cfr. Hallox. Notat. ad Orig. defens. lib. I. cap. 22.

[3]) Cfr. Euseb. Histor. eccles. lib. VI. cap. 36.

[4]) Cfr. Marian. Scot. ad ann. Christ. 242.

[5]) Cfr. Blondel. in Illustramentis famil. controv. de Euch. cap. 4.

[6]) Harum fragmenta quaedam edidimus initio Tomi I., quasdamque integras; ac proinde non omnes intercidere. Neque etiam omnes illae epistolae, quas collegerat Eusebius, ab Origene sexagenario majore scriptae sunt, ut patet ex nostra in has epistolas admonitione. R.

XII. Atque utinam vel duae illae superessent epistolae, quas ad Philippum imperatorem, ejusque uxorem Severam Augustam scripsit. Hinc certo conjici posset, verene Christo adhaeserint, quemadmodum ab auctoribus Christianis proditum est: an a Christianis partibus fuerint alieni, quod persuadet Ethnicorum auctorum de nova ab iis suscepta religione silentium; et multorum praeterea tum Christianorum, tum Ethnicorum consensus, a quibus primus inter imperatores Christum professos Constantinus celebratur. Ego quidem magnorum virorum sententiis meum quoque judicium, quando me res id admonet, interponam. Si publice Christianorum fidem professus fuisset Philippus, verisimile utique non est tacituros id fuisse Ethnicos scriptores, futuramque rei hujus, sicut fuit, obscuram famam et incertam. Nec multo verisimilius est, si Christianus non fuisset, id proditurum Eusebium, temporibus illis proximum, cum utramque eum ad Philippum et Severam ab Origene scriptam epistolam vidisse constet, quam non paucis post Eusebium annis vidisse quoque Vincentium Lirinensem solerter deprehendit Baronius. [1]) Sic [2]) igitur sentio, Christi sacris a Fabiano papa initiatum fuisse Philippum, sed occulte, idque clam Ethnicos habuisse, ne quid inde res suae detrimenti caperent, quas pristinae religionis ejuratae fama forsitan conturbasset. Hinc ab Ethnicis scriptoribus tacitum illud est, a Christianis celebratum. Quod autem ex Eusebio [3]) objici potest, publice eum in ecclesiam ab episcopo —

[1]) Cfr. Baron. ad ann. 246. num. 8.

[2]) Hic aliqua ex parte sequitur Huetius Acta S. Pontii, quae Philippum narrant a S. Pontio ad Christi fidem fuisse conversum, dum ludi saeculares anni urbis conditae millesimi agerentur, et a Fabiano papa baptizatum. Sed jam diu haec Acta ab eruditis ut spuria et fictitia reprobantur. R.

[3]) Cfr. Euseb. Hist. eccles. lib. VI. cap. 34.

is fuit Babylas — admissum, precationum participem fuisse factum, postquam crimina confessus in poenitentium ordinem redactus est: id sane animadvertendum est ex incerta auditione Eusebium retulisse. Antiochiae praeterea contigisse fertur illud, ubi florebant res Christianorum, quibus tum praeerat episcopus Babylas; in extremis videlicet Romanae ditionis oris, procul a Romanorum conspectu, quos prae ceteris ejusmodi facinus poterat commovere. Huc accedit in medio Christianorum coetu, conscio cum paucis episcopo, imperatorem facile delitere potuisse, mutata veste, et imperatoriis insignibus detractis. Sub [1]) ipsa porro imperii sui initia Christi doctrinam amplexum fuisse Philippum ex eo liquet, quod in coetum Christianorum jam creatus imperator recipi po-

---

[1]) En ipsa Eusebii verba, ex quibus male hic concludit Huetius: *Τοῦτον κατέχει λόγος Χριστιανὸν ὄντα, ἐν ἡμέρᾳ τῆς ὑστάτης τοῦ πάσχα παννυχίδος, τῶν ἐπὶ τῆς ἐκκλησίας εὐχῶν τῷ πλήθει μετασχεῖν ἐθελῆσαι, οὐ πρότερον δὲ ὑπὸ τοῦ τηνικάδε προεστῶτος ἐπιτραπῆναι εἰσβαλεῖν, ἢ ἐξομολογήσασθαι, καὶ τοῖς ἐν παραπτώμασιν ἐξεταζομένοις, μετανοίας τε χώραν ἴσχουσιν, ἑαυτὸν καταλέξαι· ἄλλλως γὰρ μὴ ἄν ποτε πρὸς αὐτοῦ, μὴ οὐχὶ τοῦτο ποιήσαντα, διὰ πολλὰς τῶν κατ᾽ αὐτὸν αἰτίας παραδεχθῆναι. Καὶ πειθαρχῆσαί γε προθύμως λέγεται, τὸ γνήσιον καὶ εὐλαβὲς τῆς περὶ τὸν θεῖον φόβον διαθέσεως ἔργοις ἐπιδεδειγμένον.* Porro ex hac Eusebii narratione liquet, Philippum non quidem postulasse, ut in coetum Christianorum reciperetur, sed jam Christianum voluisse precationum in ecclesia participem fieri; neque proinde sub ipsa imperii sui initia, sed antequam imperium adipisceretur, Christi doctrinam jam amplexum eum fuisse: quod etiam testantur Leontius Antiochenus, Chrysostomus, et ex Leontio Chronicum Alexandrinum. Vide Tillemontium Hist. imperat. Tom. III. not. in Philipp. pag. 643. seqq. R.

stulaverit Antiochiae, quo nonnisi post arreptum recens imperium sese usquam contulit. Quaecunque autem adversus hanc sententiam argumenta profert Baronius, [1]) ut postremis imperii annis Christo nomen Philippum dedisse probet, ex iis, quae diximus, facile refelluntur. Cadunt itidem pronuntiatae in eam rem a Scaligero [2]) *κυρίαι δόξαι*· sic enim effata ejus appello, quibus Philippum ab ecclesia segregat, veterumque Christianorum auctoritatem proculcat, uno hoc nixus argumento, quod injuriam Christo faciunt, qui hominem nequam, et Domini sui interfectorem, Christianum ausi sunt dicere. Ac si nulli inter Christianos scelesti reperiantur: ac si nequissimi non fuerint imperatores quidam Christiani. Praeterea nondum Christianum fuisse Philippum docuimus, cum flagitia haec admisit. Nec mihi magis Petri Halloxii [3]) probatur conjectura, cum Origenem ex eo jam tempore, quo Arabiam petiverat, Philippo imperatori, utpote Arabi, et Bostris nato, fuisse cognitum suspicatur. A puero siquidem relicto patrio solo in militiam profectus creditur Philippus. Et ut nondum patria excessisset, quonam argumento probari potest hominem obscuro loco natum, et fortunae tenuis, in notitiam Origenis venisse, viri magnis de rebus ad haec loca missi, et gravissimis negotiis districti? Quid est hariolari, sic hoc non est? Minime autem omnium audiendus vir eruditus, qui in Annotationibus ad Nicephorum [4]) Fabiano papae tribuit, quod uno consensu Leontius Antiochenus, Chrysostomus, et ex Leontio Chronici Alexandrini auctor Babylae tribuerunt. Non jam disputo, verumne sit quod conjectat

---

[1]) Cfr. Baron. ad ann. 246. num. 2. 3. 4.

[2]) Cfr. Scalig. in Animadv. in Chron. Euseb. ad ann. 2260.

[3]) Cfr. Hallox. Orig. defens. lib. I. cap. 18.

[4]) Cfr. Nicephor. lib. V. cap. 25.

Baronius, Philippum Augustum cum Philippo Augustali Aegypti praefecto confundi: hic certe locum, uti fatetur ipse, habere id neutiquam potest; non idcirco tantum, quod duas illas Origenis epistolas viderat Eusebius, sed multo magis, quod imperante Severo martyrio consumtus sit Philippus ille Augustalis praefectus; ab Eusebio autem memoratum Philippi Augusti facinus, ipso jam imperium adepto editum sit. Exstat hinc etiam, meritone scripserit Pomponius Laetus, Philippum, ut scelera tegeret, cultum Christiani nominis simulasse. Sed revertamur a propositum.

XIII. Hac [1]) primum tempestate Homilias suas, quas fere quotidie in ecclesia habebat ex tempore, a notariis inter concionandum excipi passus est Origenes, quod antea nunquam fieri permiserat. Hinc nomen ejus magis magisque celebrabatur in dies; sed ita tamen, ut summa afficeretur admiratione a plurimis, a nonnullis, ut varii esse solent hominum sensus, infamaretur. Ansam praecipue dabant reprehensionibus erudita quidem, non satis tamen meditate scripta opera, et in secretos fere elaborata usus, ac incaute tamen evulgata. Opportuna haec erant sinistris Haereticorum interpretationibus, et saepe vel ad conflandam Origeni invidiam, eumque falsis criminibus circumveniendum, vel ad quaerendum nefariis dogmatibus splendidum patrocinium adulterabantur. Cui malo ut occurreret, seque hac suspicione evolveret, consultum fore ratus est suam de Deo, rebusque divinis sententiam missis ad Fabianum papam, aliosque antistites epistolis profiteri, et si quid scribendo peccaverat, matura poenitentia emendare. Caussas autem temeritatis retulit in Ambrosium, quod secreto edita in publicum protulisset. Gravem hic Eusebio dicam impingit Baro-

---

[1]) Cfr. Euseb. Hist. eccles. lib. VI. cap. 36.

nius,[1]) quod repudiatam hanc a Fabiano professionem fidei, et ipsum ad caussam dicendam accitum fuisse Romam Origenem dolo malo reticuerit: sed jam supra ab hac Baronii calumnia Eusebium vindicavimus: nam quid hac professione factum sit, incertum est, et admodum semel Romam ivisse Origenem certissimum est.

XIV. At[2]) nondum etiam Adamantius vacationem a laboribus habuit. Exorta quippe nova apud Arabes haeresi, quae animam statim a morte cum corporibus exstingui, atque itidem cum corporibus in extrema die excitatum iri sciscebat, coactum statim est frequens Concilium, ad idque accitus Origenes Haereticos rationum suarum momentis convictos et oppressos ad meliorem mentem traduxit. Pari[3]) quoque felicitate Helcesaitarum doctrinam, a Papia Achaiae presbytero olim cum primum oriretur expugnatam, tunc renascentem denuo, non congressionibus et colloquiis, sed scriptis contudit. Auctor Theodoretus,[4]) qui haec habet: *κατὰ ταύτης τῆς αἱρέσεως Ὠριγένης συνέγραψεν ἀληθῶς· συνεκρότησε δὲ αὐτὴν Ἀλκιβιάδης, ἐξ Ἀπαμείας τῆς Συρίας ὁρμώμενος.* Legendum fortasse: *συνεκράτησε.* Sic enim de eadem re Nicephorus:[5]) *κατὰ δὲ ταύτης καὶ Ἀλκιβιάδης ἐξ Ἀπαμείας τῆς Συρίας πάμπολλα ἠγωνίσατο· Ὠριγένης δὲ τοῖς κατ᾽ αὐτῆς ἐλέγχοις ἠρίστευε.* Quamquam nihil affirmo: nam Nicephori auctoritati parum tribuo. Geminam hanc ab Origene victoriam dolo malo reticuit Georgius Syncellus, Graecorum omnium morem in suggillando Origene secutus. Nec absurdum fortasse fuerit

---

[1]) Cfr. Baron. ad ann. 248. num. 1. 2.
[2]) Cfr. Euseb. Hist. eccles. lib. VI. cap. 37.
[3]) Cfr. Euseb. Hist. eccles. lib. VI. cap. 38.
[4]) Cfr. Theodoret. Haer. Fab. lib. II. cap. 8.
[5]) Cfr. Nicephor. lib. V. cap. 24.

iisdem conjungere temporibus Apellitarum profligationem, quos per Orientem grassantes coërcuit Origenes, et per singulas quasque urbes insectatus concionibus repressit.

CAPUT QUARTUM.

I. Philippus imperator interficitur. Subrogatur Decius. Septima persecutio. II. Origenes pro Christo gravissimos cruciatus sustinet. III. Librum de martyrio scribit ad eum Dionysius Alexandrinus. IV. Origenis modestia. Utrum ad vitandum Aethiopis stuprum Christi fidem ejurarit, et quo id tempore contigerit. V. Castigatur Criticorum nonnullorum temeritas. VI. Mortuo Decio vinculis solvitur Origenes. Decio succedunt Gallus et Volusianus. VII. Obit Origenes anno aetatis 69. Pereunt Gallus et Volusianus. VIII. Elogium Origenis. IX. Sepelitur Tyri. Vana de ejus salute quaestio praetermittitur. X. Ipsius discipuli recensentur.

I. Triplicem [1]) hanc, quam proxime commemoravimus, adversus succrescentes haereses velitationem videtur Origenes exercuisse postremis imperii Philippi annis; qui [2]) cum septimum jam annum rerum potiretur, Decii fraude Veronae ab exercitu interfectus est. Subrogatur

[1]) Cfr. Euseb. Hist. eccles. lib. VI. cap. 39.

[2]) Septem annis regnavisse Philippum scribit Eusebius, quem sequuntur Orosius, Eutychius, Albufaragius, Georgius Syncellus, Epiphanius, et Nicephori Chronicon. Sed ex Chronico Alexandrino, utroque Victore, Eutropio, Zonara, numismatibus plurimis, Codice Justiniano, et ex aliis auctoritatibus tum antiquis, tum recentioribus, quinque duntaxat annos et menses aliquot imperasse videtur Philippus, ab anno scilicet 244. ad annum 249., quo a Decio occisus est. Vide Tillemont. Hist. imperat. Tom. III. not. in Gordian. et in Philipp. R.

in ejus locum Decius, qui ut in Philippi memoriam incensus erat odio, Christianorum, quos visus erat caros habere Philippus dum viveret, res vastare, ac nomen funditus delere constituit. In teterrima hac igitur persecutione princeps occubuit Fabianus pontifex maximus, in cujus locum suffectus est Cornelius. In carcerem quoque compacti sunt nobiles episcopi, Alexander, is, a quo inter presbyteros quondam Origenes fuerat cooptatus, et Babylas: qui cum letho destinati in vinculis obiissent, huic Fabius, illi Mazabanes successit. Et quid eos omnes recensere attinet, quos funestissima illa ecclesiae clades consumsit? Referta sunt eorum nominibus antiqua martyrologia. Sed Palaestinam praecipue ea strages affecit: multi siquidem Origenis exhortationibus accensi Decii furoribus sese fortiter objecerunt.

II. Qui Tyrum jam ante concessisse Origenem credunt, quam Christiani a Decio oppugnari coepti sint, facile iis assentior: secessus annum assignare, hariolari est. In eum certe maxima persecutionis hujus gravitas incubuit, quam eadem pertulit constantia, qua aliis, eam ut perferrent, auctor fuerat. Nam [1]) primum in profundum carcerem detrusus est; torquis ferreus collo injectus; pedes ligneis pedicis grandi intervallo invicem remotis ita inserti sunt, ut divaricatis cruribus distractum corpus per multos dies dirissime torqueretur: intentabantur ignium et suppliciorum minae, ac multiplici denique tormento senile corpus cruciabatur. Altum ille contra, et erectum animum super fortunam gerens, et vitam suam post Christi fidem ducens, omnes asperitates supervasit. Ac secum praeclare actum existimasset, si extremum ab eo supplicium improbus expetivisset judex, cui unum id fuit propositum, omnes martyrii cruciatus innocentissimo homini

[1]) Cfr. Euseb. Hist. eccles. lib. VI. cap. 39.

infligere, eundem vero sperata per mortem martyrii mercede privare. Ostentatum itaque certaminis et laborum praemium in aliud tempus dilatum est.

III. Bene [1]) autem de se merito magistro, dum in tormentis esset, optimus discipulus, et veteris amicitiae memor Dionysius Alexandrinus non defuit, librumque ad eum de martyrio scripsit, quo animum illi dolore ac miseria tabescentem relevaret, et ei solatii praestaret vicem, qui aliis hanc omnibus praebere solitus erat.

IV. Nicephorus Eusebii perpetuus assectator ducem suum hic deserit, et in atroces adversus Origenem, more recentium Graecorum, calumnias divertit. Eum ait modestia ac Christiana humilitate, quae virtutum omnium parens est, amissa, in Deciana persecutione tormentis afflictum, suam quidem constantiam ac fidem ecclesiae praestitisse; verum admoto Aethiope, qui castissimo corpori illuderet, thura Diis adolere maluisse, quam ejusmodi probrum in se admittere: atque inde divina gratia cum excidisset, in varias haereses delapsum, multisque in errorem inductis, ab ecclesia Christi longo post tempore fuisse exterminatum. Haec habet Nicephorus, [2]) quae ad veritatis amussim revocata, et cum veterum scriptis, unde depromta sunt, conflicta, fidem suam decoquent. Nimiam enim sibi superbiam tunc sumsisse Origenem, quamvis ante Nicephorum scripserint Anastasius [3]) Bibliothecarius, et Zonaras, [4]) vix equidem credo, qui subjectissime de se ac demisissime in libris a se hoc tempore scriptis et lo-

---

[1]) Cum Eusebius libellum de martyrio inter epistolas paulo post Decii stragem a Dionysio scriptas recenseat, verisimile non videtur hunc, dum in tormentis esset Origenes, fuisse a Dionysio elaboratum. Cfr. Euseb. Hist. eccles. lib. VI. cap. 46. R.

[2]) Cfr. Niceph. lib. V. cap. 32.

[3]) Cfr. Anastas. in hist. ad ann. Christ. 244.

[4]) Cfr. Zonar. hist. lib. II.

quitur et sentit. Ad haec postquam in persecutione Deciana nuntium Christo remisisse Origenem scripsit, addit in multas deinde incidisse haereses, multisque errandi caussam dedisse, ac multo post tempore Christianorum communione fuisse privatum: quae secum manifesto pugnant, cum perpaucis ante Origenis obitum annis instinctus furore Decius Christianis bellum indixerit. Sciendum praeterea id hausisse Nicephorum ex Epiphanio, qui hanc Origenis perduellionem narrans Haer. 64. cap. 2., de persecutione Deciana altum silet, quemadmodum Cedrenus, et Suidas: in libro autem de mens. et ponder. num. 18. cum Decianae persecutionis meminit, Origenem quidem multa tunc perpessum fuisse docet, Aethiopem vero neutiquam commemorat. Nec commemorat certe Joannes Zonaras, [1]) qui cum tamen tormentis victum sub Decio a fide descivisse tradit; et arrogantia elatum pravorum dogmatum auctorem fuisse. Zonaram fefellerunt male accepta haec Epiphanii verba: *Καὶ αὐτὸς δὲ Ὠριγένης πολλὰ πεπονθὼς, εἰς τέλος τοῦ μαρτυρίου οὐκ ἔφθανεν,* obstante nimirum saevitia judicis, non Origenis perfidia, quo minus martyrii coronam consequeretur. Male ea quoque intellecta sunt ab Anastasio bibliothecario, et ad annum Christi 244. perperam relata: quo anno imperium adeptus est Philippus, sexennio eoque amplius ante Decianam persecutionem. Glycas [2]) autem Epiphanio adhaesit. Nicephorus igitur, qui hoc loco videtur Epiphanium sectatus, et quicunque hoc Origenis facinus Decianae persecutionis temporibus assignant, minime quidem Epiphanium auctorem habent. Imo vero aperte illis contradicere, si quis ad narrationis illius contextum animadvertat, plane fatebitur: id quippe Alexandriae conti-

[1]) Cfr. Zonar. hist. lib. II.

[2]) Cfr. Glyc. Annal. part. 3.

gisse scribit, atque Origenem idcirco ab ecclesia fuisse dejectum; cumque se irrisui esse perdoleret, patria excessisse. At Deciana tempestate neque Alexandriae fuisse Origenem, neque ab ecclesiae communione segregatum, neque Alexandria fuisse profectum vel docuit quisquam, vel credi potest; et ex Eusebii, ipsiusque Nicephori, et aliorum historiis satis refellitur. Quae [1]) quidem omnia huic apprime aetati conveniunt, in quam factum illud conjecimus. Nam et tum Alexandriae versabatur Origenes, et statim post flagitium reliquit Alexandriam, et a Christianorum societate depulsus est, nec multo post Hierosolymam adiit, ubi in publico Christianorum coetu commissum scelus lacrymis prosecutus est. Quamvis autem rebus Christianis faveret, qui tunc imperio potiebatur Severus Alexander, eas [2]) tamen pro libidine divexabant provinciarum rectores, Christianosque complures neci dabant. Id declarant ecclesiastici Annales, et Martyrologia. Constat ergo hallucinatum Nicephorum, nec ad Decianam cladem hoc Origenis facinus ullo modo pertinere.

Verum praepostere agimus qui rei hujus perscrutamur tempus, resne ipsa fuerit aliquando, certum nondum habemus. Quamvis enim clarissimo monumento consignatum id exstet in libris Epiphanii, egregii scriptoris et antiqui, rem tamen suum ad examen revocavit Baronius, [3]) ut diximus, confictamque judicavit; et ne manus cum

---

[1]) Vide supra in cap. II. num. XIII., ubi hanc Epiphanii de Origenis idololatria fabulam destruimus. R.

[2]) Nunquam tam pauci fuere martyres, quam quo tempore Alexandria recessit Origenes. Jam enim a viginti fere annis nemo persecutionis scintillam viderat. Unum saltem Huetius proferre debuisset martyrem, quem Alexandro imperante Alexandriae passum esse certa et indubitata traderent moninenta. R.

[3]) Cfr. Baron. ad ann. 253. num. 120. seq.

Epiphanio conserere cogeretur, assutum [1]) ejus scriptis fragmentum illud et insertum pronuntiavit. Baronio assensi sunt Halloxius, [2]) Raynaudus, [3]) et Valesius; [4]) contradixit Petavius. [5]) Nos utriusque partis rationibus adductis, nihil praejudiciis vel auctoritati tribuentes nostram sententiam paucis exponemus. Rationum Baronii summa haec est. Si res ita se haberet, uti expressa habetur apud Epiphanium, meminissent utique ejus, vel objiciendo Origenis adversarii Theophilus, et Hieronymus; vel refutando fautores ejus Eusebius, Pamphilus, et Rufinus; vel vetusti Patres Augustinus, Vincentius Lirinensis, aliique, qui de eo fuse et explicate egerunt, et in controversiis Justiniani aevo adversus Origenem tanto studio agitatis aliqua tandem facinoris ejus fuisset injecta mentio; nec id quoque praetermisisset Porphyrius, cum Ammonium a Christo ad Ethnicorum partes transfugisse commentus est: res haec ab illis est silentio praetermissa; igitur ne vera quidem. Eadem haec fere repraesentat Halloxius, et amplificat dicendo ac dilatat, unumque addit quod animadversione dignum est, eum fabulae istius primum videri inventorem, qui Justiniano imperatori dictavit epistolam ad Menam Constantinopolitanum patriarcham adversus Origenem, quae in Concilii V. acta relata est. Cur ita

---

[1]) Nihil causae erat, cur illuc confugeret Baronius. Cum enim aliunde constet Epiphanium falsissimis interdum adhaerere monimentis, quod vel ex iis liquet, quae de Meletio et Ario scripsit, hanc de Origene fabulam ex iisdem impuris fontibus haustam esse facile ei erat evincere ex iis rationum momentis, quae jam adduximus in cap. II. num. XIII. R.

[2]) Cfr. Hallox. Orig. defens. lib. IV. quaest. 3. et not. pag. 35—37.

[3]) Cfr. Raynaud. Hoplothecae sect. 2. serie 1. cap. 2.

[4]) Cfr. Vales. ad Euseb. Hist. lib. VI. cap. 39.

[5]) Cfr. Petav. animadv. ad Epiphan. Haer. 64. cap. 2. et ad lib. de pond. et mens. cap. 18.

sentiret, non apposuit; et vero quid apponeret non habuit: nullis enim auctoribus, nullis argumentis res falsa poterat approbari; facti siquidem illius praeter Epiphanium meminit Nemesius [1]) Justiniano antiquior; meminit et Leontius [2]) Byzantius, quem Bellarminus quinta synodo superiorem fuisse censet. Hac adde, idololatriae quidem Origenem hac ep. Justinianum arcessere; de Aethiope ne verbum quidem injicere. Neque certe probabile est, in encyclica hac ep. ad universos episcopos destinata imperatorem, vel qui nomine imperatoris scripsit, mendacium re nulla postulante confictum, Patribus in os objecisse, viris non illiteratis, et rei inauditae novitatem procul dubio miraturis, ejusque falsitatem facile perspecturis. Repudiata igitur hac Halloxii conjectura, Baronium ipsum adoriamur. Ac primum fateatur necesse est, admissum ab Origene idololatriae scelus Nemesio, Leontio, et Justiniano notum ac commemoratum fuisse. Ejus [3]) autem tacendi eas habuerunt caussas Origeniani oppugnatores nominis, quas exponit Petavius; vel quod ad ventilanda nimirum Origenis dogmata attenti, admissum humanitus flagitium neglexerint; vel quod emendatum poenitentia crimen objicere, illiberale et iniquum esse duxerint. Quas [4]) ad caussas, illas etiam accessisse puto, cur id re-

---

[1]) Cfr. Nemes. cap. 30.

[2]) Cfr. Leont. Schol. Action. 10.

[3]) Si Epiphanius ad ventilanda Origenis dogmata attentus, hocce tamen flagitium non neglexit; si ipse ac praecipue sequaces ejus emendatum poenitentia crimen objicere, illiberale et iniquum non duxerunt: quare alii duxissent Origeniani oppugnatores nominis? quare neglexissent? Num illiberaliores et iniquiores Epiphanius, et quotquot ei suffragati sunt, ceteris Origenis adversariis haberi debent? Certe non ii erant Hieronymus et Theophilus, qui hanc Origeni culpam condonarent, quantacunque illam poenitentia eluisset. R.

[4]) Leves admodum Huetii conjecturae. Satis erat

ticerent Origenis adversarii, quod licet sacrificaturum se recepisset, non ipse tamen, sed qui eum circumstabant facinoris auctores et impulsores, manibus ejus apprehensis et excussis, ipsi viderentur foco thus intulisse: quod licet ab ecclesia fuisset ob eam caussam ejectus Demetrii compluriumque episcoporum judicio, ab Alexandro tamen, et Theoctisto episcopis tanta esset caritate susceptus, ejusque patrocinium tanto studio complexae essent Arabiae, Palaestinae, Phoeniciae, et Achaiae ecclesiae, ut ea re fere criminis depulsio contineretur; quod licet capitalis sit vel tenuis admissae idololatriae suspicio, et graviter peccasse Origenem fatendum sit, minime tamen hoc nomine posset accusari, quin ejus ingens pudicitiae studium una praedicaretur: quod denique diris sub Decio singulari constantia toleratis tormentis, prioris criminis noxam satis correxisse, ejusque luisse poenas, et pristinam mollitiem expiasse videretur. Atque iisdem fere ra-

---

assensisse, ut idololatriae reus haberetur Origenes, ac proinde ut poenitentiae publice subjiceretur, et sacerdotii dignitate jure ac merito excideret: nec crimen minuisset ejus pudicitiae studium, quantumvis dicatur inde elucere. Egregiam vero pudicitiam, quae abnegatione Christi servaretur! Porro si ob eam causam fuisset Demetrii compluriumque episcoporum judicio ab ecclesia sacerdotioque dejectus, num id ignorassent Arabiae, Palaestinae, Phoeniciae et Achajae ecclesiae praesules? Sin minus, quomodo causam ejus suscepissent, praedicandi munus ei commisissent, aliaque sacerdotii sui munia obire permisissent? Criminis ergo hujus falsitas vel ex ea re sola elucet, quod Origenem tanta cum caritate susceperint illi episcopi, ejusque patrocinium tanto studio complexi sint; ac proinde non propter eas, quas Huetius affert, causas, hanc de Origenis idololatria historiam reticuerunt ejus adversarii, sed quia nihil tale unquam Origeni contigit. Porro quod factum non erat, quam ob rem quisquam excusaret ratio nulla fuit. Inde par apud Origenis defensores ea de re silentium. Hinc ne γρῦ quidem hujus apud Eusebium; nec enim vel in ipsa pro Origene apologia hujus mentionem fecisse videtur, ut jam diximus. R.

tionibus, quo minus id Christianis exprobaret, absterritum fuisse Porphyrium existimo. Quod nullus ergo vitio dederat, quamobrem quisquam excusaret, ratio nulla fuit. Inde par apud multos ea de re silentium. Eusebium autem, cur id scribendo praetermitteret, eo fuisse impulsum jam supra dixi, quod in Apologia pro Origene hoc et ejusmodi plurima fuisset complexus, quae ad Historiae suae propositum non omnino accommoda, quippe quae res ad universam ecclesiam spectantes exsequeretur, repetere insuper habuit. Jacent igitur collecta a Baronio adversus hunc Epiphanii locum argumenta, quem vel ipsa styli similitudo, ut recte notavit Petavius, satis Epiphanio adjudicat.

V. Cautius equidem ac reverentius Antiquorum, sed Patrum praesertim monumenta attingi vellem. Nam quamvis parce, et non sine aliqua verisimilitudine manus Epiphanio attulerit hoc loco Baronius, homo ut excellens ejus ingenium, et singularem doctrinam sileam, sagacissimae in arte critica et acerrimae naris; hoc tamen exemplum in sequens aevum labem trahere potest, ut tanti viri auctoritate producti literati homines, venerandae vetustatis operibus illudere, eaque ad libitum recoquere, ac incudi suae reddere fortasse ausuri sint. Quaesivi sane multum ac diu, plusne perniciei in literas an utilitatis critica ars intulerit. Quot enim sana et integra Veterum scripta pervertit Criticorum temeritas, dum quidquid minus mente perciperent, id ad arbitrium suum refingendi licentiam sibi fecerunt? Quot volumina suis tota detraxerunt scriptoribus, alienis attribuerunt? Differor ira, quotiescunque viles de plebe Grammaticorum literatores bonis auctoribus inscitiae suae virus aspergentes video; et si quando nova vox, et Lexicographis incognita sese det, eam absque cunctatione obelo suo jugulantes, et obtrusis suis conjecturis per summam audaciam nobis fucum facientes. Et tum vel maxime sese Criticos dici

amant, sibique placent, quando nobis Auctorum larvas, veris ipsis deformatis Auctoribus, objecerunt. Atque haec pestis nihil non pervagata est. Plurimae quidem sordes vel per temporis diuturnitatem, vel per librariorum socordiam Antiquorum scriptis allini atque adhaerescere sitae sunt; at eas nonnisi manifestas elui, nec quicquam nisi vel Mss. Codd. ope, vel certis et evidentibus argumentis supponi, et in notas potius extra Auctoris ipsius contextum, quantumvis acute cogitatas conjecturas rejici velim. Sed haec erant alterius loci. Nunc ad rem.

VI. Quoto Decii anno cruciatibus tortus fuerit Origenes, nescitur; at cum biennium Decius in imperio non expleverit, levis est dubitatio. Id videtur anno Christi 250., Origenis 65., attribuendum. Nec apparet item, quomodo vinculis elapsus sit. Ego vero id per obitum Decii contigisse opinor, quo a Barbaris deleto cum exercitu, imperium capessivit Vibius Gallus, adscito in consortium Volusiano filio. Tunc enim tranquillatis Christianorum rebus, libertatem quoque suam adeptum Origenem verisimile est. At [1]) ne tum quidem aetas ad senium devexa, laboribus fractum, otio ac desidia mollivit: sed vix aegritudine relaxatus ac miseria, quae eum in Decii laniena paene eliserat, aliis, quos eadem afflixerat clades, utilia solatia per epistolas subministravit. Id ostendebant innumerae ejus epistolae, quae post Decianam vastationem scriptae, et multo post a piis et studiosis hominibus servatae, vetustate demum perierunt. Aliane praeterea ante mortem literis mandaverit, quoniam de eo nihil antiqui Scriptores tradidere, compertum non est. Vix credi tamen potest, impatientissimum otii ingenium ab assueto scribendi labore, quo tot elucubrata feruntur librorum millia, conquievisse.

---

[1]) Cfr. Euseb. Hist. eccles. lib. VI. cap. 39.

VII. Jamque [1]) novem ac sexaginta Origenes confecerat annos, cum labore et annis confectum tempestiva mors Tyri consumsit, anno post Christi ortum 254., quo anno Interamnae Gallus et Volusianus interfecti sunt. Cum enim natum eum demonstraverimus anno post Christum 185., adjectis 69., quot vitae explevit annos, omnino efficitur summa annorum 254. Quamvis autem ita scripserit Eusebius: [2]) *Δέκιον . . . κατασφαγέντα, Γάλλος διαδέχεται. Ὠριγένης ἐν τούτῳ ἑνὸς δέοντα τῆς ζωῆς ἑβδομήκοντα ἀποπλήσας ἔτη, τελευτᾷ*, non iis praecise significavit hoc ipso tempore obiisse Origenem, quo Gallus exstincto Decio successit; quod nonnulli perperam opinati sunt; sed imperium tenente Gallo, fato functum Origenem fuisse. Scribit [3]) Photius Cod. 118., narrare

---

[1]) Cfr. Euseb. Hist. eccles. lib. VII. cap. 1. — Hieronym. Catal. vir. illustr. cap. 54.

[2]) Cfr. Euseb. Hist. eccles. lib. VII. cap. 1.

[3]) Mirum certe videtur quod refert Photius. Cum enim vel ex ipso constet, Pamphilum et Eusebium communi carcere inclusos Origenis vitam et res gestas attigisse in ea apologia, quam pro eo simul conscripserunt, qui fieri possit, ut Pamphilus Origenem in persecutione Decii vitam celebri martyrio finivisse dixerit, cum scribat Eusebius Hist. lib. VI. cap. 39, eum et Decio, et tormentis fuisse superstitem, cujus rei testes ipsasmet Origenis epistolas post Decium scriptas appellat? Itaque vel nondum illas epistolas viderat Eusebius, quando in hac apologia una cum Pamphilo scribebat Origenem in persecutione Decii vita decessisse; vel inconsulto Eusebio solus haec scripsit Pamphilus, utpote praecipuus operis auctor; vel Photius fortassis deceptus est *Martyrii* verbo, quod de omnibus pro fidei veritate toleratis cruciatibus recte dicitur, quamvis ipsa non sequatur mors: — eo enim sensu in Deciana strage martyrium subiisse Origenem recte potest dici —: vel memoria lapsus Pamphilo etiam tribuit, quod ab aliis tantum, quos commemorat, fortasse dictum est: vel denique illud duntaxat intelligi voluit Pamphilus, Origenem cruciatibus ac miseriis in Decii laniena elisum, non longe postea vixisse. Quod Eusebii verbis non repugnat. R.

Pamphilum, aliosque complures, Origenis vitam et res gestas ex iis ipsis, qui hominem viderant, perscrutatos, in Deciana strage martyrio ipsum vitam finivisse. Id refellit Photius, Galli et Volusiani temporibus decessisse hunc asserens; ex ejusque epistolis post Decii mortem datis sententiam suam roborat. Infelicem miserabiliter periisse pronunciat Nicephorus, levis auctor, neque quid scribat satis pensi habens: inde adeo sic sentiens, quod eum post idololatriam erroribus implicatum, in impietate diem clausisse crediderit. At contra Theotimus Tomitanus episcopus, notae [2]) pietatis antistes, praeclara eum morte defunctum fuisse adversus Epiphanium asseveravit.

VIII. Atque hunc demum vitae finem habuit Origenes Adamantius, vir in ecclesia Dei longe maximus; quem praeter prosapiam avita in Christum pietate, et Leonidae patris martyrio claram, propriae virtutes nobilitarunt; ingens martyrii desiderium, contestatus amor pudicitiae ac paupertatis, perpetua voluptatum contemtio, prolixa fidei Christianae propagandae voluntas, servandarum ab aeterno interitu animarum vehemens cupiditas, inusitata in laboribus constantia, singularis in periculis fortitudo, insignis adversum omnes mansuetudo et obsequentia, commemorabilis in magno splendore modestia, et rara morum sanctitudo: portentosa ad haec ingenii vis, memoria expromta, quam et herbae cujusdam a se repertae usu auxisse fertur, minime licet assentiente Epiphanio; subtile judicium, mirus in dicendo lepos, oratio ad persuadendum efficax, acris saepe et vehemens, nec tam virtutibus ornandis facta, quam carpendis vitiis, mirabilis humanarum, divinarumque rerum scientia, ut nemo esset primarum artium magis princeps. Nec fama meritis in-

---

[1]) Cfr. Socrat. lib. VI. cap. 12.

[2]) Ed. Ruaei sola: novae.

ferior; summa apud proceres gratia, par apud ecclesiae principes auctoritas. Verum egregias vel a natura collatas, vel comparatas ab arte dotes obscurabant praeceps quidam animi calor, neque satis considerata sacrarum literarum tractatio, et prope temerarium reconditorum ac supra mentis humanae captum positorum Dei mysteriorum evolvendi studium; quibus vitiis partae virtutibus suis jam ante invidiae caussam in se erumpendi dedit. Exarsit in eum tota pene ecclesia: calumniis vexatus, maledictis confixus, proscissus scriptis, percussus anathematis, ab ecclesia segregatus multorum episcoporum suffragiis, patria denique ipsa dejectus est, homo mitis et injuriae opportunus, ut non facile existimari possit, majorine hominum floruerit gratia, an odio flagraverit. Quisquis tamen ex veritate rem spectaverit, fatebitur dubio procul, longe pluribus eum virtutibus enituisse quam vitiis, quae tanquam naevi aliqui eximio corpori, sic animo excellenti adhaeserunt. [1])

IX. Sepultura [2]) affectus est Tyri; cujus [3]) sepulcri

---

[1]) Ut aliquid de exteriori Origenis habitu dicamus, corpore brevem eum fuisse discimus ex Eusebio, qui Hist. lib. VI. cap. 39. loquens de nervo, in quo pedes ejus sub Decii persecutione multorum dierum spatio distenti fuerunt, ad quatuor usque foraminum interstitia extensum eum fuisse scribit. Plurimos enim martyres ad quintum usque foramen distentos fuisse docet historia. Deinde ipse Origenes in epistola ad quendam, nostrae ed. prima, ubi Ambrosii ardorem erga sacras literas describit, ait *neque a coena ambulare*, *aut corpusculum* (τὸ σωμάτιον, quemadmodum legit Suidas) *relaxare* sibi dari. R.

[2]) Cfr. Hieronym. Catal. vir. illustr. cap. 54. — Phot. Cod. 118.

[3]) Id scribit Halloixius notar. in Origenis vitam pag. 41. 42., et hujus testes profert Guilelm. Tyrium Histor. sacrae lib. XIII, Jacobum a Vitriaco Cardinalem in Histor. sua Hierosolym., Borchardum in descriptione

vestigia hodieque superesse praedicant, qui haec loca lustrarunt. De salute Origenis disputationem a multis motam fuisse scio, quorum alii coelo pro meritis donatum credunt, alii contra, inter quos Georgius Syncellus, aeternam animae jacturam fecisse affirmant. Vana et inanis quaestio, quam nos ad necessaria properantes iis disceptandam relinquimus, qui tantum ingenio suo licere volunt. *Grandis labyrinthus*, inquit barbare Wernerus [1]) Westphalus, sed vere, *a diversis texitur de Samsone, Salomone, Trajano, et isto Origene, an videlicet salvati sint, an non: quae quia sine periculo nesciuntur, nec etiam ecclesia certificata est de his, Domino totaliter committenda sunt.*

X. Prodierunt [2]) e Schola Origenis viri pietate insignes et doctrina Plutarchus, Serenus, Heraclides, He-

---

terrae sanctae cap. 2. §. 5., Bernardum de Breydenbach in libro transmarinae suae peregrinationis; Joannem Zuallardum in opere tam gallice, quam italice scripto, cui titulum fecit: *voyage de Jérusalem*, lib. V. cap. 4., Christianum Adrichomium in suo theatro terrae sanctae, ad tribum Aser, num. 84. in fine: Joannem Cotovicum itin. Hierosol. et Syriac. lib. I. cap. 19. pag. 121., et Franciscum Quaeresmium Minoritam in elucidatione terrae sacrae lib. VII. cap. 10. His adjungendi sunt Bartholomaeus de Saligniaco in itinerario Hierosolym. Tom. IX. cap. 10., Doubalanus, *voyage de la terre sainte, chap.* 57. *pag.* 564., Eugenius Roger Recollectus *description de la terre sainte liv.* 1. *chap.* 8. *pag.* 49., et aliud opus Gallice inscriptum: *le Pélerin véritable*, *liv.* 4. *chap.* 1. *pag.* 442. Ex his plerisque scriptoribus intelligere licet, in muro cathedralis Tyri ecclesiae titulo sancti sepulcri, juxta majus altare, sepultum fuisse Origenem, cujus nomen et epitaphium in columna marmorea incisum, et auro gemmisque ornatum ibidem etiam nunc legebatur anno 1283. Sed hodie funditus deleta est Tyrus; et Villamontius, itineris lib. III. pag. 140, Origenem Tyri sepultum esse ait, non ejus sepulcrum superesse. R.

[1]) Cfr. Werner. in Fascic. temp.

[2]) Cfr. Euseb. Hist. lib. VI. cap. 4. 5.

ron, Serenus alter, Herais, et Basilides, acerbos cruciatus, et mortem denique ipsam Christi nomine perpessi: Heraclas [1]) item [2]) Plutarchi hujus frater, Origenis primum discipulus, tum in docendo socius, deinde successor, ac episcopus demum Alexandrinus; Dionysius [3]) Alexandrinae ecclesiae post Heraclae mortem antistes, eruditione et scriptis longe celeberrimus; Gregorius [4]) ille a miraculis cognomen adeptus, Neocaesariensis episcopus, qui aequalibus suis omnibus Origenem aetate jam affectum in familiaritate anteposuit; Athenodorus Gregorii frater; Tryphon rara Scripturae peritia illustris, cujus et nonnullas ad Origenem epistolas suis temporibus exstitisse tradit Hieronymus; [5]) Firmilianus [6]) Caesariensis in Cappadocia praesul, Origeni sic deditus, ut ejus conveniendi caussa patria relicta longum ac difficile iter constitueret. Annumeranda [7]) his quoque Barbara Nicomediensis virgo, genere nobilis, eruditione clara, ab Origene primum per epistolas et Valentinum presbyterum ad eam missum ab Ethnicorum superstitione revocata, et Christi mysteriis in-

---

[1]) Cfr. Euseb. Hist. lib. VI. cap. 3.

[2]) Ed. Ruaei sola: autem.

[3]) Cfr. Euseb. Hist. lib. VI. cap. 29.

[4]) Cfr. Euseb. Hist. lib. VI. cap. 30.

[5]) Cfr. Hieronym. in lib. de script. eccles. in Tryphon.

[6]) Cfr. Euseb. Hist. lib. VI. cap. 26. 27.

[7]) Cur his annumeranda sit, nulla ratio est. De Barbara incerta omnia. De illa enim altum apud veteres silentium, ut fatetur Bollandus Maji Tom. I. pag. 26. Mutuae Origenis ad Barbaram, et Barbarae ad Origenem epistolae jam dudum inter eruditos spuriae censentur, nec alium habere parentem quam Halloixium, uti in praefatione ad Tom. primum monuimus. Sed Origenis discipulis annumerandus videtur Theotecnus Caesariensis episcopus, quem praetermisit Huetius: de quo tamen Eusebius Hist. lib. VII. cap. 14. *Τῆς δ' Ὠριγένους διατριβῆς καὶ οὗτος (Θεότεκνος) ἦν.* R.

stituta, ac tandem in Maximini persecutione saevissime excruciata, et securi percussa. Tum autem ex Origenis epistolis Christi fidem hausit, postquam presbyterii dignitate auctus Alexandriam ex Achaia reversus est. Ab eo quippe jam presbytero Alexandria data est ad ipsam epistola, quae in ejus Acta inserta est. Potamiaenam virginem nobilissimo martyrio claram inter Origenis discipulas Rufinus et Nicephorus recensent: sed fucum iis fecit Eusebii [1]) locus non satis attente perspectus, ubi in hanc seriem disertis verbis septimus refertur Basilides; de Potamiaena vero talis nulla apud eum suspicio est. Quo magis mirandum est, ab erudito viro [2]) in hunc censum Potamiaenam adscribi, Basilide expuncto. Quasi vero parum credibile sit, virum bellicae rei deditum, cum Origenis fama permotus esset, accessisse ad eum, et nonnulla rerum Christianarum accepta ab eo notitia, cum Potamiaenam ad supplicium pro munere suo deduceret, eam ab improborum hominum petulantia prohibuisse, ab eaque postmodum jam fato functa secundum quietem excitatum, Christi fidem palam fuisse professum. Huc etiam confert Nicephorus [3]) Alexandrum Hierosolymitanum episcopum, et Caesariensem Theoctistum; quibus Mammaeam quoque adjungere, et memoratum illum ab Eusebio [4]) Arabiae praesidem rationi consentaneum est. Denique *innumeri*, inquit Vincentius Lirinensis, [5]) *ex sinu suo doctores, innumeri sacerdotes, confessores et martyres exstiterunt.*

---

[1]) Cfr. Euseb. Hist. lib. VI. cap. 5.

[2]) Cfr. Vales. not. in Euseb. pag. 113.

[3]) Cfr. Nicephor. lib. V. cap. 20.

[4]) Cfr. Euseb. Hist. lib. VI. cap. 19.

[5]) Cfr. Vincent. Lirin. advers. Haeret. Commonitorio I. cap. 23.

ORIGENIANORUM
LIBER SECUNDUS.

ORIGENIS DOCTRINA.

Libri secundi partitio.

Explicata Origenis vita, institutus ordo postulat, ut ad exponendam ejus doctrinam progrediamur. Id propositum fronte simplex, multiplex sane est in recessu: nam et de eruditione Origenis, et iis, quibus potissimum, dum viveret, animum informavit artibus et studiis, nonnulla praemittenda erunt. Tum dogmata illius suis distincta proponentur capitibus; non ea quidem, quae ecclesiae decretis consona universa tulerunt suffragia, vel quae levioris sunt momenti; sed quae majoris in ecclesia ponderis a communibus et receptis sunt aliena sententiis; eaque praesertim, quae Patrum subinde censuris et anathematis synodorum vexata sunt. Quibus subjungetur Origenianae doctrinae, non dicam apologia; nam neque ausim, neque sane velim: sed accuratum et praejudiciis omnibus liberum ac solutum examen. Hinc ad ipsam dogmatum illorum describendam summatim fortunam accedemus, ut, quas excitarint in ecclesia procellas, quantis partium studiis oppugnata et propugnata sint, palam fiat. Atque ita in capita quatuor liber iste distribuitur. I., agi-

tur de eruditione Origenis. II. Dogmata ipsius excutiuntur. III. Doctrinae ejus generale examen continetur. IV. Fortuna doctrinae ejusdem narratur.

CAPUT PRIMUM.

ORIGENIS ERUDITIO.

I. Scripturae callentissimus fuit Origenes. II. Sed Hebraicae linguae parum consultus, Samaritanae vero penitus ignarus. III. Scripturae interpretes, scriptoresque ecclesiasticos studiose legit. IV. Sacrae doctrinae causa excoluit *τὰς ἔξωθεν*, Philosophiam praesertim; V. sed et reliquas disciplinas.

I. Primum illud ac praecipuum fuit Origenis a teneris pueritiae annis ad obitum usque studium, ad interiorem ac reconditam sacrarum literarum peritiam penetrare. In quo quidem ita se tractavit, ut admirabile esset, nec quisquam deinde tantum in ea exercitatione consecutus sit; sive literam ipsam, quemadmodum vocant, spectes, quam totam memoriae ita commendaverat, ut locos omnes ex tempore, etiam libris inconsultis, apposite recitaret; sive intimos ac latentes sensus, quos tanta sagacitate eruit, *ὡς ἐξ ἐκείνου*, inquit Suidas, *πάντας τοὺς μετέπειτα τῆς ἐκκλησίας διδασκάλους καὶ ἀφορμὰς εἰληφέναι*. Id facile ex nostris apparebit observationibus, in quibus loca Patrum consimilia, et ab Origenianis profecta per *παρασημασίας* indicamus. Nec ullum vero ad exquisitam divinorum Voluminum comparandam notitiam subsidium neglexit: cum vulgata quippe apud Alexandrinos septuaginta senum interpretatione alias magnis a se sumtibus redemtas contulit, Aquilae, Theodotionis, et

Symmachi; ac quintam item, et sextam in lucem a se primo editas; easque ad Hebraica accommodavit exemplaria, unde Tetrapla, Hexapla, et Octapla exstiterunt.

II. Quod si plus sese in Hebraicis exercuisset, majoremque linguae hujus fuisset peritiam consecutus, nihil ei ad perfectam sacrae legis cognitionem defuisset, sed tantum decerpsit ex ea gloria, quantum ex loquelae hujus studio detraxit. Dicam enim vere: vel Hebraismi parum scientes sunt, vel in lectione Origenianorum operum perfunctorie versati, qui eximium quid ipsi vel in sanctae linguae, vel in earum, quae ex hoc fonte profectae sunt, dialectorum peritia tribuerunt. Nec opinioni nostrae contradicit Hieronymus, [1]) etsi videtur contradicere, cum ait singularem loquelae hujus notitiam demiratam in eo fuisse totam Graeciam: mirum id quippe videri potuit Graecis Hebraismi rudibus et imperitis, nec quantum in eo profecisset Origenes existimare scientibus. Minime vero suam ipse linguae hujus ignorationem dissimulat Homil. 14. in Num. I. pag. 322. *Ajunt ergo*, inquit, *qui Hebraicas literas legunt, in hoc loco, Deus, non sub signo tetragrammati esse positum: de quo qui potest requirat.* Multa in observationibus nostris animadvertimus, quae inscitiam ejus in Hebraicis demonstrant; cujusmodi est frivola illa distinctio *οὐρανόν* inter et *οὐρανούς*, quam comminiscitur ad Matth. 18, 18., et ad quam Christum respexisse tradit; quasi hanc distinctionem ferat Syriaca dialectus, quam Christus usurpabat: cujusmodi est falsa illa nominis *Aser* interpretatio, quae habetur in Comment. Tom. XIV. pag. 616. ad Matth. 18, 19., quasi derivetur a יסר *erudiit, ligavit*, cum fiat ab אסר *ligavit.* Quamquam auctoritate senum septuaginta excusari id potest, qui אסר aliquando ita reddiderunt,

---

[1]) Cfr. Hieronym. ep. 25. ad Paulam.

quasi idem esset ac יסר. Ut Psalm.[1]) 104, 22. pro Hebraeo לאסר שריו habent: *τοῦ παιδεῦσαι τοὺς ἄρχοντας αὐτοῦ·* Vulgata: *ut erudiret principes ejus.* Et Os. 10, 10. ואסרם LXX. *παιδεῦσαι αὐτούς·* Vulgata: *corripiam eos:* cujusmodi est depravata illa lectio loci interpretum LXX. Esdr.[2]) 1, 11. *εὐνοῦχος τῷ βασιλεῖ.* Quod si in Hebraicis utcunque fuisset versatus, quae habent משקה למלך, emendasset utique in *τοῖς ἑβδομήκοντα· οἰνοχόος τῷ βασιλεῖ,* si modo hunc ipse errorem non invexit, qui certe in LXX. seniorum exemplaribus nuspiam exstat: cujusmodi est inepta illa expositio vocabuli: *Ioannes*, quod formari existimavit[3]) a nomine יהוה praefixo, et חנן, cum ex solo חנן praefixis servilibus literis derivatum sit. Plerumque itidem peccat in perscrutandis nominum Hebraicorum originibus. Proclive id nempe fuit viro ad mutuatitiam lucem vestigia sua in locis ignotis regenti: praestabat autem lucem Judaeus Philo, qui Hebraica Veteris Testamenti nomina peculiari libro fuerat interpretatus; cui libro parem subjunxit Origenes, Hebraicorum Novi Testamenti expositionem complexum. Quî vero non offendisset Origenes Philonem sequens ducem, qui Judaeus licet, Judaeis prognatus, ne mediocri quidem literarum Hebraicarum aura, uti neque Hellenistae fere reliqui, fuerat afflatus? Id si minus in hominibus Alexandriae natis et eductis novum est, quorum naturae repugnare scribit Hieronymus,[4]) Hebraicam linguam addiscere, pro more Graecorum omnium, qui linguarum exoticarum studium aspernari consueverunt; at

---

[1]) Cfr. Psalm. CV, 22. (CIV.)

[2]) Cfr. Nehem. I, 11. coll. Origen. in Matth. XIX, 12. Comment. Tom. XV. pag. 657.

[3]) Cfr. Origen. in Joann. I, 6. Comment. Tom. II. pag. 86.

[4]) Cfr. Hieronym. de script. eccles. in Origene.

in Josepho illo Hebraeo Matthathiae filio plane mirum videri debet; facile quippe ex ejus scriptis deprehendere licet, ad magnam illam et singularem Judaicarum originum cognitionem non parem ipsum patriae loquelae peritiam contulisse; quamvis se nonnulla Hebraice scripsisse dicat, quae lapsu temporum interciderunt.

Qui Judaicis porro literis tam leviter tinctus fuit Origenes, hunc Samaritani idiomatis fuisse callentissimum affirmare quidam non verentur. Abunde refelluntur illi ex his Origenis verbis ad illud Ezechiel. 9. vers. 4. pag. 424. *Signa Thau super frontes virorum gementium.* *Ἑβραῖος δέ τις*, inquit, *τῶν εἰς σωτῆρα πεπιστευκότων ἔλεγε τὰ ἀρχαῖα στοιχεῖα ἐμφερὲς ἔχειν τὸ θαῦ τῷ τοῦ σταυροῦ χαρακτῆρι, καὶ προφητεύεσθαι περὶ τοῦ γενομένου ἐν Χριστιανοῖς ἐπὶ τοῦ μετώπου σημείου, ὅπερ ποιοῦσιν οἱ πεπιστευκότες πάντες οὑτινοσοῦν προκαταρχόμενοι πράγματος, καὶ μάλιστα ἢ εὐχῶν ἢ ἁγίων ἀναγνωσμάτων.* Samaritarum elementa appellat *ἀρχαῖα στοιχεῖα*, quod iis Hebraei uterentur priscis temporibus *πρὸ τῆς μετοικεσίας Βαβυλῶνος.* Eorum [1]) si notitiam

---

[1]) Samaritani quidem idiomatis callentissimum fuisse non reor Origenem; sed haud scio, an ut Judaicis, ita Samaritanis et Syriacis literis saltem leviter tinctus non fuerit. Sic enim Bernardus de Montfaucon in praeliminaribus ad Hexapla Origenis cap. I. num. 8. „Samaritani et Syri lectiones in marginibus vetustissimorum exemplarium, quae Hexaplorum fragmenta exhibent, persaepe observantur: Syri quidem in plerisque Scripturae libris, Samaritani vero in Pentateucho tantum; ubi non infrequenter interpretationes Samaritani animadvertas, interdum solas, saepius cum aliorum interpretum lectionibus collatas. Cum autem illae Samaritani lectiones, non in vetustis Codd. tantum, sed etiam apud Patres quarti, quinti, et sequentium saeculorum occurrant, probabile sane videtur, ipsum Origenem lectiones illas Samaritani in margine Hexaplorum posuisse. Idem porro dicendum videtur de Syro, cujus interpretationes passim reperiuntur in Genesi et Exodo, in Psalmis item, in Jeremia, in

aliquam comparasset Origenes, Thau Samaritani formam ab Hebraeo illo accepisse se non dixisset, quam cognitam ex se habuisset et perspectam. Atque hic obiter Origenem vindicemus a censura Scaligeri, qui in notis ad Eusebium praefracte negat Thau Samariticum alia forma fuisse, quam qua hodie pingitur in libris Samaritarum; etiam contra Hieronymi auctoritatem, qui Codices Samaritanos versaverat. Certum est enim non unico modo notari solitum fuisse Thau Samariticum, atque id aliquando ad crucis formam esse depictum, ut fidem faciunt vetustissimi nummi Hebraeorum.

III. Non Scripturae interpretationes duntaxat, sed ipsos etiam interpretes, scriptoresque adeo ecclesiasticos omnes accurate evolverat Adamantius, quorum patrocinium sententiis suis plerumque nominatim adsciscit, Clementis puta, Ignatii, Josephi, Philonis et aliorum. Neque id in libris solum, qui a Rufino conversi sunt, reperias; haec quippe vir hujus aetatis eruditus ab interprete conficta existimabat; sed in Graecis etiam Tomis, vel scriptionibus ab Hieronymo latinitate donatis, praecipue vero in libris contra Celsum. Inter ecclesiasticos scriptores, apocryphorum auctores librorum refero, quorum testimoniis

---

Threnis; apud Ezechielem etiam, Danielem et Hoseam. Syri porro lectiones afferuntur ab Eusebio Caesariensi, a Diodoro Tarsensi frequentius, ab Eusebio Emiseno, Hieronymo, Theodoreto, et aliis. Quodque notandum est, iidem, maximeque Diodorus Syrum cum Hebraeo saepe conjungunt hoc pacto: *ὁ Σύρος καὶ οἱ Ἑβραῖοι*, vel: *ὁ Ἑβραῖος καὶ ὁ Σύρος*, quando scilicet amborum interpretationes conveniunt, quod saepe contingit. Hac porro lectiones, perinde atque Samaritani, ab Origene diligentissimo versionum collectore potuerunt etiam in marginibus Hexaplorum collocari: quamquam id minime constet. Haec quippe solum divinando dicimus: donec enim aliqua vel tantilla pars Hexaplorum, ut initio scripta fuerunt, e tenebris emerserit, plenam perfectamque illorum notitiam expiscari non valebimus." R.

saepe quoque utitur; non plus tamen iis fidei vel auctoritatis tribuens, quam quantum ex hoc Apostoli monito tribuere licet: *Omnia* [1]) *probate, quod bonum est tenete.*

IV. Fuit ergo praecipua Origenis in Scripturis enodandis contentio, cujus disciplinae causa excoluit etiam *τὰς ἔξωθεν*, sed Philosophiam potissimum. Unum autem prae reliquis Platonem admiratus est: sic ut Christiana dogmata ad Platonicae doctrinae leges, non ipsam Platonis doctrinam ad Christi effata accommodaret. Exemplo suo Origenem eo compulit Philo Judaeus, totus ad Platonis exemplum compositus, non Platoni nimis tribuendo duntaxat, sed Scripturam etiam allegoriis perpetuis explanando. Compulit et praeceptor illius Clemens Alexandrinus, Academiae pigmentis res Christianas illustrare suetus; quod et maxima pars fecit vetustiorum Patrum, sed parcius et verecundius. His itaque Platonicorum deliriis sincerum doctrinae Christianae vas postquam incrustavit Adamantius, ex illo doctrina ejus corrupta est, et profanis imbuta erroribus, unde infinitis jactatus convitiis, et querelis, in summas incidit calamitates, et laudem meritis partam decoxit. Sed nec Academiae finibus ingenium suum coërcuit; universas ille Philosophorum sectas animo pervagatus est. Pythagoricorum scriptis delectatum fuisse, et Stoicorum quoque adhibuisse libros, testis est Porphyrius Hinc adeo non uni alicui addictum sectae, sed omnium studiosum fuisse, ex iisque quidquid utilius esset et vero similius decerpsisse, idemque discipulis, ut facerent, caute praecepisse Gregorius [2]) Thaumaturgus scriptum reliquit; ut non tam Platonicus, vel Pythagori-

---

[1]) I Thess. V, 21.

[2]) Cfr. Gregor. Thaumat. in Panegyr. num. 7. et 13. pag. 67. et 74.

cus, quam Potamonicus dici debeat, a Potamone illo Alexandrino, qui Eclecticae sectae auctor fuit. Quocirca Justinianus in epistola ad Menam, et in altera ad quintam synodum, Paganorum erroribus affinem fuisse Origenem tam crebro objicit.

V. Ad [1]) reliquas quoque disciplinas, sive Mathematicas artes, sive eas, quae ab humanitate nomen habent, animum appulit; sed majorem videtur iis artibus impendisse operam, quarum erat usus vel ad Scripturae sacrae illustrationem, vel ad morum emendationem, vel ad ecclesiae aedificationem accommodatior. Tam assidui autem et inexhausti in evolvendis voluminibus laboris fuit, ut objiciat ei Theophilus, [2]) perpetuus ipsius insectator, *jactare se illum in scientia Scripturarum, et putare tanta legisse, quanta nullus hominum legerit;* tanta vero discendi cupiditate incensus, ut ad eos conveniendos, quorum esset celebre nomen in literis, multas sese regiones perlustrasse scribat libr. 6. contr. Cels. num. 24. pag. 648. Porro epistola quadam, quae est apud Eusebium, [3]) excusavit nimium suum in eas doctrinas studium, quod aliquorum reprehensionibus patuerat; stolidorum quippe hominum, quantum profanae literae sacris promovendis conducant parum intelligentium. Tantam demum sibi nominis claritatem eruditione sua peperit, ut ad eum confluerent omnis generis homines, excellentem ejus eruditionem Ethnici ipsi celebrarent scriptis, suas ei consecrarent lucubrationes, disciplinarum

---

[1]) *Dialecticam*, inquit Hieronymus Catal. script. eccles. cap. 54., *et Geometriam, Arithmeticam, Musicam, Grammaticam et Rhetoricam, omniumque philosophorum sectas ita didicit, ut studiosos quoque saecularium literarum sectatores haberet*, et cetera. R.

[2]) Cfr. Theophil. ep. Paschal. 1.

[3]) Cfr. Euseb. Hist. lib. VI. cap. 19.

omnium encyclopaediam animo crederetur esse complexus, et princeps inter literatos ab omnibus propemodum poneretur.

CAPUT SECUNDUM.

ORIGENIS DOGMATA.

Capitis secundi Prologus, et partitio.

Pervenimus jam ad ipsa Origenis dogmata, sive quae reprehensiones experta aliquo modo defendi possunt; sive quae sanae Christianorum doctrinae re ipsa minus consentanea omnem penitus respuunt excusationem: nec ea modo, quae culpari vulgo solent, sed quae nos etiam ex attenta et diligenti lucubrationum ejus lectione excepimus. Alii quidem universos Origenis errores defendere qua jure, quaque injuria sunt aggressi; magnam hinc sibi spondentes laudem, si receptas de eo opiniones impugnarent; neutiquam cogitantes se, dum in Origenem officiosi esse student, existimationi suae ac pudori parum consulere. Nobis veritatem persequi propositum est, et Adamantium vel accusare, si ita res ferat, vel excusare, quoad patietur candor noster; sed ita tamen, ut ad praestandum ipsi defensionis officium simus paratiores. Quod triplici fere ratione facere instituimus, vel molli ac benigna interpretatione locis controversis adhibita, vel prolatis ex ipso Origene contrariis ac repugnantibus effatis; vel similibus Patrum adductis sententiis. Posterior uterque defensionis modus a nonnullis reprobatus est, et secundus quidem ab insigni aetatis nostrae Theologo, idcirco nimirum, quod ex oppositis Origenis testimoniis concluditur solummodo diversa ipsum sensisse, non vero perversis opinionibus neutiquam adhaesisse. At non aliam tamen protegendi Adamantii commodiorem viam insistere se putavit Pam-

philus in Apologetico. Nam cum ab Haereticis violata esse constaret Origeniana volumina, si quae sententiarum deprehendebatur varietas, merito in Haereticorum fraudes varietatis caussa convertebatur. Praeterea ut errasse Origenem demus, fatendum est saltem incertum animi in iis fuisse quaestionibus, et a pertinaciae crimine longe abfuisse, quo uno satis purgatur. Tertia quoque tuendi Origenis ratio, quae ex Patrum adstipulatione sumitur, repudiatur ab Hieronymo; qui, cum eodem pacto Origenem defendisset Joannes Hierosolymitanus, haec scripsit [1]) ad Theophilum: *Novum defensionis genus, sic Origenis vitia non negare, ut cum illo caeteros crimineris. Videlicet quem aperte defendere non audeas, multorum simili errore tuearis.* Nempe non raro contigit, ut quod in Origene damnabat Hieronymus, ejus ipse reus teneretur. Id cum ipsi objicerent adversarii, purgari Origenem volebat, non suo aliorumque exemplo defendi. Quapropter Rufinus Invect. 1. ita loquentem inducit Hieronymum: *Omnes isti* (Patres) *ut Origenes erraverunt: sed accipiant erroris sui veniam, quia et ego aliquando erravi, et nunc poenitentiam gero, sed veniam accipere debeo. Origenes vero cum eadem, quae ego, dixerit, etiamsi poenitentiam egit, veniam non accipiet: imo pro his, quae omnes diximus, solus ipse damnetur.* Si quando vero accusabatur Hieronymus ipse, Origenis patrocinium pro se ambire non dubitabat: sibi concedi volens, quod negabat Origeni. Merito itaque ait Rufinus Invect. 2. *Sive hoc fecit Origenes, sive non fecit, quid ad te? Si ad illius exemplum judicari vis, relege sententias tuas, et vide quid dixeris. Hoc non est, inquis, se purgare; sed socios criminis quaerere. Noli ergo et tu socios criminis quaerere, sed purga-*

---

[1]) Cfr. Hieronym. epist. 62. cap. 2.

tionem facti require. Profecto haec si criminationum eripiatur depulsio, legitimo et in ejusmodi controversiis receptissimo defensionis argumento carebimus, et a Patribus etiam post Hieronymum saepe usurpato. Nam, ut alios sileam, numquid simili patrocinio Theodori Mopsuesteni caussam munivit Facundus, qui undecimum Operis sui librum conquisitis Patrum paribus sententiis totum refersit: *Statuimus*, inquit, *in hoc volumine magnorum virorum dicta proferre similia, ad excusandum difficiliora his, pro quibus eum putaverunt, tanquam magistrum Nestorii, anathemate percellendum.* Et nunc in velitationibus adversus Heterodoxos, quid usitatius quam suffragio Patrum, et consensione pugnare? Triplici hoc ergo vallatus praesidio, prodeat tandem ad pugnam Origenes.

Hujus dogmata quaestionibus quatuordecim comprehendimus. I. Est de Deo: II. de sanctissima Trinitate: III. de Christo, ejusque incarnatione et *οἰκονομίᾳ*. IV. de B Maria virgine: V. de angelis bonis et malis: VI. de anima: VII. de libero arbitrio, gratia, et praedestinatione: VIII. de astris: IX. de resurrectione mortuorum: X. de postremo judicio: XI. de poenis et praemiis: XII. de mundo, paradiso terrestri, et Adamo, XIII. de allegorica Scripturae interpretatione: XIV. quaestiunculas aliquot quasi per saturam complectitur.

QUAESTIO PRIMA.

DE DEO.

I. Utrum circumscriptam esse Dei potentiam Adamantius dixerit: II. quemadmodum ipsi a Patribus quibusdam objicitur: III. cui et nonnulli assensi sunt. IV. Ex Academia manavit isthaec doctrina. V. Utrum corporeum esse Deum ratus sit. VI. Ab haereseos hujus suspicione vindicatur. VII. Objecta diluuntur. VIII. Multos hic error infecit.

I. Primum hoc nomine vapulat Adamantius, quod finitam esse ac terminis circumscriptam Dei potentiam crediderit, totque eum procreasse res, quot providentia sua continere et administrare poterat; tantam eum fecisse materiam, quantam valebat ornare, et in rerum formas dividere; tantum ipsum potuisse, quantum ei ad agendum materia ministrarit; nec in infinitum proferendam ejus potentiam, laudis obtentu; ne se ipsam quippe a se intellectum iri, nisi determinata foret; infinitum enim comprehendi non posse. Quotiescunque igitur Deum omnipotentem Origenes dixerit, res omnes, quae ab eo creatae sunt, in ejus esse potestate: non vero infinitum rerum numerum ab eo creari, et ad libitum regi posse intellexerit; hoc est, esse quidem eum παντοκράτορα, at παντοδύναμον non esse. Atque haec sane sententia ex his ejus verbis satis exstat lib. I. de Princip. cap. 2. num. 10. *Deus Pater omnipotens est, eo quod potentatum omnium tenet, id est coeli et terrae, solis et lunae, et stellarum, omniumque quae in ipsis sunt.*

II. Itaque hoc ei crimen objicit Theophilus Alexandrinus in prima Paschali epistola; cui testificando disertum profert e primo de Principiis libro fragmentum Justinianus imperator ad calcem ep. ad Menam, quod in latina Rufini interpretatione libro I. cap. 2. num. 10.

non parum deformatum reperitur. Praeterea idcirco mundum Deo coaeternum credidisse illum refert Methodius apud Photium Cod. 235., quod semper fuerit παντοκράτωρ, minime autem παντοκράτορα esse posse ἄνευ τῶν κρατουμένων· Unde sequitur omnipotentem esse, non quod omnia possit efficere, sed quod in omnia, quae sunt, potestatem habeat. Rufinus Palaestinus in libello de fide, quem edidit Sirmondus: *Impie:* inquit, *Origenes, ac nefarie fatus est, qui sic dixit: Non omnia quae voluit Deus fecit, sed ea tantum, quae potuit continere, et comprehendere. Qui cum hoc dixit, ademit Domino cunctorum potentiam, quasi ex parte dimidia ei faciendi potestas daretur. Nam si continendi, ac sibi quae faceret subjugandi non habet, ut ille aestimat, facultatem, ne creandi quidem scilicet potestatem habebit. Nam qui creandi facultatem habet, et subjugandi sibi creata similiter habebit.*

III. Vanum ergo Origeni patrocinium praebet Halloixius, [1]) id sibi velle Origenem praedicans, *cuncta Deo esse subjecta, et ejus omnipotentiae in creando aequalem esse sapientiam in gubernando, ita ut nunquam fieri possit, ut tot tantaque creet, quin tot et tanta gubernare possit; ut sapientia gubernatoris aequiparetur potentiae conditoris.* Quod si in eadem quaestione cespitantium numerus facere aliquid potest pro caussa Origenis, dabimus Petrum Abaelardum, hominem inquieti ingenii, et novarum opinionum studiosi, qui libr. 3. introduct. theolog. cap. 5. ita disputat: *Quantum igitur aestimo, cum id tantum Deus facere possit, quod eum facere convenit, nec eum quidquam facere convenit, quod facere praetermittat, profecto id*

---

[1]) Cfr. Halloix. lib. IV. Origen. defens. quaest. 6.

solum eum posse facere arbitror, quod quandoque facit: licet haec nostra opinio paucos aut nullos habeat assentatores, et plurimum dictis Sanctorum, et aliquantulum a ratione dissentire videatur. Dabimus et Gulielmum Parisiensem, qui plures a Deo mundos procreari posse negabat.

IV. Videntur ea profecto e Veteris Academiae orta decretis: docuit enim Plato, quem fere assectatur Adamantius, Deum esse ipsum animum mundi, omnia quae in mundo sunt procurantem et administrantem. Cicero I. Academ. Quaest. *Partes autem esse mundi* (putant Academici) *omnia quae insint in eo, quae natura sentiente teneantur, in qua ratio perfecta insit, quae sit eadem sempiterna: nihil enim valentius esse a quo intereat. Quam vim animum esse dicunt mundi, eandemque esse mentem, sapientiamque perfectam, quam Deum appellant, omniumque rerum, quae sunt ei subjectae, quasi prudentiam quandam, procurantem coelestia maxime, deinde in terris ea, quae pertinent ad homines, quam interdum necessitatem appellant, quia nihil aliter esse possit, atque ab ea constitutum sit.* Atqui rei uniuscujusque animus huic animandae et regendae par, vim suam ad plura animanda non potest exserere; intra rei enim sibi subjectae terminos haec ipsius vis cohibetur. Animus ergo mundi, qui juxta Platonem Deus ipse est, potestatem suam ad aliud animandum extra mundum proferre non potest; igitur ne ad creandum quidem. Quapropter Plotinus Enn. V. lib. 5. cap. 12. nihil creare Deum posse decrevit, praeterquam quod creavit.

V. Deo corpus ab Origene adscriptum fuisse nonnulla persuadere possunt. Primum argumentatio illa, quam e libr. 3. περὶ ἀρχῶν adducit Hieronymus epist. 59. ad Avit. cap 3., qua animam corpore carituram demonstrare studet Adamantius, quia Sancti Deo similes

futuri sunt, juxta illud Christi: *Ut* [1]) *quo modo ego et tu unum sumus, sic et isti in nobis unum sint;* Deus autem est incorporeus. Quod ipsum reperire licet Homil. 1. in Genes. num. 13. et libr. 6. contr. Cels. num. 69. At ostendemus in sequentibus, animam licet incorporalem statuere videatur, talem tamen respectu crassiorum corporum ab eo praedicari, revera corpore praeditam decerni; quemadmodum vel ex praefatione librorum de Princip. num. 8. perspicuum est, ubi vim vocis hujus, ἀσώματον, exponens accipi docet pro eo, quod *non est simile huic nostro crassiori, et visibili corpori*; sed *quod est naturaliter subtile et velut aura tenue.* Deus igitur, cui anima similis est, juxta Origenem reapse corporalis est, sed graviorum tantum ratione corporum, incorporeus. Hieronymus praeterea cap. 3. memoratae ad Avitum epistolae ait, Origenem ad extremum libri 3. περὶ ἀρχῶν haec intulisse: *Et* [2]) *erit Deus omnia in omnibus, ut universa natura corporea redigatur in eam substantiam, quae omnibus melior est, in divinam scilicet, qua nulla est melior.* Et sub finem ejusdem epistolae refert Origenem lib. 4. περὶ ἀρχῶν *conjungere omnes rationabiles naturas, id est Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum, angelos, potestates, dominationes, ceterasque virtutes, ipsum quoque hominem secundum animae dignitatem unius esse substantiae.* Id ipsum ex ejus doctrina consequi probat Theophilus Alexandrinus 1. ep. Paschali.

VI. Nihilominus [3]) tamen ab hac longe haeresi ab-

---

[1]) Cfr. ev. Joann. XVII, 21.

[2]) Cfr. I Cor. XV, 28.

[3]) Maxime ab hac haeresi purgatur Origenes ex his, quae dicit libro de Oratione, qui graece integer exstat, ubi num. 23. exponens prima verba orationis dominicae: „Pater noster, qui es in coelis:“ occurrit objectionibus simpliciorum quorundam, qui Deum esse in loco, adeo-

fuisse ipsum aperte evincunt loci complures; maxime vero caput 1. libri 1. περὶ ἀρχῶν, quo corpus omne a

---

que corporeum esse inde et ex quibusdam aliis veteris et novi Testamenti locis arbitrabantur. *Cum dicitur*, inquit, *sanctorum Pater esse in coelis, non ille figura corporea circumscribi putandus est, et in coelis habitare. Nam comprehensus coelis Deus, continentibus ipsum coelis inveniretur minor; cum e contrario credere necesse sit ineffabili eum, divinaque sua virtute comprehendere omnia ac continere. Atque in universum quae verba ad literam sumta videntur simplicioribus Deum in loco esse dicere, sic accipienda sunt, ut magnis et spiritualibus de Deo notionibus conveniant.* Paulo post: *Haec de illis verbis:* „Pater noster, qui es in coelis:“ *accuratius disputanda credidi, ad tollendam humilem de Deo opinionem eorum, qui in coelo ipsum ut in loco esse putant, et ne quis Deum in corporeo esse loco arbitretur. Consequenter enim dicendum esset corpus ipsum esse, unde sequuntur impiissima dogmata, divisibilem ipsum, et materialem, et corruptibilem esse credere; corpus enim omne divisibile est, et materiale, et corruptibile. Aut dicant nobis non vanis ducti affectibus, sed clare se comprehendere asserentes, qui fieri possit, ut alterius sit naturae quam materialis. At quoniam multa eorum, quae ante corporeum Christi adventum scripta sunt, corporeo Deum in loco esse videntur dicere, non mihi videtur a proposito alienum, ex his quoque pauca proponere, ut omnis iis dubitatio eripiatur, qui propter imperitiam, quantum in ipsis est, exiguo et brevi loco concludunt Deum omnia superantem. Ac primum quidem in Genesi* (III, 8.) *dicitur:* „Adam et Eva audierunt vocem Domini Dei deambulantis in paradiso ad vesperam: et absconderunt se Adam et mulier ejus a facie Domini Dei in medio ligni paradisi.“ *Interrogabimus ergo eos, qui Scripturae thesauros in-*

Deo apertissime segregatur. Demum post longam rei hujus probationem sic habet num. 5. *Omni igitur sensu, qui corporeum aliquod de Deo intelligi suggerit, prout potuimus, confutato, dicimus secundum veritatem quidem Deum incomprehensibilem atque inaestimabilem.* Deinde num. 6.: *Non ergo aut corpus aliquod, aut in corpore esse putandus est Deus, sed intellectualis natura simplex, nihil omnino in se adjunctionis admittens, uti ne majus aliquid et inferius*[1]) *in se habere credatur; sed ut sit ex omni parte μονάς, et,*[2]) *ut ita dicam, ἑνάς, et mens, ac fons, ex quo initium totius intellectualis naturae, vel mentis est*: et cap. 6. num. 4. *Solius Dei, id est, Patris et Filii, et Spiritus sancti naturae id proprium est, ut sine materiali substantia, et absque ulla corporeae adjectionis societate intelligatur subsistere*: et libr. 2. cap. 2. num. 2. *Solius namque Trinitatis incorporea vita exsistere recte putabitur*: et libr. 4. cap. 2. num. 27. *Illa vero substan-*

---

gredi nolunt, et januam ne pulsant quidem, possintne probare Dominum Deum, qui coelum et terram implet, cui, ut ipsi existimant, coelum corporalis thronus est, et terra scabellum pedum ejus, tam brevi, si cum universo coelo et terra conferatur, loco contineri, ita ut quem sibi fingunt corporeum paradisum, Deus non impleat, sed is tantum magnitudine excedat, ut etiam deambulantem contineat, sonusque plantae pedum ejus audiatur. Et infra: *Haec pauca ex veteri Testamento adjecimus loca, quae putantur Deum in loco constituere: ut lectori omni modo pro concessa nobis facultate persuadeamus, altiori et spirituali magis sensu sacram accipere Scripturam, cum videbitur in loco Deum esse docere.* R.

[1]) Edd. Huetii: *inferius esse credatur.*

[2]) Edd. Huetii: *et ut ita dicam totus mens ac fons.*

tia Trinitatis, quae principium est et caussa omnium, ex qua omnia, et per quam omnia, et in qua omnia, neque corpus, neque in corpore esse credenda est. Praeclare vero lib. II. cap. 4. num. 3.: *Si corpus esse pronuntietur Deus, quoniam omne corpus ex materia est, invenietur et Deus esse ex materia: quod si ex materia sit, materia autem sine dubio corruptibilis est; erit ergo jam secundum illos corruptibilis Deus.* Quae si quis a Rufino gratis inserta putet, eandem ratiocinationem iteratam ac dilatatam videat Tom. XIII. in Joann. num. 21. et seq. Item libr. 8. contr. Cels. num. 49. sic ait: *Οὐδὲ γὰρ καθ' ἡμᾶς σῶμα ὁ Θεός· ἵνα μὴ περιπέσωμεν οἷς περιπίπτουσιν ἀτόποις οἱ τὰ Ζήνωνος καὶ Χρυσίππου φιλοσοφοῦντες.* Denique in Catena Combefisiana ad Gen. I, 26., et apud Theodoretum Quaest. 20. in Genesin Melitonem non perfunctorie castigat, qui librum scripserat hoc argumento, Deum esse corporeum. Sane ipse Plato, cujus dogmata fere amplexus est Origenes, a Deo corpus omne removet: removet et Aristoteles.

VII. Cum ait igitur Origenes animam corpore carituram, quia similis futura est Deo, qui corpore caret, id sibi vult, Deum et animam corpore carere *ὁμωνύμως* quidem, sed non eodem modo; Deum quippe simpliciter et absolute esse incorporeum; animam [1]) vero crassiorum

---

[1]) Corpus quidem animae ceterisque substantiis rationabilibus tribuit Origenes, quasi vehiculum, seu indumentum, utpote quae nudae comprehendi non possint, nec ullo degere in loco, quin indigeant corpore ad naturam loci illius accommodato: sed non inde sequitur, naturam animae aliarumque rationabilium creaturarum in corpore quantumvis subtili posuisse, quam e contrario incorpoream omninoque spiritualem agnoscit juxta ac Platonicos, ut infra ostendemus quaest. VI. num. 5. Hinc consequens est, sicubi dixerit Origenes, quod objiciunt Theophilus et Hieronymus, Deum unius et ejusdem quodam modo esse substantiae ac res ratione praeditas, in eo illas convenire

duntaxat corporum ratione. Quod autem objiciunt Theophilus et Hieronymus, Deum unius et ejusdem substantiae ac res ratione praeditas Adamantium posuisse, pari responsione dissolvitur; in eo illas convenire substantias, quod sint νοεραί et λογικαί, cum immensum ceteroquin differant. Firmat hanc responsionem locus ipse Origenis, quem affert Hieronymus ex libr. IV. περὶ ἀρχῶν num. 36. *Intellectualem*, inquit, *rationabilemque naturam sentit Deus, et unigenitus Filius ejus, et Spiritus sanctus; sentiunt angeli, et potestates, ceteraeque virtutes; sentit interior homo, qui ad imaginem et similitudinem Dei conditus est. Ex quo concluditur, Deum et haec quodammodo unius esse substantiae. Quodammodo,* id est, aliqua ex parte; quod ad effugiendum sacrilegii crimen additum ait Hieronymus; nos benignius interpretari possumus.

VIII. Quae cum ita sint, haec tamen scribit Origenes in Prooem. libror. περὶ ἀρχῶν num. 9.: *Deus quoque ipse*[1]) *quomodo intelligi debeat, inquirendum est, corporeus, an secundum aliquem habitum deformatus, an alterius naturae quam corpora sunt: quod utique in praedicatione nostra manifeste non designatur.* Inde est quod Deum corporalem esse absque dubitatione decrevit Tertullianus, cum alibi, tum advers. Praxeam, cap. 7. *Quid enim negabit*, inquit, *Deum corpus esse, etsi spiritus est? Spiritus enim corpus sui generis in sua effigie. Sed et invisibilia illa quaecunque sunt, habent apud Deum et suum corpus, et suam formam, per quae soli Deo visibilia sunt; quanto magis quod ex ipsius substantia missum est, sine substantia non*

---

substantias, quatenus sint intellectuales mereque spirituales, non quatenus corporeae, ut recte observat clarissimus Huetius, quamvis alioquin immensum differant. R.

[1]) Deest „ipse“ in edd. Huetii.

erit? Quae quamvis manifesta sint, in contrariam tamen sententiam flectere conantur quidam, per corpus substantiam intelligi volentes. Quasi vero tam latini sermonis imperitus fuerit, et vocabulorum inops Tertullianus, ut rem per se exstantem notare volens, non aliter appellare potuerit, quam corpus. Idem de Deo senserunt Valentinus, Seleucus et Hermias Galatae, Audius, et ejus asseclae Audiani, — quos alii subinde Vadianos perperam appellarunt —, et Aegyptii Anthropomorphitae, de quibus infra disseremus.

QUAESTIO SECUNDA.

DE SANCTISSIMA TRINITATE.

I. In multos circa S. Trinitatis mysterium errores incidisse fertur Origenes, quorum gravissimi notantur. II. Hoc nomine Patrum multorum reprehensiones expertus est. III. Utrum S. Trinitatis personas substantia differre opinatus sit. IV. Nonnulla in ejus defensionem afferuntur. V. Eruitur germana ipsius sententia. VI. Utrum Filium per prolationem genitum esse arbitratus sit. VII. Utrum Filium Patre, Spiritum sanctum Filio inferiorem esse dixerit, VIII. ita ut jactatur a plurimis. IX. Utriusque dignitatem videtur nonnunquam tueri. X. Patrum multorum suffragio gaudet. XI. Recte eum de Filii et Spiritus sancti dignitate sensisse Patres nonnulli testantur. XII. Platonicis deliriis orthodoxam doctrinam oblimavit. XIII. Utrum Patrem primarium rerum conditorem, Filium vero secundarium et Patris ministrum crediderit. XIV. Vetustiorum aliquot Patrum consensu sublevatur. XV. Quo sensu Filium dixerit non esse absolute bonum, XVI. et non esse absolute veritatem. XVII. Utrum aequa sit multorum criminatio Origenem dixisse queren-

tium, Patrem a Filio, Filium a Spiritu sancto videri non posse; XVIII. quam ab eo depellere conatur Rufinus. XIX. Utrum Filii cognitionem cognitione Patris, Spiritus sancti cognitionem cognitione Filii inferiorem dixerit; XX. quod aliquando videtur negasse. XXI. Utrum Filium et Spiritum sanctum existimaverit esse creatos, XXII. ut vulgo fertur. XXIII. Plurima culpae huic elevandae proponuntur. XXIV. Aperitur genuina Origenis sententia. XXV. Patres aliquot assentientes habet. XXVI. Quo sensu dixerit duo Seraphimos (Isaiae c. 6. vers. 2.) esse Christum, et Spiritum sanctum. XXVII. Crimini datur Origeni, quod dixerit Patrem rebus universis, Filium ratione praeditis, Spiritum sanctum sanctis duntaxat praeesse: XXVIII, sed defenditur. XXIX. Utrum Filium non orandum esse pronuntiaverit. XXX. Utrum finxerit sibi Spiritum sanctum genus humanum redimere non potuisse.

I. Ex iis religionis Christianae dogmatis, quae ab Origene tractata sunt; — tractata sunt autem paene universa —; nullum aeque commentis et opinationibus deformasse suis creditus et dictus est, ac illud, quo sacrosanctae Trinitatis mysterium continetur. Nam et Filii substantiam visus est a substantia Patris secernere; et Filium Patre, Spiritum sanctum Filio inferiorem ponere, adeo ut Pater a Filio, Filius a sancto Spiritu videri neutiquam possit, atque ita dignitatis et excellentiae gradus in Trinitate statuere; Filium ac Spiritum sanctum in creatarum rerum ordinem detrudere; huic sanctorum, illi ratione pollentium procurationem, seclusa rerum aliarum administratione, assignare; orationibus nostris Filium fraudare; redimendae prolis humanae potestatem Spiritui sancto detrahere; alia denique comminisci plurima, quibus substantiae unitas, personarum Trinitas, perfecta ipsarum invicem aequalitas violatur.

II. Quamobrem [1]) Augustinus, [2]) ac Justinianus deinceps in epistola ad Menam pessime illum de Trinitate sensisse ac scripsisse conquesti sunt; Arianorum, Anomoeorum, et Manichaeorum patrem appellarunt Epiphanius, [3]) et Hieronymus; [4]) ipse quoque pertinacissimus Origenis assecla, Rufinus, [5]) multa in libris *περὶ ἀρχῶν* resecta a se fatetur, quibus Trinitatis majestas imminuebatur; et sexcentorum praeterea, quos suis appellabimus locis, capitali hoc errore Origenes sibi reprehensiones conscivit. Ex novem certe criminationibus ipsi objici solitis, quas repraesentat et confutat Pamphili Apologia, ad Filium Dei, ipsiusque *οἰκονομίαν* pertinent insigniores quinque. Nos singula quaeque expendemus distincte, quoad fieri poterit, et in pauco contrahemus.

III. Ordiamur primum ab eo crimine, cujus Origenem compellat S. Thomas, [6]) dixisse ipsum asseverans *Patrem et Filium secundum substantiam differre;* quae mera fuit Arianorum haeresis, tres in Trinitate naturas ac substantias fingentium, unde Triusiani appellantur a Fulgentio. [7]) Loca Origenis, quibus id continetur dogma, non indicavit Thomas. Haec certe legimus Tom. 2. in Joann. num. 18. *Ἐπεὶ* [8]) *δὲ φῶς ἁπαξαπλῶς ἐν-*

---

[1]) Cfr de nota huc spectante Excursus I. ad calcem hujus Tomi appositus.

[2]) Cfr. Augustin. Haer. 43. ad Quod vult Deus.

[3]) Cfr. Epiphan. Haer. 64., et in ep. ad Joann. Hierosolymitan.

[4]) Cfr. Hieronym. ep. 65., et lib. I. Apolog advers. Rufin. cap. 2.

[5]) Cfr. Rufin. in Praefat. ad lib. *περὶ ἀρχῶν*.

[6]) Cfr. S. Thomas part. I. quaest. 32. art. 1.

[7]) Cfr. Fulgent. Resp. ad object. 7. Arianor.

[8]) Facile excusabitur hic locus, si *οὐσία* vertatur *persona*, aut *οὐσίας*, id est, substantiae nomine *persona* intelligatur. Neque necesse est uti venia, quam dat Hue-

ταῦθα μὲν ὁ σωτὴρ, ἐν δὲ τῇ καθολικῇ τοῦ αὐτοῦ Ἰωάννου ἐπιστολῇ λέγεται ὁ θεὸς εἶναι φῶς, ὁ μέν τις

---

tius, ut eos Origenes minime dicatur vituperare, qui Patrem a Filio *οὐσίᾳ* non differre statuebant, sed eos tantum, qui hanc sententiam ex his duobus Joannis locis deducebant. Ipsam profecto sententiam vituperat, ut patet ex verbis seqq., quae lucem huic loco afferent: *Ὁ δέ τις ἀκριβέστερον τηρήσας, ὁ καὶ ὑγιέστερον λέγων, φήσει οὐ ταὐτὸν εἶναι τὸ φαῖνον ἐν τῇ σκοτίᾳ φῶς, καὶ μὴ καταλαμβανόμενον ὑπ' αὐτῆς, καὶ τὸ φῶς, ἐν ᾧ οὐδαμῶς ἐστι σκοτία.* Ex his *primo* concludendum videtur, non catholicam doctrinam, quae unam et singularem Patris et Filii substantiam defendit, ab Origene refelli, sed haereticos, qui, ut tanti mysterii credendi molestiam sibi excuterent, Patrem et Filium *ταὐτόν* esse, id est, unam et eandem rem ac personam volebant. Hanc enim habet vim et naturam illud *ταὐτόν*, quod de Patre et Filio dici vetat, ut patet vel ex eodem hoc loco, in quo quaerens, cur sanctus evangelista (Joann. I, 4.) dixerit: *In ipso vita erat, et vita erat lux hominum:* sicque vitam luci praeposuerit, respondet vitam et lucem, etsi *ταὐτόν* unum et idem, variis tamen modis considerari. II., Cum haeretici, quos refellit Origenes, unius essentiae nomine unam personam intelligerent, dubium non est, quin Origenes eidem voci eandem sententiam subjecerit, et sub unius essentiae nomine singularitatem personae rejecerit. Haec observatio inde confirmatur, quod Origenes, dum hanc haeresin refellit, in contrariam non feratur, sed medium teneat, ut catholica semper tenuit ecclesia. Sic enim contra haereticos verum Deo Filium vendicat, ut non aliam Patris et Filii distinctionem ponat, quam quae ex ipsa Patris et Filii notione deducitur. Postquam enim demonstravit, in Patrem non cadere, ut luceat in tenebris, et persecutionem a tenebris patiatur, quia haec ad Filii incarnationem referuntur, hanc tertiam rationem addit. *Tertio*, inquit, *dicitur haec lux lux*

οἴεται καὶ ἐντεῦθεν κατασκευάζεσθαι τῇ οὐσίᾳ μὴ διεστηκέναι τοῦ υἱοῦ τὸν πατέρα. Hinc concludat aliquis

---

vera, qua ratione Pater veritatis Deus amplior est et major, quam veritas; et Pater cum sit Sapientiae, quanto ipsam Sapientiam, tanto lucem veram superat. Defendit ergo mysterium, quod nefarii haeretici evertebant; nec aliam rationem affert, cur Pater a Filio distinguatur, cur Filius major sit, nisi quod veri Filii verus est Pater. III., non invitus fatebor idem factum ab Origene, quod a multis aliis accuratissimis Patribus, qui, etsi unam et singularem tenent in tribus personis essentiam, quia tamen haec essentia alias habet in Patre, alias in Filio proprietates, interdum habita ratione hujusmodi personalium proprietatum, essentiam Filii ab essentia Patris distinguunt. Nihil igitur mirum, si Origenes hoc loco veram lucem a Patre verae lucis distinguit, imo Patrem et Filium duas luces esse contendit ibidem: *Παραστικώτερον δὲ δύο φῶτα τὸν πατέρα καὶ τὸν υἱὸν ἀπὸ τοῦ Δαβὶδ τυγχάνειν διὰ τούτων εἰσόμεθα, ὅ γέ φησιν ἐν τριακοστῷ πέμπτῳ ψαλμῷ· „ἐν φωτί σου ὀψόμεθα φῶς.“* (Psalm. XXXVI, 9.) Quid igitur, an Origenem dicemus ab egregiis principiis, quae alibi statuit de identitate voluntatis et essentiae, discedere? Ne digitum quidem discedit; sed quemadmodum recte dicitur lumen de lumine, voluntas ex voluntate, quamvis unum sit in Patre et Filio lumen, una voluntas, sic Origenes lucem ex luce agnoscit. Deinde vero illud memoria tenendum est, Origenem contra hujusmodi haereticos disserere, quos inter et Catholicos de singularitate divinae naturae conveniebat; in eo autem controversia erat, quod isti Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum, tria ejusdem naturae variis modis consideratae nomina, Catholici vero tres personas esse contenderent. Quam ob rem contra hanc haeresin usui erant Scripturae testimonia, quae Patrem a Filio, non solo nomine, non varia tantum ejusdem rei considerandae ratione, sed ut voluntatem ex voluntate, essen-

aliam Patri substantiam, aliam Filio Origenem tribuisse. At id certe satis clarum non est; nam hic negat simpliciter colligi posse ex his duobus Joannis locis Patrem a Filio non differre substantia; minime vero negat non differre. Vidit id Ferrarius Origenis interpres, et adnotavit. Apertius loci patefieri videtur sensus ex sequentibus, in quibus ait Origenes futurum ut qui cautius attenderit, et saniora proloqui voluerit, dicat Patrem, qui lux est, eatenus differre a Filio, qui lux est similiter, quatenus lux Filius lucet in tenebris, et ab ipsis oppugnatur; cum nempe assumta natura humana inferiorem se gessit paterna luce, quae non lucet in tenebris: *Ὧ γὰρ λόγῳ*, inquit num. 21., *ὁ πατὴρ μόνος ἔχει ἀθανασίαν, τοῦ κυρίου ἡμῶν διὰ φιλανθρωπίαν θάνατον τὸν ὑπὲρ ἡμῶν ἀνειληφότος, τούτῳ ὁ πατὴρ ἔχει μόνος τό· „σκοτία ἐν αὐτῷ οὐκ ἔστιν οὐδεμία·“ τοῦ Χριστοῦ διὰ τὴν πρὸς ἀνθρώπους εὐεργεσίαν ἐφ᾽ αὐτὸν ἡμῶν σκοτίας ἀναδεδεγμένου.*

Sed [1]) vereor tamen, ne de Platonicae doctrinae nar-

---

tiam ex essentia distinguunt. *Haec dominus Prudentius Maran in lib. IV. de divinitate Christi cap.* 15. *num.* 3. R.

[1]) Perperam timet Huetius, ne de Platonicae doctrinae narthecio depromtum sit, quod Patrem Origenes in tenebris lucere negat, Filium asserit. Ipse enim mentem suam non multo post aperit. Nam cum id durum et insolens videri possit, quaerit, quam ob causam cum Salvator sit impeccabilis, et lux, in qua nullae tenebrae, id tamen Patri proprium tribuatur, ut tenebrae in eo non sint ullae. Respondet Salvatorem pro nobis factum esse peccatum: *Ὧ γὰρ λόγῳ*, (inquit num. 21.), *ὁ πατὴρ μόνος ἔχει ἀθανασίαν, τοῦ κυρίου ἡμῶν διὰ φιλανθρωπίαν θάνατον τὸν ὑπὲρ ἡμῶν ἀνειληφότος, τούτῳ ὁ πατὴρ ἔχει μόνος τό· „σκοτία ἐν αὐτῷ οὐκ ἔστιν οὐ-*

thecio depromta ista sint. Docebat siquidem Plato τἀγαθόν, sive Deum Patrem creasse νοῦν, mundo proximum, qui qua parte respiciebat Patrem, ejus erat similis, secus qua inferiora. Macrobius lib. 1. in Somn. Scip. cap. 14. ex sententia Platonis sic disserit: *Deus, qui prima caussa et est et vocatur, unus omnium quaeque sunt, quaeque videntur esse, princeps et origo est. Hic super abundanti majestatis foecunditate de se mentem creavit. Haec mens, quae νοῦς vocatur, qua Patrem inspicit, plenam similitudinem servat Auctoris, animam vero de se creat posteriora respiciens.* Mundi hujus effectorem esse νοῦν Pythagorei affirmabant. Ab his non abludit Origenes, cum Patrem ait non lucere in tenebris, Filium vero Patre esse inferiorem, quatenus in tenebris lucet, ab iisque oppugnatur; cum res nimirum ab eo procreatae, ac homines praecipue beneficiorum immemores, Auctoris sui leges ac mandata contemnunt.

δεμία·“ (cfr. I Joann. I, 5.) τοῦ Χριστοῦ διὰ τὴν πρὸς ἀνθρώπους εὐεργεσίαν ἐφ᾽ αὐτὸν τὰς ἡμῶν σκοτίας ἀναδεδεγμένου, ἵνα τῇ δυνάμει αὐτοῦ καταργήσῃ ἡμῶν τὸν θάνατον, καὶ ἐξαφανίσῃ τὸ ἐν τῇ ψυχῇ ἡμῶν σκότος, ἵνα πληρωθῇ τὸ παρὰ τῷ Ἡσαΐᾳ· „ὁ λαὸς, ὁ καθήμενος ἐν σκοτίᾳ, φῶς εἶδε μέγα.“ (Cfr. Jesai. IX, 2.) Siccine a Platonicis non abludit, qui Filium in tenebris lucere ait, quia nostra causa incarnatus et mortuus est? Tertullianus lib. advers. Praxeam cap. 15. eandem haeresin refellens, idcirco Paulum (cfr. I Tim. VI, 16.) existimat de Patre dixisse: „qui solus habet immortalitatem, et lucem habitat inaccessibilem,“ *ut et contraria ipsi Filio adscriberemus, mortalitatem, accessibilitatem, quem mortuum contestatur secundum Scripturas, et novissime a se visum, per accessibilem utique lucem.* Haec dominus Prudentius Maran lib. IV. de divinitate Christi cap. 15. num. 3. R.

Difficilior [1]) etiam est locorum solutio, qui exstant libr. 8. contr. Cels. num. 12. *Εἰ δέ τις περισπασθήσε-*

---

[1]) Difficilis equidem prima fronte videri possit locorum istorum solutio; sed si attentius et penitus inspiciantur, praeclarissimum dabunt numericae in divina substantia unitatis testimonium. I., Adhibita ab Origene cautio, ne idem, quod Noëtiani, sentire videretur, argumento est mediam illum viam tenuisse inter Arianam et Sabellianam haeresin, ut catholica semper tenuit ecclesia. Quis enim tres personas longe lateque dissocians, id sibi cavendum et metuendum putet, ne eas confundere videatur? II., Repetit quidem Origenes unitatem Dei ex concordia et consensu inter Patrem et Filium, sed hunc consensum in *identitate voluntatis* ponit: quae quidem loquendi ratio cum sua sponte voluntatem, sive essentiam Patris Filio communicatam designat, tum vero alium sensum hoc loco non patitur. Nam haereticis, unam in Patre et Filio voluntatem, sive essentiam et hypostasin fingentibus, concedit unam esse voluntatem, duas hypostases requirit. Quod si, ut duas hypostases, ita etiam duas voluntates admittebat, cur in altero manus dat haereticorum sententiae, de altero tam obstinate delitigat? Cum praesertim data opera distinguat, quid numerum in Trinitate patiatur, quid non patiatur. Deinde vero ex hac voluntatis identitate fieri declarat, ut, qui Filium viderit, Patrem quoque viderit. Optime quidem, si tota Patris voluntas Filio tradita et communicata: hoc enim posito sequitur, nihil esse in Patre, quod non sit in Filio, et Patrem videri, dum videtur Filius. At si identitas voluntatis nihil aliud est, quam obsequium Filii adversus Patrem, quis tam absurdus, ut ex ejusmodi obsequio concludat aequalem Patri esse Filium, et Patrem videri, dum videtur Filius? III., Refellit hoc loco Origenes, quod Celsus perinique fieri a Christianis dicebat, ut cum ipsi praeter summum Deum, *hunc recens exortum* (sic enim Christum designabat) colere non dubitarent, eandem veniam aliis non darent summo Deo ministros adjungendi. Respondet Origenes, aliter de Christianis existimaturum fuisse Celsum, si intellexisset illud: „Ego et pater unum sumus:“ et: „Pater in me, et ego in Patre.“ (Cfr. ev. Joann. X, 30. XVII. 22. coll. XIV, 11. et XVII, 21.) Tum adhibita cautione, ne quis sibi Noëtianae haeresis notam inureret, concludit contra Celsum *unum Deum, Patrem et Filium* a Christianis coli, *res*

ται, μή πη αὐτομολοῦμεν πρὸς τοὺς ἀναιροῦντας δύο εἶναι ὑποστάσεις πατέρα καὶ υἱὸν, ἐπιστησάτω τῷ· „ἦν [1]) δὲ πάντων τῶν πιστευσάντων ἡ καρδία καὶ ἡ ψυχὴ μία·“ ἵνα θεωρήσῃ τό· „ἐγὼ [2]) καὶ ὁ πατὴρ ἕν ἐσμεν·“ et deinde: θρησκεύομεν οὖν τὸν πατέρα τῆς ἀληθείας, καὶ τὸν υἱὸν τὴν ἀλήθειαν, ὄντα δύο τῇ ὑποστάσει πράγματα, ἓν δὲ τῇ ὁμονοίᾳ, καὶ τῇ συμφωνίᾳ, καὶ τῇ ταυτότητι τοῦ βουλήματος. Patrem et Filium duo esse ait ὑποστάσει, unum consensu et concordia. Atqui [3]) ὑπόστασις pro οὐσίᾳ priscis temporibus solebat usurpari

---

quidem hypostasi duas, unam autem identitate voluntatis. Non poterat ecclesiae causa accuratius defendi: nam ex unitate substantiae in Patre et Filio unitas Dei necessario consequitur. At si Origenes citata Scripturae verba ad obsequium Filii et consensum voluntatum evocasset, ut factum ab Arianis, quomodo sibi unum Deum colere videbatur? Nonne Celsus eodem jure consensum voluntatum inter summum Deum et ejus ministros objecisset? An ita absurdus fuit Origenes, ut in id, quod reprehendebat in Ethnicis, revolvi se non videret? aut ita improbus, ut dissimularet? *Haec dominus Prudentius Maran lib. IV. de divinitate Christi cap.* 15. *num.* 6. *Vide insuper Bullum defens. fidei Nicaenae de Filii* τῷ ὁμοουσίῳ *sect.* 2. *cap.* 9. *num.* 11. R.

[1]) Cfr. Act. IV, 32.

[2]) Cfr. ev. Joann. X, 30.

[3]) Etiamsi de nonnullis scriptoribus id concederem, de Origene certe concedi non posset; sed multi alii hanc vocem in eandem sententiam usurparunt. Ipsi haeretici, cum unam hypostasin admitterent, nonne hypostasis nomine personam intelligebant? Ut omittam Alexandrum Alexandrinum, qui in ep. ad Alexandrum C. P. idem docet ac Origenes; Athanasium, qui tres hypostases cum una in concordiam adduxit; Basilium et Gregorium Nazianzenum, et alios trium hypostasium defensores uterque Dionysius, Romanus et Alexandrinus, sex episcopi, quorum exstat epistola ad Paulum Samosatenum, hypostasin eodem modo ut Origenes interpretati sunt. *Haec dominus Prudentius Maran de divinitate Christi lib. IV. cap.* 15. *num.* 6. *Vide et Bullum defens. fidei Nicaenae de Filii* τῷ ὁμοουσίῳ *sect.* 2. *cap.* 9 *num.* 11. R.

ab Ethnicis et Christianis. Hieronymus epist. 57. ad Damas. *Tota saecularium literarum schola nihil aliud ὑπόστασιν nisi οὐσίαν novit.* Ita sumserunt Nicaeni Patres, ita Sardicenses. Ita et sumsisse Origenem verisimile est. Tomo quidem primo in Joannem num. 23. sic loquitur de Valentinianis: *Οἰόμενοι προφορὰν πατρικὴν, οἱονεὶ ἐν συλλαβαῖς κειμένην εἶναι τὸν υἱὸν του θεοῦ, καὶ κατὰ τοῦτο ὑπόστασιν αὐτῷ, εἰ ἀκριβῶς αὐτῶν πυνθανοίμεθα, οὐ διδόασιν, οὐδὲ οὐσίαν αὐτοῦ σαφηνίζουσιν.* Ubi *ὑπόστασιν* ab *οὐσίᾳ* distinguit quidem, at non sumit pro persona, sed pro *subsistentia*; personam quippe proprio vocabulo *ἰδιότητα* alias appellat. Praeterea cum unum esse consensu et concordia dixerit Patrem et Filium, postquam docuit duos esse hypostasi, plane *ὑποστάσεως* vocabulum videtur notandae substantiae adhibuisse: nam si priore loco duos esse significasset quoad personas, adjecisset profecto unum esse quoad *οὐσίαν*. At cum unum esse scripserit consensu duntaxat, aliam omnem videtur respuisse unitatem, et duos quoad *οὐσίαν* credidisse. Antiochenus ille conventus in Encaeniis celebratus anno 341., in expositione fidei ecclesiasticae, quam expositionem referunt Athanasius et Hilarius in libris de synodis contra Arianos, consimili locutione utitur: *Manifesta utique*, inquit, *Patris, vere Patris; certaque Filii, vere Filii; notaque Spiritus sancti, vere Spiritus sancti: hisque nominibus non simpliciter, neque otiosis propositis, sed significantibus diligenter propriam uniuscujusque nominatorum substantiam, et ordinem, et gloriam, ut sint quidem per substantiam tria, per consonantiam vero unum: ὡς εἶναι τῇ μὲν ὑποστάσει τρία, τῇ δὲ συμφωνίᾳ ἕν.* Diceres postrema haec ex Origene depromta: quae tamen excusavit et emollivit Hilarius, cum diceret non adversus eos coactam fuisse synodum, qui Patrem et Filium et Spiritum sanctum substantia differre sciscerent, sed adversus eos, qui unam

in Trinitate personam, Patrem scilicet, sed tribus distinctam nominibus post synodi Nicaenae tempora statuebant. Quibus ut occurrerent Antiocheni, *tres substantias esse dixerunt*, (verba sunt Hilarii, ὑποστάσεις pro more suo substantias interpretantis), *subsistentium personas per substantias edocentes, non substantiam Patris et Filii et Spiritus sancti diversitate dissimilis essentiae separantes.* Tum subjungit: *Quod autem dictum est, ut sint quidem per substantiam tria, per consonantiam vero unum, non habet calumniam. Quia cognominato Spiritu, id est Paracleto, consonantiae potius quam essentiae per similitudinem substantiae praedicari convenit unitatem.* Auctor libri de Trinitate, qui Novatiano adscribitur, et inter Tertulliani opera vulgo habetur, cap. 22. adversus eandem haeresin disputans, quae Filium a Patre nomine solo differre decernebat, iisdem paene verbis, eadem certe sententia usus est ac Antiochenum Concilium. Sic enim locum illum Joannis exponit: „*Ego* [1]) *et Pater unum sumus.*“ *Unum,* inquit, *neutraliter positum societatem concordiae, non unitatem personae sonat. Unum enim non unus esse dicitur, quoniam nec ad numerum refertur, sed ad societatem alterius expromitur. Denique adjicit dicens: „sumus:“ non „sum,“ ut ostenderet per hoc, quod dixit: „sumus et Pater:“ duas esse personas. Unum autem quod ait, ad concordiam et eandem sententiam, et ad ipsam caritatis societatem pertinet, ut merito unum sit Pater et Filius per concordiam, et per amorem, et per dilectionem.* Jam vero Auctoris hujus et Hilarii rectane sit sententia et locutio, non disquiro.

Sed [1]) quid defensionem praebere conamur Origeni,

---

[1]) Cfr. ev. Joann. X, 30.

[2]) Videndum an merito decernat Huetius, hypostasis nomine non personam ab Origene intelligi, sed essentiam,

cum suam ipse caussam prodat Tom. 2. in Joann. num. 3., ubi quendam impugnans *δογματίζοντα μηδὲ οὐσίαν τινὰ*

---

quam qui unicam in Trinitate statuunt, ab iis Origenem palam et aperte dissentire. I., Perspicuum est nihil negotii esse Origeni cum Catholicis unam in tribus personis essentiam admittentibus, sed cum Noëtianis, qui nullam propriam Spiritus sancti substantiam subsistere volebant; aut si Patrem a Filio distinguebant, saltem eo ferebantur, ut Spiritum sanctum eundem esse ac Patrem existimarent. Quare apud Origenem Spiritum sanctum eundem ac Patrem existimare, idem sonat ac propriam illius substantiam per se subsistentem negare. Atque hanc fuisse Noëti Origeni aequalis sententiam omnibus notum. Is enim divinam essentiam per se subsistere non negabat; sed per se subsistere in tribus personis, ita ut per proprietates personales propria sit cujusque personae, id pernegabat. Nihil igitur aliud defendit Origenes, quam quod isti negabant, Spiritum sanctum personam esse a Patre et Filio distinctam. II., Essentiae et hypostasis nomine personam his in locis designari contra quam videtur Huetio, multis testimoniis declaratur. Neque enim aliter accipi possunt haec verba ex Tom. XVII. in Matth. num. 14. *Οὐ νομιστέον γὰρ εἶναι ὑπὲρ αὐτοῦ τοὺς τὰ ψεύδη φρονοῦντας περὶ αὐτοῦ, φαντασίᾳ τοῦ δοξάζειν αὐτόν· ὁποῖοί εἰσιν οἱ συγχέοντες πατρὸς καὶ υἱοῦ ἔννοιαν, καὶ τῇ ὑποστάσει ἕνα διδόντες* (leg. *διδάσκοντες*) *εἶναι τὸν πατέρα καὶ τὸν υἱὸν, τῇ ἐπινοίᾳ μόνῃ καὶ τοῖς ὀνόμασι διαιροῦντες τὸ ἓν ὑποκείμενον.* Habemus hoc loco eosdem haereticos, ac superiore, eandemque Origenis sententiam. Hypostasin et suppositum sive personam nullo discrimine adhibet; ac Patrem et Filium hypostasi unum fingere, idem censet, ac unam et singularem personam sola cogitatione ac solis nominibus distinguere. Non ergo substantiae, sed personae singularitatem in Trinitate condemnat, eamque distinctionem requirit, quae sola cogitatione ac solis nominibus non continentur. Similiter Tom. II. in Joann. num. 2. duplicem classem in-

ἰδίαν ὑφεστάναι τοῦ ἁγίου πνεύματος ἑτέραν παρὰ τὸν πατέρα καὶ τὸν υἱόν, distinctionem ait Filium inter et

---

stituit haereticorum de unius Dei cultu gloriantium: *Ἤτοι ἀρνουμένους ἰδιότητα υἱοῦ ἑτέραν παρὰ τὴν τοῦ πατρὸς, ὁμολογοῦντας θεὸν εἶναι τὸν μέχρι ὀνόματος παρ' αὐτοῖς υἱὸν προσαγορευόμενον· ἢ ἀρνουμένους τὴν θεότητα τοῦ υἱοῦ, τιθέντας δὲ αὐτοῦ τὴν ἰδιότητα, καὶ τὴν οὐσίαν κατὰ περιγραφὴν τυγχάνουσαν ἑτέραν τοῦ πατρός.* Idem ergo sonant apud Origenem proprietates, persona, suppositum, essentia per se subsistens. Non adjungam ad meos usus, quod concedere videtur Huetius, eos ab Origene vituperari, qui substantiam *κατὰ περιγραφὴν* aliam in Filio ac Patre ponebant. Non eos vituperat, sed laudat potius. Et merito quidem; nam *οὐσία κατὰ περιγραφήν*, nihil aliud est quam essentia suis proprietatibus circumscripta et definita, sive per se subsistens. Hanc loquendi rationem, quae magni momenti est ad Origenis doctrinam explicandam, sic ipse exponit sub finem Tomi I. in Joann. num. 42. *Καὶ ἔτι εἰς τὸ παραδέξασθαι τὸν λόγον ἰδίαν περιγραφὴν ἔχοντα, οἷον τυγχάνοντα ζῆν καθ' ἑαυτὸν, λεκτέον καὶ περὶ δυνάμεων, οὐ μόνον δυνάμεως. „Τάδε λέγει κύριος τῶν δυνάμεων," πολλαχοῦ κεῖται, λογικῶν τινων θείων ζώων δυναμένων ὀνομαζομένων, ὧν ἡ ἀνωτέρω καὶ κρείττων Χριστὸς ἦν, οὐ μόνον σοφία θεοῦ, ἀλλὰ καὶ δύναμις προσαγορευόμενος. Ὥσπερ οὖν δυνάμεις θεοῦ πλείονές εἰσιν, ὧν ἑκάστη κατὰ περιγραφὴν, ὧν διαφέρει ὁ σωτὴρ, οὕτως καὶ λόγος, εἰ καὶ ὁ παρ' ἡμῖν οὐκ ἔστι κατὰ περιγραφὴν ἐκτὸς ἡμῶν, νοηθήσεται ὁ Χριστὸς, διὰ τὰ προεξητασμένα, ἐν ἀρχῇ τῇ σοφίᾳ τὴν ὑπόστασιν ἔχων.* Sic etiam apud Basil. ep. 38. num. 2. *περιγραφή* opponitur substantiae communi tribus personis. Et num. 3. hypostasis sistere et circumscribere definitur id, quod commune est et incircumscriptum, sive infinitum: *Τὸ κοινόν τε καὶ ἀπερίγραπτον παριστῶσα καὶ περιγράφουσα. Haec dominus Prudentius Maran de divinitate Christi lib. IV. cap. 15. num. 4.* R.

Spiritum sanctum ostendi his verbis: „Qui[1]) verbum dixerit in Filium hominis, dimittetur ei: qui autem blasphemiam dixerit in Spiritum sanctum, non dimittetur ei, nec in hoc saeculo, nec in futuro." Deinde addit: *Ἡμεῖς μέντοιγε τρεῖς ὑποστάσεις πειθόμενοι τυγχάνειν, τὸν πατέρα, καὶ τὸν υἱὸν,* — quae duo vocabula per typographi incuriam praetermissa sunt —, *καὶ ἅγιον πνεῦμα.* Quibus significat ab eo, qui unicam in Trinitate *οὐσίαν* ponit, se dissentire, et tres *ὑποστάσεις* admittere, hoc est tres *οὐσίας*. Nam si *ἰδιότητας*, hoc est *personas* hic signaret vox *ὑποστάσεις*, neutiquam exprimeret dissensionem suam ab eo, qui unius *οὐσίας* Trinitatem esse volebat.

IV. Alias quidem orthodoxa nonnunquam videtur esse prolocutus, sed[2]) ea e Rufini interpretis, Origenianos errores celare volentis, officina prodiisse vehemens suspicio est. Talis ille locus est Homil. XII. in Num. num. 1. *Est ergo haec trium distinctio personarum, in Patre, et Filio, et Spiritu sancto, quae ad pluralem puteorum numerum revocatur. Sed horum puteorum unus est fons: una enim substantia est et natura Trinitatis*: et hic etiam e libr. III. in epist. ad Rom. num. 11. *Fidem[3]) autem dicimus in Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum integram, plenam, perfectam, quae nihil diversum, nil discrepans, aut extraneum in Trinitate profitetur:* et ille e libr. V. num. 2. *Nec rapinam ducit* (Christus) *esse se aequalem Deo; hoc est, non sibi magni aliquid deputat,*

---

[1]) Cfr. Matth. XII, 32.

[2]) Cfr. de nota huc spectante Excursus II. ad calcem Tomi hujus appositus.

[3]) Edd. Huetii: *Fidere autem* —, *et Spiritum sanctum, qui integram substantiam, plenam, perfectam, qui nihil diversum*, etc.

quod ipse quidem aequalis Deo, et unum cum Patre est: et iste e libr. VII. num. 13. *Si ergo Filius Dei super omnia*[1]) *dicitur et*[2]) *Spiritus sanctus continere omnia memoratur, Deus autem Pater est, ex quo omnia: evidenter ostenditur*[3]) *naturam Trinitatis et substantiam unam esse, quae est super omnia:* et hic quoque e lib. VIII. num. 5. *Sunt enim nonnulli, qui annuntiant quidem et*[4]) *praedicant de Patre, et Filio, et Spiritu sancto, sed*[5]) *non sincere, non integre: ut sunt omnes Haeretici, qui Patrem quidem, et Filium, et Spiritum sanctum annuntiant, sed non bene, non fideliter annuntiant. Aut enim male separant Filium a Patre, ut alterius naturae Patrem, alterius Filium dicant; aut male confundunt, ut vel*[6]) *ex tribus compositum Deum, vel trinae tantummodo appellationis in eo esse vocabulum putent. Qui autem bene annuntiat bona, proprietates quidem Patri, et Filio, et Spiritui sancto suas cuique dabit; nihil autem diversitatis esse confitebitur in natura, vel substantia:* nec non et ille e libr. I. περὶ ἀρχῶν, cap. 2. num. 5. *Secundae vero comparationi imago Filii Dei, de qua nunc sermo est, comparari potest, etiam*[7]) *secundum hoc, quod invisibilis Dei imago invisibilis est, sicut secundum historiam dicimus similitudinem Adae filium ejus*[7]) *Seth. Ita enim scriptum est:* „et[8]) genuit Adam

[1]) Edd. Huetii: *omnes.*

[2]) Desunt in edd. H. verba: *et Spiritus sanctus continere omnia memoratur.*

[3]) Edd. Huetii: *ostenditur natura Trinitatis et substantia una, quae est* etc.

[4]) Desunt in edd. H. verba: *et praedicant.*

[5]) Deest in edd. H. *sed.*

[6]) Deest in edd. H. *vel.*

[7]) Edd. H. *et.*

[8]) Deest in edd. H. *ejus.* [9]) Cfr. Gen. V, 3.

Seth secundum imaginem suam, et secundum speciem suam.“ *Quae imago etiam naturae ac substantiae Patris et Filii continet unitatem:* et hic e capite sequenti num. 4. quem recitat Pamphilus in Apologia: *Quod si esset, nunquam utique in unitate Trinitatis, id est, Dei Patris inconvertibilis, et Filii ejus, etiam ipse Spiritus sanctus haberetur:* et iste etiam e cap. 5. num. 3. *Non enim Trinitatis natura habere aliquid compositionis ostensa est:* et hic e lib. III. cap. 6. num. 1. *Id quod unum est Filius cum Patre, ad naturae proprietatem referendum fidei veritas docet:* et iste praeterea e libr. IV. in Anacephalaeosi: *Veritas, vita, sapientia, idem sunt ac Christus: Christus idem ac Pater. Quae quamvis intellectu multa esse dicantur, re tamen et substantia unum sunt, in quibus plenitudo est divinitatis:* cui et hic indidem adjungendus num. 28.: *Non enim dicimus, sicut Haeretici putant, partem*[1]) *aliquam substantiae Dei in Filium versam, aut ex nullis subsistentibus Filium procreatum a Patre, id est, extra substantiam suam, ut fuerit aliquando, quando non fuerit.* Nihil esset ad Trinitatis laudem clarius, si non, ut dixi, suspecta ea faceret fluxa Rufini interpretis fides. Utilia quoque haec esse Origeni putaverit aliquis, quae leguntur Tom. II. in Joann. num. 6. *Εἰ δὲ κατὰ τὸν Ἠσαΐαν φησὶν ὁ κύριος ἡμῶν ὑπὸ τοῦ πατρὸς ἀπεστάλθαι καὶ τοῦ πνεύματος αὐτοῦ, ἔστι καὶ ἐνταῦθα περὶ τοῦ ἀποσταλέντος τὸν Χριστὸν πνεύματος ἀπολογήσασθαι, οὐχ ὡς φύσει διαφέροντος, ἀλλὰ διὰ τὴν γενομένην οἰκονομίαν τῆς ἐνανθρωπήσεως τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ, ἐλαττωθέντος παρ᾽ αὐτὸ τοῦ σωτῆρος.* At cum Spiritum sanctum ait non esse *φύσει διαφέροντα,*

---

[1]) Edd. Huetii: *Patris aliquam substantiam Dei in Filium* etc.

minime significat *natura non differre*, quod putavit Perionius, sed *natura non praestare.*

V. Validior ille locus ex eodem Tomo in Joann. num. 2., ubi adversus quosdam invehitur, *ἀρνουμένους τὴν θεότητα τοῦ υἱοῦ, τιθέντας δὲ αὐτοῦ τὴν ἰδιότητα, καὶ τὴν οὐσίαν κατὰ περιγραφὴν τυγχάνουσαν ἑτέραν τοῦ πατρός.* Filium, [1]) qui splendor gloriae, et figura substantiae paternae appellatur Hebr. 1, 3., id esse censebat ratione Patris, quod est radius respectu solis. At-

---

[1]) Hoc solis solarisque radii exemplo nihil frequentius apud Origenem, aliosque Patres, ad significandam aeternam Verbi generationem: sed quatenus radius est portio quaedam et effluvium solaris substantiae, nusquam censuit Origenes Filium id esse ratione Patris, quod est radius respectu solis. *Num quidnam*, inquit lib. I. *περὶ ἀρχῶν* cap. 1. num. 1., *quia* (Filius) *lumen nominatur, simile putabitur solis hujus lumini? Lumen est verum*, ait lib. eodem cap. 2. num. 6., *quod illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum, sed nihil habet commune ad solis hujus lumen.* Germanam Origenis hac de re opinionem discere licet ex Tom. XXXII. in Jannn. num. 18., ubi ait *Filium esse splendorem totius gloriae Dei*, et *solum omnem splendorem totius gloriae Dei capere posse.* Quae verba manifeste indicant, nihil esse in exemplari, quod non sit in imagine, adeoque Filium a Patre non dividi, aut separari, ut partem a toto, sed esse unius numero, et ejusdem ac Patrem substantiae. *Vide infra not. in num. XXIV. Vide et Bullum in defens. fidei Nicaenae de Filii subordinatione cap. 4. num. 9. 10. et seqq., ubi evidenter ostendit*, numericam unitatem substantiae Patris et Filii eatenus agnovisse Origenem, quatenus ipsam Patrum antiquiorum quisquam, adeoque ipse Athanasius agnovit: hoc est, credidisse Origenem Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum, cum revera tres sint personae, nequaquam tamen ut tres homines seorsum et separatim exsistere, sed intime sibi invicem cohaerere, et conjunctos esse; adeoque alterum in altero exsistere, atque, ut ita loquar, immeare invicem et penetrare per ineffabilem quandam *περιχώρησιν*, quam *circuminsessionem* Scholastici vocant: ex qua *περιχωρήσει* unitatem illam numericam necessario effici contendit Petavius lib. IV. de Trinit. cap. 16. R.

qui solaris radius sole licet inferior, ejusdem tamen est substantiae ac sol ipse; nam substantiae solaris effluvium quoddam est et particula, sed tamen non est una numero et eadem substantia. Hic [1]) ergo culpat Haereticos, substantiam Filii a Patris substantia penitus, et *κατὰ περιγραφὴν* secernentes, et ab hac illam emanasse negantes: at in allatis superius testimoniis Filium inficiatur unius numero ac ejusdem esse ac Patrem substantiae. Vera haec est et germana Origenis opinio. Hinc conciliantur *ἐναντιοφανῆ* ista Epiphanii Haer. 64. cap. 4. *Ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρὸς τοῦτον (υἱὸν) εἰσηγεῖται·* cum illis e cap. 8. *Ἐν πολλοῖς τόποις εὕρομεν αὐτὸν τὸν μονογενῆ Θεὸν ἀπαλλοτριοῦντα τῆς τοῦ πατρὸς Θεότητός τε καὶ οὐσίας, ὁμοῦ τε καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον.* Quod [2]) si genuina haec est Origenis sententia, quam pro-

---

[1]) Vide paulo supra observationes nostras in haec verba: *Sed quid defensionem praebere conamur,* etc. R. — Cfr. pag. 130. sqq.. not. 2.

[2]) „In eo ignoscat nobis vir eruditus, — inquit Bullus defens. fidei Nicaenae de Filii *τῷ ὁμοουσίῳ* cap. 9. num. 23. in fine —, quod nihilo minus persuasum habeamus Athanasio episcopo Alexandrino, Origenis Alexandrini temporibus tam vicino, scriptorumque ejus aliorumque Veterum diligentissimo pariter et perspicacissimo lectori, longe melius perspectam fuisse Adamantii sententiam, quam cuiquam ex nobis seris nepotibus perspecta esse possit. Pergit autem Huetius: *Non nego*, inquit, *haec dixisse Origenem*; *at eo sensu dixisse*, *quo Nicaena dixit synodus, id vero fateri non possum.* Rursus dico nemini melius cognitum esse potuisse synodi Nicaenae sensum, quam Athanasio, qui synodo illi ipse interfuit. Idem vero Athanasius testatur, Origenem tam de Filii *τῷ ὁμοουσίῳ*, quam de ipsius *τῷ συναϊδίῳ* cum Patribus Nicaenis omnino sensisse. Ac de Filii quidem aeternitate verum illud esse non diffitebitur Huetius; de consubstantialitate vero id fateri se non posse profitetur. Atqui fuse supra et luculenter ostendimus, Filium non alio sensu Patri *ὁμοούσιον* dixisse episcopos Nicaenos, quam quo Filius statuitur verus esse Deus perinde ac Pater, non creatae alicujus aut mutabilis essentiae. At-

ponimus, parum ea certe perspecta fuerit Athanasio, cum ait de decret. Nicaenae synod. *Περὶ δὲ τοῦ ἀϊδίως συνεῖναι τὸν λόγον τῷ πατρὶ, καὶ μὴ ἑτέρας οὐσίας, ἢ ὑποστάσεως, ἀλλὰ τῆς τοῦ πατρὸς ἴδιον αὐτὸν εἶναι, ὡς εἰρήκασιν οἱ ἐν τῇ συνόδῳ, ἐξέστω πάλιν ἡμᾶς ἀκοῦσαι καὶ παρὰ τοῦ φιλοπόνου Ὠριγένους.* Non nego haec dixisse Origenem: at eo sensu dixisse, quo Nicaena dixit synodus, id vero fateri non possum. Frustra igitur ad purgandum Origenem, afficta illi et scriptis ejus inserta esse dicit Rufinus, [1]) quaecunque hanc haeresin sapiunt. *Numquid*, inquit, *in eodem opere ejusdem libri interdum, ut diximus, statim in consequenti capitulo oblitus sui esse potuit, verbi caussa, ut qui Patrem et Filium unius substantiae, quod Graece ὁμοούσιον dicitur, designavit, in consequentibus statim capitulis alterius esse* [2]) *substantiae, et creatum poterat dicere eum, quem paulo ante de ipsa natura Dei Patris pronuntiaverat natum?*

VI. Sic exposita Origenis doctrina, exploduntur nonnulli, a quibus accusatum fuisse Origenem scribit Pamphilus in Apolog., quod Filium Dei per prolationem in substantiam venisse dixerit. Mirum certe est hoc ei crimen objici, quod in aliis saepe ipse carpit ac diserte. Nam praeter ea, quae affert Pamphilus testimonia, insigne quoque illud est e Tom. I. in Joann. num. 23. *Καὶ* [3]) *ἔστιν ἄξιον ἐπιστῆσαι τοῖς τὰ τοσαῦτα τῶν ὀνομαζομένων παραπεμπομένοις, καὶ τούτῳ ὡς ἐξαιρέτῳ χρωμέ-*

---

que hoc sensu Filium Patri ὁμοούσιον agnovisse Origenem nos in hoc cap. 9. abunde probavimus." *Lege, si vacat, integram Bulli defensionem fidei Nicaenae de Filii τῷ ὁμοουσίῳ, vel saltem totum caput I. et IX.* R.

[1]) Cfr. Rufin. in libell. de adulterat. libror. Origenis.

[2]) Deest in edd. Huet. *esse*.

[3]) Cfr. ed. nostrae Tom. I. pag. 50. 51.

νοις, καὶ πάλιν ἐπ' ἐκείνων μὲν διήγησιν ζητοῦσιν, εἴ τις αὐτοῖς προσάγοι αὐτά, ἐπὶ δὲ τούτῳ[1]) *ὡς σαφὲς προσιεμένοις τό· τί ποτέ ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ λόγος ὀνομαζόμενος· καὶ μάλιστα, ἐπεὶ συνεχῶς χρῶνται τῷ· „ἐξηρεύξατο*[2]) *ἡ καρδία μου λόγον ἀγαθόν·“ οἰόμενοι προφορὰν πατρικὴν οἱονεὶ ἐν συλλαβαῖς κειμένην εἶναι τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ, καὶ κατὰ τοῦτο ὑπόστασιν αὐτῷ, εἰ ἀκριβῶς αὐτῶν πυνθανοίμεθα, οὐ διδόασιν, οὐδὲ οὐσίαν αὐτοῦ σαφηνίζουσιν.* Atque[3]) haec vesania fuit

---

[1]) Edd. Huetii: *τούτων*.

[2]) Psalm. XLV, 1.

[3]) Minus belle Huetius haec in Valentinianos aut Marcosios dicta existimat. Assentitur ei hac in re *Auctor Platonismi retecti* pag. 222. Petavius de Trinit. lib. VI. cap. 3. Catholicos ab Origene refelli opinatur, eumque, itidem ut Huetius, vituperat, quod Verbi appellationem, quae Filii hypostasin proprie distinguit, non aliter Filio, quam lucis, et vitae, et resurrectionis, et alias ejusmodi appellationes aptare videatur. Nec Valentiniani ab Origene refelluntur, nec generatim Catholici, sed vel Novatiani, vel imperiti nonnulli, qui, dum in Verbi appellatione nimium haerent, Noetianis imprudentes favebant. Postquam enim recensuit Origenes varias Christi appellationes, quae ex ejus operationibus deduci solent, haec ait a se dicta esse, *ut multorum temerariam et inconsideratam agendi rationem*, *τὸ τῶν πολλῶν ἀποκληρωτικὸν καὶ ἀβασάνιστον*, *redarguat*, *qui*, *cum tot appellationes ad Christum referantur*, *in sola Verbi appellatione inhaerent*, *non inquirentes*, *quam tandem ob causam Filius Dei Verbum esse*, *et Deus in principio apud Patrem*, *per quod omnia facta sunt*, *scriptus sit.* Non ergo Valentinianam haeresin hoc loco refellit Origenes, sed *multorum* imperitiam, quae paene eadem, ac Noëtus, imprudentes peccabant. Nihil autem in iis vituperat, quod catholicae doctrinae consentaneum esset; nihil ipse ab ea statuit alienum. Nonne enim merito vapulabant, qui, dum Verbi appellationem acrius adurgent, neque ullam hujus vocis explanationem pati possunt, committebant, ut Verbi hypostasis ad inanem sonum reducta videretur. Christum autem Origenes existimat Verbum appellari, quia *in nobis recidit quidquid a ratione alienum est*, *nosque vere participes rationis ef-*

Valentinianorum, Marcosiorum, aliorumque Haereticorum, quibus perpetuum Origenes bellum indixit. Fuit et Tertulliani, et Lactantii, et Pauli Samosateni. Nec dissimulandum tamen hic aliquid esse peccatum ab Origene, quod *Verbi* vocabulum non aliter ad Filium pertinere putet, quam vel *Lucis*, vel *Pastoris*, et aliorum, quae commemorat. Id falsum est, nam vox *Verbum* hypostasin illius proprie distinguit, et substantiae ipsius divinae significationem involvit.

VII. Quam [1]) proxime usurpavimus solaris radii comparationem, cum Origenis de generatione Filii sententiam explicaremus, eadem nunc hic et alias quoque repetetur inferius: nulla enim est ad evolvenda Origenis de Trinitate dogmata accommodatior. Quanto igitur radiis ex immenso lucis suae penu emissis nobilior est sol ipse, et dignitate superior: tanto nobiliorem esse ac superiorem Filio Patrem censuit Origenes, passimque per-

---

ficit: vel etiam quia *renuntiat occulta Patris sui, qui mens est relate ad Filium, qui Verbum dicitur:* ἀνάλογον τῷ καλουμένῳ υἱῷ λόγῳ νοῦ τυγχάνοντος. *Quemadmodum enim verbum nostrum nuntius est eorum, quae a mente cernuntur, sic Verbum Dei, quod Patrem cognovit, nulla re creata absque duce ad eum accedere valente,* cognitum Patrem revelat. Nihil est sane his in verbis, quod jure possit reprehendi. Neque enim negat Origenes, Verbi appellatione propriam Verbi hypostasin constitui. Saepe enim divinarum personarum proprietates ex earum efficientiis explicantur. Gregorius Nazianzenus, magnum illud theologiae lumen, non veretur asserere Orat. 36. pag. 590, Christum appellari *Verbum, quia Filius ita se habet ad Patrem, ut sermo ad mentem, non modo propter generationem passionis omnis expertem, verum etiam propter conjunctionem ipsius cum Patre, et vim enuntiatricem:* Λόγος δὲ, ὅτι οὕτως ἔχει πρὸς τὸν πατέρα, ὡς πρὸς νοῦν λόγος· οὐ μόνον διὰ τὸ ἀπαθὲς τῆς γεννήσεως, ἀλλὰ καὶ τὸ συναφὲς καὶ τὸ ἐξαγγελτικόν. Haec dominus Prudent. Maran lib. IV. de divinitate Christi cap. 15. num. 7. R.

[1]) Vide supra notas in num. V. et infra in num. XXIV.

ditam hanc et damnosam scriptis affudit haeresin, unde in Arium, Ariique partiarios transmissa est; fortasse et in Donatistas, qui *quamvis ejusdem substantiae, minonorem tamen Patre Filium, et minorem Filio putarunt Spiritum sanctum*, ut discimus ex Augustino in libro de haeresibus ad Quod vult deum, Haer. 69. et epist. 50. Longum esset ex singulis Adamantii scriptionibus, quaecunque peste hac afflata sunt, seligere. Consulamus brevitati, et excutiamus potissimum Commentarios in Joannem, in quibus Filii dignitatem ex instituto explicandam suscepit. Primum se dat locus ille e Tom. II. num. 3. *Ἦν*[1]) *γὰρ ὁ θεὸς καὶ θεός· εἶτα θεοὶ διχῶς, ὧν τοῦ κρείττονος τάγματος ὑπερέχει ὁ θεὸς λόγος, ὑπερεχόμενος ὑπὸ τοῦ τῶν ὅλων θεοῦ.* Sequatur iste e Tomo eodem num. 6. *Οὕτω*[2]) *τοίνυν καὶ ἐνθάδε εἰ*

---

[1]) Cfr. de nota huc spectante Excursus III. ad calcem Tomi hujus appositus.

[2]) Duo hic displicent Huetio, Filium infra Patrem amandari, creationem ei abjudicari. Sed aliter sensisset, si attendisset Origenem, dum praepositionum *ὑπό* et *διά* vim ac sententiam ponderat, occurrere Heracleonis commentis, qui Verbum volebat *Creatori causam praebuisse mundi originis, ac ipsum Verbum nequaquam ὑπ' ἄλλου ἐνεργοῦντος, sub alio operante et vim praebente creavisse, sed alium potius ipso Verbo operante.* Contra statuit Origenes *debuisse dicere Scripturam, si haec Heracleonis vera esset sententia, omnia per Creatorem a Verbo facta esse, non autem per Verbum a creatore.* Addit, *non Creatorem Verbi in mundi creatione, sed Verbum Creatoris ministrum fuisse, secundum David prophetam:* „Deus dixit, et facta sunt; mandavit, et creata sunt." (Psalm. XXXIII, 9.) *Mandavit enim ingenitus Deus primogenito omnis creaturae, et creata sunt non solam mundus, et quae in illo sunt, verum etiam reliqua omnia, sive throni, sive do-*

πάντα διὰ τοῦ λόγου ἐγένετο, οὐχ ὑπὸ τοῦ λόγου ἐγένετο, ἀλλ' ὑπὸ κρείττονος καὶ μείζονος παρὰ τὸν λόγον. Τίς δ' ἂν ἄλλος οὗτος τυγχάνῃ ἢ ὁ πατήρ; Minime hic locum habet vulgata responsio, inferiorem Patre esse Filium, humanitatis ratione, non divinitatis, juxta Joann. XIV, 28. „Pater major me est:" unde haeresin suam conflavit Arius: ecquaenam enim illic humanitatis Filii ratio, ubi vel de rerum creatione, vel de aeterna Verbi generatione agitur? Apertiora [1]) etiam haec e Tomo eodem num. 18. *Τρίτον ἦν τὸ λεγόμενον τοῦτο τὸ φῶς, φῶς ἀληθινόν· ᾧ δὲ λόγῳ ὁ πατὴρ τῆς ἀληθείας θεὸς πλείων ἐστὶ καὶ μείζων ἢ [2]) ἀλήθεια, καὶ ὁ πατὴρ ὢν σοφίας κρείττων ἐστὶ καὶ [3]) διαφέρων ἢ σοφία, τούτῳ ὑπερέχει τοῦ εἶναι φῶς ἀληθινόν·* et haec e Tomo XIII.

---

minationes, sive potestates: omnia enim per illum et in illum creata sunt, et ipse est ante omnia. (Cfr. Coloss. I, 16. 17.) Nihil est in his verbis, quod merito reprehendas. Non aliter Filium Patri subjicit Origenes, quam catholica doctrina postulat, nec veram creationem Verbo abjudicat, sed eam tantum, quam haeretici fingebant. Cum enim mundum a vero Deo creatum negarent, ac Verbum Creatore, sive demiurgo, tanquam instrumento quodam usum dicerent, violatam Creatoris majestatem vindicat Origenes, ac Verbum omnia a Creatore, sive Patre accepisse, nihil Patrem a Verbo, nec Creatorem Verbo, sed Verbum Creatori ministrasse demonstrat, quippe cum Verbum, ut alibi docet, idea sit idearum, qua omnia continentur; aeterna ratio, cujus ad praescriptum Deus omnia creat et gubernat; sapientia, in qua tanquam sapiens architectus omnia descripsit ac disposuit. Non indecorum est Verbo hoc ministerium, nec cum decretis catholicis pugnat haec creandi ratio, sed cum Haereticorum commentis. *Haec dominus Prudentius Maran lib. IV. de divinitate Christi cap.* 16. *num.* 5. R.

[1]) Vide supra num. III. notam in haec verba: *Ἐπεὶ δὲ φῶς ἁπαξαπλῶς, κτλ.* R.

[2]) Deest „ἢ" in edd. H. et R.

[3]) Edd. H. et R. „*καὶ διαφέρων, ἡ σοφία, τούτῳ*" *κτλ.*

num. 25. Ἀλλ'[1]) ὅμως τῶν τοσούτων καὶ τηλικούτων ὑπερέχων οὐσίᾳ, καὶ πρεσβείᾳ, καὶ δυνάμει, καὶ θεότητι· ἔμψυχος γάρ ἐστι λόγος[2]) καὶ σοφία· οὐ συγκρίνεται κατ' οὐδὲν τῷ πατρί. Εἰκὼν[3]) γάρ ἐστι τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ, καὶ ἀπαύγασμα, οὐ τοῦ θεοῦ, ἀλλὰ τῆς δόξης αὐτοῦ, καὶ τοῦ ἀϊδίου φωτὸς αὐτοῦ, καὶ ἀπόῤῥοια εἰλικρινὴς τῆς παντοκρατορικῆς δόξης αὐτοῦ, καὶ ἔσοπτρον ἀκηλίδωτον τῆς ἐνεργείας αὐτοῦ· δι' οὗ ἐσόπτρου Παῦλος καὶ Πέτρος, καὶ οἱ παραπλήσιοι αὐτοῖς βλέπουσι τὸν θεὸν, λέγοντος·[4]) „ὁ ἑωρακὼς ἐμὲ ἑώρακε τὸν πατέρα τὸν πέμψαντά με.“ Quae cum noxia esse intelligeret Ferrarius interpres, in gratiam Auctoris sui lectorem fefellit, et cui nullam poterat excusationem oblinere, locum in interpretatione sua praetermisit. Eodem[5]) laborant ista vitio e Tom. XXXII. num. 18. ζη-

---

[1]) Cfr. de nota huc spectante Excursus IV. ad calcem Tomi hujus appositus.

[2]) Edd. H. et R. „λόγος καὶ σοφία.“ — Cfr. ed. nostrae Tom. II. pag. 46.

[3]) Cfr. Sap. Salom. VII, 25. 26.

[4]) Edd. Huet. „λέγοντα.“ — Cfr. ev. Joann. XII, 45.

[5]) Instituit hoc loco Origenes quaestionem, ipso fatente, nimis audacem, sed ubi tamen nihil exstat, quod Patrem a Filio non comprehendi, aut uberiorem in Filio quam in Patre esse scientiam persuadeat I. Timiditas, quam prae se fert Origenes, dum hanc quaestionem instituit, consistere non potest cum Ariana de Filio sententia. Nam si Filius alienae a Patre substantiae; si Patrem non comprehendit: an audax facinus videri possit, utrum Pater magis glorificetur, dum se ipsum cognoscit, quam dum a Filio cognoscitur, inquirere? II. Non dicit Origenes, majorem esse in Patre quam in Filio contemplationem; sed huic quaestioni, utrum Pater magis glorificetur in se ipso propter majorem sui ipsius, quam in Filio contemplationem, respondet tantum Patrem non enarrabili gaudio oblectari, dum in se ipso acquiescit. III. Nihil aliud haec verba indicant, nisi Patrem distinctum esse a Filio, et inter eam rationem, qua se in se ipso, et eam, qua se in Filio contemplatur, talem inter-

τῷ δὲ, εἰ ἔνεστι δοξασθῆναι τὸν Θεὸν, παρὰ τὸ δοξάζεσθαι ἐν υἱῷ ὡς ἀποδεδώκαμεν, μειζόνως αὐτὸν ἐν ἑαυτῷ δοξαζόμενον, ὅτε ἐν τῇ ἑαυτοῦ γινόμενος περιωπῇ, ἐπὶ τῇ ἑαυτοῦ γνώσει, καὶ τῇ ἑαυτοῦ θεωρίᾳ, οὔσῃ μείζονι τῆς ἐν υἱῷ θεωρίας, ὡς ἐπὶ Θεοῦ χρὴ νοεῖν τὰ τοιαῦτα, δεῖ λέγειν, ὅτι εὐφραίνεται ἄφατόν τινα εὐαρέστησιν. Nec sincera, quae insunt Tomo VIII. contr. Cels. num. 14. *Ἔστω* [1]) *δέ τινας ὡς ἐν* [2]) *πλήθει πι-*

---

cedere rationem, qualem exemplaris et imaginis distinctio postulat. Sed ex his minime sequitur, aliquid inesse exemplari, quod absit ab imagine; cum praesertim hoc ipso in loco declaret Origenes, quae de Deo enarrari non possunt, ea ab ipso solo ejusque Unigenito propria locutione enarrari posse. Ibidem paulo post Filium appellat *totius gloriae Dei splendorem*, ac solum omnem *totius gloriae Dei splendorem capere posse* declarat. Atque haec consentanea sunt aliis ejus testimoniis, in quibus Patrem a filio comprehendi, ac totam Patris scientiam filio traditam et communicatam docet. *Cfr. dominus Prudent. Maran de divinitate Christi lib. IV. cap.* 16. *num.* 4. R.

[1]) Contra haereticos dictum est, quod Huetius contra Catholicos dictum existimat. Moleste fert Huetius ab Origene negari, quod alii, ut ipse existimat, vere et orthodoxe affirmabant, Salvatorem esse universorum Deum, ex quo concludit, supremam illam Christi supra res universas divinitatem ab Origene minui. Sed tamen ad ejus defensionem afferri posse conjicit illud ex praefat. in Joannem: *Οὐ σιωπητέον δὲ οὐδὲ τὸν μετὰ τὸν πατέρα τῶν ὅλων Θεὸν λόγον.* (Cfr. ed. nostrae Tom. I. pag. 24.) Sed cum haec verba sic reddenda sint: *Neque etiam tacendus est ille secundum universorum Patrem Deus Verbum:* hic quoque filius Patri subjicitur; nec felicior in purgando Origene Huetius, quam in accusando. Nemo non animadvertit, quo sensu neget Origenes Salvatorem esse universorum Deum. Quamvis Christus sit Deus super omnia benedictus, non tamen dubitarunt ecclesiastici scriptores ante et post concilium Nicaenum, Patrem universorum Deum dicere, quia ab ipso non solum res creatae, sed etiam filius, et Spiritus sanctus acceperunt ut essent, quamvis diversa omnino ratione, atque hoc inter alia

[2]) Edd. Huetii: *ἐν πίστει.*

στευόντων, καὶ δεχομένων διαφωνίαν, διὰ τὴν προπετείαν ὑποτίθεσθαι τὸν σωτῆρα εἶναι τὸν ἐπὶ πᾶσι θεόν. Ἀλλ' οὔτι γε ἡμεῖς τοιοῦτον, οἱ πειθόμενοι αὐτῷ λέγοντι· „ὁ [1]) πατὴρ ὁ πέμψας με, μείζων μού ἐστιν." His

---

alia principium adhibent ad singularitatem Dei demonstrandam. Filium universorum Deum dicere idem videtur Origeni, ac Patrem illi subjicere, ut patet ex his verbis, quae minus belle omisit Huetius: *Διόπερ οὐχ ὃν νῦν πατέρα καλοῦμεν, ὑποβάλοιμεν, ὡς Κέλσος ἡμᾶς συκοφαντεῖ, τῷ υἱῷ τοῦ θεοῦ.* Id paulo post confirmat num. 15. his verbis: *Καὶ οὐδεὶς ἡμῶν οὕτως ἐμβρόντητός ἐστιν, ὡς λέγειν· κύριός ἐστι τοῦ θεοῦ ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου. Κρατεῖν δέ φαμεν τὸν σωτῆρα μάλιστα, ὅτε νοοῦμεν αὐτὸν θεὸν λόγον, καὶ σοφίαν, καὶ δικαιοσύνην, καὶ ἀλήθειαν, πάντων μὲν τῶν ὑποτεταγμένων αὐτῷ, καθὸ ταῦτά ἐστι· ἀλλ' οὐχὶ καὶ τοῦ κρατοῦντος αὐτὸν πατρὸς καὶ θεοῦ.* Hanc stultissimam opinionem Celsus omnibus Christianis affingebat, eosque accusabat, quod Patrem *non valde venerarentur, istum autem* (Filium) *vehementer extollerent.* Firmabat criminationem his verbis, quae in *dialogo coelesti*, qui liber ab haereticis Deum Creatorem rejicientibus compositus erat, legisse se dicebat: *Εἰ ἰσχυρότερός ἐστι θεοῦ υἱός, καὶ κύριος αὐτοῦ ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου· καὶ τίς ἄλλος κυριεύσει τοῦ κρατοῦντος θεοῦ;* Quae cum haereticorum propria esse nesciret, aut dissimularet, Filium Dei apud omnes Christianos, *fortiorem Deo imperium tenente, ejusque dominum dici, ac solum coli* querebatur. Christum ergo, ut ex his patet, non Deum negat Origenes, sed Patre majorem Deum; nec Catholicos refellit, sed criminationem, cui materiam dederant haereticorum commenta, a Christianis propulsat. *Cfr. dominus Prudent. Maran de divinitate Christi lib IV. cap.* 16. *num.* 5. *Vide et Bullum defens. Fidei Nicaenae de Filii τῷ ὁμοουσίῳ cap.* 9. *num* 12., *et de subordinatione Filii cap.* 2. *num.* 6. R.

[1]) Cfr. ev. Joann. XIV, 28.

vulgatam ex Athanasio responsionem subjicit Hoeschelius: *Οὐ μεγέθει τινὶ, οὐδὲ χρόνῳ, ἀλλὰ διὰ τὴν ἐξ αὐτοῦ τοῦ πατέρος γέννησιν·* et alteram hanc: *Ὡς θεὸς θεοῦ οὐχ, ὡς πατὴρ δὲ υἱοῦ ἐνανθρωπήσαντος.* At ea, ut vere dicam, parum ad rem. Affirmabant quidam, Christum esse universorum Deum, idque vere et orthodoxe. Pertinet illud sane ad divinam Christi naturam, non ad humanam. Negat e contrario Origenes, Servatorem esse universorum Deum, quod inde probat, quia Patre minor sit, qui est universorum Deus. Divinae ergo Christi naturae detrahit supremam illam *θεότητα* supra res universas, et Patri addicit; proindeque *μεγέθει τινί*, et ut Deum Deo, inferiorem Patre Filium statuit, non ut hominem Deo. Leontius Byzantinus Scholiorum Actione 10., ad convincendum erroris hujus Origenem ista adducit verba ex quadam ipsius epistola: *Ὁ υἱὸς ἢ μείζων ἐστὶ τοῦ πατρὸς, ἢ ἐλάττων, ἢ ἴσος. Εἰ οὖν δείξω, ὅτι οὐδὲ μείζων ἐστὶν, οὐδὲ ἴσος, δῆλον ὅτι ἐλάττων ἐστίν.* Postremo cum dixerit superius Patrem essentia, dignitate, virtute, divinitate, bonitate, et sapientia praestare Filio, idem quoque sciscit de scientia Tract. XXX. in Matth. num. 55. *Forsitan autem et quod ait nescire se diem consummationis, et horam, ante dispensationem suam dixit, quia* „nemo [1]) scit, neque angeli, neque Filius, nisi solus Pater.“ *Post dispensationem autem impletam nequaquam hoc dixit, postquam* „Deus [2]) illum superexaltavit, et donavit ei nomen, quod est super omne nomen:“ *nam postea et Filius cognovit scientiam a Patre suscipiens, etiam de die consummationis et hora, ut jam non solum Pater sciret de ea, sed etiam Filius.* Quasi Christus non nisi post mortem obitam co-

---

[1]) Cfr. Matth. XXIV, 36.

[2]) Cfr. Philipp. II, 9.

gnitionem hanc a Patre acceperit. At sanior est, quae paulo post sequitur loci ejusdem expositio, eatenus nempe horam hanc ignorasse Christum, quatenus ipsam ecclesia, quae corpus Christi est, ignorat. Huc addendam censeat aliquis longam disputationem ex initio Tomi II. in Joann. num. 2. et seq., in qua vocem *θεός* articulo suo conjunctam distinguit Origenes a voce *θεός* eodem articulo destituta, atque hanc deputat Filio, illam Patri: unde opinati sunt quidam aliam ipsum Deitatem adscripsisse Patri, ac praestantiorem, inferiorem vero Filio. Quapropter ea Genebrardus ab Arianis assuta fuisse censebat. At cum ea tamen dextre accipi posse agnoscat, et nos quoque in Observationibus demonstraturi simus, cur loco huic falsi apponamus notam, caussa nulla est. At manifeste sanctum Spiritum honore suo ac dignitate fraudare conatur Origenes Tom. XIII. in Joann. num. 25. his verbis: *Πρὸς*[1]) *τὸν*[2]) *βουλόμενον ὑπερδοξάζειν τὸν υἱὸν, πάντων μὲν τῶν γεννητῶν ὑπερέχειν, οὐ συγκρίσει, ἀλλ' ὑπερβαλλούσῃ ὑπεροχῇ φαμεν τὸν σωτῆρα, καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὑπερεχόμενον τοσοῦτον, ἢ καὶ πλέον ἀπὸ τοῦ πατρὸς, ὅσῳ ὑπερέχει αὐτὸς καὶ τὸ ἅγιον πνεῦμα τῶν λοιπῶν, οὐ τῶν τυχόντων.* Spiritum sanctum illic infra Patrem deprimit: Filio vero posthabet Tom. II. in Joann. num. 6. *Ταῦτα*[3]) *δὲ ἐπιπολὺ ἐξήτασται σαφέστερον ἰδεῖν βουλομένοις, πῶς, εἰ πάντα δι' αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ τὸ πνεῦμα διὰ τοῦ λόγου ἐγένετο, ἓν τῶν πάντων τυγχάνον ὑποδεεστέρων τοῦ δι' οὗ*

---

[1]) Vide paulo supra observationem in haec Origenis verba: *Ἀλλ' ὅμως τῶν τοσούτων κτλ.* R. — Cfr. Excursus IV.

[2]) Edd. Huetii: *ὄν.*

[3]) Ex Patrum aliorum similibus verbis ostendit infra ipse Huetius, quo sensu haec accipi debeant. R. — Cfr. ed. nostrae Tom. I. pag. 113.

ἐγένετο νοούμενον, εἰ καὶ λέξεις τινὲς περισπᾶν ἡμᾶς εἰς τὸ ἐναντίον δοκοῦσιν.

VIII. Laesae Christi majestatis reum Origenem peragit Hieronymus epist. 59. ad Avit. cap. 1., ubi libri primi *περὶ ἀρχῶν* deliria commemorans, dixisse [1]) illum notat, *Christum collatione Patris splendorem esse perparvum, qui apud nos pro imbecillitate nostra magnus esse videatur.* Deinde addit: *Duarum* [2]) *statuarum, majoris et parvulae, unius, quae mundum impleat, et magnitudine sua quodammodo invisibilis sit, et alterius, quae sub oculos cadat, ponit exemplum; priori Patrem, posteriori Filium comparans.* Justinianus in epistola ad Menam gradus in Trinitate posuisse ipsum ait, et Patrem Filio majorem finxisse: tum ex ipsis Origenis verbis accusationem suam comprobat. Et quid reliquos commemorare attinet, cum par sit Scriptorum fere omnium querela, quotquot in ejus recensendis erroribus operam aliquam posuerunt? Non minoribus doctrina ejus de Spiritu sancto insimulationibus et convitiis proscissa est a Theophilo, Epiphanio, et praeter alios a Basilio, qui libri de Spiritu sancto cap. 29. et epist. 41. Origenem de Spiritu sancto male sentientem, si quando

---

[1]) Videtur haec criminatio ex iis locis petita, ubi dicit Origenes, *in Patre nullas esse tenebras, Filium vero in tenebris lucere.* Sed quo sensu id dixerit, supra exposuimus num 3. in haec verba: „Sed vereor tamen, ne de Platonicae doctrinae narthecio," etc. Vide et Bullum defens. fidei Nicaenae de Filii *τῷ ὁμοουσίῳ* cap. 9. num. 18. R.

[2]) Exstat quidem exemplum hoc lib. I. de Princip. cap. 2. num. 8. Sed de Incarnatione manifestum est Origenem loqui, et hoc exemplum idcirco adhibere, *quod exinaniens se Filius, qui erat in forma Dei, per ipsam sui exinanitionem studet nobis Dei plenitudinem demonstrare.* Cfr. dominus Prudent. Maran de divinitate Christi lib IV. cap. 16. num. 1. R.

recte locutus est, vi consuetudinis et traditionis victum fuisse scribit. Ejusdem etiam noxae arcessivit Dionysium Alexandrinum, Origenis discipulum: adeo ut ex Adamantii schola primi omnium adversus Spiritum sanctum errores videantur exstitisse. Ad aliorum criminationes adjicit Hieronymus lib. II. Apol. advers. Rufin. cap. 3., dixisse illum Patris et Filii ministrum esse Spiritum sanctum: et Justinianus in fine epistolae suae ad Menam Origenem ait Filium et Spiritum sanctum appellasse *λειτουργικὰ ζῶα*, *ministratoria animalia*.

IX. Multa quidem contra haec in gratiam Origenis obtendi possunt, quibus orthodoxam de Verbi dignitate sententiam tueri visus est: sed ea fere e libris depromta, quae Rufinum interpretem habent, propter eaque dubiae sunt fidei, et interpolata credi possunt. Afferemus tamen singula, ne causam Origenis deseruisse videamur. Ac primum de Christo haec leguntur Hom. IV. in Genes. num. 5. *Formam namque servi accepit, et cum ipse invisibilis sit naturae, utpote aequalis Patri, habitum tamen visibilem suscepit:* et ista libro VII. in epist. Pauli ad Rom. num. 5. *Et ideo non ad injuriam dicitur, quia prophetis subjecti sunt spiritus, sed ad dispensationem; sicut et illud dictum accepimus a Salvatore, quia* „tunc [1]) et ipse Filius subjectus erit ei, qui sibi subdidit omnia.“ *Et hic enim subjectus non quasi inferior dicitur. Quomodo enim inferior dici poterat, qui Filius et omnia est quae Pater? Omnia [2]) enim, inquit, Pater tua, mea sunt.* Quin etiam lib. I. *περὶ ἀρχῶν* cap. 2. eandem esse docet Patris et Filii potentiam, bonitatem eandem. Quod [3]) autem Servatorem uni-

---

[1]) Cfr. I Cor. XV, 28.

[2]) Cfr. ev. Joann. XVII, 10.

[3]) Vide supra num. VII. observationem in hunc Ori-

versorum esse Deum negavit libr. VIII. contr. Cels. num. 14., huic illud opponi potest e Praefat. Comment. in Joann. num. 11. *Οὐ σιωπητέον δὲ, οὐδὲ τὸν μετὰ τὸν πατέρα τῶν ὅλων θεὸν λόγον· οὐδενὸς γὰρ ἔλαττον ἀγαθοῦ καὶ τοῦτο τὸ ἀγαθόν.* Cum enim omnia habeat a Patre Filius, acceptum Patri refert universorum esse Deus. Rerum igitur universarum Deus est Pater a se; Filius earundem rerum Deus est a Patre. Cum Servatorem ergo universorum Deum esse negat, Deum intellige a se, seu *αὐτόθεον*. Cum eundem universorum Deum esse asserit, Deum intellige a Patre, sive Deum de Deo. Facit etiam pro Origene, quod maxima locorum illorum, quibus Filii majestatem imminuit, pars e Commentariis in Joannem est profecta, quos adversus Marcionistam Heracleonem scripserat. Id autem erat sectae hujus delirium, Opificem mundi Deum alium esse a Deo Christi Patre, ipsoque ac Christo inferiorem. Quo facilius commentum ejusmodi profligaret Origenes, contrariam adstruxit sententiam, probavitque mundi Opificem Deum Christo majorem esse ac superiorem. De Spiritu sancto orthodoxa eum sentire credas in Prooemio libror. *περὶ ἀρχῶν* num. 4., cum ait: *Tum deinde honore et dignitate Patri ac Filio sociatum tradiderunt* (Apostoli) *Spiritum sanctum.* Verum levia [1]) sunt, ut dixi, quae petuntur ex operibus a Rufino interpretatis testimo-

---

genis contextum ex lib. VIII. contra Celsum: *Ἔστω δέ τινας ὡς ἐν πλήθει πιστευόντων, κτλ.* R.

[1]) Graviora alia testimonia reperire potuisset Huetius, si libuisset. Suam enim de Spiritu sancto sententiam non obscure declarat Origenes in aliis libris, quorum Graeca etiamnunc exstant. Hanc supra num. II. exposuimus sub finem observationis nostrae in haec verba: *Quam ob rem Augustinus Haeres.* 43. *ad* etc., quam vide. Vide insuper testimonia, quae adducit Pamphilus in Apologia sua. R. — Cfr. Excursus I.

nia: praecipue vero ex libris περὶ ἀρχῶν, in quibus errores circa Trinitatem admissos emendare conatus est. Quamobrem ficulnea quoque est loci illius tutela, e libro I. hujus Operis, cap. 3. num. 7. *Porro autem nihil in Trinitate majus minusve dicendum est*: et hujus, e libr. II. cap. 2. num. 1. *Origo et fons Filii, vel Spiritus sancti, Pater est, et nihil in iis anterius, posteriusve intelligi potest.* Nec gravioris isthaec pro Origene momenti e libr. VII. in epist. ad Rom. num. 13. *Est ergo Christus Deus super omnia. Quae omnia? Illa sine dubio, quae et paulo ante diximus:* „super [1]) principatus, et potestates, et virtutes, et omne nomen quod nominatur non solum in hoc saeculo, sed etiam in futuro." *Qui autem super omnia* [2]) *est, super se neminem habet. Non enim post Patrem est ipse, sed de Patre. Hoc* [3]) *autem idem Sapientia Dei etiam de Spiritu sancto intelligi debet, ubi dicit*: „Spiritus [4]) Domini replevit orbem terrarum, et qui continet omnia, scientiam habet vocis."

X. Favorabilior erit pro Origenianis partibus praescriptio, quae ex paribus in eodem argumento Patrum aliorum locutionibus peti potest. Inter Christianos quippe doctores, qui ante Nicaenam floruerunt synodum, multi de Trinitatis mysterio parum caute locuti sunt. Insincera certe fuit Tatiani, et Tatiano vetustioris Justini de Trinitate doctrina. In eandem venit criminationem Pseudo-Clemens, venit et Theophilus Antiochenus. Indigna vero, et intoleranda profuderunt Tertullianus et Lactantius; Clemens quoque, Dionysius, et Pierius, Alexandrini; alii-

---

[1]) Cfr. Ephes. I, 21.

[2]) Edd. Huetii: *omnes*.

[3]) Edd. Huetii: Hoc autem (id est Sapientia Dei) etiam de sancto Spiritu intelligi debet, ubi etc.

[4]) Cfr. Sap. Salom. I, 7.

que complures. Itaque cum Origenem hoc argumento tuetur Bellarminus lib. I. de Christ. cap. 10., quod sana et orthodoxa fuerit praeceptoris ipsius Clementis, discipulorum Dionysii Alexandrini, et Gregorii Thaumaturgi de mysterio sanctae Trinitatis opinio: credibile quippe esse, quam a Clemente doctrinam acceperat, eandem a se excultam discipulis suis tradidisse: nihil profecto Origenianae caussae contrarium magis dicere potuit. Nullius enim ex his tribus satis puri fuerunt et integri de Trinitate sensus: nam et Filii substantiam a paterna ita secernit Clemens, ut inferiorem eam statuat: Dionysius vero Alexandrinus Filium Patris *ποίημα*, eique dissimilem esse dixit, et *ἀφῆκε φωνὰς ἥκιστα πρεπούσας τῷ πνεύματι*, *voces Spiritui parum convenientes emisit*, inquit Basilius epist. 41., a quo castigatus quoque est Gregorius Thaumaturgus, quod Filium aperte creatum praedicaverit. Adeo ut parum attentum fuisse Anastasium bibliothecarium putandum sit, cum ait in Historia ad ann. Christi 246., laudes Gregorii Thaumaturgi silentio pressisse Eusebium, quod ab Origenis et Arii deliramentis prorsus fuerit alienus: cum et haec deliramenta sit sectatus, nec laudibus eum Eusebius[1]) fraudaverit. Constat denique, ne Basilii quidem temporibus, ac recentioribus etiam, Spiritus sancti divinitatem aperte profiteri ausos esse Catholicos, ne Pneumatomachorum petulantiam experirentur.

Verum tamen cum inferiorem Patre Filium, Filio Spiritum sanctum visi sunt illi statuere, ad auctoritatem principii, originis, caussae, paternitatis, et *ἀγεννησίας* fere attenderunt, quae inter sanctae Trinitatis personas ordinem aliquem constituit. Nam quod Pater principium sit et origo Filii, major Filio et dignitate anterior dici potest, absque ullo tamen naturae, perfectionisve discrimine.

---

[1]) Cfr. Euseb. Hist. eccles. lib. VI. cap. 30.

Sic intelligendum esse illud Joannis: „Pater[1]) major me est:" magna Patrum pars arbitrata est: quod alii de humanitate Christi ad Patris divinitatem comparata interpretantur. Item quod a Filio Spiritus sanctus ducat originem, minor eo appellatur. Athanasius Orat. 2. contr. Arianos: *Τοιαῦτα μὲν οὖν τοῖς Ἰουδαίοις ὡς ἄνθρωπος ἔλεγεν ὁ κύριος. Τοῖς δὲ μαθηταῖς τὴν θεότητα καὶ τὴν μεγαλειότητα δεικνὺς ἑαυτοῦ, οὐκέτι ἐλάττονα ἑαυτὸν τοῦ πνεύματος, ἀλλὰ μείζονα καὶ ἴσον ὄντα σημαίνων, ἐδίδου μὲν τὸ πνεῦμα, καὶ ἔλεγε· „λάβετε[2]) τὸ πνεῦμα ἅγιον·" καί· „ἐγὼ[3]) αὐτὸ ἀποστέλλω, κἀκεῖνος ἐμὲ δοξάσει."* Clarius etiam Basilius: *Ὥσπερ ὁ υἱὸς τάξει μὲν δεύτερος τοῦ πατρός· προτέτακται γὰρ ὁ πατὴρ ἐν τῇ συναριθμήσει.... Ἔτι δὲ καὶ ἀξιώματι· ἐκ τοῦ πατρὸς γὰρ ὁ υἱός· οὐκ ἐκ τοῦ υἱοῦ ὁ πατήρ· φύσει δὲ ἴσος· „ἐγὼ[4]) γάρ, φησὶ, καὶ ὁ πατὴρ ἕν ἐσμεν." Οὕτω καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον τάξει μὲν δεύτερον τοῦ υἱοῦ, καθὼς ἐν τῇ συναριθμήσει δεδήλωται· καὶ μὴν καὶ ἀξιώματι. Πνεῦμα γὰρ υἱοῦ λέγεται, ὡς διὰ τοῦ υἱοῦ χορηγούμενον.* Haec repraesentat Euthymius in Panoplia, Part. 2. Tit. 12., ubi vides gradus aliquos, et dignitatis *ὑποβάθμους* in Trinitate constitutos. Atque hac potissimum responsione adspersam Origeniano nomini calumniam abstergere se posse Genebrardus existimavit Collect. cap. 6.

XI. His fortasse permotus Athanasius praeclare de Trinitate Origenem scripsisse tradit libr. de decret. Nicaen. synodi, ejusque auctoritatem prae se fert: *περὶ δὲ τοῦ ἀϊδίως*, inquit, *συνεῖναι τὸν λόγον τῷ πατρὶ, καὶ*

---

1) Cfr. ev. Joann. XIV, 28.
2) Cfr. ev. Joann. XX, 22.
3) Cfr. ev. Joann. XVI, 14. coll. XV, 26.
4) Cfr. ev. Joann X, 30.

μὴ ἑτέρας οὐσίας ἢ ὑποστάσεως, ἀλλὰ τῆς τοῦ πατρὸς ἴδιον αὐτὸν εἶναι, ὡς εἰρήκασιν οἱ ἐν τῇ συνόδῳ, ἐξέστω πάλιν ἡμᾶς ἀκοῦσαι καὶ παρὰ τοῦ φιλοπόνου Ὠριγένους. Tum duos ex eo subnectit locos, quibus aeterna Filii a Patre processio, cum eoque aequalitas aperte demonstratur. Basilium quoque, et Nazianzenum Gregorium refert Socrates lib. IV. cap. 26., cum ab Arianis Origenis auctoritate et testimoniis premerentur, perperam ab iis intellectum ostendisse. Didymum praeterea Origenis de Trinitate sententiam ita propugnasse ait Hieronymus, [1]) ut male sonantibus verbis rectum tamen sensum inesse diceret: *Didymus*, inquit, *in ipsis περὶ ἀρχῶν, quos tu interpretatus es, libris breves dictavit commentariolos, quibus non negaret ab Origene scripta, quae scripta sunt; sed nos simplices homines non posse intelligere quae dicuntur; et quo sensu in bonam partem accipi debeant, persuadere conatur.* Accedit anonymi scriptoris a Photio Cod. 117. commemorati testificatio. Is Origenis defensionem quinque libris complexus, *φησὶ μηδὲν αὐτὸν κατὰ δόξαν ἐσφάλθαι περὶ τῆς τριάδος· ἀντιφερόμενον δὲ τῇ αἱρέσει Σαβελλίου, εἰς μέγα κακὸν ἠρμένῃ τότε, καὶ τὴν τῶν προσώπων τριάδα, ἐναργεστάτην καὶ πολλοῖς τρόποις διαφέρουσαν ἀγωνιζόμενον, παραστῆσαι παρὰ τοῦ προσήκοντος, καὶ εἰς τοὐναντίον ἀπενεχθῆναι· ἐξ οὗ δόξαι καὶ τῷ Ἀρειανῷ ἀῤῥωστήματι ἑαλωκέναι.* Quod ait de Sabelliana haeresi, de Noëtiana intellige; post Origenem quippe suam Sabellius sparsit haeresin: verum non tam novam invexit sectam, quam veterem a Noëto praeceptore suo traditam refinxit. Aequalis autem Origenis fuit Noëtus, qui veteris et ipse propagator haereseos potius quam novae auctor dicendus est. Aequalis etiam utriusque fuit Beryllus Bo-

---

[1]) Cfr. Hieronym. ep. 65. ad Pammach., Occan. cap. 4., et Apolog. advers. Rufin. lib. II. cap. 4.

strenus episcopus, erroris ejusdem defensione, et deinde repudiatione celebris, postquam ab Origene convictus, et ad saniorem doctrinam traductus est. Hos perstringit Origenes, cum alibi frequenter, tum in libro, quem in epistolam ad Titum scripsit; quique laudatur a Pamphilo in Apologia. Initia doctrinae hujus jam inde ab Ignatii temporibus repetit Baronius ad ann. Chr. 260. num. 63. Quod ergo dixit anonymus, Sabellii haeresin impugnasse Origenem, sic accipiendum est, hanc ab eo impugnatam haeresin, quae a vetustis Haereticis orta, a Noëto et Beryllo suis propugnata temporibus, novum deinde a Sabellio nomen ac formam accepit. Ac si quis *ἀρειανίζειν* diceret Origenem, eam nempe tueri doctrinam, quae multo post ab Ario amplificata, nomen ab eo adepta est.

XII. Multum quidem valet apud me, pro eo ac debet, Patrum illorum auctoritas, qui doctrinam Origenis de Trinitate suffragiis suis comprobarunt. Sed mihi tamen pluris est ipsa veritas, quam et ex Origenianae doctrinae connexione, et ex attente perspectis Adamantii verbis, et ex Patrum aliorum complurium testificationibus, in [1]) partes sectam ab ipso Trinitatem, et essentiae ac

---

[1]) Ex his, quae supra infraque observavimus, satis ostensum est, nullos gradus in Trinitate constituisse Origenem, nisi respectu causae, principii, fontis et originis; ac proinde nullo modo in partes sectam ab ipso fuisse essentiam divinam. Unum hoc addam e libro I. περὶ ἀρχῶν cap. 2. num. 6. *Observandum namque est, ne quis incurrat in illas absurdas fabulas eorum, qui prolationes quasdam sibi ipsis depingunt, ut divinam naturam in partes vocent, (secent,) et Deum Patrem, quantum in se est, dividant, cum hoc de incorporea natura vel leviter suspicari non solum extremae impietatis sit, verum etiam ultimae insipientiae, nec omnino ad intelligentiam consequens, ut incorporeae*

divinitatis quibusdam veluti gradibus distinctam clamantium, liquido mihi perspexisse videor. Adde Platonicae philosophiae decreta, ad quae fere sua expressit Origenes, quod jam supra monuimus, larvam quandam Trinitatis effingere, personis constantem tribus, inaequali praeditis dignitate, potestate, antiquitate, et sapientia. Cyrillus lib. III. contr. Julian. *Πλάτων ἕνα μὲν εἶναι τὸν δημιουργὸν διωρίσατο τὸν ἁπάντων αἴτιον, ὃν καὶ προςεχῆ τῷ κόσμῳ γενέσθαι φησί· προϋφεστάναι γε μὴν αὐτοῦ θεὸν ἕτερον, ἤτοι τὴν ἰδέαν τἀγαθοῦ. Προσεπινοεῖ δὲ καὶ τρίτον αἴτιον, τάξει δὲ καὶ φύσει τῶν πρώτων μειονεκτούμενον, ὃ δὴ καὶ ψυχὴν τῶν ὄντων ἁπάντων ἀποκαλεῖ.* Quo ex fonte profluxere non Origenis errores solum adversus sanctissimam Trinitatem, aliorumve, quos recensuimus, Patrum minus circumspectae locutiones, sed quidquid etiam fuit contra idem mysterium ab Haereticis insanitum.

XIII. Si non ex supra allatis et in utramque partem expositis testimoniis, quibus Filii et Spiritus sancti dignitatem labefactare, vel asserere visus est Origenes, sa-

---

naturae substantialis divisio possit intelligi. Magis ergo sicut voluntas procedit e mente, et neque partem aliquam mentis secat, neque ab ea separatur, aut dividitur, tali quadam specie putandus est Pater Filium genuisse, imaginem scilicet suam, ut, sicut ipse invisibilis est per naturam, ita imaginem quoque invisibilem genuerit. Verbum enim est Filius, et ideo nihil in eo sensibile intelligendum est. Sapientia est, et in sapientia nihil corporeum suspicandum est: „lumen (ev. Joann. I, 9.) est verum, quod illuminat omnem hominem venientem in hunc mundum:“ *sed nihil habet commune ad solis hujus lumen.* Haec verba repetit Pamphilus in Apologia sua. Vide praeter ea observationes in num. V. et in num. XXIV. R.

tis ipsius elucet sententia: at facile certe deprehenditur ex sequentibus, in quibus molitionem rerum in Deum Patrem transscribit, Filium vero secundariam tantum creationi impendisse vult operam, et instrumenti vel ministri partes obiisse: *Οὕτω*[1] *τοίνυν*, inquit Tom. II. in Joann. num. 6., *καὶ ἐνθάδε, εἰ πάντα διὰ τοῦ λόγου ἐγένετο, οὐχ ὑπὸ τοῦ λόγου ἐγένετο, ἀλλ' ὑπὸ κρείττονος καὶ μείζονος παρὰ τὸν λόγον. Τίς δ' ἂν ἄλλος οὗτος τυγχάνῃ, ἢ ὁ πατήρ;* Duplex est hujus loci labes, nam et Filium Patre minorem ac inferiorem esse decernit, et rerum creationem penitus ipsi abjudicat: in qua Patri tantum ministrasse, non molitorem itidem ut Patrem fuisse dicit libr. I. *περὶ ἀρχῶν*, in ipso Prooemio num. 4.: *Jesus Christus ipse qui venit, ante omnem creaturam natus ex Patre est. Qui cum in omnium conditione Patri ministrasset,* — per[2]) ipsum enim omnia facta sunt —, *novissimis temporibus se ipsum exinaniens homo factus est:* quem locum repetit auctor libri de Deitate et Incarnatione Verbi ad Januarium, qui Tomo quarto Operum Augustini subjici solet, cap. I. Repetiit et ante illum Pamphilus in Apologia; atque item[3]) illum ex lib. III. in ep. ad Coloss.: *Data*[4]) *est autem lex Mosi per angelos, in manu mediatoris Christi et virtute; qui cum esset in principio Verbum,*[5]) *et apud Deum esset, et Deus esset Verbum, Patri in omnibus ministravit. Omnia*[6]) *enim per ipsum facta sunt, id est, non solum creaturae, sed et lex et prophetae.* Unde Tomo

---

[1]) Vide paulo supra num. VII. animadversiones nostras in hunc Origenis locum. R.

[2]) Cfr. ev. Joann. I, 3.

[3]) Deest „item" in ed. Ruaei.

[4]) Cfr. Galat. III, 19.

[5]) Cfr. ev. Joann. I, 1. 2.

[6]) Ev. Joann. I, 3.

XX. in Joann. num. 7. ipsum quidem *αὐτόπτην* esse ait eorum, quae sunt in Patre, angelos autem videre eadem per ipsum, tanquam per mediatorem et ministrum, *ὡς διὰ μεσίτου καὶ ὑπηρέτου.* Et Tom. I. num. 22. Christum eatenus esse creatorem docet, quatenus dixit Pater: *Fiat lux*, id est, quatenus in facienda luce Patri ministrum se praebuit. Clarissime[1]) vero sententiam hanc expressit libr. VI. contr. Cels. num. 60. *Τὸν μὲν προς-*

---

[1]) Si nimirum urgeretur hic locus, illud potius in Origene vituperandum esset, quod in creatione plus Filio tribuat, quam Patri: nam illius, qui creat, plures esse partes videntur in creatione, quam illius, qui creari jubet. Sed non ea fuit Origeni sententia: nec de Patre detrahit, cum Filio creationem mundi attribuit, nec de Filio, cum omnipotentiam, qua mundum creavit, ad Patrem refert, ut primarium creatorem. Cum diceret Celsus, *indignum esse primo et maximo Deo jubere: Fiat hoc;* optime respondet Origenes, Deum non alicui ministro ab ejus substantia alieno hanc provinciam commisisse, sed proprio Filio et Verbo, cui omnia tradidit. Locus autem, ad quem hic lectorem dimittit Origenes, exstat lib. II. num 9., ubi sic loquitur: *Εἰ γὰρ ἐνετείλατο ὁ θεὸς, καὶ ἐκτίσθη τὰ δημιουργήματα· τίς ἂν, κατὰ τὸ ἀρέσκον τῷ προφητικῷ πνεύματι, εἴη ὁ τὴν τηλικαύτην τοῦ πατρὸς ἐντολὴν ἐκπληρῶσαι δυνηθεὶς, ἢ ὁ, ἵνα οὕτως ὀνομάσω, ἔμψυχος λόγος καὶ ἀλήθεια τυγχάνων;* Huc ergo redit tota Origenis ratiocinatio: Quemadmodum Patre indignum non est, Filio mandare, ut mundum creet, quia proprius ejus Filius est, ac proprium Verbum; ita nec Filio indecorum, mandata Patris capessere, quia nulla res creata ejusmodi mandata adimplere potuisset. *Haec dominus Prudent. Maran de divinitate Christi lib. IV. cap.* 16. *num.* 6. *Vide et Bullum defens. fidei Nicaen. de Filii τῷ ὁμοουσίῳ cap.* 5. *num.* 6., *et cap.* 9. *num.* 10., *cujus observationes in nota pag.* 160. sq. *adducimus. R.*

εχῶς δημιουργὸν εἶναι τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ λόγον, καὶ ὡσπερεὶ αὐτουργὸν τοῦ κόσμου· τὸν δὲ πατέρα τοῦ λόγου, τῷ προστεταχέναι τῷ υἱῷ ἑαυτοῦ λόγῳ ποιῆσαι τὸν κόσμον, εἶναι πρώτως δημιουργόν. Jam ergo liquet, quo sensu dixerit in Catena Balthasaris Corderii in Joann. ad cap. I. vers. 1., (si modo ea vere sunt Origenis, et aliquid Catenarum auctoritati tribuendum est): Δημιουργὸν τῶν πάντων τιθέμενος αὐτὸν, τὸ τοῦ λόγου ὄνομα κατηγορεῖ αὐτοῦ. Ubi et ποιητὴν τῶν πάντων appellat: et ait paulo post: *Πῶς γὰρ οὐκ ἔδει εἶναι αὐτὸν πρὸ πάντων, καὶ ἐν ἀρχῇ τῆς ὑπάρξεως αὐτῶν, κτιστὴν ὄντα;* et mox: *Ὅτε δὲ ἐδημιούργει, εἰς οὐσίαν ἔφερε τὰ πάντα, καὶ πρὸς τὸν θεὸν ἦν, καὶ θεὸς ἦν·* et denique: *Ἀλλ' οὐχ ὁ δημιουργὸς τοῦ παντὸς τοιοῦτος, τυγχάνων θεὸς λόγος κατ' οὐσίαν· διὸ καὶ σοφία, καὶ ἀλήθεια ἐν ταῖς θεολογίαις ὀνομάζεται.* Item libr. VII. in epist. ad Rom. num. 9. *Nihil est visibilis, sive invisibilis creaturae, quod Filio possit adaequari: nullo enim pacto Creatori suo creatura potest conferri. Et si Creator ipse donatus est nobis, quomodo non cum ipso creatura nobis donabitur?* Rerum effectorem Filium esse putat, sed secundarium: et res quidem creasse, at instrumenti vice fungentem; Patrem vero creationis auctorem esse, et primariam ac praecipuam caussam: atque ita suum cuique officium partitur. Hinc Gennadius libr. de dogmat. cap. 4. *Nihil officio singulare, nec alteri communicabile* (in Trinitate credamus) *ut Origenes.* Hinc etiam Cyriacus apud Simeonem Metaphrastem inter dogmata Origenistarum Palaestinorum saeculi sexti ponit illud. *Trinitatem non fuisse mundi Opificem:* et Justinianus Origenem conqueritur Filium et Spiritum sanctum appellasse λειτουργικὰ ζῶα, *ministratoria animalia*, ut supra a me observatum est.

XIV. Easdem [1]) partes in rerum molitione nonnulli e vetustioribus Patribus Filio tribuerunt. Theophilus An-

---

[1]) Certe a Patre tanquam summo opifice quasi imperante, per Filium Patris jussionem ac voluntatem exsequentem, creata fuisse omnia, adeo Arianum non est, ut etiam catholici doctores, qui post Concilium Nicaenum vixerunt, quique Arianae haeresis acerrimi impugnatores fuere, passim illud in scriptis affirmare non sint veriti. Athanasius in lib. de decretis Nicaenae synodi, haec de Psalm. XXXIII, 9. „Ipse mandavit, et creata sunt:" exponit sic, ut Patrem Filio mandasse velit. *Ἑνός ἐστι θεοῦ, ὡς χειρὶ χρωμένου τῷ ἰδίῳ λόγῳ, καὶ ἐν αὐτῷ ποιοῦντος τὰ πάντα.* Eodem libro infra: *Etenim Filius Dei*, inquit, *ut ex ipsis Scripturis patet, ipse est Dei verbum, et sapientia, et imago, et manus, et virtus.* Ubi non minus apte Filium vocat *manum Patris*, quam ecclesia eum appellat *dexteram Dei*, et Spiritum sanctum nominat *digitum dextrae Dei*, in illo hymno celebratissimo: *Veni Creator Spiritus.* Orientales in exemplo fidei contra Photinum haereticum: *Et iterum*, inquiunt, *confirmantes Christianismi intellectum dicimus: Quoniam si quis Christum Deum, Filium Dei, ante saecula subsistentem et ministrantem Patri ad omnium perfectionem non dicat; sed ex quo de Maria natus est, ex eo et Christum et Filium nominatum esse, et initium accepisse, ut sit Deus, dicat, anathema sit.* Marius item Victor lib. I. de rerum creatione:

Quae mandante Deo cum plenus mente Parentis
Filius omnipotens faceret.

Eodem spectant et illa Prosperi in Commentario ad Psalm. CXLVIII, 5. *Ipse mandavit, et creata sunt. Quod enim Deus dicit, Verbo dicit: et Verbum, per quod facta sunt omnia, mandatum dicentis exsequitur.* Sriptoribus illis libet hic unum Hilarium adjungere, qui in lib. IV. de Trinitate agens de verbis illis Genes. I, 26. „Faciamus hominem ad imaginem nostram," etc.,

tiochenus libr. II. ad Autolycum: *Τοῦτον τὸν λόγον ἔσχεν (ὁ Θεὸς) ὑπουργὸν τῶν ὑπ' αὐτοῦ γεγεννημένων,*

---

sic loquitur: *Per id, quod dictum est:* „Faciamus hominem:“ *ex eo origo est, ex quo capit et sermo; in eo vero, quod Deus ad imaginem Dei facit hominem, significatur etiam is, per quem consummatur operatio.* Et paulo post: *In eo, quod dicitur:* „Faciamus:“ *et jussio exsequatur et factum.* Et mox iterum de Sapientia, sive Filio Dei Patri suo aggaudente in creationis operibus, haec habet: *Causam laetitiae suae Sapientia docuit: laetabatur autem ob laetitiam Patris in perfectione mundi, et in filiis hominum laetantis. Scriptum est enim:* „Et vidit Deus, quia bona sunt.“ (Genes. I, 10.) *Placere Patri opera sua gaudet, per se ex praecepto ejus effecta.* Sane si is, qui dixerit Patrem, qua Pater est, primarium esse mundi opificem, qui haec universa per Filium suum condiderit, pro Ariano habendus est; vix ab Arianismi labe purus erit ipse Paulus in I. ep. ad Corinth. cap. VIII. vers. 6. de partibus, ut ita loquar, Patris et Filii in rerum creatione et renovatione sic disserens: „Nobis unus est Deus Pater, a quo omnia, et nos in ipso: et unus dominus Jesus Christus, per quem omnia, et nos per ipsum.“ Nam illud: ἐξ οὗ, *a quo,* causam primam denotare manifestum est. Unde et Theodor. Beza ad locum haec adnotat: *Quum Pater a Filio distinguitur, illi principium tribuitur.* Scilicet haec omnia omnino referenda sunt ad illam Filii subordinationem, qua Patri ut auctori suo, — hic iterum ipsis Hilarii verbis utor —, subjectus est. Quid? quod in ipso symbolo Nicaeno credere jubemur, primo: *in unum Deum Patrem omnipotentem, omnium visibilium et invisibilium creatorem:* deinde: *in unum dominum Jesum Christum,* etc., *per quem omnia facta sunt.* Ut paucis rem totam complectar: Qui dixerit Deum Patrem, tanquam fontem divinitatis, adeoque omnium operationum divinarum originem, a se ipso per

καὶ δι' αὐτοῦ τὰ πάντα πεποίηκεν. Tum inferius: *Ὁπότε δὲ ἠθέλησεν ὁ θεὸς ποιῆσαι ὅσα ἐβουλεύσατο, τοῦτον τὸν λόγον ἐγέννησε προφορικόν.* Et paulo post: *Θεὸς οὖν ὢν ὁ λόγος, καὶ ἐκ θεοῦ πεφυκὼς, ὁπόι' ἂν βούληται ὁ πατὴρ τῶν ὅλων, πέμπει αὐτὸν εἴς τινα τόπον.* Justinus in Dialogo cum Tryphone: *οὗτος ὁ ὀφθεὶς τοῖς Πατριάρχαις λεγόμενος θεὸς, καὶ ἄγγελος καὶ κύριος λέγεται ἵνα καὶ ἐκ τούτων ἐπιγνῶτε αὐτὸν ὑπηρετοῦντα τῷ τῶν ὅλων πατρί.* Et alio loco: *Δι' ὧν ἀποδέδεικται ὑπὸ τῷ πατρὶ καὶ κυρίῳ τεταγμένος, καὶ ὑπηρετῶν τῇ βουλῇ αὐτοῦ.* Irenaeus lib. III. c. 8. *Cui ergo praecepit? Verbo scilicet, per quod, inquit, coeli firmati sunt*: et libr. IV. cap. 17. *Ministrat enim ei* (Patri) *ad omnia sua progenies, et figuratio sua, id est Filius, et Spiritus sanctus, Verbum, et Sapientia, quibus serviunt, et subjecti sunt omnes angeli.* Episcopi sex Antiochenae synodi in epistola ad Paulum Samosatenum antequam deponeretur: *Τοῦτον τὸν υἱὸν πιστεύομεν σὺν τῷ πατρὶ ἀεὶ ὄντα ἐκπεπληρωκέναι τὸ πατρικὸν βούλημα πρὸς τὴν κτίσιν τῶν ὅλων.* Atque ex hoc dogmate occasionem videntur habuisse Arius et Aëtius, cur creationis rerum Patrem primariam esse caus-

---

Filium suum mundum condidisse, ac proinde rerum omnium primarium esse opificem: nae is Arianae haeresis neutiquam incusandus est; nisi vero antiquis ecclesiae Patribus universis, adeoque ipsis scriptoribus *θεοπνεύστοις* Arianismi dicam impingere velimus. Sed illud demum Arianae esset blasphemiae, si quis doceret Patrem haec universa constituisse per Filium, tanquam per instrumentum sibi extraneum, aut tanquam per virtutem aliquam ante cetera omnia creatam, atque ab ipsius essentia alienam. Quae impietas mentem Origenis ne per somnium quidem unquam subiit. *Haec Georg. Bullus in defens. fidei Nicaenae de Filii τῷ ὁμοουσίῳ cap. 5. num. 6. et cap. 9. num. 10.* R.

sam, instrumentum vero Filium arbitrarentur. Quam eorum insaniam castigaverunt Athanasius orat. 3. et 5., Cyrillus lib. 15. et 16. Thes. et alii.

XV. Non Filii majestatem solum oppugnavit Origenes, sed de ejus etiam bonitate detraxisse ipsum auctor [1])

---

[1]) Pugnat Hieronymi judicium cum pluribus Origenis testimoniis, praesertim cum his, quae docet Tom. I. in Joann. num. 11., Apostolos evangelizasse bona, ut praedixerat Jesaias, cum Christum evangelizaverunt, qui est *bonum nullo alio bono inferius*, *multitudo bonorum, in quo beneplacitum fuit omnem plenitudinem divinitatis habitare corporaliter*, ... *qui a bono Patre accepit*, *ut esset bona*, id est, omnium bonorum complexio. *Οὐδενὸς γὰρ ἔλαττον ἀγαθοῦ καὶ τοῦτο τὸ ἀγαθόν . . . . Πλῆθος ἀγαθῶν ἐστιν Ἰησοῦς . . . . ὁ ἀπὸ τοῦ ἀγαθοῦ πατρὸς τὸ ἀγαθὰ εἶναι λαβών.* (Cfr. ed. nostr. Tom. I. pag. 24. 25. et 26.) Qui ergo bonum negare potuit eum, quo omnia bona contineri declarat? Videtur Origenis vituperandi ansa arrepta ex his, quae dixit in haec Christi verba: „Quid me vocas bonum? Nemo bonus, nisi solus Deus.“ (Cfr. Luc. XVIII, 19.) Singula loca expendamus. Origenes Tom. I. in Joann. num. 40., ut ad sanitatem revocet haereticos, qui alium Deum justum, alium bonum, alium Creatorem, alium Creatore majorem dicebant, concedit iis, Deum Patrem Creatore majorem dici posse, si Creator ejus Filius intelligatur; similiter, *justum et bonum de Patre et Filio dici posse, Filio justitia exsistente*, *qui accepit potestatem judicandi*, *quoniam Filius hominis est* (cfr. ev. Joann. V, 27.), *et* „judicabit orbem terrarum in justitia:“ (cfr. Psalm. XCVIII, 9.) *Patre vero*, (*eos, qui in justitia Filii castigati fuerint, post Christi regnum beneficiis afficiente*,) *boni vocabulum operibus ostensuro, quando fuerit* „Deus omnia in omnibus.“ (I Cor. XV, 28.) Hanc ob causam Christum dixisse conjicit: „Quid me appellas bonum? Nemo bonus, nisi unus Deus

est Hieronymus in epist. ad Avit. cap. I. *Deum patrem omnipotentem*, inquit, *appellat bonum, et perfectae*

Pater." (Cfr. Luc. XVIII, 19. coll. Marc. X, 18.) Nullum Arianismi vestigium in hac subtili interpretatione, quae si bonitatem Filio detrahit, justitiam Patri detrahere dicetur. Eadem Christi verba interpretatur in lib. V. contra Celsum num. 11., ubi solis et stellarum cultum a Celso defensum refellens, sic loquitur: *Ὁ σωτὴρ ἡμῶν καὶ κύριος, ἀκούσας ποτέ· „διδάσκαλε ἀγαθέ·"* (Marc. X, 17. coll. Luc. XVIII, 18.) *ἀναπέμπων τὸν λέγοντα τοῦτο ἐπὶ τὸν ἑαυτοῦ πατέρα, φησί· „Τί με λέγεις ἀγαθόν; Οὐδεὶς ἀγαθὸς, εἰ μὴ εἷς, ὁ θεὸς ὁ πατήρ."* (Cfr. Marc. X, 18. coll. Luc. XVIII, 19.) *Εἴπερ δὲ τοῦτ' εὐλόγως, ὡς εἰκὼν τῆς ἀγαθότητος τοῦ θεοῦ τυγχάνων, εἴρηκεν ὁ υἱὸς τῆς ἀγάπης τοῦ πατρός· πῶς οὐχὶ εὐλογώτερον ἂν τοῖς προσκυνοῦσιν εἶπεν ἥλιος· τί με προσκυνεῖς; „Κύριον γὰρ τὸν θεόν σου προσκυνήσεις, καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις·"* (cfr. Gen. VI, 13. coll. Matth. IV, 10.) *ᾧ κἀγὼ καὶ πάντες οἱ σὺν ἐμοὶ προσκυνοῦμεν καὶ λατρεύομεν.* Visa sunt Arianis verba Christi soluta et expedita: at Origenes, ut in difficili loco, desudavit, et varias quaesiit interpretationes. Mirum non erat Arianis, quod solum Deum Christus bonum dixisset: aliam enim in eo, aliam in Patre substantiam fingebant. Contra Origenes haec a Christo dicta esse contendit, non quod ipse bonus non sit, sed quod unius naturae divinae bonitas in Patre, justitia in Filio consideretur; vel quod Filius a Patre bonitatem acceperit, Pater autem a nemine. Ex his explanatur alius locus a Justiniano objectus ad calcem ep. ad Menam, qui sic habet: *Οὕτω τοίνυν ἡγοῦμαι καὶ ἐπὶ τοῦ σωτῆρος καλῶς ἂν λεχθήσεσθαι, ὅτι εἰκὼν τῆς ἀγαθότητος τοῦ θεοῦ ἐστιν, ἀλλ' οὐκ αὐτὸ ἀγαθόν. Καὶ τάχα καὶ υἱὸς ἀγαθὸς, ἀλλ' οὐχ ὡς ἁπλῶς ἀγαθός. Καὶ ὥσπερ εἰκών ἐστι τοῦ θεοῦ ἀοράτου, καὶ κατὰ τοῦτο θεὸς, ἀλλ' οὐ περὶ οὗ λέγει αὐτὸς ὁ Χριστός· „ἵνα γινώσκωσί σε τὸν μόνον ἀληθινὸν*

bonitatis: Filium non esse bonum, sed auram quandam et imaginem bonitatis; ut non dicatur absolute bonus, sed cum additamento, Pastor bonus, et cetera. Anonymus quoque apud Photium, Cod. 117., et Pamphilus in Apologia errorem hunc inter eos recensent, qui Origeni objici vulgo soliti sunt. Verba ipsa refert Justinianus ad calcem epistolae ad Menam, quae a Rufino interprete emendata, et in orthodoxam sententiam detorta ac interpolata sunt libr. I. *περὶ ἀρχῶν*, cap. 2. num. 13., unde ea cap. 15. sumsit auctor libelli de Deitate et Incarnatione Verbi, qui reperitur ad calcem Tomi IV. Augustini. Hac labe foedata sunt ista, quae supra adduximus e Tom. II. in Joann. num. 6. *Οὕτω*[1]) *τοίνυν καὶ ἐνθάδε, εἰ πάντα διὰ τοῦ λόγου ἐγένετο, οὐχ ὑπὸ τοῦ λόγου ἐγένετο, ἀλλ' ὑπὸ κρείττονος καὶ μείζονος παρὰ τὸν λόγον. Τίς δ' ἂν ἄλλος οὗτος τυγχάνῃ ἢ ὁ πατήρ;* et haec e Tomo VI. num. 23. *Ὁ γὰρ πέμψας*

θεόν·" (ev. Joann. XVII, 3.) *οὕτως εἰκὼν ἀγαθότητος, ἀλλ' οὐχ ὡς ὁ πατὴρ ἀπαραλλάκτως ἀγαθός.* Ubi naturam in personis divinis considerat Origenes, bonitatem, seu, quod idem est, voluntatem Dei, ut supra vidimus, quae est in Filio, *ἀπαράλλακτον*, *nullatenus diversam* esse statuit a voluntate Patris. Hic autem in adstruenda personarum distinctione occupatur, ac Filium negat esse, ut Patrem, *ἀπαραλλάκτως* bonum, quia Pater bonum ipsum est, et fons bonitatis, Filius imago bonitatis, et bonus de bono. Tota ergo illa differentia nequaquam in ipsam bonitatem cadit, sed in modum, quo Pater bonus est, et Filius bonus: Pater quidem bonitate a nemine accepta, Filius bonitate a Patre manante. *Haec dominus Prudent. Maran de divinit. Christi lib. IV. cap.* 16. *num.* 1. *Vide insuper Bullum defens. Fidei Nicaenae de Filii τῷ ὁμοουσίῳ cap.* 9. *num.* 13. R.

[1]) Vide paulo supra num. VII. animadversionem nostram in haec ipsa Origenis verba. R.

αὐτὸν πατὴρ, ὁ τῶν ζώντων Θεὸς, ὡς αὐτὸς Ἰησοῦς μαρτυρεῖ, τοῦ Ἀβραὰμ, καὶ τοῦ Ἰσαὰκ, καὶ τοῦ Ἰακὼβ, ὁ διὰ τοῦτο κύριος τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, ὅτι πεποίηκεν αὐτά· Οὗτος καὶ μόνος ἀγαθὸς, καὶ μείζων τοῦ πεμφθέντος. Nihilo saniora istaec e libr. V. contr. Cels. num. 11. *Ὁ σωτὴρ ἡμῶν καὶ κύριος ἀκούσας ποτέ· „διδάσκαλε*[1]) *ἀγαθέ·“ ἀναπέμπων τὸν λέγοντα τοῦτο ἐπὶ τὸν ἑαυτοῦ πατέρα, φησί· „τί*[2]) *με λέγεις ἀγαθόν; Οὐδεὶς ἀγαθὸς, εἰ μὴ εἷς, ὁ Θεὸς ὁ πατήρ.“ Εἴπερ δὲ τοῦτο εὐλόγως, ὡς εἰκὼν τῆς ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ τυγχάνων, εἴρηκεν ὁ υἱὸς τῆς ἀγάπης τοῦ πατρός· πῶς οὐχὶ εὐλογώτερον ἂν τοῖς προσκυνοῦσιν εἶπεν ἥλιος· τί με προσκυνεῖς; „Κύριον*[3]) *γὰρ τὸν Θεόν σου προσκυνήσεις, καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις·“ ᾧ κἀγὼ καὶ πάντες οἱ σὺν ἐμοὶ προσκυνοῦμεν καὶ λατρεύομεν.* Bonitatem illam, quae Deo Patri convenit, Christo detrahit, non tantum quatenus homo est, sed etiam quatenus est imago bonitatis Dei, hoc est, quatenus est Deus. Nullibi vero apertius quam Tom. XV. in Matth. num. 10. *Ὡς*[4]) *μὲν πρὸς τὸν πατέρα*, inquit de Christo, *εἰκών ἐστιν ἀγαθότητος, ὡς δὲ πρὸς τὰ λοιπὰ, ὅπερ ἡ τοῦ πατρὸς ἀγαθότης πρὸς αὐτόν· ἢ καὶ μᾶλλόν ἐστί τινα ἀναλογίαν προσεχῆ ἰδεῖν ἐπὶ ἀγαθότητος τοῦ Θεοῦ πρὸς τὸν σωτῆρα, ὄντα εἰκόνα τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ, ἤπερ ἐπὶ τοῦ σωτῆρος πρὸς ἀγαθὸν ἄνθρωπον, καὶ ἀγαθὸν ἔργον, καὶ ἀγαθὸν δένδρον· πλείων γὰρ ἡ ὑπεροχὴ πρὸς τὰ ὑποδεέστερα ἀγαθὰ ἐν τῷ σωτῆρι,*

---

[1]) Marc. X, 17. coll. Luc. XVIII, 18. et Matth. XIX, 16.

[2]) Cfr. Marc. X, 18. coll. Luc. XVIII, 19. et Matth. XIX, 17.

[3]) Cfr. Gen. VI, 13. coll. Matth. IV, 10.

[4]) Vide paulo supra num. VII. observationes nostras in haec verba Tomi XIII. in Joannem: *Ἀλλ᾽ ὅμως τῶν τοσούτων, κτλ.* R. — Cfr. Excursus IV.

καθό ἐστιν εἰκὼν τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ τοῦ θεοῦ, ἤπερ ἡ ὑπεροχὴ τοῦ θεοῦ ὄντος ἀγαθοῦ πρὸς τὸν εἰπόντα σωτῆρα· ,,ὁ [1]) πατὴρ, ὁ πέμψας με, μείζων μου ἐστίν·" ὄντα πρὸς ἑτέρους καὶ εἰκόνα τῆς ἀγαθότητος τοῦ θεοῦ.

Adversus ea praescribere velle, non est candoris nostri. Quam autem solaris radii comparationem adhibuimus supra, eandem hic replicare necesse est, ut ejus de Filii bonitate sententia innotescat. Quemadmodum ergo tanto dignitate Patris inferiorem credidit Filium, quanto solaris radius solis ipsius dignitati decedit; eandem esse bonitatis Filii rationem ad Patris bonitatem censuisse ipsum putandum est. Ut enim quandam solis imaginem, sed rudem et imperfectam continet ac exprimit solaris radius; pari modo imaginem paternae bonitatis referre Filium existimavit, non perfectam quidem ac per omnia archetypo ipsi similem et aequalem, sed expressam leviter, et exemplaris praestantia longe inferiorem. Si quando igitur bonitatem Filii eandem esse docet ac Patris bonitatem, velut libr. I. *περὶ ἀρχῶν* cap. 2. num. 10. et 13., ubi eandem esse ait utriusque potentiam, bonitatem eandem, et quaecunque habet Pater, habere et Filium, facilis est intellectus; Filii nempe bonitatem paternae bonitatis esse particulam et auram, e paterna bonitate decerptam ac delibatam. Si quando Patri soli bonitatem tribuit, primigeniam bonitatem, et bonitatis intelligit principium ac fontem; Filium autem paterna tantum illa bonitate impertitum. Cujus impietatis occasionem videtur accepisse ex male intellecto Matthaeo XIX, 17. et Joann. XVII, 3., et ex Platone, qui *boni* nomen ad Deum peculiariter pertinere dicebat.

XVI. Simili modo explicandum venit dogma alterum, quod ab ipso propositum refert Hieronymus ep. 59. ad

---

[1]) Cfr. ev. Joann. XIV, 28.

Avit. cap. 1. *Filium, quantum ad Patrem, non esse veritatem; quantum ad nos, esse imaginariam veritatem.* Paria fere habet Augustinus: [1]) *Dicit praeterea Origenes,* inquit, *quod Filius Dei sanctis hominibus comparatus, veritas sit; Patri* [2]) *collatus, mendacium.*

---

[1]) Cfr. Augustin. de haeres. ad Quod vult Deus, Haer. 43.

[2]) Fatetur Petavius, non ita desipuisse Origenem, ut Filium Dei ulla ratione mendacium diceret: sed hanc consecutionem ex ejus sententia ab Hieronymo supra citata nonnullos eruisse. Existimat Huetius hanc, ut ipse appellat, haeresin ex lib. 1. de Princip. cap. 2. num. 6. expressam fuisse, sed Rufini artibus intricatam, et falsa hac interpretatione obductam. *Imago est invisibilis Dei Patris Salvator noster, quantum ad ipsum quidem Patrem, veritas: quantum autem ad nos, quibus revelat Patrem, imago est, per quam cognoscimus Patrem.* Revera locus videtur aut Rufini, aut librariorum culpa corruptus, ita ut haec Origenis sententia esse debeat: Filium respectu Patris esse imaginem, respectu nostri veritatem. Sed veritas hoc loco, prout opponitur imagini, idem sonat ac exemplar, nec Origenes, cum Filium respectu Patris imaginem, respectu nostri veritatem, sive exemplar esse dicit, a ceteris Patribus discedit, qui Patrem exemplar Filii, Filium ceterorum exemplar, Filium imaginem Patris, nos Filii imaginem esse dixerunt. Si autem veritatis nomine intelligatur Verbum illud, quod paternas omnes ideas complectitur, secundum quod Deus omnia gubernat, nihil longius abest ab Origenis mente, quam ut illud veritatem non esse diceret. Legere equidem malim: *Quantum ad ipsum quidem Patrem, virtus:* id est, persona divina. Sed tamen retineri potest vox illa: *veritas:* modo verum Filium, ac vere substantia divina a Patre donatum intelligamus. Vituperat hoc loco Origenes probolas a Valentinianis in generationem Filii inductas, ac Filium statuit ita imaginem Dei invisibilis dici, ut nequaquam assimiletur illis imaginibus, *quae in materia aliqua, id est, ligni, vel lapidis depingi, vel exsculpi solent: sed sicut ipse Pater invisibilis est per naturam, ita imaginem quoque invisibilem genuerit.* Unde statuit Filium, quantum ad Patrem attinet, esse veritatem, id est, personam divinam, ac rem vere per se subsistentem; quantum ad nos, imaginem, per quam

Nec dissimilia, quae ex epistola decretali Palaestinorum episcoporum repraesentat Guido Carmelita adversus Origenistas in Summ. de Haeres. in Haer. Origenist. *Si qui sunt, qui in suis tractatibus tradiderunt, quod Filius nobis comparatus sit veritas, Patri collatus mendacium, et quod est Petrus et Paulus ad Salvatorem, hoc est Unigenitus Filius et Deus Verbum comparatus Patri ...... et ipsi, et dogmata ipsorum sint ecclesiae anathema.* Quibus adstipulatur Anonymus ille defensor Origenis, quem dixi, et inter capita in ipso reprehendi solita postremum illud ponit: Ὅτι ἡ εἰκὼν τοῦ θεοῦ, ὡς πρὸς ἐκεῖνον, οὐκ ἔστιν εἰκὼν, καθ᾽ ὃ εἰκὼν, οὐκ ἔστιν ἀλήθεια. Videtur haec haeresis libro I. περὶ ἀρχῶν, cap. 2. num. 6. fuisse expressa, sed Rufini artibus dissimulata, et falsa hac interpretatione obducta: *Imago ergo est invisibilis Dei Patris Salvator noster, quantum ad ipsum quidem Patrem, veritas: quantum autem ad nos, quibus revelat Patrem, imago est, per quam cognoscimus Patrem.*

XVII. Quae Origeni dica impingi solet, negasse ipsum Patrem a Filio, Filium a Spiritu sancto, Spiritum sanctum ab angelis, angelos ab hominibus videri non posse, facilis expurgatu non est, si criminantium numerus spectetur et auctoritas. Primarium hunc ac praecipuum inter ejus errores statuit Epiphanius Haer. 64. cap. 4., et in Ancorato cap. 63., ubi verba ipsa Origenis exhibet: Μαθέτωσαν, inquit, πῶς οὐκ ἀπηξίωσεν Ὠριγένης εἰπεῖν, ὅτι οὐχ ὁρᾷ τὸν πατέρα ὁ υἱός. Ἀλλά φησιν· ὡς οὐ δύναται ὁρᾷν τὸν πατέρα ὁ υἱὸς, καὶ τὸ ἅγιον πνεῦμα οὐ δύναται ἰδεῖν τὸν υἱόν. Καὶ πάλιν· οἱ [1])

Deum cognoscimus. *Haec dominus Prudent. Maran de divinit. Christi lib. IV. cap.* 16. *num.* 1. *Vide et Bullum defens. fidei Nicaenae de Filii* τῷ ὁμοουσίῳ *cap.* 9. *num.* 17. *et* 18. R.

[1]) Deest „οἱ" in edd. II.

ἄγγελοι οὐ δύνανται ἰδεῖν τὸ ἅγιον πνεῦμα, καὶ οἱ ἄνθρωποι οὐ δύνανται ἰδεῖν τοὺς ἀγγέλους. Eadem replicat in ep. ad Joannem Hierosolymitanum, cap. 2. Hieronymus quoque errores recensens librorum *περὶ ἀρχῶν*, in ep. 59. ad Avit. scripsisse eum ait in primo Operis hujus volumine: *Deum Patrem, per naturam invisibilem, a Filio non videri:* et in secundo: *Restat, ut invisibilis sit Deus. Et autem invisibilis per naturam est, neque Salvatori visibilis erit.* Idem in epist. 61. ad Pammach. cap. 3. *Et primum de libro περὶ ἀρχῶν, ubi loquitur: Sicut enim incongruum est dicere, quod possit Filius videre Patrem, ita inconveniens est opinari, quod Spiritus sanctus possit videre Filium.* In qua haeresi versatum fuisse Joannem Hierosolymitanum toto hoc capite demonstrat. Par est Gennadii querela libr. de dogmatib. c. 4. *Nihil*, inquit, *sibi invisibile a creaturis* (in Trinitate credamus) *ut Origenes.* Legendum, ni fallor: *ut creaturis;* hoc est: Nihil esse credamus in Trinitate, quod ab aliquibus ejus personis videri non possit, quemadmodum a creaturis videri non potest, quod putavit Origenes. Par et illa Justiniani in epistola ad Menam, et Isidori libr. VIII. Origin. cap. 5., et anonymi auctoris Apologiae pro Origene, apud Photium Cod. 117., et Nicetae Acominati, et Honorii Augustodunensis in lib. de Haer., et Cedreni in Compendio, et Suidae in voce Ὠριγένης, et Zonarae libr. 2. in Decio. Atque hunc porro errorem ab Adamantio mutuatus est Arius, quem dicere ausum esse narrat Athanasius de synodis: *Ἀδύνατα υἱῷ τὸν πατέρα ἐξιχνιάσαι, οἷός ἐστιν ἐφ᾽ ἑαυτοῦ. Αὐτὸς γὰρ ὁ υἱὸς τὴν ἑαυτοῦ οὐσίαν οὐκ οἶδεν. Υἱὸς γὰρ ὢν, θελήσει πατρὸς ὑπῆρχεν ἀληθῶς. Τίς γὰρ λόγος συγχωρεῖ τὸν ἐκ πατρὸς ὄντα αὐτὸν τὸν γεννήσαντα γνῶναι ἐν καταλήψει; Δῆλον, ὅτι τὸ ἀρχὴν ἔχον τὸν ἄναρχον ὡς ἐστιν ἐμπερινοῆσαι, ἢ ἐμπεριδράξασθαι οὐχ οἷόν τέ ἐστιν.*

XVIII. At eam criminationem ab Origene multis depellere conatur Rufinus Invect. I. in Hieron., ostenditque ad refellendam Valentinianorum haeresin, qui Deum corporeum humanis membris habituque constantem describebant, Origenem probasse Deum ex natura sua corpore carere, ac proinde sub oculos cadere non posse, visionem quippe corporum esse; nosci autem posse, quod cognitio rerum sit corpore carentium: nosci igitur Patrem a Filio, videri neutiquam. Tum locum ipsum Origenis depromit, in quo haec habentur: *Aliud est videre, aliud cognoscere;*[1]) *videri et videre corporum est; cognosci*[2]) *et cognoscere, intellectualis naturae est. Quidquid ergo proprium corporum est, hoc*[3]) *nec de Patre, nec de Filio sentiendum est. Quod vero ad naturam pertinet Deitatis, hoc inter Patrem et Filium constat.* Ait demum depravatam hoc loco, et corruptam fuisse suam interpretationem, atque ita purgandi sui caussa concludit: *Si quis negat, quod non ita videt Filius Patrem, sicut Pater Filium; et non ita videt Spiritus sanctus Patrem et Filium, sicut videt Pater Filium, et Spiritum sanctum, anathema sit. Videt enim, et verissime videt, sed ut Deus Deum, et lux lucem, et non ut caro carnem, sed ut Spiritus sanctus; non corporeis sensibus, sed virtutibus Deitatis.* Rufini responsionem arripuit et uberius explicavit Halloxius libr. IV. Orig. defens. quaest. 4. Porro locus Origenis his celebratus concertationibus exstat lib. 4. περὶ ἀρχῶν, cap. 1. num. 8., cui similem alterum reperies lib. II. cap. 4. num. 3. His adjungi potest ad tutelam Origenis et ille quoque e Tom. XX. in Joann. num. 7. Ὥσπερ ἀνθρώπους ἄν τι-

---

[1]) Edd. Huetii: *noscere.*

[2]) Edd. Huetii: *nosci et noscere.*

[3]) Ed. Ruaei: *hoc nec de Patre est, nec de Filio sentiendum.*

νας εἴποιμεν ἀπ' ἀρχῆς αὐτόπτας γεγονέναι τοῦ λόγου, περὶ ὧν ὁ Λουκᾶς φησι· „καθὼς[1]*) παρέδοσαν ἡμῖν οἱ ἀπ' ἀρχῆς αὐτόπται καὶ ὑπηρέται γενόμενοι τοῦ λόγου·“ οὕτω τὸν σωτῆρα αὐτόπτην λέξομεν εἶναι τῶν παρὰ τῷ πατρὶ, καὶ κατὰ τοῦτο εἰρῆσθαι τό· „οὐδεὶς*[2]*) ἔγνω τὸν πατέρα, εἰ μὴ ὁ υἱός·“ οὐκέτι αὐτοπτῶν ὄντων οἷς ἂν ὁ υἱὸς ἀποκαλύψῃ. Δηλοῖ δὲ τὸ αὐτόπτην τῶν ἐν τῷ πατρὶ τυγχάνειν τὸν σωτῆρα σαφῶς ἡ προκειμένη λέξις ἐν τῷ· „ἃ*[3]*) ἐγὼ ἑώρακα παρὰ τῷ πατρὶ, λαλῶ.“* Hic autem, ut alibi saepe, illud ex Apologia Pamphili usurpare licet: *Dubium autem non est, quod eodem sensu etiam in ceteris sentiat, nec sit sibi ipse contrarius.*

XIX. Attamen ne perfecte quidem et plene Patrem a Filio nosci, ita ut a se ipso noscitur Pater, minoremque esse cognitionem Filii quam Patris, nonnunquam Origenes asseruit: nam[4]) Hieronymus in epist. 59. ad

---

[1]) Luc. I, 2. [2]) Cfr. Luc. X, 22.

[3]) Cfr. ev. Joann. VIII, 38.

[4]) Hoc loco non suis ipse verbis loquitur Origenes, sed alium inducit loquentem, cujus sententiam nulla approbationis significatione confirmat: ut quisque perspicere potest ex ipso testimonio, quod graece exhibetur lib. IV. de Princip. num. 35. Atque etiamsi hoc loco non alienam sententiam, sed suam proponeret, illius profecto verba eodem sensu accipienda essent, quo ista Basilii ex lib. IV. adversus Eunomium: *Εἰ ἀληθινὸς θεὸς, καὶ φῶς, καὶ ἄτρεπτος, καὶ ἀγαθὸς, καὶ ἅγιος, καὶ κύριος ὁ υἱός. Ταῦτα δὲ καὶ ὁ πατὴρ ὢν, οὐχ ὁμοίως ἐστὶν, ἀλλὰ μειζόνως· οὐκ οὐσίας ὑπεροχῇ, ἀλλὰ ποιότητος ὑπερβολῇ.* Et hanc esse mentem Origenis, intelligitur ex iis verbis, quae praecedunt apud Hieronymum, ubi Origenes suo nomine loquitur, ac statuit non esse dubium, quin si Pater sit in Filio, et comprehendatur ab eo, in quo est. *Si enim Patrem cognoscit Filius*, inquit, *videtur in*

Avit. cap. 4. recitat hoc ipsius decretum e lib. 4. *περὶ ἀρχῶν* num. 35., quod et Graece[1]) exhibet Justinianus in fine epistolae ad Menam: *Curiosus lector inquirat, utrum a semet ipso cognoscatur Pater, quomodo cognoscitur a Filio; sciensque illud, quod scriptum est:*

---

eo, quod novit Patrem, posse eum comprehendere: ut si dicimus artificis animum artis scire mensuram. Nec dubium, quin, si Pater sit in Filio, et comprehendatur ab eo, in quo est. Sin autem comprehensionem eam dicimus, ut non solum sensu quis et sapientia comprehendat, sed et virtute et potentia cuncta teneat qui cognovit, non possumus dicere, quod comprehendat Filius Patrem. Pater vero omnia comprehendit. Inter omnia autem et Filius est: ergo et Filium comprehendit. Postrema verba Graece apud Justinianum ad calcem ep. ad Menam sic leguntur: *Εἰ δὲ ὁ πατὴρ ἐμπεριέχει τὰ πάντα, τῶν δὲ πάντων τέ ἐστιν ὁ υἱός, δῆλον ὅτι καὶ τὸν υἱόν.* Unitatem essentiae et aequalitatem in Patre et Filio mirifice exponit Origenes, dum Patrem a Filio comprehendi statuit, quia Pater in Filio est. Patrem ergo in Filio esse credebat, non quia Patri Filius obedit, sed quia Filio Pater totam divinam substantiam generando tradidit. Unde scientiam et sapientiam in utroque aequalem agnoscit Origenes, ac illud tantum comprehensionis genus, quo genitum comprehendit genitor, a Filio removet. *Haec dominus Prudent. Maran de divinit. Christi lib. IV. cap.* 16. *num.* 2. *et* 4. R.

[1]) Verba haec sunt: *Ἄλλος δέ τις ζητήσει, εἰ ἀληθὲς τὸ ὁμοίως τὸν θεὸν ὑφ᾽ ἑαυτοῦ γινώσκεσθαι, τῷ γινώσκεσθαι αὐτὸν ὑπὸ τοῦ μονογενοῦς· καὶ ἀποφανεῖται, ὅτι τὸ εἰρημένον· „ὁ πατὴρ, ὁ πέμψας με, μείζων μου ἐστίν·“* (cfr. ev. Joann. XIV, 28.) *ἐν πᾶσιν ἀληθές· ὥστε καὶ ἐν τῷ νοεῖν ὁ πατὴρ μειζόνως καὶ τρανοτέρως καὶ τελειοτέρως νοεῖται ὑφ᾽ ἑαυτοῦ, ἢ ὑπὸ τοῦ υἱοῦ.*

„*Pater*[1]) *qui misit me, major me est:*" *in omnibus verum esse contendet, ut dicat, et in cognitione Filio Patrem esse majorem, dum perfectius et purius a semet ipso cognoscitur, quam a Filio.* Atque id esse caussae, quare Filium a Patre comprehendi, Patrem vero a Filio neutiquam comprehendi posse opinatus sit, ait Hieronymus: contra quam Paganino Gaudentio visum est lib. de comparat. dogm. Origen. cum philos. Platonis, qui ideo censuisse Origenem scribit, Filium videre non posse Patrem, quia Filium habuit pro re creata; intellectum autem creatum rem infinitam cernere non posse. Cum enim putasse feratur, neque Filium a Spiritu sancto videri posse, neque Spiritum sanctum ab angelis, neque angelos ab hominibus, vanam esse sequitur Gaudentii conjecturam. Eodem pertinet, quod queritur Hieronymus, cap. 1. ejusdem epistolae ad Avit., decrevisse Origenem, *Deum patrem esse lumen incomprehensibile.* Anonymus quoque auctor Apologiae pro Origene apud Photium Cod. 117. inter capita criminationum, quae Origeni intentari solebant, tertium illud ponit: (*υἱὸν*) *μὴ γινώσκειν τὸν πατέρα ὡς αὐτὸς ἑαυτόν.* Hujus[2]) sane commenti notae exstant Tom. XXXII. in Joann. num. 18. *Γινώσκει οὖν τὸν πατέρα ὁ υἱὸς, αὐτῷ τῷ γινώσκειν αὐτὸν ὄντι μεγίστῳ ἀγαθῷ, καὶ ὁποῖον ἂν ὁ ἐπὶ τελείαν γνῶσιν ὢν, ἣν γινώσκει ὁ υἱὸς τὸν πατέρα, ἐδοξάσθη· οἶμαι, ὅτι καὶ ἑαυτὸν γινώσκων, ὅπερ καὶ αὐτὸ οὐ μακρὰν ἀποδεῖ τοῦ προτέρου, ἐδοξάσθη ἐκ τοῦ αὐτὸν ἐγνωκέναι.* Cognitionem, qua se cognoscit Filius, cognitione illa, qua cognoscit Patrem, paulo inferiorem esse definit. Quod mox apertius praedicat, dicens: *τὴν πατρὸς θεωρίαν εἶναι μείζονα τῆς ἐν υἱῷ θεωρίας.*

---

[1]) Cfr. ev. Joann. XIV, 28.

[2]) Vide supra num. VII. observationes nostras in haec verba: *Eodem laborant ista vitio,* etc. R.

XX. Quae quamvis asseveranter pronuntiata sint, idem [1]) ipse tamen in iisdem Commentariis Tomo I. num. 27. aequalem cognitionem Filii cognitioni Patris videtur statuere, adeo quid sequeretur parum ipsi ratum, fixumque fuit: *Ἐὰν δέ τις ζητῇ*, inquit, *εἰ* [2]) *πᾶν ὅ, τίποτε ἐγνωσμένον ὑπὸ τοῦ πατρὸς κατὰ τὸ βάθος τοῦ πλούτου, καὶ τῆς σοφίας, καὶ τῆς γνώσεως αὐτοῦ, ἐπίσταται ὁ σωτὴρ ἡμῶν, καὶ φαντασίᾳ τοῦ δοξάζειν τὸν πατέρα, ἀποφαίνηταί τινα γινωσκόμενα ὑπὸ τοῦ πατρὸς ἀγνοεῖσθαι ὑπὸ τοῦ υἱοῦ, διαρκοῦντος ἐξισωθῆναι ταῖς καταλήψεσι τοῦ ἀγεννήτου θεοῦ· ἐπιστατέον αὐτὸν ἐκ τοῦ ἀλήθειαν εἶναι τὸν σωτῆρα, καὶ προσακτέον, ὅτι, εἰ ὁλόκληρός ἐστιν ἡ ἀλήθεια, οὐδὲν ἀληθὲς ἀγνοεῖ, ἵνα μὴ σκάζῃ λείπουσα ἡ ἀλήθεια, οἷς οὐ γινώσκει, κατ᾽ ἐκείνους τυγχάνουσιν ἐν μόνῳ τῷ πατρὶ, ἢ δεικνύτω τις, ὅτι ἔστιν ἃ γινωσκόμενα, τῆς ἀληθείας προσηγορίας οὐ τυγχάνοντα, ἀλλ᾽ ὑπὲρ αὐτὴν ὄντα.* Addendum censerem et istum e libr. 1, *περὶ ἀρχῶν*, c. 3. num. 4., (quem usurpat cap. 18. auctor libelli de Deitate et Incarnatione Verbi, ad Januarium, qui subjungitur Tomo quarto Augustini,) in quo cognitionem Spiritus sancti aequalem esse cognitioni Patris et Filii ostenditur, si non hoc Opus, ut toties monui, in iis maxime, quibus de Trinitate agitur, corrupisset Rufinus. Sic autem conceptus est: *Sicut enim de Filio dicitur, quia* [3]) „nemo novit Patrem nisi Filius, et cui voluerit Filius revelare:“ *haec eadem etiam de Spiritu sancto dicit Apostolus, cum ait:* „Nobis [4]) autem revelavit Deus Spi-

---

[1]) Aequalem cognitionem Filii cognitioni Patris statuit etiam Origenes lib. VI. contra Cels. num 17. et num. 65. Vide Bullum defens. fidei Nicaenae de Filii *τῷ ὁμοουσίῳ* sect. 2. cap. 9. num. 9. et num. 16. R.

[2]) Edd. Huetii: *εἰ ἐπάν.* — Cfr. ed. nostr. Tom. I. pag. 60.

[3]) Cfr. Luc. X, 22.   [4]) I Cor. II, 10.

ritum sanctum; Spiritus enim omnia scrutatur, etiam alta Dei" *Sed et rursus in Evangelio de divinis et profundioribus doctrinis*[1]) *commemorans Salvator, quas nondum capere poterant discipuli sui, ita ait ad discipulos:* „Adhuc[2]) multa habeo, quae vobis edicam, sed non potestis portare modo: cum autem venerit Paracletus, id est consolator, Spiritus sanctus, ille vos docebit omnia, et commonebit omnia, quae dixi vobis." *Et ita dicendum est, quod sicut Filius, qui solus cognoscit Patrem, revelat cui vult, ita Spiritus sanctus, qui solus scrutatur etiam alta Dei, revelat cui vult:* „Spiritus[3]) enim ubi vult, spirat." *Neque enim putandum est, quod etiam Spiritus Filio revelante cognoscit. Si enim revelante Filio cognoscit Patrem Spiritus sanctus, ergo ex ignorantia ad scientiam venit. Quod utique et impium pariter et stultum est, Spiritum sanctum confiteri, et ignorantiam ei adscribere.* Si ullam Spiritui sancto ignorantiam adscribendam esse Origenes negat, aequalem omnino scientiam ipsi tribuit ac Patri et Filio; nec major enim excogitari potest scientia, quam quae nulla penitus ignorantiae caligine permista est.

XXI. Filium Dei pro re creata ab Origene habitum fuisse ac praedicatum, quae Arianorum et Anomaeorum impia fuit et damnosa opinio, verba haec persuadere possunt, quae e libr. IV. *περὶ ἀρχῶν* adducit Justinianus in epistola ad Menam: *Οὗτος ὁ υἱὸς ἐκ θελήματος τοῦ πατρὸς γεννηθεὶς, ὅς*[4]) *ἐστιν εἰκὼν τοῦ θεοῦ τοῦ ἀοράτου, καὶ ἀπαύγασμα τῆς δόξης αὐτοῦ, χαρακτήρ τε τῆς ὑποστάσεως αὐτοῦ, πρωτότοκος πάσης κτίσεως, κτίσμα,*

---

[1]) Edd. Huetii: *discipulis commemorans Salvator, quae nondum* etc.

[2]) Cfr. ev. Joann. XVI, 12. 13. coll. XIV, 26.

[3]) Ev. Joann. III, 8.

[4]) Cfr. Coloss. I, 15. Hebr. I, 3.

σοφία. Αὐτὴ γὰρ ἡ σοφία φησίν· „ὁ[1]) *θεὸς ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν ἑαυτοῦ εἰς ἔργα ἑαυτοῦ.“* Et ista ex eodem libro: *Ὅτι μὲν οὖν*[2]) *πᾶν ὅ, τίποτε παρὰ τὸν πατέρα καὶ θεὸν τῶν ὅλων γεννητόν ἐστιν, ἐκ τῆς αὐτῆς ἀκολουθίας πειθόμεθα.* Nec non et haec, quae ex ipsius Commentario in Psalmum I. profert Epiphanius:[3]) *Ἀξιοῦμεν τοίνυν, ἐπεὶ μηδὲ χωρὶς θεοῦ καλὸν εἶναι δύναται, καὶ μάλιστα νόησις γραφῶν θεοπνεύστων, ὅπως τῷ πατρὶ τῶν ὅλων θεῷ διὰ τοῦ σωτῆρος ἡμῶν, καὶ ἀρχιερέως γεννητοῦ θεοῦ προσιέναι αἰτήσεις δοθῆναι ἡμῖν πρῶτον καλῶς ζητεῖν·* et haec praeterea, quae ex eo recitat Diodorus in Catena Combefisii nondum edita ad Gen. I, 3. *„Γενηθήτω φῶς·“ πῶς νοήσω; ἄρα τὸ ἀληθινὸν, τὸν υἱόν.* Idem de Spiritu sancto decernere videtur, cum ait in Prooemio librorum *περὶ ἀρχῶν* num. 4., juxta Rufini interpretationem: *Tum deinde honore ac dignitate Patri ac Filio sociatum tradiderunt Spiritum sanctum. In hoc non jam manifeste discernitur, utrum natus an innatus:* et libr. 1. cap. 2. num. 6. eodem interprete: *Ita*[4]) *ergo et ab eo* (Patre) *Filii subsistentia generatur: quod necesse est imprimis suscipi ab his, qui nihil ingenitum, id est innatum, praeter solum Deum Patrem fatentur.* Quod vertit Rufinus: *natus an innatus: redditum est ab Hieronymo:*[5]) *factus an infectus.* Sic enim ille, errores libri primi *περὶ ἀρχῶν* recensens: *Tertium dignitate et honore post Patrem et Filium asserit Spiritum sanctum: de quo cum ignorare se dicat, utrum factus sit, an in-*

---

[1]) Prov. VIII, 22.

[2]) Deest „*οὖν*“ in edd. Huet.

[3]) Cfr. Epiphan. Haer. 64. cap. 7.

[4]) Ed. Ruaei: *Ita ergo et Filii subsistentia generatur ab eo* (Patre) *quod necesse* etc.

[5]) Cfr. Hieronym. ep. 59. ad Avit. cap. 1.

fectus; in posterioribus quid de eo sentiret, expressit, nihil absque solo Deo Patre infectum esse confirmans. Scripserat nimirum Origenes: *γεννητὸς ἢ ἀγέννητος·* quemadmodum et Tom. II. in Joann. num. 6. *Ἔχει δὲ ἐπαπόρησιν διά τε τό· „πάντα[1]) δι᾽ αὐτοῦ ἐγένετο·“ καὶ ἀκολουθεῖν, τὸ πνεῦμα γεννητὸν ὄν, διὰ τοῦ λόγου γεγονέναι, πῶς οἱονεὶ προτιμᾶται τοῦ Χριστοῦ ἔν τισι γραφαῖς.* Quae ab Arianis esse assuta sine caussa Genebrardus[2]) contendebat, ut apparebit ex sequentibus. Item[3]) paulo superius: *Ὡς[4]) εὐσεβέστερον*, inquit, *καὶ ἀληθὲς προσιέμεθα τό· πάντων διὰ τοῦ λόγου γενομένων, τὸ ἅγιον πνεῦμα πάντων εἶναι τιμιώτερον, καὶ τάξει πάντων τῶν ὑπὸ τοῦ πατρὸς διὰ Χριστοῦ γεγενημένων·* et paulo infra, eodem num. 6.: *Ταῦτα[5]) δὲ ἐπὶ πολὺ ἐξήτασται σαφέστερον ἰδεῖν βουλομένοις, πῶς, εἰ πάντα δι᾽ αὐτοῦ ἐγένετο, καὶ τὸ πνεῦμα διὰ τοῦ λόγου ἐγένετο.*

XXII. Atque hoc crimen magna contentione in Origene damnat Hieronymus,[6]) credidisse ipsum dicens, *Christum Filium Dei non natum esse, sed factum,* atque idem de Spiritu sancto decrevisse. Similiter Epiphanius Haer. 64. cap. 4. *Ἐκ τῆς οὐσίας τοῦ πατρὸς τοῦτον (υἱὸν) εἰσηγεῖται, κτιστὸν δὲ ἅμα· βούλεται δὲ ὡς κατὰ χάριν τὸν υἱὸν αὐτὸν καλεῖσθαι λέγειν.* Et cap. 5. *Φανερώτατα τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ κτίσμα ἐδογμάτισε, καὶ ἀπὸ τῆς περὶ τοῦ υἱοῦ τόλμης γνώμης, ὅτι*

---

[1]) Ev. Joann. I, 3. — Cfr. ed. nostr. Tom. I. p. 110.

[2]) Cfr. Genebrard. in Collectan. de vita Origenis cap. 6.

[3]) Cfr. de nota huc spectante Excursus V. ad calcem Tomi hujus appositus.

[4]) Cfr. ed. nostr. Tom. I. pag. 110.

[5]) Cfr. ed. nostr. Tom. I. pag. 113.

[6]) Cfr. Hieronym. in ep. 59. ad Avit. cap. 1.

καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον κτιστὸν εἰσηγήσατο. Et cap. 8. Ὁπότε δὲ ἐν πολλοῖς τόποις εὕρομεν αὐτὸν τὸν μονογενῆ θεὸν ἀπαλλοτριοῦντα τῆς τοῦ πατρὸς θεότητός τε καὶ οὐσίας, ὁμοῦ τε καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον· τούτου χάριν τὸ γεννητὸν θεὸν εἰρηκέναι αὐτὸν, σαφές ἐστιν ὅτι κτιστὸν ὁρίζεται. Justinianus in epist. ad Menam dixisse Adamantium asserit: Ὅτι ὁ υἱὸς, καὶ τὸ ἅγιον πνεῦμα κτίσματά εἰσι, καὶ ὅπερ ἡμεῖς ἐσμεν πρὸς τὸν υἱὸν, τοῦτο ὁ υἱός ἐστι πρὸς τὸν πατέρα. Photius Cod. 58. scribit, Origenem docuisse in lib. I. de Princip. τὸν μὲν υἱὸν ὑπὸ τοῦ πατρὸς πεποιῆσθαι, τὸ δὲ πνεῦμα ὑπὸ τοῦ υἱοῦ. Quibus assentiuntur Augustinus, Cedrenus, Suidas, Zonaras, et Nicetas.

XXIII. Si quae tamen culpam hanc extenuare possunt, colligamus. Rufinus [1]) hujus haereseos virus libris Origenis aliena manu affusum existimabat: *Numquid*, inquit, *in eodem opere ejusdem libri*, *interdum*, *ut diximus*, *statim in consequenti capitulo oblitus sui esse potuit*? *Verbi causa*, *ut qui superius dixerat nusquam inveniri in omni Scriptura*, *ubi Spiritus sanctus factus vel creatus esse diceretur*, *continuo subjiceret inter ceteras creaturas factum esse Spiritum sanctum?* Similia regerit Genebrardus in Collectan. de vita Origen. cap. 6. Didymus vero non eximiae solum eruditionis homo, sed orthodoxae etiam fidei, scripta quidem ab Origene non negat quae objici solent, sed in malam partem flecti asserit a malevolis, quae recta poterant interpretatione defendi. Id priusquam aggredimur facere, afferemus Origenis testimonia quaedam, Catholicae doctrinae satis consentanea. Filium creatorem appellat libr. VII. in epist. ad Rom. num. 9., et a rebus creatis diserte secernit: *Nihil est enim*, [2]) inquit, *visibilis*, *sive*

---

[1]) Cfr. Rufin. de adulterat. libror. Orig.

[2]) Deest „enim" in edd. Huet.

invisibilis creaturae, quod Filio possit adaequari: nullo enim pacto creatori suo creatura potest conferri; et si creator ipse donatus est nobis, quomodo [1]) *non cum ipso nobis omnis creatura dabitur?* Et in Anacephalaeosi libri 4. περὶ ἀρχῶν num. 28. *Non enim dicimus, sicut Haeretici putant,* [2]) *partem aliquam substantiae Dei in Filium versam, aut ex nullis subsistentibus Filium procreatum a Patre, id est, extra substantiam suam, ut fuerit aliquando, quando non fuerit, sed abscisso omni sensu corporeo, ex invisibili et incorporeo Verbum et Sapientiam genitam dicimus, absque ulla corporali passione, velut si voluntas procedat e mente.* Locum hunc capite 18. repetit auctor libelli de Deitate et Incarnatione Verbi ad Januarium, qui habetur in fine Tomi quarti Augustini. Atque haec verba: *Aut ex nullis subsistentibus Filium procreatum a Patre, id est, extra substantiam suam, ut fuerit aliquando, quando non fuerit:* nemo non videt vel a Rufino fuisse interpretationi intexta, vel ab aliis Rufino antiquioribus Graeco ipsi contextui infarta contra Arium, quem Sozomenus lib. I. cap. 15. ait: πρότερον παρ᾽ ἑτέρου μὴ εἰρημένον τολμῆσαι ἐν ἐκκλησίᾳ ἀποφήνασθαι, τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ ἐξ οὐκ ὄντων γεγεννῆσθαι, καὶ εἶναί ποτε ὅτε οὐκ ἦν. Disertissima etiam haec de sancto Spiritu e libr. I. περὶ ἀρχῶν, cap. 3. num. 3. *Verumtamen usque ad praesens nullum sermonem in Scripturis sanctis invenire potuimus, per quem Spiritus sanctus factura esse, vel creatura diceretur; ne eo quidem modo, quo de Sapientia referre Salomonem*

---

[1]) Edd. Huetii: *quomodo non cum ipso creatura nobis dabitur?*

[2]) Edd. Huetii: *putant, Patris aliquam substantiam Dei* etc.

supra edocuimus, vel quae[1]) *de vita, vel Verbo, aliisque appellationibus Filii Dei intelligenda esse tractavimus.* Atque haec quidem e Rufinianis interpretationibus depromta testimonia, ut minus valida praemisimus, velut leviorem quandam armaturam. Sed jam cominus signa conseramus.

Aliquot attulimus locos, quibus in creatarum rerum censum detrusi videntur ab Origene Filius et Spiritus sanctus. Priore,[2]) quem adducit Justinianus, Filius dici-

---

[1]) Edd. Huetii: *quo.*

[2]) Quod supra ait Epiphanius, ab Origene non natura, sed gratia Filium dici, commentum est ab omnibus Origenis principiis remotissimum. Idem non dicam de generatione ex voluntate Patris: quae loquendi ratio cum multis aliis probata, tum ad Origenis sententiam satis accommodata. Nam cum voluntatem Patris in Filio generatam, ac totam Filio communicatam doceat, ita ut identitas sit voluntatis in utroque: non immerito, nec incommode dicere potuit Filium ex Patris voluntate genitum. Quod spectat ad Proverbiorum (VIII, 22.) locum: „Dominus condidit me," etc., quo fretus Origenes Filium conditum, et rem conditam appellasse dicitur, videndum, quonam id sensu praestiterit: — nam vitio verti non potest, quod Scripturae verbis utatur —: utrum hoc testimonium ad evertendam Filii aeternitatem, ut clarum et apertum adhibeat, an potius, ut in obscuro et difficili loco, ad subtiles interpretationes confugiat. Litem dirimunt quae leguntur lib. I. de Princip. cap. 2. num. 2. et 3., ubi illud: „Dominus condidit me:" (Prov. VIII, 22.) non de ipsa Sapientia, sed de his, quae in illa, et per illam condita sunt, intelligendum monet. *In hac ipsa ergo*, inquit, *Sapientiae subsistentia, quia omnis virtus ac deformatio futurae inerat creaturae, vel eorum, quae principaliter exsistunt, vel eorum, quae accidunt, consequenter virtute praescientiae praeformata atque disposita: pro his ipsis, quae in ipsa Sa-*

tur *ἐκ θελήματος τοῦ πατρὸς γεννηθεὶς, πρωτότοκος πάσης κτίσεως, κτίσμα.* Respiciebat nempe ad illud

---

pientia velut descriptae ac praefiguratae fuerant creaturis, se ipsam per Salomonem dicit creatam esse Sapientia initium viarum Dei, continens scilicet in semet ipsa universae creaturae vel initia, vel formas, vel species. Nihil hic ab Arianis non latissime discrepans. Quod isti clarum et perspicuum ducebant, id Origenes, ut obscurum et difficile, subtiliter interpretatur: quod de Sapientia ipsa accipi volebant, id ab ea summo studio removet. Suspicari quis posset, Rufinum interpretem hoc testimonium, quod Graece non exstat, de suo licenter inseruisse, aut saltem ampliasse. Sed hanc suspicionem repellit ipse Origenes, qui in aliis locis Sapientiam conditam fatetur, quatenus in ea Deus omnium rerum exemplaria descripsit. Sic enim loquitur Tom. I. in Joann. num. 22. *Ἐπίστησον δὲ, εἰ οἷόν τέ ἐστι καὶ κατὰ τὸ σημαινόμενον τοῦτο ἐκδέχεσθαι ἡμᾶς τό· „ἐν ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος·“* (ev. Joann. I, 1) *ἵνα κατὰ τὴν σοφίαν, καὶ τοὺς τύπους τοῦ συστήματος τῶν ἐν αὐτῷ νοημάτων τὰ πάντα γίνηται. Οἶμαι γὰρ, ὥσπερ κατὰ τοὺς ἀρχιτεκτονικοὺς τύπους οἰκοδομεῖται ἢ τεκταίνεται οἰκία καὶ ναῦς, ἀρχὴν τῆς οἰκίας καὶ τῆς νεὼς ἐχόντων τοὺς ἐν τῷ τεχνίτῃ τύπους καὶ λόγους, οὕτω τὰ σύμπαντα γεγονέναι κατὰ τοὺς ἐν τῇ σοφίᾳ προτρανωθέντας ὑπὸ τοῦ θεοῦ τῶν ἐσομένων λόγους· „πάντα γὰρ ἐν σοφίᾳ ἐποίησε.“* (Cfr. Psalm. CIV, 24.) *Καὶ λεκτέον, ὅτι κτίσας, ἵν' οὕτως εἴπω, ἔμψυχον σοφίαν ὁ θεὸς, αὐτῇ ἐπέτρεψεν ἀπὸ τῶν ἐν αὐτῇ τύπων τοῖς οὖσι καὶ τῇ ὕλῃ, οἶμαι, παρασχεῖν τὴν ὕπαρξιν καὶ τὴν πλάσιν καὶ τὰ εἴδη.* Liquet ergo, nihil aliud sibi velle Origenem, nisi Sapientiam quodam modo a Deo conditam, et permittente, sive, ut alibi loquitur, jubente Deo, omnia condidisse ad exemplaria et ideas, quas Deus in ipsa disposuerat et descripserat. Et Tomo eodem num. 39. *Μὴ παρασιωπηθήτω δὲ ἡμῖν μηδὲ θεοῦ σο-*

Proverb. VIII, 22. „Ὁ θεὸς ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ.“ Ita nimirum reddiderunt hunc versum interpretes LXX., qui Hebraice habet: קָנָנִי, *possedit me*. Vertit Aquila: ἐκτήσατό με· et sic fortasse legendum quoque apud τοὺς ἑβδομήκοντα. Hanc enim lectionem tuentur Basilius libr. II. contra Eunomium, Gregorius Nyssenus libr. I. contra eundem, et Hieronymus in Iesaiae XXVI, 13. Quamquam et Chaldaeus, et Syrus, et Arabs, et maxima Patrum etiam vetustiorum pars hodiernae lectioni consentiunt. Sane ad generationem Filii potest utrumque pertinere. Ἔκτισε, *creavit*, id est, genuit. Cicero libr. I. de Republ. *Quoniam plurima beneficia continet patria, et est antiquior parens, quam is, qui, ut ajunt, creaverit*. Virgilius Aeneid. X. vers. 551.

Sylvicolae Fauno Dryope quem nympha crearat.

Claudianus I. de Raptu, vers. 59. 60.

Nam quidquid ubique
Gignit materies, hoc te donante creatur.

Sed et ἐκτήσατο, *possedit*, de parentibus dicitur; quo-

φία εὐλόγως τυγχάνων, καὶ διὰ τοῦτο τοῦτ᾽ εἶναι λεγόμενος· οὐ γὰρ ἐν ψιλαῖς φαντασίαις τοῦ θεοῦ καὶ πατρὸς τῶν ὅλων τὴν ὑπόστασιν ἔχει ἡ σοφία αὐτοῦ, κατὰ τὰ ἀνάλογον τοῖς ἀνθρωπίνοις ἐννοήμασι φαντάσματα. Εἰ δέ τις οἷόστέ ἐστιν ἀσώματον ὑπόστασιν ποικίλων θεωρημάτων, περιεχόντων τοὺς τῶν ὅλων λόγους, ζῶσαν, καὶ οἱονεὶ ἔμψυχον ἐπινοεῖν, εἴσεται τὴν ὑπὲρ πᾶσαν κτίσιν σοφίαν τοῦ θεοῦ καλῶς περὶ αὐτῆς λέγουσαν· „ὁ θεὸς ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ εἰς ἔργα αὐτοῦ.“ (Prov. VIII, 22.) Δι᾽ ἣν κτίσιν δεδύνηται καὶ πᾶσα κτίσις ὑφεστάναι, οὐκ ἀνένδοχος οὖσα θείας σοφίας, καθ᾽ ἣν γεγένηται. In hoc ergo posita est illa Sapientiae creatio, quod omnia per eam creata fuerint, ejusque particeps facta fuerit quaevis creatura. *Dominus Prudent. Maran de divinitate Christi lib. IV. cap.* 15. *num.* 1. R.

rum nihil tam proprium est quam liberi, quos genuerunt. Quamobrem Eva dixit de Caino: קניתי איש את יהוה. LXX. Ἐκτησάμην ἄνθρωπον διὰ τοῦ θεοῦ. Vulgata: *Possedi hominem per Deum.* Filium igitur κτίσμα ab Origene dictum credere possumus hoc sensu, quo Filii a parentibus creari dicuntur. Quapropter cum Tom. I. in Joann. num. 22. sapientiam animatam, id est Filium, diceret a Deo esse creatam, locutionem illam mollivit hoc temperamento: ἵν' οὕτως εἴπω. En tibi verba: Καὶ λεκτέον, ὅτι κτίσας, ἵν' οὕτως εἴπω, τὴν ἔμψυχον σοφίαν ὁ θεὸς, αὐτῇ ἐπέτρεψεν, etc. Nec sic tamen docti cujusdam viri reprehensiones locus iste effugit.

Sequentium locorum crimen hoc est, quod Servator noster appelletur θεὸς γενητός· cujus postremae vocis ea est ambiguitas, et tam crebris disputationibus ventilatus intellectus, ut omnis inde quaestionis hujus pendeat dijudicatio. Perscrutanda itaque illa est accurate, sed paucis. A γεννάω, *gigno*, fit γεννητός, *genitus:* a γίνομαι, *sum*, *exsisto*, fit γενητός, hoc est, *habens ab aliquo ut sit.* Itaque si proprie loqui velimus, Deus Pater est ἀγέννητος, et ἀγένητος, quia neque ab ullo genitus est, neque ab ullo habet ut exsistat. Item Filius est γεννητός, *genitus:* nam gignitur a Patre: est γενητός, nam a Patre sic tamquam a principio habet ut sit. Spiritus vero sanctus non est γεννητός, sed γενητός· genitorem enim non habet, sed habet a Patre et Filio ut exsistat. Haec est propria vocum illarum notio, quam tamen nec semper servarunt Patres, et consulto permiscuerunt ac confuderunt Ariani, ut in ambigua voce facilius fraudem struerent. Origenes vero cum Filium appellat γενητὸν θεόν, sic accipe: *qui principium sui habet, et exsistendi initium.* Filio quidem commune est cum creatis rebus, sui principium ac originem habere: emanandi autem ex illo principio ac prodeundi ratio plane diversa est: prodit enim Filius per generationem aeter-

nam; prodeunt creatae res per temporariam creationem. Hoc sensu, quo dixi, vocem *ἀγένητος* a Veteribus usurpatam scribit Athanasius:[1]) *Οὐκ ἀγνοοῦμεν δὲ, ὅτι καὶ οἱ εἰρηκότες ἓν τὸ ἀγένητον, τὸν πατέρα λέγοντες, οὐχ ὡς γενητοῦ καὶ ποιήματος ὄντος τοῦ λόγου οὕτως ἔγραψαν, ἀλλ' ὅτι μὴ ἔχει τὸν αἴτιον.* Patrem dictum esse ait *ἀγένητον*, quia ab alio non habet ut sit: Filium autem *γενητόν* esse negat hac notione, quod ab alio factus sit: sed non negat *γενητόν* esse alia notione, ea scilicet, quam indicavi, quod ab alio habeat ut sit, non tanquam res facta, sed tamquam res genita. Atque ita Filius dici potest *ἀγένητος*, qui ab alio non habet ut sit, nempe tanquam opus, seu res facta, vel tanquam res creata: et *γενητός*, qui ab alio habet ut sit, nempe tanquam res genita et Filius. Sic Origenes, qui *γενητὸν θεόν* appellasse Filium insimulatur, et qui Tom. II. in Joann. num. 6. credere se dixit *ἀγέννητον* (legendum, vel certe intelligendum: *ἀγένητον*) *μηδὲν ἕτερον τοῦ πατρὸς εἶναι*, hoc est, unum Patrem principio carere, nec ab alio habere ut sit, Filium tamen *ἀγένητον* vocat libr. VI, contra Cels. num. 17. *Οὔτε γὰρ τὸν ἀγένητον καὶ πάσης γενητῆς φύσεως πρωτότοκον κατ' ἀξίαν εἰδέναι τις δύναται, ὡς ὁ γεννήσας αὐτὸν πατήρ.* Illic *ἀγένητον* sonat: *non factum*, *non creatum.* Hinc natam opinor primam e criminationibus adversus Origenem conflatis, quas Pamphilus in Apologia recenset. *Prima illa est*, inquit, *quod dicunt*, *eum innatum dicere Filium Dei.* Dixerat nempe Origenes *ἀγένητον*, quod ipsius adversarii, contentiosi homines et rixosi, confuderunt cum *ἀγέννητον*, ut ansam haberent calumniae. Contra vero Socrates de Eusebio loquens merito dixit: *Θαυμαστὴς καὶ ζηλωτὴς ἐγένετο τῶν Ὠριγένους βιβλίων· ἐν οἷς παντα-*

---

[1]) Cfr. Athanas. de synodis Ariminis et Seleuciae.

χοῦ τὸν υἱὸν ἐκ τοῦ πατρὸς γεννηθέντα εὑρίσκουσιν οἱ τῶν Ὠριγένους βιβλίων τὸ βάθος κατανοῆσαι δυνάμενοι. Hieronymus vero dixisse ipsum affirmans, *Christum Filium Dei non natum esse, sed factum*, hoc est, *ἀγένητον* et *γενητόν*, utramque hanc vocem in alium detorquet intellectum, ac ab Origene usurpata est: qui cum dixit Filium *ἀγένητον*, id sibi voluit: non esse factum, nec creatum. Contra Hieronymus exposuit, non esse natum, quasi dixisset *ἀγέννητον*: cum vero Filium dixit *γενητόν*, id sibi voluit: habere ipsum sui principium; contra Hieronymus exposuit: esse factum. Nempe sic verba Origenis in pessimum sensum trahere amabat. Ita [1])

[1]) Displicet Epiphanio et Hieronymo *genitus Deus*: idem esse volunt ac factum et creatum, saltem apud Origenem, de cujus Arianismo non praejudicium, sed plane judicium fecerant. Sed illud *γενητόν*, cum de Filio dicitur ab Origene, vel generatim significat id, quod habet aliquod sui principium, vel veram generationem designat. Utriusque interpretationis exempla passim occurrunt: primae quidem, cum Origenes solum Patrem ingenitum demonstrat, ac Filium cum rebus creatis in eo comparare non dubitat, Tom. II. in Joann. num. 6., quod a Patre acceperit ut esset, cum hoc tamen discrimine, quod Filius ab aeterno genitus, istae in tempore creatae. Sic etiam Tom. I. num. 17. *Οὐκ ἀτόπως δὲ καὶ τὸν τῶν ὅλων θεὸν ἐρεῖ τις ἀρχὴν, σαφῶς προπίπτων, ὅτι ἀρχὴ υἱοῦ ὁ πατὴρ, καὶ ἀρχὴ δημιουργημάτων ὁ δημιουργὸς, καὶ ἁπαξαπλῶς ἀρχὴ τῶν ὄντων ὁ θεός.* Eodem sensu docet Tom. II. num. 23., multas Dei proprietates cognosci non posse ab humana natura, forte etiam nec ab aliis praeter Filium et Spiritum sanctum genitis reus: *τάχα δὲ καὶ ἑτέροις παρὰ Χριστὸν καὶ τὸ ἅγιον πνεῦμα γενητοῖς.* Nihil igitur repugnat *genitus Deus*, si ita accipiatur: at quo sensu Epiphanius et Hieronymus accipiunt, nusquam apud Origenem occurrit; nisi forte velimus ipsam Patris naturam ex nihilo creatam ab Ori-

Epiphanius Haeres. 64. cap. 8. vocis γενητός usum in aliis probaturum se dicit, in Origene damnare. Contra ea vero, quae addit, velle Origenem κατὰ χάριν τὸν υἱὸν αὐτὸν καλεῖσθαι· promta est ex ipso Origene defensio, qui diserte docet Tom. II. in Joann. num. 6. μόνον τὸν μονογενῆ φύσει υἱὸν ἀρχῆθεν τυγχάνειν· et libr. VII. in epistol. ad Rom. num. 1. *Sicut enim multi sunt Filii Dei, ut Scriptura dicit:* „Ego [1]) dixi: Dii estis, et filii Excelsi omnes:" *unus tamen est natura Filius, et Unigenitus de Patre.*

Commode vero exponetur locus a Diodoro recitatus, ubi lux a Deo producta, Gen. I, 3., Filius esse dicitur, si respondeamus, id allegorice ad Filium ab Origene fuisse relatum. Quoniam enim nunquam non dicit Pater: „Ego [2]) hodie genui te:" induci quoque potest semper dicens: Gignatur Filius meus, qui est lux vera. Firmat hanc responsionem vox γεννηθήτω· *gignatur:* sic enim legitur in Catena, non ut vulgo: γενηθήτω· *fiat.* Penitus vero id confirmatur ex eo, quod ait Tom. I. in Joann. num. 22., jubente Patre ut fieret lux, mandato Patris obtemperantem Filium lucem creasse. Quod si creavit lucem, lux ista creata ipse utique non est.

XXIV. Quorsum vero tot ambagibus detinemus lectorem, explicandis verbulis, et evolvendis sententiolis frustra immorantes? Praestat [3]) ipsa Origenianae doctrinae

---

gene existimari. Nam voluntatem Patris in Filio nasci, γινόμενον ἐν τῷ υἱῷ, declarat, ut supra vidimus. *Dominus Prudent. Maran de divinitate Christi lib. IV. cap.* 15. *num.* 1. R.

[1]) Psalm. LXXXII, 6. (LXXXI.)

[2]) Psalm. II, 7.

[3]) R. in notis: „Hoc non est ipsa Origenianae doctrinae penetralia scrutari, *inquit Bullus in defens. fidei Nicaenae de Filii* τῷ ὁμοουσίῳ *cap.* 9. *num.* 14.,

penetralia scrutari. Meminerimus supra notatum esse a nobis, credidisse Origenem Filium manasse de Dei sub-

---

sed ea potius rimari et suspicari, de quibus ipse Origenes ne per somnium quidem unquam cogitavit. Fateor generationem Filii ex Patre illustrari ab Origene, etiam in libris contra Celsum, similitudine radii, sive splendoris a sole, sive alio corpore lucido, projecti. Sed quid tum? Annon Patres catholici omnes, tam qui ante, quam qui post concilium Nicaenum scripserunt, eodem simili usi sunt? Nonne ipsi Patres Nicaeni, idque in ipso symbolo suo, dixerunt, Filium Deum ex Patre Deo nasci, ut lumen de lumine? Et quid demum ep. ad Hebraeos divino scriptori fiet, qui non veritus est Filium Dei nuncupare *ἀπαύγασμα τῆς δόξης τοῦ πατρός*, cap 1. vers. 3.? Duo certe porismata, quae ex hac comparatione deducit, Origenique affingit Huetius, a mente Origenis omnino aliena sunt. Primum est, Filium a Patre dividi et separari ut partem divinae essentiae a tota, adeoque Dei essentiam in partes sectam esse. Sed quis credat, Origeni, viro sane non indocto, tam insulsam blasphemiam venire in mentem potuisse? Quoties vero in Scriptis suis istam blasphemiam expresse repudiavit Adamantius? Sic, ut alia loca sexcenta omittam, in lib. IV. contra Celsum num. 14. Epicureos et Stoicos irridet, quod non potuerint *τρανῶσαι τὴν φυσικὴν τοῦ θεοῦ ἔννοιαν, ὡς πάντη ἀφθάρτου, καὶ ἁπλοῦ, καὶ ἀσυνθέτου, καὶ ἀδιαιρέτου.* Mox addit, Filium Dei in forma Dei, hoc est, in essentia divina subsistere, proinde et ipsum juxta cum Patre immutabilem esse. Nihil autem expressius huic commento repugnat, quam verba Origenis, quae ex lib. II. super Joann. citat Pamphilus in Apologia, nempe haec: *Unigenitus ergo Deus Salvator noster, solus a Patre generatus, natura et non adoptione Filius est. Natus autem ex ipsa Patris mente, sicut voluntas ex mente. Non enim divisibilis est divina natura, id est, ingeniti Patris, ut putemus vel divisione, vel imminutione*

stantia, sic tanquam lucem de sole, atque ideo ejusdem esse ac Patrem substantiae, quia lux ejusdem est substantiae, cujus sol, licet non sit eadem numero substantia: et rursus Filium a Patris substantia et divinitate, ut ait Epiphanius, segregasse; quia ut a sole per effluvium profecta est lux, secreta ab eo et seposita dici potest: praeterea Patre inferiorem esse Filium, quia sol luce nobilior est et dignitate superior. Creatum dixit, vel eo sensu, quo liberi a parentibus procreari dicuntur, ut notavimus; vel [1]) quia materiam, e qua conflatus est mundus, quam

---

substantiae ejus, Filium esse progenitum. Ad alterum Huetii corollarium quod attinet, nempe Filium ab Origene Patre inferiorem statui, infra suo loco evidentissime ostendam, — nos vero jam supra ostendimus num. VII. —, nunquam statuisse Origenem, Patri Filium esse imparem, juxta essentiam, sed tantum originis respectu, nempe quatenus Pater est auctor et principium Filii. Verbo dicam: Origenes, aliique catholici Patres simile illud solis et radii, lucis et splendoris usurpantes, haec tantum significare voluerunt, neque aliud quicquam ipsis in mentem venit: I. Patrem esse πηγὴν θεότητος, fontem divinitatis, quemadmodum sol fons est splendoris ex ipso emissi. II. Filium esse ejusdem naturae ac substantiae, cujus est Pater: utpote de ipsa Patris essentia genitum, ut lumen ex lumine manat. III. Filium neutiquam a Patre suo divisum ac separatum exsistere: quemadmodum nec radius a sole, nec splendor a luce disjungitur. IV. Denique Filium sine alteratione et diminutione divinae essentiae ex Patre nasci. Equidem hos animi nostri conceptus de adoranda generatione Filii Dei mirum in modum adjuvat similitudo ista; unde et a Patribus Nicaenis in ipsa Confessione sua adhibita fuit.“

[1]) Quod ait infra Huetius Quaest. XII. num. IV., materiam, ex Origenis sententia, ita a Deo, ut lumen a sole proficisci et procreari, cum nullo argumento fidem sui judicii faciat, minuit nobis laborem hujus commenti

a Dei substantia ab omni retro aevo emanasse censuit, quemadmodum ostendemus infra, creatam dici sciebat. Id

---

refellendi. Nisi quis forte in deteriorem partem rapiat, quod ait Origenes lib. I. de Princip. cap. 1. num. 6. *Interdum oculi nostri ipsam naturam lucis, id est, substantiam solis intueri non possunt: splendorem vero ejus, vel radios, fenestris forte et quibuslibet luminum brevibus receptaculis infusos intuentes, considerare possumus fomes ipse ac fons quantus sit corporei luminis. Ita ergo quasi radii quidam sunt Dei naturae opera divinae providentiae, et ars universitatis hujus, ad comparationem ipsius substantiae ac naturae. Quia ergo mens nostra ipsum per se ipsam Deum, sicut est, non potest intueri, ex pulchritudine operum et decore creaturarum parentem universitatis intelligit.* Utrum hic locus Huetii animo obversatus sit, cum tam stulta somnia Origeni tribueret, affirmare non possum: sed liquet, creaturas in eo quasi radios quosdam dici divinae naturae, non quod omnia, quaecunque sint in Deo, sint etiam in creaturis, ut de Filio docet Origenes, sed quod in iis majestas et omnipotentia creatoris eluceat. Huc accedit, quod de Filio idem dicit Origenes Tom. I. in Joann. num. 30., eum ex operibus cognosci ab his, qui divinam ejus naturam contemplari non possunt. Quod spectat ad aeternitatem materiae, sive etiam mundi, fatendum est Origenem, quamvis saepissime eos refellat, qui mundum ex materia increata, aut ab inferiore quodam Deo creatum volebant, quamvis lib. III. de Princip. cap. 5. num. 1. *de ecclesiasticis definitionibus secundum historiae nostrae fidem* constare doceat, *quod mundus factus sit, et ex certo tempore coepit*, interdum tamen in absurdam illam opinionem inclinare, ut ante hunc mundum alios quosdam ei dissimiles exstitisse non improbet. Utrum has mundorum sibi succedentium vicissitudines aeternas duxerit, non examino: sed etiamsi aeternas duxisset, starent semper suo robore illius de Filii aeternitate et divinitate testimonia. Aliter enim Filio Dei,

enim tantum discriminis posuit Filii inter et materiae procreationem, quod ille sit *primogenitus omnis creaturae*, et quod prae naturis reliquis sit *τελειωτάτη*, ut loquitur Clemens Alexandrinus libr. VII. Strom., *καὶ ἁγιωτάτη, καὶ κυριωτάτη, καὶ ἡγεμονικωτάτη, καὶ βασιλικωτάτη ἡ υἱοῦ φύσις, ἡ τῷ μόνῳ παντοκράτορι προσεχεστάτη*. Sed parum interest, qua voce Filii ortum a Patre significaverit, sive *κτιστόν* appellans, sive *ποιητόν*, sive *γεννητόν*, dummodo de re constet. Manifestum hinc est etiam, quo sensu dixerit Tom. II. in Joann. num. 2. Filium e divinitate Patris divinitatem suam haurire et trahere: *ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἀρύσαντα*, et: *σπάσαντα τῆς Θεό-*

---

aliter rebus creatis aeternitatem adscribit: istis conjiciendo et dubitando; isti affirmando et asseverando: istis, quia aliter Deus omnipotens semper fuisse non videbitur, nisi aliquid suo dominatu teneret; isti vero, quia est Deus, Verbum, Sapientia, Veritas, splendor Patris et imago absolutissima, cui nihil desit, quod quidem sit in Patre. Quin etiam non solius Patris omnipotentiae consulit in hac absurda opinione, sed ipsius etiam Filii. Metuebat enim, ut vel Pater omnipotens, vel Filius aporrhoea illius omnipotentiae semper fuisse demonstraretur, nisi exstitissent res creatae, in quas Pater et Filius, quibus unam et eandem omnipotentiam adhibuit, dominarentur. Haec legere est in lib. I. de Princip. cap. 2. num. 10. Quam ob rem haec de mundorum antiquitate, aut si vis, aeternitate opinio, non magis laedit aeternitatem Filii, quam Patris. Hinc Hermogenes, qui adhuc absurdius materiam increatam fingebat, nihil novi de Filio Dei, teste Tertulliano, effutierat; nec consecutiones, quas ex ejus sententia merito eruit Tertullianus, magis in Filium, quam in Patrem injuriae sunt. *Dominus Prudent. Maran de divinit. Christi lib. IV. cap.* 14. *num.* 5. *Vide insuper Bullum defens. fidei Nicaenae de Filii τῷ συναϊδίῳ cap.* 3. *num.* 6. R.

τητος εἰς ἑαυτόν, hoc est, portionem divinitatis, non divinitatem. Praeterea quoniam si solem aeternum ponas, lucem coaeternam ponere necesse est, idcirco coaeternum Filio Patrem agnovit Tom. I. in Joann. num. 32. Ὅτε δὲ τό· „υἱός [1]) μου εἶ συ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε·“ λέγεται [2]) πρὸς αὐτὸν ὑπὸ τοῦ θεοῦ, ᾧ ἀεί ἐστι τὸ σήμερον· οὐκ ἔνι γὰρ ἑσπέρα θεοῦ, ἐγὼ δὲ ἡγοῦμαι, ὅτι οὐδὲ πρωΐα, ἀλλ᾽ ὁ συμπαρεκτείνων τῇ ἀγενήτῳ καὶ ἀϊδίῳ αὐτοῦ ζωῇ, ἵν᾽ οὕτως εἴπω, χρόνος, ἡμέρα αὐτῷ ἐστι σήμερον, ἐν ᾗ γεγέννηται [3]) ὁ υἱός· ἀρχῆς γενέσεως αὐτοῦ οὕτως [4]) οὐχ εὑρισκομένης, ὡς [5]) οὐδὲ τῆς ἡμέρας· et libr. 1. περὶ ἀρχῶν, cap. 2. num. 10. *Per Evangelium docetur*, quia „omnia [6]) per ipsum facta sunt, et sine ipso factum est nihil:“ *et intelligat ex hoc, quia non potest antiquior* [7]) *esse in Deo Omnipotentis appellatio, quam Patris: per Filium enim omnipotens est Pater:* et capite sequenti de S. Trinitate loquens ait num. 4.: *Ea, de quibus loquimur, tractatu* [8]) *quidem sermonis temporaliter nominantur, natura autem sui omnem intelligentiam sensus temporalis excedunt;* et libr. 4. in Anacephalaeosi num. 28.: *Supra omne autem tempus, et supra omnia saecula, et supra omnem aeternitatem intelligenda sunt ea, quae de Patre, et Filio, et Spiritu sancto dicuntur. Haec enim sola Trinitas est, quae* [9]) *omnem sensum intel-*

---

[1]) Psalm. II, 7. Hebr. I, 5.

[2]) Edd. Huetii: *λέγηται.*

[3]) Edd. Huetii: *γεγένηται.*

[4]) Deest „*οὕτως*“ in edd. H.

[5]) Edd. Huetii: *ἀλλ᾽ οὐδέ κτλ.*

[6]) Cfr. ev. Joann. I, 3.

[7]) Edd. Huetii: *antiquius.*

[8]) Edd. Huetii: *tractu.*

[9]) Edd. Huetii: *quae communem sensum.*

ligentiae, non solum temporalis, verum etiam aeternalis excedit. Cetera vero, quae sunt extra Trinitatem, in saeculis et in temporibus metienda sunt. Quae loca cap. 13. et 19. usurpat scriptor Operis de Deitate, et Incarnatione Verbi, quod habetur in calce quarti Tomi Augustini. His adjunge et istum e lib. I. in epist. ad Rom. cap. 1. num. 5. *Qui nunquam praedestinatus est, ut esset Filius, sed semper fuit, et*[1] *est, sicut et Pater.* Quamobrem Athanasius in libro de decretis Nicaenae synodi sic ait: *Περὶ δὲ τοῦ ἀϊδίως συνεῖναι τὸν λόγον τῷ πατρὶ..... ἐξέστω πάλιν ὑμᾶς ἀκοῦσαι καὶ παρὰ τοῦ φιλοπόνου Ὠριγένους·* et Socrates lib. VII. cap. 6., postquam lectitari solitos fuisse dixit Platonem a Georgio, Origenem a Timotheo Arianis presbyteris: *Θαυμάσαι οὖν μοι*, inquit, *ἔπεισι, πῶς οὗτοι οἱ ἄνδρες τῇ Ἀρειανῶν θρησκείᾳ παρέμειναν, ὧν ὁ μὲν τὸν Πλάτωνα ἀεὶ μετὰ χεῖρας εἶχεν, ὁ δὲ τὸν Ὠριγένην ἀνέπνεεν· οὐδὲ γὰρ Πλάτων τὸ δεύτερον καὶ τὸ τρίτον αἴτιον, ὡς αὐτὸς ὀνομάζειν εἴωθεν, ἀρχὴν ὑπάρξεως εἰληφέναι φησί· καὶ Ὠριγένης συναΐδιον πανταχοῦ ὁμολογεῖ τὸν υἱὸν τῷ πατρί.* Vertit Epiphanius Scholasticus: *Mihi tamen videtur admirabile, quomodo tales viri in Arianorum lege manserint, quorum unus quidem Platonem semper habebat in manibus, alter spirabat jugiter Origenem: quum nusquam Plato secundam, vel tertiam caussam, — sicut ipse nominare solet —, initium subsistentiae asserat percepisse, et Origenes coaeternum ubique fateatur Filium Patri:* et Guido Elnensis in Summa de haeresibus: *Origenes*, inquit, *super epistolam ad Rom. I. non est secutus errorem Arii de existentia Filii Dei: Arius enim dicit, quod erat tempus, quando Dei Filius non erat: quod reprobat Origenes dupliciter, primo exponens illud Rom. I.*

[1]) Desunt verba: *et est*, in edd. II.

„Qui[1]) factus est ex semine David secundum carnem:" *dicit sic: Factus est autem sine dubio id, quod prius non erat secundum carnem: secundum autem spiritum, id est, secundum Deitatem, qua Deus est spiritus, prius erat, et non erat tempus, quando non erat. Secundo reprobat errorem Arii, cum ait: Observandum est enim, quia non dicit:* „Qui[2]) praedestinatus est Filius Dei in virtute, secundum spiritum sanctificationis:" *sed dicit:* „Qui destinatus est Filius Dei in virtute." ...... *Destinatur enim ille, qui est; praedestinatur vero ille, qui nondum est, sicut de his dicit Apostolus:* „Quos[3]) autem praescivit, illos et praedestinavit." *Praesciri ergo et praedestinari possunt illi, qui nondum sunt; ille autem, qui est, et semper est, non praedestinatur, sed destinatur........ Filius autem Dei semper fuit ab aeterno, et non fuit tempus, quando non fuerit. Ubi patet, quod Origenes errorem Arii clare damnat.* Pluribus id probare superfluum est, quod ex gemino Origenis loco satis probavit Athanasius in decretis Nicaenae synodi. Porro quae de Filii generatione diximus, eadem de Spiritus sancti processione intelligenda sunt.

Ne quis vero nos solis, solarisque radii exemplum, ad declarandos Origenis sensus gratis adscivisse putet, en ipsius verba Hom. IX. in Jer. num. 4. *Ἐὰν*[4]) *οὖν ἐπι-*

---

[1]) Cfr. Rom. I, 3. [2]) Cfr. Rom. I, 4.

[3]) Rom. VIII, 29.

[4]) Aeternam Verbi a Patre generationem statuit hic Origenes, nec aliud quidquam ex hoc loco erui potest, nisi splendorem tam diu exsistere, quamdiu lux ista exsistit. Alium enim sensum pati non possunt haec verba: *Ἀλλ᾽ ὅσον ἐστὶ τὸ φῶς ποιητικὸν τοῦ ἀπαυγάσματος, ἐπὶ τοσοῦτον γεννᾶται τὸ ἀπαύγασμα τῆς δόξης τοῦ θεοῦ.* Minus belle Hieronymus sic reddidit: *Quotiescun-*

στήσω σοι ἐπὶ τοῦ σωτῆρος, ὅτι οὐχὶ ἐγέννησεν ὁ πατὴρ τὸν υἱὸν, καὶ ἀπέλυσεν αὐτὸν ὁ πατὴρ ἀπὸ τῆς γενέσεως αὐτοῦ, ἀλλ' ἀεὶ γεννᾷ αὐτόν· παραστήσω καὶ ἐπὶ τοῦ δικαίου παραπλήσιον. Ἴδωμεν δὲ τίς ἡμῶν ἐστιν ὁ σωτήρ. Ἀπαύγασμα δόξης. Τὸ ἀπαύγασμα δόξης οὐχ ἅπαξ γεγέννηται, καὶ οὐχὶ γεννᾶται· ἀλλ' ὅσον ἐστὶ τὸ φῶς ποιητικὸν τοῦ ἀπαυγάσματος, ἐπὶ τοσοῦτον γεννᾶται τὸ ἀπαύγασμα τῆς δόξης τοῦ θεοῦ. Ὁ σωτὴρ ἡμῶν σοφία ἐστὶ τοῦ θεοῦ. Ἔστι δὲ ἡ σοφία ἀπαύγασμα φωτὸς ἀϊδίου. Εἰ οὖν ὁ σωτὴρ ἀεὶ γεννᾶται, καὶ διὰ τοῦτο λέγει· „πρὸ[1]) δὲ πάντων βουνῶν γεννᾷ με·“ οὐχὶ δέ· „πρὸ δὲ τῶν πάντων βουνῶν γεγέννηκέ με·“ ἀλλὰ πρὸ πάντων βουνῶν γεννᾷ με, καὶ ἀεὶ γεννᾶται ὁ σωτὴρ ὑπὸ τοῦ πατρός. Eadem utitur similitudine Tertullianus Apologet. cap. 21. *Etiam cum radius ex sole porrigitur, portio ex summa. Sed sol erit in radio, quia solis est radius; nec separatur substantia, sed extenditur. Ita de Spiritu Spiritus, et*

---

que ortum fuerit lumen, ex quo splendor oritur, totius oritur et splendor gloriae. Haec ipsa Origenis verba repetere videtur Pamphilus Martyr in Apologia sua, cap. 3. *Videamus ergo*, inquit, *quis sit Salvator noster.* „Splendor“ dicitur „gloriae,“ (Hebr. I, 3.), *id est, aeternae lucis splendor: et certum est, quod splendor ex lumine inseparabiliter generatur, et donec permanet lux, permanet semper et splendor. Salvator ergo noster, qui Sapientia est, — Sapientia autem Dei ipsa est splendor aeternae lucis —, inseparabiliter et indesinenter generatur ex Patre. Sic enim et ipsa de se Sapientia per Salomonem dicit:* „Ante omnes colles generat me.“ (Prov. VIII, 25.) *Non enim dixit*: „Ante omnes colles *genuit* me,“ *sed:* „generat me.“ *In quo significantia sempiternitatis est.* R.

[1]) Cfr. Prov. VIII, 25.

de Deo Deus, ut lumen de lumine accensum: manet integra et indefecta materiae matrix, et si plures inde traduces qualitatis mutueris. Ita et quod de Deo profectum est, Deus est, et Dei Filius, et unus ambo. Quibus haec adsonant e libr. contr. Praxeam, cap. 9. *Pater tota substantia est: Filius vero derivatio totius et portio, sicut ipse profitetur:* „Quia [1]) Pater major me est.“ Unde liquet, quo sensu dixerit contra Prax. cap. 2. et 4. *Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum unius esse substantiae, et unius status, et unius potestatis, et Filium non aliunde deducere se, quam de substantia Patris.* Augustinus ipse comparatione eadem generationem Verbi explicat lib. 6. de Trinit. ipso initio, sed non eadem inde colligit: *Ipse Arius*, inquit, *dixisse fertur*: *Si Filius est*, *natus est*: *si natus est*, *erat tempus*, *quando non erat Filius; non intelligens etiam natum esse Deo sempiternum esse*, *ut sit coaeternus Patri Filius: sicut splendor, qui gignitur ab igne*, *atque diffunditur, coaevus illi est, et esset coaeternus*, *si esset ignis aeternus.* Itaque eo discrepabat ab Origene Arius, quod hic Filium diceret esse factum *ἐξ οὐκ ὄντων,* hoc est, ex nihilo, et cum antea non esset: ille paternae substantiae portionem esse, et effluvium ab aeterno manans et Patri coaeternum. Quo in errore versatos esse Psathyrianos Haereticos Ario prognatos narrat Theodoretus in 4. libr. de Haer. Fab., scriptor operis de Deitate et Incarnatione Verbi ad Januarium, qui ad calcem Tomi 4. Augustini reperitur, et fere Origenis laciniis suffarcinatus est, auctoribus Joanne et Paulo generari Verbum dixit cap. 10., quemadmodum splendor a luce proficiscitur: *Est namque*, inquit, *ita aeterna ac sempiterna generatio*, *sicut splen-*

---

[1]) Cfr. ev. Joann. XIV, 28.

dor generatur a luce: et cap. 19. *Sed et Joannes*[1]) *indicat, quia Deus lux est, et Paulus*[2]) *designat, quia Filius splendor lucis aeternae sit Deus. Sicut ergo nunquam lux sine splendore esse potuit, ita nec Filius quidem sine Patre intelligi potest, qui et figura*[3]) *expressa substantiae ejus, et Verbum, et Sapientia dicitur.* Denique Symbolum Filium esse decernit *Deum de Deo, lumen de lumine.*

XXV. At non in iis solum, sed in aliis etiam ad Christi generationem, et Spiritus sancti processionem pertinentibus, et hic, quem dico, Tertullianus, et alii plerique ex antiquissimis doctoribus, et Nicaena synodo anterioribus, Origenis impietatem dicam, an imperitiam, vel aequarunt, vel superarunt. Justinus,[4]) Athenagoras, Theophilus Antiochenus, Tatianus, ipse Tertullianus, et Lactantius, Deum dixerunt, cum mundi creationem meditaretur, Verbum suum protulisse, quo administro in rerum molitione uteretur. Gregorium quoque Thaumaturgum Filium dixisse creatum et factum tradit Basilius epist. 64. Leguntur et ista Dionysii Alexandrini, quae sunt singularis vecordiae, Filium Dei esse *ποίημα καὶ γενητὸν ξένον κατὰ οὐσίαν τοῦ πατρὸς, ὥσπερ ἐστὶν ὁ γεωργὸς πρὸς τὴν ἄμπελον.* Demum subjicit: *Καὶ γὰρ ὡς ποίημα ὢν, οὐκ ἦν πρὶν γένηται.* Theognostum etiam Ale-

---

1) Cfr. I Joann. I, 5.

2) Cfr. I Tim. VI, 16. coll. Sap. Sal. VII, 26.

3) Cfr. Hebr. I, 3.

4) Quo sensu intelligi debeat, quod dixerunt illi antiqui doctores, quos hic et infra citat Huetius, Deum, cum mundi creationem meditaretur, Verbum suum protulisse, fuse exponit dominus Prudentius Maran in suo de divinitate Christi libr. IV. cap. 4. num. 5., cap. 6. num. 3. et seq., cap. 7. num. 2., cap. 8. num. 3. et 4., cap. 12. num. 2. et seq., cap. 22. num. 4. et 5., cap. 23. num. 6., cap. 24. num. 2. Quem vide R.

xandrinum, Origenis asseclam, libro Hypotyposeon secundo dixisse narrat Photius Cod. 106., Filium esse creatum, quamvis ipsius, et Dionysii quoque Alexandrini auctoritate ad Arianos confutandos Athanasius usus sit. Quod allegorice dictum indicavimus ab Origene, tum a Patre productum Filium, quando jussit fieri lucem; id plane et aperte dixit Tertullianus contra Praxeam, cap. 3. *Tunc ipse Sermo speciem et ornatum suum sumit, sonum et vocem, cum dixit Deus*: „Fiat[1]) lux.“ Sed quod in homine horum temporum aequali, quibus nondum quaestiones illae fuerant ventilatae, excipiendum est minus severe, neutiquam id ferri potest in Ruperto sic loquente lib. I. Comment. in Genes. cap. 10. *Vere enim sine voce natum, et omnia potentialiter continens Verbum tunc Pater actualiter generavit, quando coelum et terram creavit, quando lucem et cetera fecit. Eructavit*[2]) *ergo cor Patris Verbum bonum, et ex*[3]) *utero, id est, de suae substantiae secreto, ante Luciferum genuit illud, quando dixit*: „Fiat[4]) lux.“

XXVI. Est apud Origenem Hom. 1. in Isaiam num. 2., duo Seraphim, quibus solium Dei stipatum vidisse se scribit propheta, ea esse Christum, et Spiritum sanctum. Idem iteratur libr. 1. *περὶ ἀρχῶν*, cap. 3. num. 3., ubi et auctorem expositionis hujus Hebraeum magistrum laudat, et libr. IV. cap. 2. num. 26. Unde[5]) Antipater Bostrenus episcopus in disputationibus adversus Origenem: *Περὶ μέντοι τῶν Χερουβὶμ, ἢ τῶν Σεραφὶμ,*

---

[1]) Gen. I, 3.

[2]) Cfr. Psalm. XLV, 1. (XLIV.)

[3]) Cfr. Psalm. CX, 3. (CIX.)

[4]) Gen. I, 3.

[5]) Desiderantur verba: *Unde Antipater — in bibliotheca Claromontana societatis Jesu servantur*, in textu edd. H., leguntur vero eadem in addendis.

οὐδὲν δυνάμεθα λέγειν, διὰ τὸ μαθεῖν τὸν συγγραφέα παρὰ τοῦ Ἑβραίου, ὅστις καί ἐστιν ὁ παρ' αὐτοῦ σημαινόμενος Ἑβραῖος, ὅτι ὁ υἱὸς καὶ τὸ πνεῦμα ἅγιον τούτοις σημαίνεται. Habentur autem illae Antipatri disputationes in eclogis Joann. Damasceni, quae nondum editae in bibliotheca Claromontana societatis Jesu servantur. Verba ipsa dat Justinianus in calce epistolae ad Menam. Hieronymo [1]) stomachum ita movit haec interpretatio, ut impiam eam et detestandam appellet. Impia ergo ea quoque est, et detestanda interpretatio Homiliae sequentis num. 1., qua Davidem Christum esse docet. Impia etiam ea, quam libr. 1. *περὶ ἀρχῶν*, cap. 3. num 3. 4. damnatae ab Hieronymo sententiae subjunxit. Talis utraque est: *Ἔλεγε δὲ ὁ Ἑβραῖος τὰ ἐν τῷ Ἡσαΐᾳ δύο Σεραφὶμ ἑξαπτέρυγα κεκραγότα ἕτερον πρὸς ἕτερον· „ἅγιος,* [2]) *ἅγιος, ἅγιος κύριος Σαβαώθ·" τὸν μονογενῆ εἶναι τοῦ θεοῦ, καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον. Ἡμεῖς δὲ οἰόμεθα, ὅτι καὶ ἐν τῇ ᾠδῇ Ἀμβακοὺμ· „ἐν* [3]) *μέσῳ δύο ζώων γνωσθήσῃ·" περὶ Χριστοῦ καὶ ἁγίου πνεύματος. Omnis enim scientia* [4]) *de Patre, revelante Filio, in Spiritu sancto cognoscitur, ut ambo haec,* [5]) *quae secundum* [6]) *hoc vel animantia, vel vitae dicuntur, caussa sapientiae Dei Patris exsistant.* Similiter impia et haec interpretatio, qua [7]) olivae duae candelabri aurei, quod vidisse se narrat Zacharias cap. 4., Filius et Spiritus sanctus exponuntur; media vero lampas, Deus Pater, — cujus ad dextram et sinistram esse Christum

---

[1]) Cfr. Hieronym. lib. in Jesaiam, et epist. 63. ad Pammach. et Occan.

[2]) Jes. VI. 3. [3]) Habac. III, 2.

[4]) Edd. Huetii: *sapientia.*

[5]) Deest „haec" in edd. H

[6]) Ed. Ruaei: *secundum prophetam vel* etc

[7]) Ed. Ruaei: *quae.*

et Spiritum sanctum non sine blasphemia dici posse ait Hieronymus in Zach. IV. —, rami sive spicae olivarum, Incarnatio Christi, et similitudo columbae Spiritus sancti. Sin ut Davidem Christi typum esse, et ut animalia, vel vitas, vel olivas candelabri, sic et Seraphimos Isaiae anagogice Christi et Spiritus sancti symbola esse voluit Origenes, ut certe voluit, vanae sunt Hieronymi querelae. Clarius id etiam sequentia demonstrant, in quibus per haec verba: „Plena [1]) est omnis terra gloria ejus:" adventum Christi significari scribit Origenes: certum est enim, eum, cujus gloria plena illic esse dicitur terra, hunc ipsum esse Dominum Deum Sabaoth; Christum autem eum esse, cujus gloria plena est terra, Origenes censuit. Christum igitur credidit ipsum esse Dominum Deum Sabaoth. Hoc si sit, Christo ipsi adstitisse Seraphimos, non unum ex illis Christum fuisse Origenes existimaverit. Incassum igitur fingit Haymo Alberstatensis in libro de rerum ecclesiasticarum memoria, Origenianis haec esse Operibus inserta a malevolis; vel, si Origenem auctorem habent, dubitanter fuisse proposita.

XXVII. Photius Cod. 8. errores referens librorum *περὶ ἀρχῶν*, hos ait libro primo contineri: *Διήκειν μὲν τὸν πατέρα διὰ πάντων τῶν ὄντων, τὸν δὲ υἱὸν μέχρι τῶν λογικῶν μόνων, τὸ δὲ πνεῦμα μέχρι μόνων τῶν σεσωσμένων.* Codice vero 106. narrat, Theognostum Alexandrinum Origenis dogmata propugnantem libro Hypotyposeon secundo dixisse Filium *τῶν λογικῶν μόνων* [2]) *ἐπιστατεῖν.* Athanasius in libro, quem scripsit in Matth. XII, 32., ad Novati haeresin haec accedere docet, Origenemque et ejus sectatorem Theognostum explodit. Amaris etiam defricat ipsum convitiis Theophilus in 1. Paschali, et ratione ac auctoritate commenta illa convellit.

---

[1]) Jes. VI, 3. [2]) Ed. Ruaei: *μόνον*.

Quae et leviter perstringit Hieronymus in epist. ad Avit. Suis vero ipsius verbis coarguit Justinianus ad calcem epistolae ad Menam, talia e libr. 1. *περὶ ἀρχῶν* cap. 3. num. 5. repraesentans: *Ὅτι ὁ μὲν θεὸς καὶ πατὴρ συνέχων τὰ πάντα φθάνει εἰς ἕκαστον τῶν ὄντων, μεταδιδοὺς ἑκάστῳ ἀπὸ τοῦ ἰδίου τὸ εἶναι· ὢν γάρ ἐστιν· ἐλάττων δὲ πρὸς τὸν πατέρα ὁ υἱὸς φθάνων ἐπὶ μόνα τὰ λογικά· δεύτερος γάρ ἐστι τοῦ πατρός· ἔτι δὲ ἧττον τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπὶ μόνους τοὺς ἁγίους διϊκνούμενον. Ὥστε κατὰ τοῦτο μείζων ἡ δύναμις τοῦ πατρὸς παρὰ τὸν υἱὸν, καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον· πλείων δὲ ἡ τοῦ υἱοῦ παρὰ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον· καὶ πάλιν διαφέρουσα μᾶλλον τοῦ ἁγίου πνεύματος ἡ δύναμις παρὰ τὰ ἄλλα ἅγια.* Ex hoc dogmate aptum est illud [1]) e Tomo II. Commentar. in Matth. *Εἷς δὲ ποιμὴν τῶν λογικῶν ὁ λόγος·* et istud e Tomo XI. num. 17. *Τάχα δὲ καὶ τῶν λόγων Ἰησοῦ εἰσί τινες ἄρτοι, οὓς τοῖς λογικωτέροις, ὡς τέκνοις, ἔξεστι διδόναι μόνοις·* et quod docet Tom. VI. in Joann., Christum esse *αὐτοαλήθειαν τὴν οὐσιώδη, καὶ πρωτότυπον τῆς ἐν ταῖς λογικαῖς ψυχαῖς ἀληθείας·* et id quoque e Tomo XXXII. *Ὅλης μὲν οὖν οἶμαι τῆς δόξης τοῦ θεοῦ αὐτοῦ ἀπαύγασμα εἶναι τὸν υἱὸν, κατὰ τὸν εἰπόντα Παῦλον· „ὃς [2]) ὢν ἀπαύγασμα τῆς δόξης·“ φθάνειν μέντοι γε ἀπὸ τοῦ ἀπαυγάσματος τούτου τῆς ὅλης δόξης μερικὰ ἀπαυγάσματα ἐπὶ τὴν λοιπὴν λογικὴν κτίσιν·* et quod ait Tom. I. in Joann. num. 29., Christum eatenus lucem esse, quatenus mentes rationis participes illustrat. Atque item illud, quod in lib. 1. *περὶ ἀρχῶν* cap. 3. num. 5. Rufinianae

---

[1]) Desiderantur verba: *illud e Tomo II. Commentar. —·“ φθάνειν — μερικὰ ἀπαυγάσματα ἐπὶ τὴν λοιπὴν λογικὴν κτίσιν· et*, in textu edd. Huetii, leguntur vero eadem in addendis.

[2]) Cfr. Hebr. I, 3.

interpretationis reperio: *In illis solis arbitror esse opus Spiritus sancti, qui jam se ad meliora convertunt, et per vias Jesu Christi incedunt, id est, sunt in bonis actibus, et in Deo permanent.* Et paulo inferius: *Hoc ergo pacto operatio virtutis Dei Patris et Filii indiscrete super omnem protenditur creaturam; Spiritus sancti vero participationem a Sanctis tantummodo haberi invenimus.* Et libr. 7. in epist. ad Rom. num. 6. *Tantum*[1]) *est quod ille* (Christus) *pro impiis mortuus est. Sic enim et ipse Paulus ostendit, cum dicit:* „Adhuc enim Christus cum infirmi essemus, secundum tempus pro impiis mortuus est:“ *sanctus autem Spiritus non pro impiis jam interpellat, sed pro sanctis.* Quibus omnibus id sibi vult, Patrem in omnibus, quae sunt, operari, quia totius ὀντότητος, sive exsistentiae, — sic enim loqui liceat —, principium est; Filium, qui et λόγος, hoc est, juxta Origenis expositionem, *ratio*, in iis solum, quae ratione praedita sunt, vim suam experiri; Spiritus, qui a sanctitate proprium sibi cognomen habet, vim ἁγιαστικὴν ad sanctos duntaxat pertinere.

XXVIII. Atque[2]) haec ἀποτόμως ita sumta, vix est ut reprehensionem effugiant. At si quis ad mentem potius Origenis, quam ad verba attenderit, aliter sentiet. Quamvis enim una eademque sint sacrae Trinitatis ex-

---

[1]) Edd. Huetii: *Tamen quod et ille.* — Cfr. Rom. V, 6.

[2]) Si sine Patre rationabilia a Filio illuminari, sancta a Spiritu sancto sanctificari diceret Origenes, merito in sanctam Trinitatem injuriosus videretur, atque haud scio an ipsum in Patrem injuriosior. Sed in eo nulla hujus erroris suspicio residet: ac Patris virtutem in hoc tantum virtute Filii et Spiritus majorem dicit et latius patentem, quod cum rationabilia a Filio rationem, sancta a Spiritu sanctitatem accipiant, Filius a Patre, Spiritus a Patre et Filio omnia acceperint. *Dominus Prudent. Maran de divinitate Christi lib. IV. cap. 16. num. 2.* R.

tranea opera, et quidquid agit in rebus externis Pater, hoc agat et Filius, hoc et Spiritus sanctus; qaaedam tamen Patri assignari solent, alia Filio, alia Spiritui sancto. Quemadmodum ergo Patri vulgo attribuitur creatio rerum, licet trium peraeque personarum sit; ita Filio, qui est λόγος, omnium λογικῶν curam Origenes adscribit; sanctitudinis vero collationem addicit Spiritui sancto, juxta Rom. I, 4. et II. Thess. II, 13., quamvis toti Trinitati debeatur. Scriptum est I Petr. I, 2. „Secundum praescientiam Dei Patris, in sanctificationem Spiritus, in obedientiam et adspersionem sanguinis Jesu Christi." Praescientia Patri, sanctitudinis infusio Spiritui sancto tribuitur. Sic sensisse Origenem ex iis licet existimare, quae exstant lib. I. περὶ ἀρχῶν cap. 3. num. 7. *Porro autem in Trinitate nihil majus minusve dicendum est, quum unius divinitatis fons Verbo ac ratione sua teneat universa; Spiritu vero oris sui quae digna sunt sanctificatione sanctificet, sicut in Psalmis scriptum est:* „Verbo [1]) Domini coeli firmati sunt, et spiritu oris ejus omnis virtus eorum." *Est etiam quaedam inoperatio Dei Patris praecipua praeter illam, quam omnibus ut essent naturaliter praestitit. Est et Domini Jesu Christi praecipuum quoddam ministerium in eos, quibus naturaliter, ut rationabiles sint, confert, per quod ad haec quae sunt, praestatur iis ut bene sint. Est et alia quoque etiam Spiritus sancti gratia, quae dignis praestatur, ministrata quidem per Christum, inoperata autem a Patre secundum meritum eorum, qui capaces efficiuntur. Quod manifestissime indicat Apostolus Paulus, unam eandemque virtutem Trinitatis exponens in eo, cum dicit:* „Divisiones [2]) sunt

---

[1]) Psalm. XXXIII, 6.

[2]) I Cor. XII, 4—7. — Desunt in ed. R. verba: *vel donationum.*

donorum, vel donationum, idem autem Spiritus: et divisiones sunt ministeriorum, idem autem Dominus: et divisiones operationum sunt, idem autem Deus, qui operatur omnia in omnibus. Unicuique autem datur manifestatio Spiritus secundum id quod expedit.“ *Ex quo manifestissime designatur, quod nulla est in Trinitate discretio, sed hoc, quod donum Spiritus dicitur*[1]) *ministratur per Filium, et inoperatur per Deum Patrem.* „Omnia[2]) autem operatur unus atque idem spiritus, dividens singulis prout vult.“ Quin etiam sanctimoniae collationem idem Filio assignat; sapientiae vero ac scientiae gratiam Spiritui sancto itidem ut Filio acceptam refert. *Unde*, inquit ibid. num. 8., *inoperatio Patris, quae*[3]) *praestat omnibus, clarior ac magnificentior invenitur, cum unusquisque per participationem Christi, secundum id quod sapientia est, et secundum id quod scientia est, et sanctificatio est, proficit, et in altiores profectuum gradus venit: et per hoc, quod participatione sancti Spiritus factus est quis purior atque sincerior, effectus*[4]) *dignus recipit sapientiae ac scientiae gratiam.* Repetit ista cap. 18. auctor libelli de Deitate et Incarnatione Verbi ad Januarium, qui ad calcem Tomi quarti Augustini subnectitur. Quae ne quis a Rufino interprete in Origenis gratiam conficta putet, similem adjungemus locum e Tom. II. in Joann. num. 6. *Οὗ*[5]) *(υἱοῦ) χρῄζειν ἔοικε τὸ ἅγιον πνεῦμα, διακονοῦντος αὐτοῦ τῇ ὑποστάσει, οὐ μόνον εἰς τὸ εἶναι, ἀλλὰ καὶ σοφὸν εἶναι, καὶ λογικὸν, καὶ δίκαιον,*

---

[1]) Edd. Huetii: *Dei.*

[2]) Cfr. I Cor. XII, 11.

[3]) Ed. Ruaei: *quae esse praestat.*

[4]) Edd. Huetii: effectus dignos recipit, sapientiae ac scientiae gradum.

[5]) Cfr. ed. nostr. Tom. I. pag. 110.

καὶ πᾶν, ὁτιποτοῦν χρὴ αὐτὸ νοεῖν, τυγχάνειν κατὰ μετοχὴν τῶν προειρημένων ἡμῖν Χριστοῦ ἐπινοιῶν. Οἶμαι δὲ τὸ ἅγιον πνεῦμα τὴν, ἵν' οὕτως εἴπω, ὕλην τῶν ἀπὸ θεοῦ χαρισμάτων παρέχειν τοῖς δι' αὐτὸ καὶ τὴν μετοχὴν αὐτοῦ χρηματίζουσιν ἁγίοις, τῆς εἰρημένης ὕλης τῶν χαρισμάτων ἐνεργουμένης μὲν ἀπὸ τοῦ θεοῦ, διακονουμένης δὲ ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ, ὑφεστώσης δὲ κατὰ τὸ ἅγιον πνεῦμα. Καὶ κινεῖ με εἰς τὸ, ταῦθ' οὕτως ἔχειν, ὑπολαβεῖν παῦλος περὶ χαρισμάτων οὕτω που γράφων· „διαιρέσεις[1]) *δὲ χαρισμάτων εἰσὶ, τὸ δ' αὐτὸ πνεῦμα· καὶ διαιρέσεις διακονιῶν εἰσι, καὶ ὁ αὐτὸς κύριος· καὶ διαιρέσεις ἐνεργημάτων εἰσὶ, καὶ ὁ αὐτός ἐστι θεὸς, ὁ ἐνεργῶν τὰ πάντα ἐν πᾶσιν.*" Purgat et illud Origenem, quod in prima ejus in Isaiam Homilia legitur num. 4.: *Denique ut unitatem Deitatis in Trinitate cognoscas, solus Christus in praesenti lectione nunc peccata dimittit; et tamen certum est a Trinitate peccata dimitti.* Purgat et Paschasius[2]) diaconus, libr. 1. de Spiritu sancto, cap. 9., Origenis sibi sententiam usurpans: *Quantum in Scripturis sanctis,* inquit, *manifestissime deprehenditur, alia Pater ipse per se, alia specialiter per Filium, alia per Spiritum sanctum, licet sub privilegio potentiae communis, operatur. Quia sumus, ad Patrem proprie referri videtur;* „in[3]) quo, sicut Apostolus dicit, vivimus, movemur, et sumus." *Quod vero rationis, et sapientiae, et justitiae capaces sumus, illi specialiter, qui est ratio, et sapientia, et justitia, id est, Filio deputatur. Quod autem vocati regeneramur, innovati sanctificamur, per divina eloquia personae Spiritus sancti evidenter adscribitur.* Praeclare et ad rem Augustinus libr. 15.

---

1) I Cor. XII, 4. 5. 6.

2) Cfr. Paschas. Tom. VI, bibl. Patr.

3) Cfr. Act. XVII, 28.

de Trinit. cap. 17. *Sicut unicum Dei Verbum proprie vocamus nomine Sapientiae, cum sit universaliter et Spiritus sanctus, et Pater ipsa Sapientia; ita Spiritus sanctus proprie nuncupatur vocabulo Caritatis, cum sit universaliter Caritas et Pater et Filius.*

Pari modo excipimus petitionem alteram, superioris hujus affinem. Queritur Athanasius in Matth. XII, 32., putasse Origenem peccata in Spiritum sanctum ea esse, quae post baptismum admittuntur. Nempe cum in sanctis et Christianis solum operari Spiritum sanctum dixerit, sequitur, cum peccant ipsi, peccato ipsorum eam praecipue offendi Trinitatis personam, quae in iis operatur, Spiritum nempe sanctum. Non multum inde abludebat Novatianus, remissionem peccatorum lapsis concedi negans, quod Christianorum peccatis offendi Spiritum sanctum diceret, cujus offensiones nec in hoc saeculo, nec in futuro remitti Christus docuit. Sed quemadmodum in Christianis operari credidit Origenes tres Trinitatis personas, etiamsi operatio haec Spiritui sancto proprie tribui soleat: ita Christianorum peccatis post baptismum admissis, laedi proprie ipsum dixit, quamvis Filium quoque et Patrem iisdem offendi sit arbitratus.

XXIX. Illud praeterea in Origene culpatum fuisse commemorat Anonymus ille, quem pro eo Apologiam scripsisse tradit Photius Cod. 117., quod Filium neutiquam invocandum esse pronuntiaverit. Minime quidem orandum cum Patre Filium, non autem simpliciter non orandum sensisse Origenem narrat Augustinus Haer. 43. ad Quod vult deum, et cur ita senserit, caussam affert: *Dicit praeterea,* inquit, *ipse Origenes, quod Filius Dei sanctis hominibus comparatus, veritas sit; Patri collatus mendacium; et quantum distant Apostoli Christo, tantum Filius Patri. Unde nec orandus est Filius cum Patre, quia non auctor est indulgendarum petitionum, sed supplicator.* Utramque accusationem

complexus est Theophilus Alexandrinus Pasch. 2., ubi Origenem ait ausum esse dicere: *Non esse orandum Filium, neque cum Filio Patrem.* Quae quidem absurda est, et secum pugnans conquestio; nam si Filium orari vetat Origenes, cur vetuisset Patrem orari cum Filio, qui neutiquam orandus est?

Profecto si dicta superius de violata ab Origene Filii majestate recordemur, quid de ejus invocatione opinari debuerit, facile deprehendemus. Cum enim ad ejus dignitatem, quem precibus compellamus, accommodata esse debeat oratio nostra, humiliori Patrem obsecratione venerandum esse, quam Filium, dicere debuit Origenes, si doctrinae suae connexionem retinere voluit. Neque conjectura nostra nos fallit: genuinam enim fuisse hanc ejus sententiam, declarant libri contra Celsum, quorum quinto num. 4. sic disserit: *Πᾶσαν*[1]) *μὲν γὰρ δέησιν, καὶ προσευχὴν, καὶ ἔντευξιν, καὶ εὐχαριστίαν, ἀναπεμπτέον τῷ ἐπὶ πᾶσι θεῷ διὰ τοῦ ἐπὶ πάντων ἀγγέλων ἀρχιερέως, ἐμψύχου λόγου καὶ θεοῦ· δεησόμεθα δὲ καὶ αὐτοῦ τοῦ λόγου, καὶ ἐντευξόμεθα αὐτῷ, καὶ εὐχαριστήσομεν, καὶ προσευξόμεθα δὲ, ἐὰν δυνώμεθα κατακούειν τῆς περὶ προσευχῆς κυριολεξίας, καὶ καταχρήσεως.* Nempe orationem proprie dictam Deo Patri fundi jubet, impropriam vero et *καταχρηστικήν* Filio: illi ut summo Deo, bonorum datori; huic tanquam *μεσίτῃ*, qui preces nostras Deo offerat: *quia non est auctor*, inquit ex Origenis persona Augustinus, *indulgendarum petitionum, sed supplicator.* Clarius etiam mentem suam aperit libr. 8. num. 13. *Ἀλλὰ τὸν ἕνα θεὸν, καὶ τὸν ἕνα υἱὸν αὐτοῦ, καὶ λόγον, καὶ εἰκόνα, ταῖς κατὰ τὸ δυνατὸν ἡμῖν ἱκεσίαις καὶ ἀξιώσεσι σέβομεν, προσάγοντες τῷ θεῷ τῶν ὅλων τὰς εὐχὰς διὰ τοῦ μονογενοῦς αὐ-*

---

[1]) Cfr. de nota R. huc spectante Excursus VI. ad calcem Tomi hujus appositus.

τοῦ· ᾧ πρῶτον προσφέρομεν αὐτὰς, ἀξιοῦντες αὐτὸν, ἱλασμὸν ὄντα περὶ τῶν ἁμαρτιῶν ἡμῶν, προσαγαγεῖν ὡς ἀρχιερέα καὶ εὐχὰς, καὶ τὰς θυσίας, καὶ τὰς ἐντεύξεις ἡμῶν τῷ ἐπὶ πᾶσι θεῷ· et inferius num. 26.: *Μόνῳ γὰρ προσευκτέον τῷ ἐπὶ πᾶσι θεῷ, καὶ προσευκτέον γε τῷ μονογενεῖ, καὶ πρωτοτόκῳ πάσης κτίσεως, λόγῳ θεοῦ, καὶ ἀξιωτέον αὐτὸν, ὡς ἀρχιερέα, τὴν ἐπ' αὐτὸν φθάσασαν ἡμῶν εὐχὴν ἀναφέρειν ἐπὶ τὸν θεὸν αὐτοῦ, καὶ θεὸν ἡμῶν.* Aliquando tamen ad Verbum preces allegari concedit, non quasi Deo Patri offerendas, sed quasi Filii ipsius proprias; nec tanquam ad *μεσίτην*, sed tanquam ad ipsum bona per se hominibus largiri valentem. Ita libr. V. num. 11. *Κἂν μὴ τηλικοῦτος δέ τις ᾖ, οὐδὲν ἧττον καὶ ὁ τοιοῦτος εὐχέσθω τῷ λόγῳ τοῦ θεοῦ δυναμένῳ αὐτὸν ἰάσασθαι, καὶ πολλῷ πλέον τῷ πατρὶ αὐτοῦ, ὡς καὶ τοῖς πρότερον δικαίοις ἐξαπέστειλε τὸν λόγον ἑαυτοῦ, καὶ ἰάσατο αὐτούς.* Multo magis rogari jubet Patrem quam Filium, et intentiori ac humiliori oratione. Atque id sibi volunt Patres, cum clamant, dixisse illum non esse orandum cum Patre Filium; hoc est, non esse orandum itidem ut Patrem Filium. Nunc facilis est sexcentorum locorum intellectus, in quibus Patrem cum Filio nulla precationis adhibita distinctione interpellat: qualis ille est ex Homil. 4. in Jerem. num. 6. *Cum* [1]) *autem plenitudo Gentium introierit, tunc omnis Israel salvus erit:* „et [2]) fiet unus grex, et unus pastor:" *docens in commune populum suum magnificare omnipotentem Dominum cum Christo Jesu:* et ille ex Homil. 12. in Ezech. num. 5. *Ut nunquam ad radices nostras ponatur securis, quae in Evangelio praedicatur, attentius Jesum Christum Dominum nostrum cum Patre suo precemur:* et hic ex Homil. 15. in Luc.

---

[1]) Cfr. Rom. XI, 25. 26.

[2]) Cfr. ev. Joann. X, 16.

Ut igitur et nos stantes in templo, et tenentes Dei Filium, amplexantesque eum, digni remissione et profectione ad meliora simus, oremus omnipotentem Deum, oremus et ipsum parvulum Jesum, quem alloqui et tenere desideramus in brachiis: et alter iste ex Homil. 18. in eundem: *Quia igitur Salvator Creatoris est Filius, in commune Patrem, Filiumque laudemus, cujus lex, cujus et templum est:* et Homil. 37. in eundem: *Propterea Domini misericordiam deprecemur, ne nobis tacentibus lapides clamitent, sed loquamur et laudemus Deum in Patre, et Filio, et Spiritu sancto.* Orari quidem Patrem jubet et Filium, sed diverso-genere orationis.

XXX. Postremum hoc objiciendum venit Origeni, opinatum eum humani redemtionem generis Spiritum sanctum potissimum decuisse; atque id munus cum obire ac sustinere neutiquam posset, Filio imposuisse, utpote qui unus recte quiret provinciam hanc administrare. Prostat [1]) commentum illud Tom. 2. in Joann. num. 6. *Ἤ*

---

[1]) Eo loco quaerit Origenes, quomodo fieri possit, si Filius sanctus per Filium exsistit, ut ipse Filius apud Jesaiam missum se dicat a Domino et Spiritu ejus. Respondet primo, *missum esse Christum a Spiritu, non quod is natura praestantior sit, sed propter oeconomiam incarnationis Filii Dei Salvatoris, qui se infra Spiritum imminuit.* Deinde vero, ut erat ingenio in ejusmodi rebus excogitandis luxurianti, hanc conjecturam proponit: *Ἢ τάχα ἐστὶ καὶ τοῦτο εἰπεῖν, ὅτι ἐδεῖτο ἡ κτίσις, κτλ.* Duplicem hic errorem castigat Huetius. Sed vir doctissimus minus animadvertit illud: *ὡσπερεί*, quod Origenem figura quadam orationis uti demonstrat, ac nequaquam dicere, incarnationem Spiritui sancto potissimum convenisse, eumque hoc munus sustinere non potuisse; sed quasi ei conveniret, ac sustinere non posset, ita Salvatori detulisse. Nam cum certo teneret Origenes, Filium Spiritu sancto majorem esse ratione originis, nec ab eo mitti posse, quippe cum Spiritus sanctus per Filium exsistat, sic Jesaiae locum explicandum putavit,

τάχα ἐστὶ καὶ τοῦτο εἰπεῖν, ὅτι ἐδεῖτο ἡ κτίσις ὑπὲρ τοῦ ἐλευθερωθῆναι ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς φθορᾶς, ἀλλὰ καὶ τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος, μακαρίας καὶ θείας δυνάμεως ἐνανθρωπούσης, ἥτις διορθώσεται καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ ὡσπερεὶ ἐπέβαλλέ πως τῷ ἁγίῳ πνεύματι ἡ πρᾶξις αὕτη, ἥντινα ὑπομένειν οὐ δυνάμενον προβάλλεται τὸν σωτῆρα, ὡς τὸ τηλικοῦτον ἆθλον μόνον ἐνεγκεῖν δυνάμενον. Contra eam opinionem consurgunt universi Patres, et prae reliquis Trinitatis sanctae personis id operis Filio praecipue convenisse demonstrant, caussasque hujus reddunt multiplices et validas, quarum hic explicandi locus non est. Patrem tamen ac Spiritum sanctum eodem officio haud secus ac Filium defungi potuisse communis est ecclesiae Catholicae doctrina, eamque tuetur Thomas Part. 3. q. 3. a. 5. Favet nihilominus Origeni Anselmus, qui alio fortasse persuasus argumento, non aliam potuisse carni humanae illigari personam quam Filium, dixit in eo Opere, cui titulum fecit: *Cur Deus homo. Quoniam ergo*, inquit, *quodlibet parvum inconveniens in Deo est impossibile, non debuit alia persona incarnari, quam Filius.*

---

ut Filius non ut a majore, sed ut a persona ex ipso procedente, et hoc munus honoris causa deferente, missus diceretur. Perabsurdum ergo foret id, quod Origenes a se fingi declarat, ut germanissimam ejus sententiam accipere. *Dominus Prudent. Maran de divinit. Christi lib. IV. cap.* 16. *num.* 10. R.

QUAESTIO TERTIA.

DE CHRISTO, EJUSQUE INCARNATIONE ET OIKONOMIA.

I. Plurima de Christo absona Origenes opinatus est. II. Utrum Christum substantialiter in Mose, prophetis, et angelis adfuisse senserit. III. Patrum multorum assensu et sua ipsius fluctuatione juvatur. IV. Quo sensu dixerit Filium Dei, antequam esset homo, mediatorem fuisse. V. In quo et Patrum quorundam consensione se tuetur. VI. Excutiuntur ejus errores de anima Christi. VII. Quibus tamen non pertinaciter adhaesit. VIII. Nonnulli ipsius accusatores retunduntur. IX. Quo sensu Filium et ejus animam unum esse dixerit, quemadmodum Pater et Filius unum sunt. X. Utrum Christum carnem de coelo attulisse persuasum habuerit. XI. An crediderit Christum specie tenus in terris apparuisse, non veram carnem gestasse. XII. Solvuntur difficiles ipsius loci duo. XIII. Unde in hanc affici Christo falsi corporis suspicionem venerit, exploratur. XIV. Utrum Christum merum esse hominem existimaverit. XV. An duos Christos finxerit. XVI. Utrum et quo sensu Jesum induisse Filium Dei pronuntiaverit. XVII. Quo sensu Christum dixerit deificasse naturam humanam. XVIII. Quo sensu Christum esse dixerit virum illum sterilem, de quo Jeremias cap. XXII. vers. 30. XIX. Utrum corpus Christi ubique esse censuerit. XX. Pro quibus passum Christum opinatus sit. XXI. Recensentur Patrum criminationes adversus Origenis sententiam: XXII. quae ex ipsius verbis proponitur. XXIII. Non satis constat, an saepe jam pro rebus ratione praeditis, an semel tantum passum, an etiam aliquando passurum Christum putaverit. XXIV. Ex supra allatis genuina ipsius opinio elicitur: XXV. cujus et origo indicatur. XXVI. Nonnulla faciunt pro caussa Origenis. XXVII. Utrum Chri-

stum in sole corpus suum reliquisse sibi finxerit. XXVIII. Utrum censuerit Christum hominem esse desiisse, postquam mortuus est. XXIX. Quo sensu Christum dixerit etiam nunc lugere peccata nostra. XXX. Utrum regnum Christi desiturum crediderit.

I. Vulgatum, et in scholis receptum theologicarum disputationum ordinem hic deserimus, assectantes Origenem, cujus ut abnormes fuerunt plurimae de rebus divinis sententiae, ita peculiari, et a consuetis aliena divisione tractandae sunt. In inferiorem ergo locum rejectis, quae ad angelos et opificium sex dierum, aliaque his deinceps subnecti solita pertinent, quaestionibus, Origenis de Verbi *ἐνανθρωπήσει* et *οἰκονομίᾳ* perscrutemur decreta, si quae sunt obnoxia reprehensionibus, et animum possunt offendere lectoris orthodoxi. Ac sunt certe, neque pauca, quae ab ejus ventilata et confutata adversariis, aeterna nomini ejus stigmata imposuerunt.

II. Leve illud est prae reliquis mox exponendis, et aliquam habens excusationem, quo Christum docuit, antequam homo fieret, Patri ministrantem, in Mose, prophetis, et angelis hominum salutem promoventibus adfuisse, et quidem substantialiter, atque ita suam quodammodo *οἰκονομίαν* inchoasse. En tibi ipsius verba ex Hom. VIII. in Genes. num. 8. *Et tamen considerandum est, quia angelus haec refertur ad Abraham locutus, et quia in consequentibus evidenter hic angelus Dominus ostenditur. Unde puto, quod sicut inter nos homines habitu repertus est ut homo, ita et inter angelos habitu est repertus ut angelus:* et ex Hom. I. in illud Isaiae: „Et [1]) regem Dominum Sabaoth vidi oculis meis· et missus est ad me unus de Seraphim.“ *Non est unus*, inquit num. 5, *Domini mei Jesu Christi ad-*

[1]) Jesai. VI, 5. 6.

ventus, quo descendit ad terras. Et ad Esaiam venit, et ad Mosen venit, et ad populum venit, et ad unumquemque prophetarum venit: neque tu timeas, etiamsi jam coelo receptus est, iterum veniet. Quia autem et ante praesentiam carnalem ad homines venerit, ipsum accipe testem denuntiantem atque dicentem: „Hierusalem,[1]) Hierusalem, quae occidis prophetas, et lapidas eos, qui missi sunt ad te, quoties volui colligere filios tuos." „Quoties volui." *Non dicit:* „non vidi te nisi isto adventu:" *sed dicit:* „Quoties volui." *Et per singulos prophetarum convertens se: Ego, inquit, eram Christus, qui loquebar per prophetas. Dixi: neque tu timeas, et nunc mittitur Jesus Christus. Non mentitur:* „Vobiscum[2]) sum, *ait Dominus*, omnes dies usque ad consummationem saeculi." *Non mentitur:* „Ubi[3]) duo vel tres collecti sunt in nomine meo, et ego sum in medio eorum." His adsonat Tom. XII. in Matth. num. 43. *Πρόσχες δὲ, εἰ δύνασαι καὶ ταῦτα εἰπεῖν περὶ τῶν κατὰ τὸν τόπον, ὅτι νοήσαντες οἱ μαθηταὶ τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ κεχρηματικέναι Μωσεῖ, καὶ αὐτὸν εἶναι τὸν εἰρηκότα·* „*οὐ*[4]) *γὰρ ὄψεται ἄνθρωπος τὸ πρόσωπόν μου, καὶ ζήσεται·*" et Tract. 26. in Matth. num. 28. exponens illud: „Quoties[5]) volui congregare filios tuos, sicut gallina pullos suos sub[6]) alas, et noluisti!" *Quomodo,*[7]) inquit, *hic Dominus Jesus, quasi qui frequenter voluit congregare Judaeos, non autem congregavit propter contumaciam nolentium credere, ita dicit:* „Quoties volui:" *cum sit manifestum, semel eum docuisse in*

---

[1]) Cfr. Matth. XXIII, 37. [2]) Matth. XXVIII, 20.
[3]) Cfr. Matth. XVIII, 20.
[4]) Cfr. Exod. XXXIII, 20.
[5]) Cfr. Matth. XXIII, 37.
[6]) Ed. Ruaei: „sub pennas."
[7]) Cfr. ed. nostr. Tom. IV. p. 241. et 242.

corpore Iudaeos? Sed non solum in praesentia, verum etiam substantialiter semper Christus praesens fuit et in Mose, et in prophetis; magis autem et in angelis ministrantibus saluti humanae, et per singulas generationes: et sic impletur: „Quoties volui.“ *Per singulas enim generationes semper voluit et festinavit perficere voluntatem Patris in iis: et si non in corpore*[1]) *constitutus, sicut nunc in fine saeculorum, tamen semper festinavit congregare filios Hierusalem. Ipsius enim volentis congregare filios Hierusalem voces habentur in lege et in prophetis: et de ipso scriptum est:* „Expandens[2]) alas suas accepit eos, et suscepit eos super scapulas suas:“ *et quotidianum opus est Christi congregare filios Ierusalem; de quibus in Esaia et in reliquis prophetis plura dicuntur. Et quotidie Dei Filius congregat dispersos filios Dei, sicut gallina pullos suos sub pennas suas.* In quo cum ait substantialiter praesentem fuisse Christum in Mose et in prophetis, conjunctionem intelligit *σχετικήν*, non vero *ὑποστατικήν*. Praeterea Tom. I. in Joann. num. 34. *Καὶ περὶ μὲν τοῦ ἄνθρωπον αὐτὸν γεγονέναι οὐδεὶς τῶν πεπιστευκότων διστάζει· περὶ δὲ τοῦ ἄγγελον, πειθώμεθα τηροῦντες τὰς τῶν ἀγγέλων ἐπιφανείας καὶ λόγους, ὅτε τῆς τῶν ἀγγέλων ἐξουσίας φαίνεται, ἔν τισι τόποις τῆς γραφῆς ἀγγέλων λεγόντων, ὥσπερ ἐπὶ τοῦ· „ὤφθη*[3]) *ἄγγελος κυρίου ἐν πυρὶ φλογὸς βάτου. Καὶ εἶπεν· ἐγὼ Θεὸς Ἀβραάμ, καὶ Ἰσαάκ, καὶ Ἰακώβ.“ Ἀλλὰ καὶ ὁ Ἡσαΐας φησί· „καλεῖται*[4]) *τὸ ὄνομα αὐτοῦ, μεγάλης βουλῆς ἄγγελος.“* Et initio Tomi sequentis docet, Filium Dei missum esse a Patre ad prophetas;

---

[1]) Edd. Huetii: *tempore*.

[2]) Cfr. Deut. XXXII, 11.

[3]) Cfr. Exod. III, 2. 6.

[4]) Jesai. IX, 6.

et cum Scriptura ait: „sermo [1]) factus est ad Oseam:" sic illud intelligendum, Verbum Dei missum esse ad Oseam. Idem habet auctor Homil. I. in Diversos: *Abrahae Patri credentium tribus horis temporis, licet non per ipsam ineffabilem Deitatis substantiam, sed potius per angelicam speciem a meridie visus est: nobis triginta annis in terra apparuit,* [2]) *et cum hominibus conversari dignatus est. Iacob etiam brevi tempore per angelum nihilominus apparuit colluctans cum eo,* et cetera.

III. Reprehensum fuisse id in Origene, adnotat Sixtus Senensis libr. 5. ann. 105., sed Augustini suffragio defendit. Consimilem sane professi sunt doctrinam Patres antiqui complures, non Origene solum vetustiores, vel coaevi, sed recentiores etiam, et Nicaena synodo posteriores. Horum nomina et loca colligit Pamelius in Paradoxis Tertulliani, cap. 19., collegerunt subinde et alii. Ex quibus locis liquet, persuasum his fuisse Patribus, morem Patri gerentem Filium patriarchis adspectabilem sese praebuisse, Deique, angeli, vel Domini nomina fuisse sortitum; et quaecunque in Testamenti Veteris historia a Deo facta legimus, Filium auctorem habuisse. Attamen non in ea sibi constat sententia noster Origenes, nam easdem quoque partes nonnunquam Deo Patri videtur assignare: velut Homil. III. in Luc. *Gratia Dei,* inquit, *fuit, ut appareret Abraham, vel ceteris prophetis: non quod oculus tantum cordis Abraham in caussa fuerit, ut cerneret Deum, sed quod gratia Dei ultro se adspiciendam praebuerit viro justo. Hoc autem non solum super Deo Patre intelligas, sed etiam super Domino Salvatore, et super Spiritu sancto.*

---

[1]) Cfr. Hos. I, 1. [2]) Cfr. Baruch. III, 37.

IV. Qui Filium Dei, priusquam humanum indueret corpus, in angelis, patriarchis, et prophetis adfuisse dixerit: Dei quoque et hominum mediatorem tunc fuisse, internuncium, et sequestrum dicere necesse est. Hanc dogmatum consequentiam tenuit Origenes, et qui prius illud posuerat, alterum quoque hoc decrevit. Verba ipsius debemus Apologiae Pamphili ex lib. III. in ep. ad Coloss.: *Data*[1]) *est autem*, inquit, *lex Mosi per angelos in manu mediatoris Christi, et virtute: qui*[2]) *cum esset in principio Verbum,*[3]) et apud Deum esset, et Deus esset Verbum, Patri in omnibus ministravit. „Omnia[4]) enim per ipsum facta sunt:" *id est, non solum creaturae, sed et lex, et prophetae; et ipsemet est mediator*[5]) *Dei et hominum. Quod Verbum quidem in fine saeculorum homo factus est Iesus Christus, sed ante hunc manifestum in carne adventum, mediator quidem erat hominum, sed nondum erat homo. Erat tamen et tunc mediator Dei et hominum: unde et data lex*[6]) *per angelos in ipsius mediatoris manibus data esse dicitur, ut esset lex*[7]) *sancta, et mandatum sanctum, et justum, et bonum, et omnia haec sanctificarentur a Christo.* Non igitur eo modo intercessor, et μεσίτης Dei et hominum dicitur ab Origene fuisse Christus, antequam de virgine nasceretur, quo modo deinde fuit, postquam naturam humanam suscepit: nam per utriusque naturae conjunctionem hominem cum Deo conciliavit, atque ita medium quid inter utrumque fuit, cum utrumque esset, et Deus et homo. Quamvis autem communionis illius, et futuri aliquando consortii, rerumque per illud gerendarum intuitu, in Veteris Testamenti

---

[1]) Cfr. Galat. III, 19. [2]) Cfr. ev. Joann. I, 1.
[3]) Ed. Ruaei: *Verbum Dei.*
[4]) Cfr. ev. Joann. I, 2. [5]) Cfr. I Tim. II, 5.
[6]) Cfr. Galat. III, 19. [7]) Cfr. Rom. VII, 12.

patriarchas, et prophetas Deus bonitatis suae et gratiae divitias profuderit, et tunc etiam μεσίτης Christus quodammodo fuerit: eo tamen non respexit Origenes, sed ad itiones illas, et reditiones crebras ad homines, cum variis indutus formis, et per varias loquens personas mandata illis Dei parentis Christus deferebat; praecipue vero, cum legem Mosi tradidit, juxta illud Apostoli: „Quid [1]) igitur lex? Propter transgressiones posita est, donec veniret semen, cui promiserat, ordinata per angelos in manu mediatoris. Mediator autem unius non est; Deus autem unus est."

V. Referendum id esse ad Mosen, licet arbitrati sint nonnulli, Christo tamen accommodant Chrysostomus, et Hieronymus, qui totam et ipse, illud Pauli interpretans, Origenis doctrinam amplexus est. Sic enim ait: *Postquam ob nostram salutem de virginis utero dignatus est nasci, Dei et hominum homo Christus Iesus sequester est dictus. Antequam vero humanum corpus assumeret, et esset apud Patrem in principio Deus Verbum, ad omnes sanctos, ad quos factus est sermo Dei, Enoch videlicet, Noë, Abraham, Isaac, et Iacob, et postea Mosen, et cunctos prophetas, quos Scriptura commemorat, sine additamento hominis, quem necdum assumserat, mediator tantummodo nuncupatur.* Sed et episcopi illi sex orthodoxi Antiochenae synodi Origenis expositionem secuti sunt in epistola ad Paulum Samosatenum: *Ἀλλὰ μὴν*, inquiunt, *καὶ τὸν νόμον ὁμοίως Μωϋσῇ φαμεν δεδόσθαι, διακονοῦντος τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ, ὡς ὁ ἀπόστολος διδάσκει λέγων· „Τί [2]) οὖν ὁ νόμος; Τῶν παραβάσεων χάριν προσετέθη, ἄχρις οὗ ἔλθῃ τὸ σπέρμα, ᾧ ἐπήγγελται, διαταγεὶς δι' ἀγγέλων, ἐν χερσὶ μεσίτου." Μεσίτην γὰρ ἄλλον οὐκ ἴσμεν*

---

[1]) Cfr. Galat. III, 19. 20.

[2]) Cfr. Galat. III, 19.

θεοῦ καὶ ἀνθρώπων, ἢ τοῦτον. Διδασκόμεθα δὲ καὶ ταῦτα διὰ τοῦ Μωσέως· „ὤφθη[1]) δὲ αὐτῷ ἄγγελος ἐν φλογὶ πυρὸς ἐκ τοῦ βάτου," κ. τ. λ. Aliter autem accepta sunt ab Arianis illa Apostoli, quae adduximus; ideo enim *μεσίτην* Christum esse dicebant, quod naturam quandam mediam hominem inter et Deum fuisset sortitus, illo quidem inferiorem, homine vero superiorem.

VI. De anima Christi multiplex fuit Origenis error; ac multiplex quoque adversus eum Patrum querela et criminatio. Sententia[2]) illius haec est, quantum ex ejus scriptis licet intelligere: animam Christi cum animabus hominum reliquis longe ante corpora a Deo procreatam, liberoque itidem ut alias instructam arbitrio, cum eximio auctoris sui amore prae[3]) ceteris animabus teneretur; similisque aliarum per naturam, Verbi similis esset per virtutem, tam firmiter ei sese applicuisse, ut tota ab eo recepta, vel totum recipiens, idque substantialiter, unus cum eo spiritus efficeretur: hanc autem conjunctionem ad assumendam carnem aditum Verbo munivisse, cum divina alioqui natura humanae absque medio aliquo adhaerere neutiquam posset: tam arctum autem fuisse Verbum inter et animam hanc, seu ut Damascenus, mentem, — quod magis convenit doctrinae Origenis; nam ex mentibus animas tum solum existimavit fieri, cum ex caritatis ardore refrixerunt: quod de mente, seu anima Christi minime opinatus est —, vinculum, ut vitii, a quo maxime divina abhorret natura, minime capax esset; atque ita *quod in arbitrio erat positum, longi usus affectu jam versum esse in naturam*, ut a peccato penitus esset immunis: aliter igitur in prophetis et Apostolis fuisse

---

[1]) Cfr. Exod. III, 2. coll. Act. VII, 30.

[2]) Cfr. de nota Ruaei huc spectante Excursus VII. ad calcem Tomi hujus appositus.

[3]) Edd. Huetii: *pro*.

Verbum, aliter in Christo; illis enim per *σχετικὴν* et moralem conjunctionem, Christo *per immaculatam foederationem* et hypostaticam adhaesisse: ac nos proinde si singularem animae Christi adversus Deum amorem, quo Deum in se recipere merita est, imitemur, Christi quoque pro rata effectum iri participes. Quibus asserendis hac Davidis testificatione utitur e Psalm. XLV, 7. *Dilexisti justitiam, et odisti iniquitatem: propterea unxit te Deus, Deus tuus oleo laetitiae prae consortibus tuis.* Totam porro istam Origenis dissertationem iisdem propemodum repetitam verbis reperias in postremo capite libelli de Deitate et Incarnatione Verbi, ad Januarium; qui libellus Origenianis fragmentis fere constat, et ad calcem quarti Tomi Augustini adjungi solet. Atque hanc doctrinam, quantumvis absonam, avide arripuerunt Pelagiani, et propugnarunt. Locorum Origenis, quibus ea continetur, primus exstat Tom. I. in Joann. num. 37. *Ἀλλὰ*[1]) *καὶ ἀνὴρ πρὸς τούτοις λέγεται ὀπίσω Ἰωάννου ἐρχόμενος, ἔμπροσθεν αὐτοῦ γεγενημένος, καὶ πρὸ αὐτοῦ ὢν, ἵνα διδαχθῶμεν καὶ τὸν ἄνθρωπον τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ, τὸν τῇ θεότητι αὐτοῦ ἀνακεκραμμένον, πρεσβύτερον εἶναι τῆς ἐκ Μαρίας γενέσεως.* Alter habetur Tomo XX. sequenti, num. 17. *Οὐκ ἀζήτητον δὲ ἐατέον τὸν τόπον καὶ εἰς τὸν περὶ ψυχῆς λόγον. Τάχα γὰρ ἡ μὲν τοῦ υἱοῦ ψυχὴ ἐν τῇ ἑαυτῆς τυγχάνουσα τελειότητι, ἐν θεῷ καὶ τῷ πληρώματι ἦν, καὶ ἐκεῖθεν ἐξεληλυθυῖα, τῷ ἀπεστάλθαι ἀπὸ τοῦ πατρὸς, ἀνέλαβε τὸ ἐκ τῆς Μαρίας σῶμα.* Libro vero 2. de Princip. cap. 6. num. 3. et 4. et libr. 1. contr. Cels. num. 32. et 33., fusius idem tractat argumentum, mentemque suam diserte proponit: quae quoniam aequo prolixiora sunt, ut lectorum occurratur fastidio, referre supersedeo. Adducemus

---

[1]) Cfr. ed. nostr. Tom. I. pag. 73.

ea solum, quae e libro eodem περὶ ἀρχῶν cap. 6. num. 4. depromsit Justinianus ad calcem epistolae ad Menam: *Διὰ τοῦτο καὶ ἄνθρωπος γέγονε Χριστὸς, ἐξ ἀνδραγαθήματος τούτου τυχὼν, ὡς μαρτυρεῖ ὁ προφήτης λέγων· „ἠγάπησας[1]) δικαιοσύνην, καὶ ἐμίσησας ἀνομίαν· διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε ὁ Θεὸς ὁ Θεός σου ἔλαιον ἀγαλλιάσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου.“ Ἔπρεπε δὲ τὸν μηδέποτε κεχωρισμένον τοῦ μονογενοῦς, συγχρηματίσαι τῷ μονογενεῖ καὶ συνδοξασθῆναι αὐτῷ.*

VII. Quod si quis falsis illis Origenis assertionibus commovetur vehementius, sic praefatum eum fuisse sciat lib. II. περὶ ἀρχῶν cap. 6. num. 2., antequam ad explicandum Incarnationis mysterium accederet: *Quae quidem in aures humanas proferre, et sermonibus explicare, longe vires vel meriti nostri, vel ingenii ac sermonis excedit. Arbitror autem, quia etiam sanctorum Apostolorum supergrediatur mensuram: quin imo etiam fortassis totius creaturae coelestium virtutum eminentior est Sacramenti istius explanatio. De quo nos non temeritate aliqua, sed quomodo ordo loci deposcit, ea magis, quae fides nostra continet, quam humanae rationis assertio vindicare solet, quam paucissimis proferemus, suspiciones potius nostras, quam manifestas aliquas affirmationes in medium proferentes.* Quae a Rufino adtexta suspicarer, si non de rebus obscuris disputaturus Origenes ita praefari soleret.

VIII. Nihilominus tamen ne sic quidem multorum criminationibus fuit immunis. Carpit ipsum Theophilus in 1. Pasch. epist., quod ad animam Christi retulerit istud Pauli Philipp. II, 6. 7. *Non rapinam arbitratus est esse se aequalem Deo, sed semet ipsum exinanivit, formam servi accipiens.* Unde concludit, Christi ani-

---

[1]) Cfr. Psalm. XLV, 7.

mam aequalem Deo Origenem credidisse, ac aequales proinde hominum animas, quae ejusdem sunt substantiae ac anima Christi, ipsumque Verbum neutiquam ad terrena, sed solam ejus animam venisse. Atque utinam vel ipsa Origenis verba repraesentasset Theophilus, vel ad ipsa loca, unde haec excepta sunt, digitum intendisset! Facilius quidem et certius Origenis sensum pervideremus; vereor enim, ut vehementi concitatus odio, sic enim erat, satis bona fide cum Adamantio egerit. Certum est, cum *semet ipsum exinaniret* Christus, nihil detrimenti passam ejus divinitatem, sed solam humanitatem laboribus fuisse obnoxiam: cujus cum praecipua pars anima sit, angustias illa sustinuit et dolores, ac *exinanita* proinde hoc sensu dici potest, et e summo illo felicitatis gradu dejecta, quo potitam fuisse illam censuit Origenes, cum irrupto amoris nexu Deo conjuncta, nondum humano corpori sese immersisset. Quod ait ergo Apostolus: *Hoc*[1]) *intelligat unusquisque in nobis, quod et in Christo Iesu; qui cum in forma Dei esset, non rapinam arbitratus est esse se aequalem Deo, sed semet ipsum exinanivit, formam servi accipiens*: facili negotio explicatur ad mentem Origenis. Christum ait Paulus, cum in forma Dei esset, Deoque aequalis, non juxta humanitatem, sed juxta naturam suam divinam, se ipsum exinanivisse, et servi formam accepisse, non juxta divinitatem suam, sed juxta humanam naturam, cujus priorem anima locum tenet. Quo referendum illud Christi: *Tristis*[2]) *est anima mea usque ad mortem.* His in accommodum sensum ita deflexis retunditur Theophili oppugnatio, cum praesertim satis aliunde constet, pro certo habuisse Origenem Verbum Dei carnem in Christo fuisse factum. Millium instar erit unum id ejus testimonium e Prooe-

[1]) Cfr. Philipp. II, 5. 6. 7.
[2]) Marc. XIV, 34.

mio in libr. de Princip. num. 4. *Species vero eorum, quae per praedicationem Apostolicam manifeste traduntur, istae sunt....., quia Iesus Christus ipse qui venit, ante omnem creaturam natus ex Patre est. Qui cum in omnium conditione Patri ministrasset, — per*[1]) *ipsum enim omnia facta sunt —, novissimis temporibus se ipsum exinaniens, homo*[2]) *factus est: incarnatus est cum Deus esset, et homo mansit, quod Deus erat,* etc. Nisi quis forte haec a Rufino depravata caussetur. His subnectit Theophilus, cum dixerit Origenes *ψυχήν* dictam *ἀπὸ τοῦ ψύχειν*, quod animarum amor in Deum, et caritas refrixerit, persuasum ei consequenter fuisse animae Christi pristinum remisisse amoris in Deum fervorem. Futilis ac nugatoria hominis impotentis cavillatio. Cui consimilem alteram habet Guido Carmelita in Summa de Haer. in Haeres. Origenist.; cuique adsonat ista Paganini Gaudentii ratiocinatio in libr. de comparatione dogmat. Origenis cum philosophia Platonis cap. 35. Animae propter peccata, juxta Origenem, corpora subeunt; anima ergo Christi peccatum admisit. Ac si quis illud prophetae: *Omnis*[3]) *homo mendax*: usurpantem nunc aliquem velut sacrilegum redarguat, quod Christus homo sit, ac mendacem proinde dixerit. Ac si non aliquas etiam animas ad officia hominibus exhibenda deputasse Deum Origenes sibi finxerit, ut inferius demonstrabimus. Justinianus vero hoc ipsum Origenis delirium exagitans in epistola ad Menam, his Athanasii[4]) utitur verbis: *Εἰκότως καταγνώσονται ἑαυτῶν πάντες οἱ νομίζοντες πρὸ τῆς Μαρίας εἶναι τὴν ἐξ αὐτῆς σάρκα,*

---

[1]) Cfr. ev. Joann. I, 3.

[2]) Ed. Ruaei: *homo factus incarnatus est cum Deus esset, et homo factus mansit quod erat Deus.*

[3]) Cfr. Psalm. CXV, 11.

[4]) Cfr. Athanas. in ep. ad Epictetum.

καὶ πρὸ ταύτης ἐσχηκέναι ψυχὴν ἀνθρωπίνην, τὸν Θεὸν λόγον, καὶ ἐν αὐτῇ πρὸ τῆς ἐπιδημίας ἀεὶ γεγενῆσθαι. Quibus non tam perstringi videtur Origenes, quam Apelles, alijque, qui Christum de coelo carnem detulisse censebant. In nefarium autem Origenis, quod exposuimus, dogma secundum suum et tertium intentat anathematismum Justinianus ad calcem epistolae ejusdem ad Menam. Quod ad illam spectat animarum *προΰπαρξιν*, unde haec Origenis manaverunt de anima Christi commenta, de ea infra disputabimus. Inde sane pestiferam haeresin suam conflasse videntur Theodorus Mopsuestenus, et post eum Nestorius: inde et adductum Eutychem conjectat Leo Papa in epistola ad Julianum Coënsem, ut duplicem Christi naturam *πρὸ τῆς ἑνώσεως* fuisse affirmaret, quasi animam illius tunc in coelo fuisse crediderit.

Offensionem autem non haberet, quod dixit Origenes: quemadmodum homo ille, qui Verbo in una persona conjunctus est, Deum in se suscepit, ita nos quoque pro rata esse posse Dei participes, si gratiae illud divinae, non propriis meritis acceptum retulisset. Sic enim Augustinus libr. de praedestinatione sanctorum cap. 15. *Sicut ergo praedestinatus est ille unus, ut caput nostrum esset; ita multi praedestinati sumus, ut membra ejus essemus.* Item: *Ea gratia fit ab initio fidei suae homo quicunque Christianus, qua gratia homo ille ab initio factus est Christus.*

IX. Memoriae prodidit Theophilus Alexandrinus in prima Paschali, et apud Theodoretum in Dialogo, cui titulus *Ἀσύγχυτος*, censuisse Origenem animam, quam assumsit Filius Dei, et ipsum Dei Filium unum esse, quemadmodum Pater et Filius unum sunt. Hinc illi commoda vexandi pro more suo Origenis ansa, quam ipsi tamen extorquebimus. Nam primum agnoscit ibidem Theophilus, de animae Christi dignitate recte aliquando sensisse Origenem, eamque Deo Verbo inferiorem credidisse.

Praeterea cum animam Christi et Verbum unum esse docuit, quemadmodum Pater et Filius unum sunt, non unum esse voluit eadem unitate in specie, sed eadem unitate in genere. Unitas enim Patris et Filii in eo convenit cum unitate Verbi et animae, quod ad idem genus, unitatem nempe, utraque referatur: in eo autem differunt, quod unitas Patris et Filii sit unitas naturae, unitas essentiae; unitas vero Verbi et animae, sit unitas hypostatica, unitas personae. Quemadmodum enim cum solem pulchrum dico, et domum pulchram; utriusque pulchritudinem eandem dico genere, discrepantem specie; alia quippe est domus pulchritudo, alia solis: pessime enimvero mecum egerit, si quis inde me lumen domui tribuisse, soli fundamentum, contignationes, et fastigium calumnietur. Nec fictitiam esse et frivolam hanc distinctionem, ostendit illud Athanasii in Symbolo: *Sicut anima rationalis et caro unus est homo, ita Deus et homo unus est Christus.* Nam cum anima constet homo et corpore, tamquam partibus unum aliquid efficientibus; Deus autem et homo, non tanquam partes Christum constituant; fieri enim non potest, Deum esse partem totius alicujus; falsum erit, Deum et hominem unum esse Christum, sicut anima rationalis et caro unus est homo; nisi eandem repetamus distinctionem, quam supra adhibuimus, Deum et hominem unum esse dicentes Christum eadem unitate in genere, qua anima rationalis et corpus est homo, at non eadem unitate in specie.

X. Gennadius Massiliensis in libro de dogmatibus, quem Augustino quidam falso adscripserunt, cap. 2. sic scribit: *Natus est ergo Dei Filius ex homine, et non per hominem: id est, non ex viri coitu, sicut Ebion dicit; sed carnem ex virginis corpore trahens, et non de coelo secum afferens, sicut Marcion, Origenes, et Ebion affirmant.* Quae si ad examen revocemus, fidem amittent. Falsum quippe est, arbitratum Marcionem car-

nem de coelo Christum attulisse. Sensit ille quidem, praeceptorem suum Cerdonem assectatus, quidquid actum in terris a Christo, et administratum est, specie tantum, non revera gestum fuisse; nec veram induisse carnem, sed apparentem. Quem errorem in proxime sequentibus cum Gennadius ipse confutet, hic vero intactum praetermittat, intellexit haud dubie verum ac solidum corpus Christo a Marcione fuisse tributum, contradicturus alioquin hoc quoque loco, si falsum corpus Christo adscripsisse ipsum existimasset. Simile quidpiam de Marcione scriptum reliquit Vigilius lib. 3. contra Eutychem. *Eutychiana haeresis in id impietatis prolapsa est errore, ut non solum Verbi et carnis unam credat esse naturam, verum etiam hanc eandem carnem non de sacro Mariae virginis corpore adsumtam, sed de coelo dicat, juxta infandum Valentini et Marcionis errorem, fuisse deductam. Ita pertinaciter Verbum carnem asserens factum, ut per virginem, ac si aqua per fistulam transiisse videatur; non tamen ut de virgine aliquid, quod nostri sit generis, adsumsisse videatur.* At falsum esse, carnem solidam in Christo Marcionem agnovisse, declarant Tertullianus lib. III. contra Marc. cap. 11., et toto libr. de carne Christi, et passim; et Philastrius Haer. 44. et 45., Epiphanius Haer. 41. cap. 1. et Haer. 42. cap. 2., et Theodoretus Haer. Fab. lib. I. cap. 24. Nec verius est, persuasum illud fuisse Origeni, quod ei affingit Gennadius: verba siquidem ejus haec sunt Hom. 14. in Luc. *Quod quidem et adversus eos facit, qui negant Dominum nostrum humanum habuisse corpus, sed coelestibus et spiritualibus fuisse contextum. Si enim de coelestibus, et ut illi falso adserunt, de sideribus, et alia quadam sublimiori, spiritualique natura corpus ejus fuerit, respondeant quare*, etc. Homilia quoque 17. in eundem Evangelistam, ad id quod habetur cap. II. vers. 34. „Et in si-

gnum, cui contradicetur:" *Omnibus, quae narrat historia de Salvatore, contradicitur. Virgo mater est; signum est, cui contradicitur. Marcionistae contradicunt huic signo, et ajunt penitus eum de muliere non esse generatum: Ebionitae contradicunt signo, dicentes ex viro et muliere ita natum esse, ut nos quoque nascimur. Habuit corpus humanum: et hoc signum est, cui contradicitur; alii enim dicunt eum venisse de coelis.* Hoc vero errore penitus implicatum fuisse Eutychem, confirmat Fulgentius Respons. 4. ad Ferrandum Diacon. Huic praeluserat Apelles, cujus insaniam illam exponit Epiphanius Haer. 44. cap. 2., et Theodoretus libr. 1. Fab. Haeret. cap. 25. Apellitas autem veneno suo Orientem inficientes coërcuit Origenes, uti in ejus vita declaravimus: nedum in eorum vecordiam consensit.

XI. Origeni quoque objectum est, fuisse persuasum illi ementitum corpus et specie tenus apparens gestasse Christum, non verum; et falsis imaginibus illudentem oculis, inanibus miraculorum, laborum, tormentorumque umbris credulos homines inescasse. Proprium id fuit Haereticorum illorum dogma, qui ex eo *φαντασιασταί* et *δοκηταί* dici meruerunt: post quorum signiferum Simonem magum primi propugnarunt illud Basilides, Valentinus, Cerdo, Marcio, et Manichaeus. Inter quos Valentinus spirituale quoddam corpus e coelo Christum detulisse volebat, ac per Mariam velut per canalem transiisse, nihil inde sumentem. Falsa eos, si quid conjicio, loci hujus interpretatio delusit: „Primus [1]) homo de terra, terrenus; secundus homo de coelo, coelestis." Apelles autem *Christum neque in phantasmate dicit fuisse, sicut Marcion, neque in substantia veri corporis, ut*

---

[1]) 1 Cor. XV, 47.

Evangelium docet: sed in eo, quod e superioribus partibus descenderet, ipso descensu sideream sibi carnem et aëream contexuisse. Verba sunt Tertulliani libr. de Praescript. cap. 51. Idem quoque de Apollinari annotat Theophylactus in 3. Joann. Unde a Valentino non multum ablusisse utrumque planum est. Tres illi tamen *τοῖς φαντασιασταῖς* accenseri possunt, *ὅτι τὸ αὐτό ἐστι*, inquit Irenaeus,[1]) *δοκήσει λέγειν πεφηνέναι, καὶ οὐδὲν ἐκ τῆς Μαρίας εἰληφέναι. Οὐδὲ γὰρ ἦν ἀληθῶς σάρκα καὶ αἷμα ἐσχηκώς, δι' ὧν ἡμᾶς ἐξηγοράσατο, εἰ μὴ τὴν ἀρχαίαν πλάσιν τοῦ Ἀδὰμ εἰς ἑαυτὸν ἀνεκεφαλαιώσατο.* Haereticorum porro illorum nequissimis consona dixisse Origenem adversarii ejus calumniabantur. *Quarta* (criminatio) *post istas est*, inquit Pamphilus in Apologia, *quae istis omnibus adversatur*, (*caeca enim est malitia*), *quod dicunt eum dicere δοκήσει, id est, putative tantum, et per allegoriam, non etiam secundum ea, quae juxta historiam referuntur, gesta esse omnia, quae a Salvatore gesta sunt.* Zonaras quoque libr. 2. Origenem existimasse negat, Christum de virgine Maria carnem sumsisse. Hanc autem calumniam ipse a se egregie depellit Origenes iis verbis, quae in eodem Apologiae loco recitantur, probatque ex Scripturis sanctis de semine Abraham et David vere natum fuisse Christum, neque *putative*, et *per phantasiam* res suas gessisse; neque spirituale corpus, sed carneum et terrenum circumtulisse; nec factum eum per mulierem, sed ex muliere. Faciunt et ea pro ipso, quae scripsit Homil. 1. in Ezech. num. 4. *Respondeant mihi Haeretici, qui nativitatem illius* (Christi) *ut phantasma eludunt, quare Christus Filius hominis appellatur:* et quae Tract. 35. in Matth. num. 92. *Suscipiens enim* (Christus) *naturam carnis*

---

[1]) Cfr. Iren. lib. V. cap. 1. apud Theodoret. Dict. 2.

humanae, omnes proprietates implevit, ut non in phantasia habuisse carnem existimaretur, sed in veritate: et Homil. 14. in Luc. „*Iesus*[1]) *erat indutus vestibus sordidis.*“ *Quod quidem et adversus eos facit, qui negant Dominum nostrum humanum habuisse corpus, sed coelestibus et spiritualibus fuisse contextum. Si enim de coelestibus, et ut illi falso asserunt, de sideribus, et alia quadam sublimiori, spiritualique natura corpus ejus fuerit, respondeant, quare potuerit spirituale corpus esse sordidum; aut quomodo hoc interpretentur, quod posuimus:* „*Iesus*[2]) *erat indutus vestibus sordidis?*“ et libr. 2. περὶ ἀρχῶν, c. 6. num. 2. *Propter quod cum omni metu et reverentia contemplandum est, ut in uno eodemque ita utriusque naturae veritas demonstretur, ut neque aliquid indignum et indecens in divina illa et ineffabili substantia sentiatur, neque rursum quae gesta sunt, falsis illusa imaginibus existimentur:* et lib. 5. in epist. ad Rom. num. 9. *Sed hoc non intelligentes quidam Haereticorum, conati sunt ex hoc Apostoli loco* (Rom. VI, 5. 6.) *asserere, quod Christus non vere mortuus sit, sed*[3]) *similitudinem mortis habuerit, et visus sit magis mori, quam vere mortuus sit. Quibus respondere*[4]) *quoniam perfacile est, non puto necessarium ex ceteris vel Apostoli, vel Evangeliorum dictis, ubi simpliciter mors ejus, et non similitudo mortis scribitur, testimoniorum pondus adhibere, cum possimus ad eos dicere: Si similitudo mortis fuit, fuit*[5]) *et non vera resurrectio:*

---

[1]) Zachar. III, 3. [2]) Cfr. Zachar. III, 3.

[3]) Desiderantur verba: *sed similitudinem mortis habuerit, et visus — mori, quam vere mortuus sit,* in edd. H.

[4]) Edd. Huetii: *responderi.*

[5]) Deest „fuit,“ in ed. R.

et nos ergo videbimur resurgere, et non resurgemus: et videbimur mori peccato, et non vere moriemur: et omne ergo quod gestum est, et geritur, visum est geri, sed non est gestum. Superest igitur, ut et quod salvati sumus, visi simus salvari, sed non vere salvati simus. Unde quoniam haec tam absurda sunt, ut non indigeant improbationibus,[1]) *nos ad explanationem eorum, quae habentur in sequentibus, convertamur:* et lib. 2. contra Cels. num. 16. *Ἔλαθε δὲ αὐτὸν τὸ εἰρηκέναι τινὰ τῶν ἐν ταῖς αἱρέσεσι, δοκήσει τὸν Ἰησοῦν ταῦτα πεπονθέναι, οὐ πεπονθέτα. Οὐ γὰρ ἐγνωκὼς εἶπε τό· οὐδὲ γὰρ τοῦτο εἴπετε, ὅτι ἐδόκει μὲν τοῖς ἀσεβέσιν ἀνθρώποις ταῦτα πάσχειν, οὐκ ἔπασχε δέ· ἀλλ᾽ ἄντικρυς πάσχειν ὁμολογεῖται· ἀλλ᾽ ἡμεῖς τὸ δοκεῖν ἐπὶ τοῦ παθεῖν οὐ τάσσομεν, ἵνα μὴ ψευδὴς αὐτοῦ καὶ ἡ ἀνάστασις ᾖ, ἀλλ᾽ ἀληθής. Ὁ γὰρ ἀληθῶς ἀποθανὼν, εἰ ἀνέστη, ἀληθῶς ἀνέστη. Ὁ δὲ δοκῶν τεθνηκέναι, οὐκ ἀληθῶς ἀνέστη.* Hinc illius in Marcionistis opinionis damnandae ac confutandae partes Adamantio recte tribuit auctor Dialogi de recta in Deum fide, sect. IV.

XII. Quae cum ita sint, mirum videri possit, quid sit cur Homil. 17. in Luc. ita scripserit Origenes: *Habuit corpus humanum,* (Christus), *et hoc signum est, cui contradicitur. Alii enim dicunt, eum venisse de coelis: alii tale, quale nos, corpus habuisse, ut per similitudinem corporis etiam nostra corpora redimeret a peccatis, et daret nobis spem resurrectionis.* Reprehendit eos Origenes, qui Christum dicunt *tale quale nos corpus habuisse;* ergo corpus nostri dissimile gestasse putavit. In quo autem posita fuerit ea dissimilitudo, ipse edisserit in Prooemio librorum *περὶ ἀρχῶν*, num. 4.

---

[1]) Ed. Ruaei: *probationibus.*

Incarnatus est, (Christus), *cum Deus esset, et homo mansit, quod Deus erat. Corpus assumsit nostro corpori simile, eo solo differens, quod natum ex virgine de Spiritu sancto est. Et quoniam hic Iesus Christus natus et passus est in veritate, et* [1]) *non per phantasiam, communem hanc mortem sustinuit, vere mortuus est: vere enim a mortuis resurrexit*, etc.

Trahi quoque illud potest in calumniam, quod habet Origenes in Apologia Pamphili ex lib. I. in ep. ad Galatas: *Sed et circumcisionis ejus ratio nobis quidem non generabit majorem angustiam, dicentibus eum consequenter humano corpore et circumcisum esse, et praeputium ejus terrae mandatum fortassis usque ad tempus; aut si aliter est, in alia disputatione requiretur. Haec tamen ejus circumcisio satis coangustabit eos, qui ex diverso sunt;* (id est, ἑτεροδόξους,) qua notione eadem locutio alibi usurpatur:) *spirituale enim corpus quomodo poterat circumcidi ferro terreno? Propter quod non erubuerunt quidam ex ipsis, de praeputio circumcisionis ejus etiam libros edere, quibus ostendere conarentur, quod in substantiam cesserit spiritualem. Non minus autem angustabuntur etiam illi, qui animale corpus dicunt esse corpus Christi.* Ergo animale corpus Christo abjudicat; sed et humanum, humanum siquidem *corpus animale* juxta Apostolum 1. Cor. XV, 44. et seq. Verum res aliter putanda est. Valentinianos siquidem perstringit, qui cum triplex hominum genus esse sciscerent, τῶν πνευματικῶν, τῶν ψυχικῶν, et τῶν χοϊκῶν, qui et ὑλικοί, et σαρκικοί, et γήϊνοι ab illis dicebantur, et priora duo salutem aeternam assequi posse, posterius neutiquam: Christum non πνευματικὴν solum, sed ψυχικὴν etiam naturam as-

[1]) Edd. Huetii: *et non per imaginem, communi hac morte vere mortuus est: vere enim*, etc.

sumsisse definiebant. Testem damus Irenaeum apud Epiphanium Haer. 31. cap. 20. *Διὸ καὶ κόσμον κατεσκευάσθαι λέγουσι, καὶ τὸν σωτῆρα δὲ ἐπὶ τοῦτο παραγεγονέναι τὸ ψυχικὸν, ἐπεὶ καὶ αὐτεξούσιόν ἐστιν, ὅπως αὐτὸ σώσῃ. Ὧν γὰρ ἔμελλε σώζειν, τὰς ἀπαρχὰς αὐτῶν εἰληφέναι φάσκουσιν, ἀπὸ μὲν τῆς Ἀχαμὼθ τὸ πνευματικὸν, ἀπὸ δὲ τοῦ δημιουργοῦ ἐνδεδύσθαι τὸ ψυχικὸν Χριστὸν, ἀπὸ δὲ τῆς οἰκονομίας περιτεθεῖσθαι σῶμα ψυχικὴν ἔχον οὐσίαν, κατεσκευασμένον δὲ ἀῤῥήτῳ τέχνῃ, πρὸς τὸ καὶ ὁρατὸν, καὶ ψηλαφητὸν, καὶ παθητὸν γεγενῆσθαι. Καὶ ὑλικὸν δὲ οὐδ᾽ ὁτιοῦν εἰληφέναι λέγουσιν αὐτόν· μὴ γὰρ εἶναι τὴν ὕλην δεκτικὴν σωτηρίας.*

XIII. Ac cogitanti mihi unde hanc de se violatae humanitatis Christi, eique falsi affiicti corporis suspicionem commoverit Origenes, locum unum praeter superiores duos reperio, unde haec potuit oriri criminatio. Is habetur Tract. 35. in Matth. num. 100. *Venit autem*[1]) *traditio talis ad nos de eo, quoniam non solum duae formae in eo fuerunt: una quidem, secundum quam omnes eum videbant; altera autem, secundum quam transfiguratus est coram discipulis suis in monte, quando et resplenduit facies ejus tanquam sol; sed etiam unicuique apparebat, secundum quod fuerat dignus. Et cum fuisset ipse, quasi non ipse omnibus videbatur.* Et paulo post: *Et non mihi videtur incredibilis esse traditio haec, sive corporaliter propter ipsum Iesum, ut alio et alio modo videretur hominibus; sive propter ipsam Verbi naturam, quod non similiter cunctis apparet. Si autem hoc ita se habet, possibile est solutionem ejus invenire, quod quaeritur. Quoniam etsi frequenter eum viderunt turbae venientes cum Iuda, nihilominus opus habebant, propter*

---

[1]) Edd. Huetii: *ergo*.

transformationes ejus, qui eum ostenderet iis, habens notitiam ejus familiariorem per multam commorationem cum eo, ut intelligeret transformationes ejus, secundum quas suis apparere solebat. Hoc idem significatur etiam per Ioannem Evangelistam, ubi sciens Iesus quae superventura erant ei, procedens foras dixit: „Quem [1]) quaeritis?" *At illi dixerunt:* „Jesum Nazarenum." *Et dixit iis:* „Ego sum: *et* „abierunt, et ceciderunt retrorsum." *Vides, quia non eum cognoscebant, cum frequenter vidissent, propter transfigurationes ipsius.* Haec repetere necessum habuimus, ne quid de sententia Origenis decerperetur. Qui ergo frequentem formarum mutationem Christi corpori assignasse Origenem intellexerant, adeo ut aliud aliudque singulis appareret, proclive iis fuit existimare mutuatitium illud, et ascititia conflatum substantia, non proprium, nec nostri simile, eundem credidisse. Si quem autem offendit commentum illud, varias Christum induisse formas, et sese pro libitu versipellem fecisse; notet ille propositum fuisse hoc ab Origene, tamquam ab aliis sibi traditum, non velut a se confictum; ut rem minime incredibilem, non quasi compertam; dubitando, non asserendo.

XIV. Inter novem criminationes, quas Origeni impingi solitas refutat Pamphilus in Apologia, tertia illa est, *quod dicunt eum secundum Arteman, vel Paulum Samosatenum, purum hominem, id est, non etiam Deum dicere Christum Filium Dei.* Nicephorus quidem libr. XVII. cap. 27. de Christo dixisse Origenem tradit, ὅτι ψιλὸς ἄνθρωπος ἦν. Cyriacus quoque, apud Simeonem Metaphrastem, vitae ejus scriptorem, Origenistas Palaestinam sexto saeculo insidentes dixisse affirmat, *Christum non esse unum ex Trinitate.* Hanc criminationem aliis

---

[1]) Cfr. ev. Joann. XVIII, 4. 5. 6.

superius a se commemoratis valde contrariam essê dicit Pamphilus, sed multo magis etiam quartae repugnat, quam in proxime praecedentibus examini nostro subjecimus; unde alterutrius falsitas manifeste elucet; sed [1]) clarius etiam tertia illa convellitur ex sexcentis Origenis adversus Ebionem, vel traditam ab Ebione doctrinam argumentis. Quae si quis colligere velit universa, otium suum in re notissima demonstranda disperdet. Satis ille erit, quem e primo Origenis de Principiis libro Pamphilus adducit.

XV. Proxime commemoratas calumnias haec excipit in laudata toties Apologia: *Quinta illa criminatio est, qua asserunt eum duos Christos praedicare.* Fuit ea vox improbi primum Marcionis, alterum Christum Tiberianis ortum temporibus agnoscentis; futurum alterum, in Judaici status restitutionem destinatum censentis, uti commemorat Tertullianus lib. 4. contr. Marcion. cap. 6. Nihil autem huic consentaneum vel simile fuisse Origeni objectum, liquet ex Pamphili responsione. At deinde Nestorius cum duplici Christum persona constare profiteretur, duos Christos induxisse, ipso licet reclamante, dictus a Patribus et creditus est. Nec satis exstat, parne aliquid vel diversum Adamantio affictum sit. Hanc certe qualemcunque criminationem, cum superioribus pugnantem, tribus Origenis ipsius testimoniis infringit Pamphilus. In congerendis ex magna copia pluribus, quae unicuique obvia sunt, frustra labor impenderetur a nobis; cum praesertim in Origenianis, quae supersunt, lucubrationibus, ne vel minimum quidem erroris hujus vestigium reperisse meminerim.

XVI. Catena in Psalmos a Balthasare Corderio edita, ad versum 2. Psalmi XLIII., exhibet verba haec ex Ori-

[1]) Cfr. de nota Ruaei huc spectante Excursus VIII. ad calcem Tomi hujus appositus.

gene: *Ἔχομεν ἀρχιερέα μέγαν, Ἰησοῦν τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ ἐνδεδυμένον.* Quae locutio sane male sonat, et eam haeresin sapit, quam deinde propugnavit Nestorius. Nam si Verbi divinitas humanitati Christi circumposita, et humanitas divinitate induta intelligitur, ut ex voce *ἐνδεδυμένον* intelligi decet; impellitur utique ex eo animus ad fingendam sibi *σχέσιν* duntaxat quandam, et *σχετικὴν* utriusque naturae convenientiam: qui fuit Nestorii error. At si Verbi divinitatem dicas assumsisse et induisse humanitatem Christi, significabitur hypostatica *ἕνωσις*. Qua ergo hic ad defensionem Origenis praescriptione utemur? Communi illa scilicet, et quae hoc opere saepe nobis usurpanda est; cum res hac aetate nondum fuissent dissertationibus illustratae et excussae, in lubrico versatum Origenem lapsus veniam mereri. Adde Catenam, unde fragmentum hoc petitum est, aliasque generis ejus collectiones paene omnes levis admodum esse fidei, ut alio loco demonstramus.

XVII. Progrediamur ad aliud Origenis pensitandum dogma, quod Tract. 27. in Matth. num. 33. continetur: *Quidam autem de publicis quidem et manifestis capitulis non dissentiunt; ut puta, de uno Deo, qui legem et Evangelium dedit; aut de Christo Iesu primogenito universae creaturae, qui in fine saeculi secundum praedicationes prophetarum venit in mundum, et suscepit in se veram humanae carnis naturam, ut etiam nativitatem subiret ex virgine, et mortem crucis suscepit, et surrexit a mortuis, et deificavit quam susceperat humanam naturam.* Quo sensu *deificatam* a Christo naturam humanam dixerit, dubitari potest: nam si vocem illam: *deificare: ita accipiamus* quasi Verbum in naturam humanam conversum, et naturam proinde corpoream in Deum esse mutatam, ejusdemque esse ac Verbum substantiae voluerit Origenes, manifestus erit utique capitalis illius erroris, quem Apollinaris in ecclesiam in-

vexit; vel hujus erit potius flagitii reus, quod in se Eutychianorum secta quaedam concepit, dum humanam Christi naturam in divinam post mortem ejus et resurrectionem transisse decerneret. At si humanam Christi naturam, exuta post mortem infirmitate, divinam quandam suscepisse qualitatem modo significavit, ecquid invidiam illi vel movebimus, vel moveri hoc nomine patiemur? Atque eo propius spectant verba Origenis. Verisimile sane est veterem Origeniani in Matthaeum Commentarii interpretem vocem hanc: *deificavit:* qua utitur, e Graeco: *ἐθέωσε·* vel: *ἐθεοποίησε·* reddidisse. Atqui humanam naturam in Christo statim post conceptum *θεωθῆναι*, et *θεοποιηθῆναι* complures ecclesiae Patres pronuntiarunt. Gregorius Nyssenus in Jambicis:

Οὕτω τὸ θεῶσαν, καὶ θεωθὲν, εἷς θεός.

Chrysostomus Homilia 2. de Ascensione, in qua Christum dicit *πρὸς ἡμᾶς ἐλθεῖν, καὶ ἡμῶν φύσιν ἀναλαβεῖν, καὶ θεῶσαι.* Joannes quoque Damascenus libr. 3. de fid. orthod. cap. 12., *σάρκα ὑπὸ τοῦ λόγου θεωθῆναι* asserit. Vocem *θεοποιηθῆναι* eadem notione usurpavit Athanasius Orat. 4., cum *θεοποιηθῆναι ἄνθρωπον* in Christo, et Christi jam resurgentis *θεοποιηθεῖσαν* carnem dixit. Atque illud est, quod sibi vult Augustinus libr. contra Sermon. Arianorum cap. 8., cum ait: *Ergo et ista humanitas illius divinitatis nomen accepit.* Huic ipsi igitur naturae, quae *θεωθεῖσα*, et *θεοποιηθεῖσα*, simul ut eam assumsit, et in terris versatus est Christus, dicta est, aptius etiam voces istae conveniunt, postquam *mortem crucis suscepit, et surrexit a mortuis* Nam per mortem mortalium corporum imbecillitatem deposuit ipsius corpus, et virtutem quandam divinam suscepit. Hanc Origeniani loci, quam damus, expositionem confirmat ipsius Origenis ad Celsi cavillationes responsio: *Τὸ δὲ θνητὸν*, inquit lib. III. num. 41. contra Celsum, *αὐτοῦ σῶμα, καὶ τὴν ἀνθρωπίνην ἐν αὐτῷ ψυχὴν, τῇ πρὸς*

ἐκεῖνον[1]) *οὐ μόνον κοινωνίᾳ, ἀλλὰ καὶ ἑνώσει, καὶ ἀνακράσει, τὰ μέγιστά φαμεν προσειληφέναι, καὶ τῆς ἐκείνου θειότητος κεκοινωνηκότα εἰς θεὸν μεταβεβηκέναι.* Tum Christi corpus cum materia confert, omnium per se qualitatum experte, eas vero recipiente, quascumque ei Opifex rerum indere voluerit. Deinde addit: *Τί θαυμαστὸν τὴν ποιότητα τοῦ θνητοῦ κατὰ*[2]) *τὸν Ἰησοῦν σώματος, προνοίᾳ Θεοῦ βουληθέντος, μεταβαλεῖν εἰς αἰθέριον καὶ θείαν ποιότητα;* Et paulò post: *Ὅμως*[3]) *δὲ καὶ πρὸς τοῦτο φήσομεν, ὅτι εἴπερ δυνατὸν ἀμείβειν ποιότητας τὴν ὑποκειμένην πάσαις ποιότησιν ὕλην, πῶς οὐ δυνατὸν καὶ τὴν σάρκα τοῦ Ἰησοῦ ἀμείψασαν ποιότητας γεγονέναι τοιαύτην, ὁποίαν ἐχρῆν εἶναι τὴν ἐν αἰθέρι, καὶ τοῖς ἀνωτάτω αὐτοῦ τόποις πολιτευομένην, οὐκέτι ἔχουσαν τὰ*[4]) *τῆς σαρκικῆς ἀσθενείας ἴδια;*

XVIII. Est apud Hieronymum in Jerem. XXII., Jechoniam filium Joakim, qui annulo comparatur, et vas contritum, ac vir sterilis appellatur, ad Christum retulisse Origenem libr. V. Stromat., quae interciderunt. Optime Sixtus Senensis lib. V. bibl. annot. 234. *Credibile e libris, qui exstant, Origenem haec utpote allegorice exponentem protulisse de Christo, eo sensu, quo Paulus ausus est dicere Christum factum pro nobis peccatum, maledictum, exsecrationem, hoc est, oblationem pro peccato, et maledictionem, cui eramus obnoxii.* Quod si quis praeterea haec Jeremiae ad Isaiae LII, 14. et LIII, 2. 3. expenderit, Origenis interpretationem minime mirabitur.

XIX. Cum Patrum aliquot testimoniis sese tueantur Ubiquistae, quorum verba vel male intelligendo per-

---

[1]) Edd. Huetii: *ἐκεῖνο.*

[2]) Edd. Huetii: *κατὰ τὸ τοῦ Ἰησοῦ σῶμα.*

[3]) Cfr. lib. III. contra Cels. num. 42.

[4]) Edd. Huetii: *τὰ τῆς σαρκὸς ἀσθενείας ἴδια.*

vertunt, vel male interpretando corrumpunt; pari quoque jure Origenis patrocinium asciscere poterant, qui [1]) Tractat. 34. in Matth. num. 70. scriptum id reliquit: *Non aliquo quidem loco apparebit Filius Dei, cum venerit in gloria sua, in altero autem non apparebit; sed sicut ipse secundum comparationem fulguris exeuntis adventum suum voluit demonstrare, dicens:* „Si [2]) dixerint vobis: Ecce, in deserto: nolite exire; ecce, in domo: nolite credere. Sicut enim fulgur egreditur ab Oriente, et apparet usque ad Occidentem, sic erit adventus Filii hominis.“ *Sicut ergo* [3]) *fulgur egrediens ab Oriente, et propterea quod omnia implet, apparet usque ad Occidentem; sic cum venerit Christus in gloria sua,* propter [4]) quod *ubique futurus est, et ipse in conspectu omnium erit ubique, et omnes ubique erunt in conspectu ipsius, et sic constituentur ante sedem gloriae ejus, hoc est, ante regnum ejus, et potestatem dominationis ipsius.* Id solvere se putat Genebrardus, seu quisquis verba haec ad oram attexuit: *Ubique futurus Christi adventus, sed successive.* At repugnat fulguris exemplum, quod non successive, sed eodem ferme puncto temporis Orientem et Occidentem collustrat, *propterea quod omnia implet.* Ego vero non humanitatis Christi corporeis usurpandae oculis, sed divinitatis menti apparituræ praesentiam significari censeo. Faciunt fidem quae proxime praecedunt: *Quanto magis recte dicuntur omnes Gentes ante eum congregandae, et constituendae, quando palam omnibus tam bonis, quam malis, tam fidelibus, quam infidelibus fuerit factus ma-*

---

[1]) Ed. Ruaei: *quo.*

[2]) Matth. XXIV, 26. 27.

[3]) Edd. Huetii: *enim.*

[4]) Edd. Huetii: *proptereaque ubique* etc. — Cfr. ed. nostrae Tom. IV. pag. 376.

nifestus, ante oculos mentis eorum jam non fidei, aut diligentiae alicujus inquisitione repertus, sed ipsius divinitatis suae manifestatione praelatus. Fidem quoque faciunt, quae Tractatu in Matthaeum superiore leguntur num. 65. in quo haec edisserens: „*Homo*[1]) *quidam peregre proficiscens,*" etc., quaerit, qui peregrinari dici possit Christus, quem ubique esse literae sacrae demonstrant; tum subjicit Christum, qua est Deus Verbum, et Sapientia, et Justitia, et Veritas, corporeo ambitu non circumcludi, et secundum divinitatem suam ac virtutem ubique esse, sed *secundum dispensationem corporis, quod suscepit*, peregrinari. Idem adstruit Homil. 6. in Luc., et Christum, qua virtus est Dei, omnia pervadere docet, coelestia, terrestria, et inferna. Et libr. 10. in epist. ad Rom. num. 2., postquam Christum non alicujus loci terminis circumscribi, sed ubique penetrare, et per omnia diffundi declaravit: *Sed ita*, inquit, *debes sentire de Christo, tanquam de Verbo, et Veritate, et Sapientia, et Justitia Dei. Haec autem omnia non in loco quaeruntur, sed ubique adsunt, neque ab inferni*[2]) *locis evocantur, sed mente sola, intellectuque capiuntur.* Atque ita intelligendus Tom. II. in Joann. num. 29. cum ait: *Μετὰ δὲ ταῦτα ἄλλη μαρτυρία τοῦ αὐτοῦ βαπτιστοῦ περὶ Χριστοῦ ἐστι, τὴν προηγουμένην αὐτοῦ ὑπόστασιν ἔτι διδάσκουσα, διήκουσαν ἐπὶ πάντα τὸν κόσμον, κατὰ τὰς ψυχὰς τὰς λογικὰς, ὅτε φησί· „μέσος*[3]) *ὑμῶν ἕστηκεν, ὃν ὑμεῖς οὐκ οἴδατε, ὀπίσω μου ἐρχόμενος.*"

XX. Sequitur placitum aliud Origenis de morte Christi, non hominibus solummodo utili, sed angelis etiam, et sideribus, ac rebus creatis quibuscunque. Ab eo si

---

1) Cfr. Matth. XXV, 14.

2) Ed. Ruaei: *infernis.*

3) Ev. Joann. I, 26. 27.

quis alienum penitus fuisse Origenem pertendere velit, candorem ille omnem ac pudorem projiciat necesse est, cum hanc in eo sententiam castigent ac coarguant Veteres plerique, et eam claris ac iteratis testimoniis consignatam reliquerit. Sed quoniam res intricata est et perplexa, accuratius videtur perscrutanda.

XXI. Theophilus epistola Paschal. 2. sensisse eum queritur, *Christum pro daemonibus ac spiritualibus nequitiis apud Superos adfigendum cruci;* atque haec dicendo deinde amplificans pro more suo et extendens, multa inde pestifera consequi ostendit. Ac hujus deinde auctoritate et verbis ad eundem profligandum errorem usus est Hincmarus in libr. de praedestinatione, cap. 27. Non aliter Hieronymus Apolog. adv. Rufin. lib. I. cap. 5. *Origeni tuo*, inquit, *licet Christum dicere saepe passum, et saepius passurum, ut quod semel profuit, semper prosit assumtum:* et epist. 61. ad Avit. cap. 4. *Cumque dixisset*, (Origenes), *juxta Joannis Apocalypsin, Evangelium sempiternum, id est, futurum in coelis, tantum praecedere hoc nostrum Evangelium, quantum Christi praedicatio legis veteris sacramenta; ad extremum intulit, (quod et cogitasse sacrilegum est), pro salute daemonum Christum etiam in aëre, et in supernis locis esse passurum. Et licet ille non dixerit, tamen quod consequens sit intelligitur: sicut pro hominibus homo factus est, ut homines liberaret; sic et pro salute daemonum Deum futurum, quod sunt ii,*[1]) *ad quos venturus est liberandos.* Tum verba ipsa Origenis exhibet, unde accusationi suae robur addat, et nos ea quoque infra referemus. Notandum interim diserte affirmare Hieronymum, neutiquam dixisse Origenem, Christum pro salute daemonum daemonem futurum, quod neque apud illum legerat Theophilus; sed ex Ori-

[1]) Ed. Ruaei: *hi.*

genis dictis id uterque ratiocinando collegit; cum Christum tamen angelis et coelestibus virtutibus in sua quibusque forma apparuisse scripserit, ut ostendemus paulo post. Superiorum etiam similis est Orosii apud Augustinum adversus Origenistas conquestio in Commonitorio, quod inter Augustini opera, in capite libri contra Priscillianistas et Origenistas edi solet: *De corpore vero Domini sic tradiderunt, quia cum usque ad nos veniens Filius Dei post tot millia annorum otiosus eo usque non fuerit, sed praedicans remissionem angelis, potestatibus, atque universis superioribus, cum qualitatem formae eorum, quos visitaret, assumeret, usque ad palpabilitatem carnis assumtionis specie transivisse.* Ex eo quoque potissimum Origeni conflasse invidiam Aegyptios episcopos refert Posthumianus apud Sulpitium Severum Dialog. 1. cap. 3., quod in ejus libris legeretur: *quia Dominus Iesus, sicut pro redemtione hominis in carne venisset, crucem pro hominis salute passus, mortem pro hominis aeternitate gustasset, ita esset eodem ordine passionis etiam diabolum redemturus: quia hoc bonitati illius, pietatique congrueret, ut, qui perditum hominem reformasset, prolapsum quoque angelum liberaret.* Hinc Bernardus Serm. 44. in Cantic. Canticor. *Denique*, inquit, *operatus* [1]) *est salutem in medio terrae: numquid et in medio aëris? Hoc adversum Origenem, qui in aëre Dominum gloriae denuo pro daemonibus impudenti crucifigit mendacio; cum hujus conscius mysterii Paulus affirmet, quod resurgens* [2]) *ex mortuis jam non moritur; mors illi ultra non dominabitur:* et Albertus Magnus in epistolam 8. Dionysii: *Non quod futurum sit Christum*

---

[1]) Cfr. Psalm. LXXIV, 12. (LXXIII.)
[2]) Cfr. Rom. VI, 9.

iterum pati, secundum Origenis errorem. Pejus quid ex ipsis Origenis verbis repraesentat Justinianus imperator in epistola ad Menam, futurum nempe ut pro daemonibus crucifigatur Christus, idque saepenumero per saecula futura. Tum in subjectis huic epistolae anathematismis Origenem tangit, cum eos damnat, qui dixerint Verbum Seraphimum factum esse Seraphimis, et similem reliquis coeli virtutibus; et cum addit anathema esse, qui dixerit, Christum in saeculo futuro crucifixum iri pro daemonibus, sicut et pro hominibus. Unde Nicephorus lib. XVII. cap. 27. inter haereses Origeni adscriptas damnatam illam fuisse refert, *ὅτι ὑπὲρ δαιμόνων δεῖ τὸν Χριστὸν σταυρωθῆναι, καὶ πολλάκις τοῦτο εἰς ἐσομένους αἰῶνας παθεῖν ὑπὸ τῶν πνευμάτων τῆς πονηρίας τῶν ἐν τοῖς ἐπουρανίοις.* Horribile vero est et exsecrandum, quod Joannes Damascenus in libro de Haeresibus Origeni persuasum fuisse ait, nempe *Christum una cum diabolo a rege gubernatum iri, eumque in crucem actum daemonibus falsa denuntiaturum.*

XXII. Nunc rivis omissis, ex ipso fonte hauriamus. Origenes Homilia 10. in Luc. ex eo probat Jesu Christi adventum Veteris Testamenti Patribus profuisse, quod coelestibus profuerit, juxta Apostolum Col. I, 20. Quo Pauli loco in eandem abutitur sententiam Hom. I. in Levit. num. 3., et libr. 5. in epist. ad Rom. num. 10. Hoc autem coelestium nomine, non angelorum modo ordines, sed sidera quoque notavit, utpote quae non anima modo, sed ratione etiam praedita censuerit. Quaecunque autem ratione pollent, peccato esse obnoxia, ac proinde purgatione indigere arbitratus est; purgationis vero officium illis morte sua exhibuisse, salutemque procurasse Christum, *ἀπροσδεῆ παντὸς οὑτινοσοῦν, πλὴν τῆς ἀνθρώπων σωτηρίας, καὶ παντὸς λογικοῦ.* Sic error errori cohaeret. Rationalia porro enumerans Tom. I. in Joann. num. 34., angelos in iis, homines, ac daemones

collocavit. Astris autem animam addidit, e supernis nimirum coelitum ordinibus depromtam, ad quam peraeque mortis Christi beneficium pertinuerit. Commenta illa palam profert Tom. 1. num. 40. in Joann., Christumque asserit magnum esse pontificem, non pro hominibus modo, sed pro omni etiam, quod rationis esset capax; atque ita demum concludit: *Καὶ γὰρ ἄτοπον ὑπὲρ ἀνθρωπίνων μὲν αὐτὸν φάσκειν ἁμαρτημάτων γεύσασθαι θανάτου, οὐκέτι δὲ ὑπὲρ ἄλλου τινὸς παρὰ τὸν*[1]) *ἄνθρωπον 'ἐν ἁμαρτήμασι γεγενημένου οἷον ὑπὲρ ἄστρων, οὐδὲ τῶν ἄστρων πάντως καθαρῶν ὄντων ἐνώπιον τοῦ θεοῦ, ὡς ἐν τῷ Ἰὼβ ἀνέγνωμεν· „ἄστρα*[2]) *δὲ οὐ καθαρὰ ἐνώπιον αὐτοῦ·“ εἰ μὴ ἄρα ὑπερβολικῶς τοῦτο εἴρηται.* Simile quid innuit Tom. 2. in Joann. num. 16., cum Christum lucem esse ait, non hominum duntaxat, sed et eorum omnium, qui rationis capaces sunt. Nec his finibus mortis Christi pretium et valorem circumscripsisse visus est, sed ad res creatas omnes porrexisse: ait enim Tom. XIII. in Matth. num. 8., Christum passum *ὑπὲρ ἀνθρώπων, ἢ καὶ ὅλου τοῦ κόσμου·* et Tom. 2. in Joann. num. 6. *Ἢ τάχα ἐστὶ καὶ τοῦτο εἰπεῖν, ὅτι ἐδεῖτο ἡ κτίσις ὑπὲρ τοῦ ἐλευθερωθῆναι ἀπὸ τῆς δουλείας τῆς φθορᾶς, ἀλλὰ καὶ τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος, μακαρίας καὶ θείας δυνάμεως ἐνανθρωπούσης, ἥτις διορθώσεται καὶ τὰ ἐπὶ τῆς γῆς.*

XXIII. Non satis vero ipse sibi videtur constare, cum rationem modumque explanat, quod res rationis compotes a corruptionis servitute Christus liberavit. Nam singulis angelorum ordinibus, in sua unicuique forma apparuisse, Evangelium praedicasse, et in coelo denique mortem pro iis obiisse, sciscere videtur aliquando. Ve-

---

[1]) Edd. Huetii: *τῶν ἀνθρώπων.* — Cfr. ed. nostrae Tom. I. pag. 79. et 80.

[2]) Cfr. Job XXV, 5.

lut cum ait Hom. 8. in Gen. num. 8. *Considerandum est, quia angelus haec refertur ad Abraham locutus, et quia in consequentibus evidenter hic angelus Dominus ostenditur. Unde puto, quod sicut inter nos homines habitu repertus est ut homo, ita et inter angelos habitu est repertus ut angelus.* Et cum Tomo XIV. in Matth. num. 7. angelos Christi discipulos appellari posse asserit: *φθάνειν γὰρ καὶ ἐπὶ τοιαύτας δυνάμεις τὸ τῶν μαθητῶν Ἰησοῦ ὄνομα εὔλογον, ἵνα μὴ μόνον οἱ ἄνθρωποι αὐτῷ μαθητεύωνται, ἀλλὰ καὶ οἱ ἄγγελοι, οἷς ὤφθη, καὶ εἴ τις αὐτῷ πιστεύειν βούλεται ἀπὸ παντὸς ὀνόματος ὀνομαζομένου οὐ μόνον ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ, ἀλλὰ καὶ ἐν τῷ μέλλοντι.* Et cum Tom. 8. contr. Cels. Christum dicit *πολλῇ δυνάμει ἐπεσπαρκέναι τὸν καθαρὸν, τῆς θεοσεβείας λόγον τῇ πάσῃ τῶν ἀνθρώπων οἰκουμένῃ· οὐ ψεύσομαι δὴ*, inquit, *προστιθεὶς καὶ λέγων, ὅτι καὶ τῶν ἄλλων λογικῶν καὶ δεομένων διορθώσεως, καὶ θεραπείας, καὶ μεταβολῆς τῆς ἀπὸ τῆς κακίας.* Et cum primo in Joannem Tomo num. 34. Servatorem ait factum omnia omnibus, ut omnes lucrifaceret, quicunque salutem adipisci poterant, quod rationis essent participes: tum res ratione pollentes recenset, earumque triplicem constituit seriem; ac primam angelis assignat, et dubitat deinde, posterioresne partes adscribat hominibus, an *τοῖς καταχθονίοις*, quorum e numero daemones, vel omnes, vel aliquos esse autumat. Et cum libro primo Commentariorum in epistolam ad Rom. num. 4. quaerit, annon Christus *manifestatus in carne*, cum *apparuerit angelis*, juxta Apostolum, iis absque Evangelio non apparuerit: tum subjicit deinde: *Si*[1]) *ergo cum apparuit, nobis omnibus hominibus non sine Evangelio apparuit, consequentia videtur osten-*

---

[1]) Ed. Ruaei: *Si ergo cum apparuit nobis hominibus, non sine* etc.

dere, quod etiam angelico ordini non sine Evangelio apparuerit, illo fortassis, quod aeternum Evangelium a Ioanne[1]) *memoratum supra edocuimus. Si vero etiam in reliquis coelestibus ordinibus tale aliquid gestum esse ab eo suspicandum sit, in ea, qua singuli quique sunt, forma apparuit*[2]) *iis, annuntians pacem, quoniam quidem per sanguinem crucis suae pacificavit non solum quae in terra, sed et*[3]) *quae in coelis sunt, etiam tu apud temet ipsum discutito.* Et cum Homil. 1. et 2. in Levit. Christum *in coelestibus vitalem corporis sui virtutem, velut corporale quoddam sacrificium immolasse* ait, et coelestia eatenus pacificasse per sanguinem suum, quatenus in coelis pro munere oblatus est.

At contra una morte in terris obita rebus universis ratione instructis salutem promeruisse Christum pluribus locis decernit. Nam praeter magnam eorum partem, qui supra depromti sunt, unde id facile colligas, et hunc praesertim Tomi in Joannem prioris, num. 40., in quo Christus dicitur *μέγας ἀρχιερεὺς, οὐχ ὑπὲρ ἀνθρώπων μόνον, ἀλλὰ καὶ παντὸς λογικοῦ, τὴν ἅπαξ θυσίαν προςενεχθεῖσαν ἑαυτὸν ἀνενεγκών·* et istum praeterea e Tom. VII. contr. Cels. num. 17. *Ὑπέμεινεν ὡς σοφὸς καὶ τέλειος, ἅπερ ἐχρῆν ὑπομεῖναι τὸν ὑπὲρ παντὸς τοῦ γένους τῶν ἀνθρώπων, ἢ καὶ τῶν λογικῶν πάντα πράττοντα·* unus ille pro omnibus esse posset, qui habetur in fine libr. 5. in epist. ad Rom. num. 10., ubi mirari se dicit, *quosdam contra hanc evidentissimam Pauli sententiam velle asserere, quod in futuris iterum saeculis vel eadem, vel similia pati necesse sit*

---

1) Cfr. Apoc. XIV, 6.

2) Ed. Ruaei: *apparens iis, et annuntians pacem.* — Cfr. Coloss. I, 20.

3) Deest „et" in edd. Huetii.

Christum, ut liberari possint etiam hi, quos in praesenti vita dispensationis ejus medicina sanare non potuit. Et paulo post: *Sed ad haec,* inquit, *nos breviter, prout possumus, respondebimus. Manere quidem naturae rationabili semper liberum arbitrium non negamus, sed tantam esse vim crucis Christi, et mortis hujus, quam in saeculorum fine suscepit, asserimus, ut*[1]) *ad sanitatem et remedium non solum praesentis et futuri, sed etiam praeteritorum saeculorum; et non solum humano huic nostro ordini, sed etiam coelestibus virtutibus, ordinibusque sufficiat. Secundum sententiam namque ipsius Pauli Apostoli Christus pacificavit*[2]) *per sanguinem crucis suae, non solum quae in terra sunt, sed et quae in coelis:* vel ille e lib. 2. περὶ ἀρχῶν, cap. 3. num. 5. *Docet autem,* inquit, *sanctus Apostolus, quod Christus in eo saeculo, quod ante hoc fuit, non est passus, sed nec in illo quidem, quod ante ipsum fuit: et nescio si enumerare sufficiam, quanta fuerunt*[3]) *anteriora saecula, in quibus passus non est. Ex quibus tamen*[4]) *sermonibus Pauli ad occasionem hujus*[5]) *intelligentiae, (ut verum proferam), facile deveniemus. Ait enim:* „Nunc[6]) vero semel in consummatione saeculorum ad refellendum peccatum per hostiam sui manifestatus est.“ *Semel enim ait hostiam effectum, et in consummatione saeculorum ad refellendum peccatum esse manifestatum.* Sed Rufini tamen perfidiam denuo recordemur.

At vim eam licet morti quondam in terris Christo illatae tribuant loci supra adducti, quae hominum angelo-

---

[1]) Ed. Ruaei: *quae.* [2]) Cfr. Coloss. I, 20.

[3]) Ed. Ruaei: *fuerint.* [4]) Ed. Ruaei: *autem.*

[5]) Ed. Ruaei: *hujus intelligentiae venerim, proferam. Ait enim,* etc.

[6]) Hebr. IX, 26.

rumque servandis ordinibus sufficeret; iterum tamen in sequentibus saeculis passurum Christum videtur affirmare Hom. I. in Levit. num. 3. *Nisi quia forte*, inquit, *hoc intelligi voluit*, (Moses), *quod sanguis Iesu non solum in Hierusalem effusus est, ubi erat altare, et basis ejus, et tabernaculum testimonii; sed*[1]) *et quod supernum altare, quod est in coelis, ubi et ecclesia primitivorum est, idem ipse sanguis adsperserit.* Manifestus vero erroris hujus locus ille est, quem exhibet Justinianus in epist. ad Menam e lib. 4. *περὶ ἀρχῶν*, num. 25. Sic ille vulgo editus est: *Ὅτι καὶ ὑπὲρ δαιμόνων δεῖ τὸν Χριστὸν σταυρωθῆναι, καὶ πολλάκις τοῦτο εἰς τοὺς ἐσομένους αἰῶνας· ἀλλὰ κἂν μέχρι τοῦ πάθους τις ζητήσῃ, τολμηρὸν δόξει ποιεῖν περὶ τῶν οὐρανίων τόπων αὐτὸ ζητῶν· ἀλλ᾽ εἰ ἔστι πνευματικὰ τῆς πονηρίας ἐν τοῖς οὐρανίοις, ἄρα εἰ ὥσπερ ἐνθάδε οὐκ αἰδούμεθα σταυρούμενον ὁμολογεῖν ἐπὶ καθαιρέσει, ὧν καθεῖλε διὰ τῶν πεπονθέναι· οὕτω τὸ κἀκεῖ παραπλήσιον διδόντες γίνεσθαι τὰ καὶ ἑξῆς, ἕως τῆς συντελείας τοῦ παντὸς αἰῶνος, οὐ φοβηθησόμεθα.* Quem locum aliquanto ampliorem et Latino sic conceptum sermone repraesentat Hieronymus in epist. 61. ad Avit. cap. 4.

---

[1]) Edd. Huetii: *sed et quod super illud altare, quod — coelis, ubi — est, idem ipse sanguis adspersus erit.* Quibus quidem ed. Ruaei haec addit in notis: „Vitiosam, quae in Genebrardi ed. est, lectionem sequitur Huetius: vera est autem illa, quam ed. nostra ex fide omnium Codd. Mss. sic exhibet: *sed et quod supernum altare, quod est in coelis, ubi et eeclesia primitivorum est, idem ipse sanguis adsperserit.* Ex hac genuina lectione perperam inferretur, Christum juxta Origenem iterum in seqq. saeculis passurum. Id unum colligi potest, Christi mortem non solum terrestribus, sed et coelestibus profuisse: quod docuisse Origenes passim videtur."

Sicut enim per umbram Evangelii, umbram legis implevit: sic, quia omnis lex exemplum et umbra est caerimoniarum coelestium, diligentius requirendum, utrum recte intelligamus, legem quoque coelestem, et caerimonias superni cultus plenitudinem non habere, sed indigere Evangelii veritate, quod in Joannis[1]) *Apocalypsi Evangelium legimus sempiternum, ad comparationem videlicet hujus nostri Evangelii, quod temporale est, et in transituro mundo ac saeculo praedicatum. Quod quidem etiam si usque ad passionem Domini Salvatoris inquirere voluerimus: quamquam audax et temerarium sit, in coelo ejus quaerere passionem; tamen si spiritualia nequitiae in coelestibus sunt, et non erubescimus crucem Domini confiteri propter destructionem eorum, quae sua passione destruxit; cur timeamus etiam in supernis locis, in consummatione saeculorum aliquid simile suspicari, ut omnium locorum Gentes illius passione salventur?* Ex hac Hieronymi interpretatione liquet, perperam a Justiniano accepta fuisse verba Origenis; *nam quod apud eum legitur:* Ἕως τῆς συντελείας τοῦ παντὸς αἰῶνος· tamne supine et negligenter intellexisse credemus Hieronymum, ut verteret: *in consummatione saeculorum?* Potius est ut dicamus legendum: Ἐπὶ τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος· facile literarum permutatione: nam et libr. 5. in epist. ad Rom. num. 10., ubi vertit Rufinus: *mortis hujus, quam in saeculorum fine suscepit:* verisimile est scripsisse itidem Origenem: Ἐπὶ τῆς συντελείας τοῦ αἰῶνος. Id si ita est, Origeniano huic loco lemma hujusmodi Justinianus immerito praefixerit: Ὅτι καὶ ὑπὲρ δαιμόνων δεῖ τὸν Χριστὸν σταυρωθῆναι, καὶ πολλάκις τοῦτο εἰς τοὺς ἐσομένους αἰῶνας· quod cum extra ordi-

[1]) Cfr. Apocal. XIV, 6.

nem in fronte describendum esset, male sequentibus in unam seriem adtextum est.

XXIV. Certe de morte a Christo oppetita aliter sensisse Origenem ac vulgo in eum jactatur, ex perspectis attenta consideratione ejus verbis conjecturam capio; neque enim persuaderi possum, tantum in eo fuisse vecordiae, ut iterata Christum vel passum, vel passurum esse crederet supplicia, aut in coelo, aut in aëre: vel angeli, vel daemonis indutum forma. Calumniae huic praebuisse videtur ansam unus ille locus, quem proferunt Justinianus, et Hieronymus. Nam alium nullum expressis haereseos hujus notis insignem apud eum reperio, nec ullos in iis exstitisse lucubrationibus verisimile est, quae interciderunt; nec eos quippe intactos adversarii ejus praetermisissent. At locum hunc Justiniani corruptum fuisse demonstravimus. Quod si Hieronymi interpretationi adhaereamus, non tam aperta erit sententia, ut inde consequi demus, id voluisse sibi Origenem, Christum pro daemonibus iterum mortem appetiturum. Maximam praeterea et praecipuam dogmatis hujus partem, quae pro salute daemonum daemonem futurum Christum statuit, minime in Origenis exstare libris fatetur Hieronymus ep. 61. ad Avit. cap. 4., sed ex ejus tantum pronuntiatis necessario profluere arbitratus est; itidem ut Alexandrinus ille Theophilus, quemadmodum dixi, cum eorum accusationes recenserem. Genuinam ergo de morte Christi doctrinam Origenis hanc fuisse censeo: semel omnino Christum obiisse, in terris nimirum, cum a Pontio Pilato morti addictus est: postquam autem cruento illic mactatus sacrificio hominum peccata eluit, spirituali quodam sacrificio coelestium, aliarumque rerum, quae rationis compotes essent, noxas abstersisse. *Nisi quia forte*, inquit Homil. I. in Levit. num. 3. *hoc intelligi voluit*, (Moses), *quod sanguis Iesu in Hierusalem effusus est, ubi erat altare, et basis ejus*; *et tabernaculum testi-*

monii; sed[1]) *et quod supernum altare, quod est in coelis, ubi et ecclesia primitivorum est, idem ipse sanguis asperserit, sicut et Apostolus dicit*: „Quia[2]) pacificavit per sanguinem crucis suae, sive quae in terra sunt, sive quae in coelis.“ *Recte ergo secundo nominat altare, quod est ad ostium tabernaculi testimonii, quia non solum pro terrestribus, sed etiam pro coelestibus oblatus est hostia Iesus; et hic quidem pro hominibus ipsam corporalem materiam sanguinis sui fudit, in coelestibus vero ministrantibus, (si qui illi inibi sunt), sacerdotibus, vitalem corporis sui virtutem, velut corporale quoddam sacrificium, immolavit.* Addit deinde duplicem in eo fuisse hostiam, unam terrestribus convenientem, aliam aptam coelestibus; et cum duplici illo velamine, quod commemorat Paulus in epistola ad Hebraeos,[3]) caro Christi, et coelum, quod ipse penetravit, significentur, duplex proinde intelligendum esse sacrificium, per quod terrestribus et coelestibus salutem compararit. Haec attente perspecta expositionem, quae ad oram adjecta est, manifesto respuent, qua coeleste illud sacrificium Eucharistiam esse, terrestre vero toleratam in cruce mortem asseritur. Praeterea non pro peccato, sed pro munere oblatum in coelo Christum pronuntiat Hom. 2. in Levit. num. 3. *Vide ergo*, inquit, *ne forte Jesus, quem Paulus dicit pacificasse*[4]) *per sanguinem suum non solum quae in terris, sed et quae in coelis sunt, idem ipse sit vitulus, qui in coelis quidem non pro peccato, sed pro munere oblatus est: in terris autem, ubi ab*[5]) *Adam usque ad Mosen*

---

[1]) Edd. Huetii hoc quoque loco: *sed et quod super illud altare*, etc. — Cfr. pag. 246. not. 1.

[2]) Cfr. Coloss. I, 20.

[3]) Cfr. Hebr. VI, 19. coll. X, 20.

[4]) Cfr. Coloss. I, 20. [5]) Cfr. Rom. V, 14.

regnavit peccatum, oblatus sit pro peccato: et hoc est passum esse extra castra. Quomodo autem unicuique in sua forma apparuerit, exponit ipse Tom. I. in Joann. num. 34., et hominem hominibus factum esse docet, quando *manifestatus*[1]) *est in carne;* angelum angelis, quando patriarchis et prophetis visus est, Mosi puta in rubo, inferis autem, quando *factus*[2]) *est inter mortuos liber.* Praedicasse quoque angelis Evangelium dici potest, quando futurae incarnationis mysterium ipsis aperuit; subterraneis vero, quando *penetravit omnes inferiores partes terrae, et inspexit omnes dormientes, et illuminavit omnes sperantes in Domino;* quando *mortificatus*[3]) *quidem carne, vivificatus autem spiritu, in eo his, qui in carcere erant, spiritibus veniens praedicavit, qui increduli fuerant aliquando, quando exspectabant Dei patientiam in diebus Noë;* quando *mortuis*[4]) *evangelizatum est, ut judicentur quidem secundum homines in carne, vivant autem secundum Deum in spiritu.* Vel tunc etiam angelis doctrinam suam praedicasse dicendus est, cum ad homines verba faciens, praesentes quoque angelos est allocutus. Id innuit Origenes Homil. XXIII. in Luc. *Docet igitur Salvator noster, et Spiritus sanctus, qui locutus est in prophetis, non solum homines, sed etiam angelos, et virtutes invisibiles:* et deinde: *Venit enim non Joannes, et prophetae tantum, sed etiam ipse Salvator, et hominibus, et angelis, et virtutibus ceteris salutarem poenitentiam praedicare, ut in nomine Jesu omne genu flectatur, coelestium, et terrestrium, et infernorum.* Angelos quippe peccatis obnoxios esse cen-

---

1) Cfr. I Tim. III, 16.
2) Cfr. Psalm. LXXXVIII, 5. (LXXXVII.)
3) Cfr. I Petr. III, 19. 20.
4) Cfr. I Petr. IV, 6.

suit, ut dicemus infra. Nec Christum duntaxat, sed et prophetas, et apostolos, quotiescunque ad homines orationem de divinis rebus habuerunt, ad angelos quoque habuisse eadem Homilia declaravit. Ita autem et angelis, et subterraneis, et hominibus Christum apparuisse putavit, ut unicae suae mortis in corpore humano toleratae beneficium iis applicaret, non ut assumtis illorum formis novas mortes sustineret. Quod autem alicubi sentire videtur, Christum non pro rebus modo ratione praeditis obiisse mortem, sed pro creatis etiam quibuscunque, facile explicabimus, si meminerimus refragari id doctrinae ipsius contextui et sequelae; nam rationis capacia omnia perpetuum habere libertatis usum opinatus est; quae libera autem, ea peccatis obnoxia; quae peccati rea, ea purgatione egere; purgationem vero conferre solam Christi mortem potuisse. At res rationis expertes libertate carere, ac proinde non peccare censuit, nec indigere purgatione, proptereaque mortis Christi fructum neutiquam percipere. Per *κτίσιν* igitur, ratione praedita Dei opificia significasse ipsum dicendum est, posito genere pro specie.

XXV. Patet itaque ex priore hoc figmento, quo perpetuum libertatis usum rebus omnibus ratione praeditis adscripsit, eo fuisse perpulsum Origenem, ut reconciliatione opus illis esse putaret; hoc autem ipsis beneficium mortem Christi contulisse. Eodem ipsum adduxerunt duo Pauli loci: alter ex epist. ad Ephes. cap. 1. vers. 10., alter ex epistol. ad Coloss. cap. 1. vers 20., quem saepe nobis oggerit. Hunc rectius multo ac melius interpretatur Homil. 4. in Levit. num. 4. *Sed et sanctorum*, inquit, *socios nos dicit Apostolus, nec mirum. Si enim cum Patre et Filio dicitur nobis esse societas, quomodo non et cum sanctis non solum qui in terra sunt, sed et qui in coelis? quia et Christus per*[1]) *sangui-*

[1]) Cfr. Coloss. I, 20.

nem suum pacificavit coelestia, et terrestria, ut coelestibus terrena sociaret. Quae verior est dicti hujus Apostolici expositio, et quam tuetur Augustinus in Enchiridio ad Laurent. cap. 61. Quod si olim quoque passurum Christum re ipsa, uti fertur, autumavit Origenes, opinionem suam fundaverit super dictum illud: *Ἄνωθεν μέλλω σταυροῦσθαι·* quod in Actis Pauli Christo tribuitur, ut ex Origene ipso discimus Tomo 20. in Joann. num. 12.

XXVI. Neque vero in eo primum haec de morte Christi damnata est opinio: confutat eam Tertullianus libr. de carne Christi, cap. 14. *Sed angelum*, ajunt, *gestavit Christus. Qua ratione? Qua et hominem. Eadem ergo est et caussa, ut hominem gestaret. Christus salus hominis fuit; caussa scilicet ad restituendum quod perierat. Homo perierat, hominem restitui oportuerat. Ut angelum gestaret Christus, nihil tale de caussa est; nam etsi angeli perditio reputatur in ignem praeparatum diabolo, et angelis ejus, nunquam tamen illis restitutio repromissa est. Nullum mandatum de salute angelorum suscepit Christus a Patre. Quod Pater neque repromisit, neque mandavit, Christus administrare non potuit.* Hanc autem Origenis sententiam in Commentarios suos in epistol. ad Ephes. transtulit Hieronymus, cujus haec verba sunt libr. 1. in cap. 1. vers 22. *Cur autem omnia, id est, angeli, throni, dominationes, potestates, et virtutes ceterae, quae nunquam fuerunt contrariae Deo, ejus pedibus subjiciantur, videtur obscurum. Potest itaque responderi, quod absque peccato nullus sit, et sidera ipsa non sint munda coram Deo, omnisque creatura paveat Creatoris adventum. Unde et crux Salvatoris non solum ea, quae in terra, sed etiam ea, quae in coelis erant, purgasse perhibetur:* et in cap. 2. vers 11. *Ceterum qui illud Apostoli legit, de Christo*

memorantis: „Pacem [1]) faciens per sanguinem crucis suae his, quae in terra erant, et his, quae in coelis:“ ...., *hanc totam intelligentiam ad angelos, virtutesque coelestes, et ad animas temperabit humanas,...., atque ita fieri putabit, ut crux Domini non solum terrae, sed et coelo profuerit: non solum hominibus, sed et angelis, et omnis creatura Domini sui cruore purgata sit:* et libr. 2. in ejusdem epistolae cap. 3. vers 10., crucem ait Christi, non solum nobis, sed et angelis, cunctisque in coelo virtutibus profuisse, per eam quippe illis, itidem ut nobis, revelatum fuisse multiplicem Dei sapientiam: et in cap. 4. vers. 10. *Neque enim,* inquit, *scire possumus, quomodo et angelis, et his, qui in inferno erant, sanguis Christi profuerit, et tamen quin profuerit nescire non possumus.* Quae quod absque confutatione protulisset Hieronymus, a Rufino reprehensus est libr. 1. Invectiv., sed in Apologia nihilominus valide se tuetur. Facit quoque ad excusationem Origenis Cyrillus libr. 9. de Adoratione, ubi sic loquitur: *Χριστοῦ γὰρ μέτοχος ἡ πᾶσά ἐστιν ὁρατὴ, καὶ ἀόρατος κτίσις. Ἄγγελοί τε γὰρ, καὶ ἀρχάγγελοι, καὶ τὰ ἔτι τούτων ἐπέκεινα, καὶ αὐτὰ δὲ τὰ Χερουβὶμ, οὐχ ἑτέρως ἅγια, πλὴν ὅτι διὰ μόνου Χριστοῦ ἐν ἁγίῳ πνεύματι.* Et Augustinus libr. 1. de consensu Evangelistarum, cap. 35., ubi mentes omnes rationis compotes, sive angelorum, sive hominum, nonnisi Christi, qui sapientia est, participatione sapientes esse definit, Christumque *congrua saluti nostrae dicendo et faciendo, patiendo et sustinendo, factum esse et deorsum hominibus exemplum redeundi, et iis, qui sursum sunt, angelis exemplum manendi.* Ecclesiae sane decretis neutiquam repugnat haec propositio, primam gratiam angelis, ac deinde per-

---

[1]) Cfr. Coloss. I, 20.

severantiae donum Christum sanguine suo promeruisse, ut eo sensu angelorum quoque conservator, et ut loquitur Tertullianus, Salutificator dici possit. Minime vero Didymi suffragium hic praetendo, quippe qui Origenismi causa male audierit; haec nihilominus verba ipsius proferam e Commentar. in 1. Petr. III., quae Origeniano fermento turgent: *Sicut enim homines abstinentes a peccatis subjecti sunt, ita et superiora rationalia correcta spontaneis culpis, quae forsitan habuerunt, ei subjecta sunt, completa dispensatione habita pro salute cunctorum.*

Huc adde, quaecunque fere super eo argumento proposuit Origenes, haesitando et inquirendo, non affirmando proposuisse: velut in illo insigni loco ex Homil. I. in Levit. num. 3. *Sed et hoc fortasse*, inquit, *non sine caussa fit*, etc. Item paulo [1]) infra: *Nisi quia forte hoc intelligi voluit*, etc., et in altero ex Hom. 2. num. 3. *Vide ergo, ne forte Jesus*, etc. Tum in eo, qui petitus est e Tom. 1. in Joann. num. 34., quomodo subterraneis similis factus sit, dubie inquirit. Apertissime vero fluctuationem suam exprimit libr. I. in ep. ad Rom. num. 4., cum varias illas Christi apparitiones recenset: *De quibus*, inquit, *quamvis periculosum videatur chartulis committere sermonem,* [2]) *tamen non otiose praetereunda sunt dicta* [3]) *sapientium et aenigmata, sed subtili admodum mentis acie, — in quantum res patitur —, velut per quoddam speculum contemplanda; ne forte is, qui Verbum caro factus apparuit positus in carne*, etc.

XXVII. Inter sacrilega Manichaeorum dicta refert insigne illud Augustinus libr. 20. contra Faustum, cap. 2.,

[1]) Desunt in edd. H. verba: *paulo infra.*

[2]) Deest „sermonem“ in edd. H.

[3]) Cfr. Prov. I, 6.

Christum, qui Dei virtus et sapientia est, quasi bipertitum in sole et luna habitare; ac in sole quidem, qua Dei virtus est; in luna vero, qua sapientia. Philastrius item Haer. 55., et Augustinus ad Quod vult deum, Haer. 59., Seleucum et Hermiam arguunt, negantes *Salvatorem in carne sedere ad dextram Patris, sed expoliasse carnem, et posuisse in sole aestimarint:* hoc adductos prophetae Psalm. XIX, 4. „In sole posuit tabernaculum suum." Criminis ejusdem Hermogenem compellat Theodoretus libr. 1. Haeret. Fabul. cap. 19., a quo verisimile est virus hujusmodi, ut alia multa, Manichaeos suxisse; non ab Origene, quem tamen insimulat Serapion Thmuensis cognomento Scholasticus, quasi erroris hujus Manichaeis auctor fuerit, utpote qui proxime laudatum Davidis locum illustrans, Christum scripserit, cum in coelum adscenderet, obdormisse, et deposito in sole corpore, animam in coelum ad dextram Patris intulisse. Haec quidem in libro Serapionis adversus Manichaeos haberi scribit Sixtus Senensis Bibl. sanct. lib. 5., et post ipsum Genebrardus in Collectaneis Origeni praefixis. At nihil hujusmodi reperio in hoc Serapionis opere, prout editum reperitur in Bibliotheca Patrum. Binetus vero, in libello de salute Origenis, hoc ipsum scripsisse refert Serapionem in Commentar. in Psalm. XIX. Profecto Origenistas quosdam non multum absimilis culpae insimulat Orosius in Commonitorio ad Augustinum; pertendere eos dicens Christum, antequam in terras descenderet, remissionem angelis, assumto eorum, quos adibat, corpore, praedicasse; ac tandem humanum corpus induisse, *hoc passione et resurrectione determinantem, rursus donec usque ad Patrem veniret, adscendendo tenuasse: ita neque depositum unquam fuisse corpus, nec in corpore ullo regnantem circumscribi Deum.* Quae cum in libro Augustini contra Priscillianistas et Origenistas, ut alii eorundem errores ipsi ab Orosio propositi, nusquam

confutata appareant, concludo partem aliquam libelli hujus intercidisse.

Qui autem in ea versari sententia potuit Origenes, quem haec scripsisse refert Pamphilus in Apologia: *Quid est, quod dixit:* „In [1]) sole posuit tabernaculum suum?“ *Quidam quidem dicebant, quod Salvator noster adscendens e terris ad coelum, et corpus suum assumens, pervenit usque ad eum circulum, qui solis zona nominatur; et ibi, ajunt, posuit tabernaculum corporis sui: non enim ultra erat possibile id progredi. Sed haec illi ita sentiunt, pro eo, quod allegoriam nolunt in Scriptura divina recipere, et ideo purae historiae deservientes, hujusmodi fabulas et figmenta componunt.* Tum locum hunc prophetae postmodum ita interpretatur: tabernaculum Christi esse ecclesiam; solem vero, Deum, qui lux aeterna est, et sol justitiae. Quin etiam Hermogenem hujus propugnatorem insaniae confutasse Origenem tradit Theodoretus Haer. lib. I. cap. 19. Placet ergo Sixti Senensis et Genebrardi conjectura, delirium illud a Manichaeis fuisse Origeni affictum, corruptosque ejus libros ad conciliandam impietati suae fidem. Minime vero placet altera Genebrardi responsio: negari simpliciter id posse, quia Origenis liber non exstat. Nam quo recidet Serapionis auctoritas, quem extollit Hieronymus?

XXVIII. Difficilius sententia haec affinis prioris illius excusari potest, quam Homil. 29. in Luc. consignavit Origenes. *Quod si,* inquit, *tentatus illum,* (Christum), *imitatus fueris, qui pro te tentatus est, et omne viceris tentamentum, habebis spem cum eo, qui tunc homo fuit, nunc autem homo esse cessavit. Nam si qui quondam homo erat, postquam tentatus est, et re-*

---

[1]) Psalm. XIX, 4. (XVIII.)

cessit ab eo diabolus, usque ad tempus mortis a mortuis resurgens ultra non morietur, omnis autem homo morti subjacet: iste ergo, qui nequaquam moritur, jam non est homo, sed Deus est. Dixi sententiam hanc prioris illius esse affinem; nam si persuasum revera habuisset Origenes, corpus suum in sole Christum deposuisse, consectarium erat eum quoque humanitate exutum arbitrari. Similis propemodum fuisse fertur Marcelli Ancyrani doctrina, futurum credentis, ut carnem post resurrectionem Christus abjiceret, ac homo proinde et rex esse desineret. At alia fuit Origenis ratiocinatio; nam neque Christum a suo corpore se junctum esse putavit, — de triduo jam non loquor, quo in sepulcro mortuum ipsius corpus jacuit —, ut demonstravimus, et eum jam hominem idcirco esse negat, quia quisquis morti non subjacet, neutiquam hominem esse censet. In quo quamquam circa hominis nomen quaestio versetur, cum de re constet, fatendum nihilominus temerariam esse vocem hanc, ideoque repudiandam.

XXIX. Celebris est Bernardi adversus Origenem querela, in sermone qui inscribitur: *De verbis Origenis:* in quo graviter eum incessit, quod Homil. 7. in Levitic. num. 2. Christum dixerit etiam nunc lugere peccata nostra; Christum quippe, dum viveret, ejusmodi affectionibus fuisse obnoxium, sed postquam coelo successit, jam non dolore tangi; gaudentibus quidem adgaudere, sed cum moerentibus non moerere; quamvis efficaciorem pro delinquentibus habeat affectum, quam qui pro flentibus flent, aut animam ponunt: idemque de beatis esse sentiendum. Respondet Genebrardus Collect. cap. 6., pio sensu id ab Origene dictum frustra a Bernardo reprehendi; cum Paulus ipse Rom. VIII, 26. dixerit, *Spiritum postulare pro nobis gemitibus inenarrabilibus.* At [1]) parum mihi probatur haec responsio; nam Chri-

[1]) Ipse Origenes mentem suam aperit Hom. XXIII.

stum pro peccatis vero doloris sensu torqueri voluit Origenes, et aperte ac iterato affirmavit. Tale autem quid-

---

in Numeros num. 2., ubi ait: quemadmodum boni actus nostri, et virtutum profectus, laetitiam festivitatemque Deo Patri, Domino nostro Jesu Christo, et Spiritui sancto, et angelis pariunt, ita malam conversationem nostram non solum terris, sed et coelo, et ipsi Deo lamentationem luctumque inducere; sed haec omnia, in quibus vel lugere, vel gaudere, vel odisse, vel laetari dicitur Deus, tropico et humano more accipienda esse a Scriptura dici: alienam quippe esse divinam naturam ab omni passionis et permutationis affectu, in illo semper beatitudinis apice immobilem et inconcussam perdurantem. *Habet ergo*, inquit, *Deus dies festos suos? Habet. Est enim magna festivitas humana salus. Ego puto, quod per singulos quosque credentium, per singulos, qui convertuntur ad Deum, qui proficiunt in fide, festivitas oriatur Domini. Quomodo putas laetificat eum, cum, qui fuerat impudicus, fit castus, et qui fuerat injustus, justitiam colit, et qui fuerat impius, efficitur pius? Istae omnes singulorum quorumque conversiones, festivitates generant Deo. Nec dubium autem, quin et Dominus noster Jesus Christus, qui pro salute nostra etiam sanguinem suum fudit, agat festivitatem maximam, cum operae pretium videt esse, quod se humiliavit, et formam servi suscipiens factus est obediens usque ad mortem. Agit festa pariter et Spiritus sanctus, ubi plura sibi videt in iis, qui convertuntur ad Deum, templa praeparata. Nam et de angelis quid dicam, ad quorum festivitatem laetantium dicuntur accedere omnes, qui convertuntur ad Dominum? Aut non est illis magna festivitas, cum laetantur in coelo super uno peccatore poenitentiam agente magis quam super nonaginta novem justis, qui non indigent poenitentia?* (Cfr. Luc. XV, 7.) . . . . *Sed sicut boni actus nostri, et virtutum profectus, laetitiam festivitatemque Deo et angelis gignunt: ita*

piam persentiscere Spiritum sanctum minime Paulum intellexisse puto; nec certe putant interpretes. Sic locum

---

vereor, ne mala conversatio nostra non solum terris, sed et coelo lamentationes inducat et luctus, et fortassis etiam ipsi Deo luctum incutiant humana peccata. Aut non lugentis est illa vox, cum dicitur: „Poenitet me, qui feci hominem super terram?" (Cfr. Genes. VI, 6.) *Sed et illa Domini et Salvatoris nostri in Evangelio, ubi dicit:* „Jerusalem, Jerusalem, quae lapidas prophetas, et occidis eos missos ad te, quoties volui congregare filios tuos, quemadmodum gallina congregat pullos suos sub alis suis, et noluisti!" (Cfr. Matth. XXIII, 37.) *Sed et illa humanum genus lamentantis Dei vox est, qua dicitur per prophetam:* „Heu me, quoniam factus sum sicut qui congregat stipulam in messe, et sicut racemus in vindemia, quia non est spica, neque botrys ad edenda primogenita. Heu mihi, anima mea, quoniam periit reverens a terra, et qui corrigat in hominibus non est." (Cfr. Mich. VII, 1. 2.) *Domini sunt istae voces, genus humanum lugentis.... Certum est, quod, ubi pro bonis gaudia aguntur, ibi pro contrariis lamentetur: si ergo gaudent pro converso, necesse est ut lugeant pro peccante.... Haec autem omnia, in quibus vel lugere, vel gaudere, vel odisse, vel laetari dicitur Deus, tropico et humano more accipienda sunt ab Scriptura dici. Aliena porro est divina natura ab omni passionis et permutationis affectu, in illo semper beatitudinis apice immobilis et inconcussa perdurans.* Id sibi vult Origenes, Christum etiamnunc lugere peccata nostra, quemadmodum luget Pater, luget et Spiritus sanctus: porro lugere Patrem et Spiritum sanctum tropico solummodo more hic profitetur: non ergo Christum pro peccatis vero doloris sensu etiamnunc torqueri, sed tropico more lugere voluit eodem modo, quo ait Paulus, *Spiritum postulare pro nobis gemitibus inenarrabilibus:* (cfr. Rom. VIII, 26.):

exponit ipse Origenes libr. VII. in epist. ad Rom. num. 6. *Sanctus Spiritus ubi oppugnationibus carnis perturbari nostrum spiritum viderit, et nescientem, quid orare debeat secundum quod oportet, ipse velut magister orationem praemittit, quam noster spiritus, si tamen discipulus esse sancti Spiritus desiderat, prosequatur: ipse gemitus offert, quibus noster spiritus discat ingemiscere, ut repropitiet sibi Deum.* Confirmat hanc expositionem illud Pauli Gal IV, 6. *Quoniam autem estis filii, misit Deus Spiritum Filii sui in corda vestra, clamantem: Abba, pater!* et aliud simile Rom. VIII, 15. Nihilo magis arridet Sixti Senensis [1]) excusatio, Origenis verba ita accipientis: eatenus Christum lugere peccata nostra, quatenus *in membris suis peccata nostra luget, dum electis suis fletum et compassionem alienae iniquitatis infundit.* Ad Christum, non ad Christi membra pertinere sententiam Origenis, haec ipsius verba ostendunt Hom. 7. in Levit. num. 2. *Salvator meus luget etiam nunc peccata mea. Salvator meus laetari non potest, donec ego in iniquitate permaneo. Quare non potest? Quia ipse est advocatus pro peccatis nostris apud Patrem, sicut Ioannes symmysta ipsius pronuntiat, dicens:* „Quia [2]) et si quis peccaverit, advocatum habemus apud Patrem, Iesum Christum justum: et ipse est repropitiatio pro peccatis nostris.“ Quae non aliter sane quam de Christo possunt intelligi. Merito ergo hic accusatum a Bernardo Origenem candide fateamur.

XXX. Videndum nunc est, an Christi regnum post resurrectionem desiturum senserit. Id quidem crimini

---

ac proinde frustra a Bernardo accusatum eum fuisse fatendum est. R.

[1]) Cfr. Sixt. Senens. lib. V. Bibl.

[2]) Cfr. I Joann. II, 1. 2.

dat ipsi Theophilus Alexandrinus epist. Pasch. 2., dat et Epiphanius in Anacephalaeosi. Augustinus in libro contra Priscillianistas et Origenistas id ipsum, ut ab Origenistis assertum, impugnat cap. 7. Quod cum in Commonitorio Orosii, cui hoc libello respondet Augustinus, inter alias adversus Origenistas criminationes hodie non exstet, aliqua sui parte mulctatum esse conjecerim. Justinianus quoque in epistola ad quintam synodum, quam refert Cedrenus, futuram rerum omnium *ἀποκατάστασιν* Origenistis objiciens, arbitrari eos ait, fore ut impii quilibet cum Deo conjungantur, eodem modo, quo ipsi conjungitur Christus, ita ut prius conjuncti erant: *Ὡς μηδεμίαν εἶναι διαφορὰν τῷ Χριστῷ πρὸς τὰ λοιπὰ λογικὰ παντελῶς, οὔτε τῇ οὐσίᾳ, οὔτε τῇ γνώσει, οὔτε τῇ δυνάμει, οὔτε τῇ ἐνεργείᾳ.* Jactant [1]) hoc idem adversus Origenem et Origenistas Sophronius Hierosolymitanus episcopus in epistola ad Sergium patriarcham Constantinopolitanum, et Anonymus ille Photii Cod. 117., et Joannes Damascenus in libr. de Haeres., et Zonaras libr. 2. Histor., et Guido Carmelita, in Haeresi Origenistarum.

Idem fuit post Origenem Marcelli Ancyrani, ejusque discipuli, Photini error; qui ut humanitatem relictum a Christo ac depositum iri, ac regnum proinde, quod ad Christum, qua homo est, pertinet, dimittendum ab eo sentiebant; ita Origeni, post attributam deserendae olim a Christo carnis sententiam, ut supra diximus, nunc altera quoque illi consectaria, abjiciendi aliquando ab eodem regni, adscribitur. Quanquam nonnihil utriusque discrepat caussa; nam regia potestate humanitati suae conjuncta exutum iri Christum sentiebat Marcellus; Origenem vero regnum, quo tanquam Deus potitur, abdicaturum eum censuisse Theophilus credidit, quemadmodum ex ejus con-

---

1) Cfr. Act. 11. synod. 6.

futatione liquet, in qua Patris et Filii unitatem probat. Qua quaenam atrocior accusatio intendi potest? Si putasse dixisset Origenem regio dominatu, quo Christi humanitas praedita est, privatum iri post resurrectionem Christum, aliquibus fortasse argumentis accusationem suam utcunque confirmasset: eo, puta, quod ex afficta Origeni sententia depositi in sole Christi corporis et humanitatis peti poterat.

Verum in Origeniarum lucubrationum reliquiis manifesta alterutrius haereseos vestigia nusquam reperi. Itaque vel ex ipsius dictis tale aliquid consequi crediderunt ejus adversarii, vel in iis exstabat Operibus, quae vetustate abolita sunt. Quemadmodum autem nullus suppetit Origenis locus, unde accusationi huic fides fieri possit, ita vix ullus exstat, unde facile dilui illa possit. Nonnulla quidem coëgit Halloixius, sed infirma et levia, et ad rem parum apposita, qualis est solennis illa Homiliarum Origenis clausula: *Domino Iesu Christo, cui est gloria et imperium in saecula saeculorum.* Scripserat enim Graece Origenes: *Εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων·* at vocibus illis non unam esse significationem, nec semper aeternitatem fine carentem notari infra probabimus.

Ac Theophilus quidem nescire se dicit, unde insaniam ejusmodi Origenes hauserit. Ego vero liquido jurare possum haec Apostoli, quae leguntur I Cor. XV, 24 et seq. perperam accepta, caussam Origeni erroris hujus dedisse, si modo ei adhaesit; nam et in eandem inde sententiam impulsi sunt Marcellus, et popularis ejus Photinus; et alterius quoque confingendi dogmatis ab ecclesiae decretis absoni caussam inde Origenes arripuit, ut in sequentibus observabimus. Verum frustra id quaeri a nobis, et labis hujus expertem fuisse Origenem, conjicere possumus ex Cyrilli Hierosolymitani Catechesi XV., qui haeresin illam in Marcello et Photino ulciscens, recens illam exortam dicit, *προσφάτως ἀναφυεῖσαν·* quod uti

que non dixisset, si jam inde fuisset ab Origenis temporibus propagata. Reliquam adversus id commentum Theophili dissertationem praetermitto, quae maledictis tantum pugnat, nec quicquam profert seria responsione dignum.

QUAESTIO QUARTA.

DE BEATA MARIA VIRGINE.

I. Utrum Christum et beatam Mariam virginem purgatione post partum opus habuisse Origenes existimaverit. II. Utrum claustrum virginitatis beatae Mariae in partu reseratum opinatus sit. III. Utrum beatam Mariam peccatis obnoxiam putaverit.

I. Geminam, eoque amplius, unica Homilia, quae numero decima quarta est in Lucam, reprehendendi sui caussam dedit Origenes: priorem, quum Christum asseruit et Mariam purgatione post partum opus habuisse; alteram, quum apertum fuisse claustrum virginitatis beatae Mariae in partu docuit. Utrumque suo ordine ventilabimus; et nunc quidem de priore. Origenes Lucae caput 2. interpretans, in haec verba versus 22. „*Καὶ ὅτε ἐπλήσθησαν αἱ ἡμέραι τοῦ καθαρισμοῦ αὐτῶν, κατὰ τὸν νόμον Μωσέως*,“ sic perorat: *Propter purgationem, inquit, eorum. Quorum eorum? Si scriptum esset: propter purgationem ejus, id est, Mariae, quae pepererat, nihil quaestionis oriretur, et audacter diceremus Mariam, quae homo erat, purgatione indiguisse post partum. Nunc vero in eo, quod ait*: „dies purgationis eorum:“ *non videtur unum significare, sed alterum, seu plures.* Legerat nempe, uti nunc quoque legitur: „*τοῦ καθαρισμοῦ αὐτῶν*·“ quam lectionem interpreta-

tiones Syriaca, Aethiopica, et Persica, et Patres aliquot, ac Codices bene multi tuentur. Alii, neque pauci habent: *αὐτοῦ*, sed legendum omnino *αὐτῆς*, juxta Vulgatam, et Arabicam interpretationem Erpenianae editionis. Uni siquidem puerperae purgationem fuisse adhibitam, non etiam infanti constat ex Levit. 2. Corrupta itaque vocis illius *αὐτῆς* lectio Origeni fucum fecit, et Christum itidem ut Mariam purificatione opus habuisse persuasit. Christo itaque ut reliquis hominibus applicabat dictum Jobi: „Neminem[1]) esse mundum a sorde: ne si unius quidem diei fuerit vita ejus.“ Sordes autem a peccato hic distinxit, atque sordescere animam putavit, cum mortale subit corpus e vili et sordida concretum materia; ac sese proinde inquinasse Christi animam, cum corpus in muliebris uteri angustiis delitescens sibi adjunxit. Sic ille in eadem Homilia: *Unde et Salvator loquitur*: „Ego[2]) sum vermis, et non homo, opprobrium hominum, et abjectio plebis.“ *Videbat in matris utero immunditiam corporum, visceribus ejus hinc inde vallatus, terrenae faecis patiebatur angustias. Unde assimilat se vermi, et dicit*: „Ego[3]) sum vermis, et non homo.“

At Tertullianus libro de carne Christi, cap. 4., et libr. 3. contra Marcion. cap. 11. de Domini nostri corporatione agens, pejora etiam deblaterat, nam praeter *spurcitias genitalium in utero elementorum, humoris et sanguinis, foeda coagula carnis ex eodem coeno alendae per novem menses, partus quoque immunda et pudenda tormenta, et ipsius exinde puerperii spurcos, anxios, ludicros exitus fingit.* Quae ab Haereticis objecta neutiquam ipse diffitebatur, sed Deo indigna esse negabat, contra Marcionistas.

---

[1]) Cfr. Job. XIV, 4. 5.

[2]) Psalm. XXII, 6. (XXI.)

[3]) Psalm. XXII, 6. (XXI.)

Sanctam vero virginem cum more aliarum feminarum per vulvae reserationem Christum enixam esse sibi Origenes finxerit, ut mox disputabimus, credi quoque posset, profusam ab ea, itidem ut ab aliis, partus colluviem existimasse: unde minime mirum foret, purgandam quoque fuisse ipsum asseverasse; sed omnino istud, nisi me mea fefellit diligentia, in Origene expressum non est. Sui ergo ei sufficiunt errores, nec alieni temere huic affingendi sunt. Hanc potius Sixti Senensis annotationem 136., quae libr. 6. Biblioth. intexta est, admittamus: *Intelligit fortasse Origenes, non de purgatione ab immunditiis et sordibus partus, quibus nulli dubium est Mariam non fuisse obnoxiam, sed de ritibus, et cerimoniis, quibus Moses puerperas lustrari jusserat: has necesse erat servari a matre illius, qui legem impleturus venerat, non destructurus.* Illud ex eo confirmatur, quod Homil. 8. in Levit. num. 2. scribit Origenes, eas solum mulieres in pariendo esse immundas, quae semine admisso concipiunt, et pariunt; quae vero semine neutiquam suscepto peperit, eam vero immundam non esse. Quorum ea germana sunt, quae repraesentant Catenae ex Origene in Levit. XII, 2. „*Γυνὴ ἥτις σπερματισθῇ, καὶ τέκῃ ἄρσεν·*“ *παρέλκειν δόξει τό·* „*ἐὰν σπερματισθῇ·*“ *προτασσόμενον τοῦ·* „*καὶ τέκῃ ἄρσεν.*“ *Ἀλλ᾽ ἐφίστημι μήποτε ἵνα προφητικῶς ἡ Μαρία οὐκ ἐκ τοῦ ἐσπερματίσθαι τεκοῦσα ἄρσεν, μὴ νομισθῇ ἀκάθαρτος εἶναι γεγεννηκυῖα τὸν σωτῆρα, εἴρηται ὅλον τοῦτο.* Addamus denique insignem locum ex Homil. 12. in Levit. num. 4., quo generationis Christi et virginalis Mariae corporis mundities disertissime praedicatur: *Omnis, qui ingreditur hunc mundum, in quadam contaminatione effici dicitur. Propter quod et Scriptura dicit:* „Nemo [1]) mundus a sorde, ne si unius diei fuerit vita

---

[1]) Cfr. Job. XIV, 4. 5.

ejus." *Hoc ipso ergo, quod in vulva matris est positus, et quod materiam corporis ab origine paterni seminis sumit, in patre et in matre contaminatus dici potest. Aut nescis, quia cum quadraginta dierum factus fuerit puer masculus, offertur ad altare, ut ibi purificetur, tanquam qui pollutus fuerit in ipsa conceptione, vel paterni seminis, vel uteri materni? Omnis ergo homo in patre et in matre pollutus est: solus vero Jesus Dominus meus in* [1]) *hanc generationem mundus ingressus est, in matre non est pollutus: ingressus est enim corpus incontaminatum. Ipse enim erat, qui et dudum per Salomonem dixerat:* „Magis [2]) autem cum essem bonus, veni ad corpus incoinquinatum." *Non est ergo contaminatus in matre; sed ne in patre quidem. Nihil enim Ioseph in generatione ejus praeter ministerium praestitit et affectum.*

Sic autem de sacro Mariae puerperio sentit Catholica ecclesia antiquorum Patrum dogmatis imbuta: etsi *uterus de die in dies insolesceret,* — placet enim Tertulliani verba lib. de carne Christi cap. 4., repudiata licet ipsius sententia, retinere —, *gravem* tamen, *anxium, incertum libidinibus fastidii et gulae* neutiquam fuisse; foras vero *infantem*, non *cum suis impedimentis profusum et oblitum*, quemadmodum aliis omnibus puerperis solet contingere, sed absque ullis inquinamentis et sordibus prodiisse. Quamobrem Canone 79. synodi quinisextae abrogatur consuetudo a nonnullis observari solita illis temporibus, similam coquendi post diem nativitatis Christi, et eam sibi invicem impertiendi, *honoris scilicet praetextu secundinarum impollutae virginis matris.* Rationem reddit synodus: esse quippe *ἀλό-*

---

[1]) Edd. Huetii: in hac generatione.

[2]) Sap. Sal. VIII, 20.

χευτον τὸν ἐκ τῆς παρθένου θεῖον τόκον, ὡς καὶ ἀσπόρως συστάντα.

II. Alia quoque, ac gravior criminatio ex his ejusdem Homiliae XIV. in Lucam verbis oritur: *Quemcunque de utero effusum marem dixeris, non sic aperit vulvam matris suae, ut Dominus Jesus; quia omnium mulierum non partus infantis, sed viri coitus vulvam reserat. Matris vero Domini eo tempore vulva reserata est, quo et partus editus, quia sanctum uterum, et omni dignatione venerationis venerandum, ante nativitatem Christi masculus omnino non tetigit.* Per reserationem vulvae Christum editum censet. Par est Tertulliani cespitatio in libro de carne Christi, cap. 23., ibi quippe beatam Mariam virginitatis decus, — integritatis nempe cujusdam corporis, quae virginibus inesse solet, et primo viri congressu obteritur ac violatur —, reserata in partu vulva amisisse docet. Post alia vero sic disserit: „Omne [1]) masculinum adaperiens vulvam, sanctum vocabitur Domino." *Quis vere sanctus, quam Dei Filius? Quis proprie vulvam adaperuit, quam qui clausam patefecit? Ceterum omnibus nuptiae patefaciunt. Itaque magis patefacta est, quia magis erat clausa. Utique magis non virgo dicenda est, quam virgo, saltu quodam mater antequam nupta. Et quid ultra de hoc retractandum est? Cum hac ratione Apostolus non ex virgine, sed ex muliere editum Filium Dei pronuntiavit, agnovit adapertae vulvae nuptialem passionem.* Eandem postmodum opinionem amplexus est Jovinianus Haereticus, et eam hodieque tuentur Heterodoxi nostrates, uterum virgineum Christo transeunti reseratum quidem, patens iter praebuisse docentes, sed mox divulsas partes Dei nutu pristinas repetiisse sedes,

---

[1]) Cfr. Exod. XIII, 2. et Num. VIII, 16. coll. Luc. II, 23.

et in unum coaluisse. Nec multum hinc abludit Durandus a sancto Porciano, inviolatum quidem perseverasse virginitatis sigillum definiens, sed amplificatos meatus viam patefecisse.

Origenianae sententiae contraria decernuntur in prima Homiliarum in diversos, quae auctorem non habere Origenem vel hinc potest existimari. Sic illa: *Quemadmodum Danieli*[1]) *intra lacum leonum incluso, claustris non apertis allatum est prandium ab Abacuc: ita et haec virgo sancta genuit Deum, sed intacta permansit; mater effecta est, sed virginitatem non amisit; genuit infantem, et, ut dictum est, virgo permansit; mater Filii facta est, et castitatis sigillum non perdidit.* Atque illud est optimae Patrum, tum Graecorum, tum Latinorum partis, et Ephesini praeterea Concilii decretum, perpetuo ecclesiae Catholicae consensu comprobatum, et hoc Ezechielis prophetae oraculo corroboratum. „Et[2]) dixit Dominus ad me: Porta haec clausa erit: non aperietur, et vir non transibit per eam: quoniam Dominus Deus Israël ingressus est per eam, eritque clausa principi.“ Quo illibatam et in conceptu, et in partu Mariae virginitatem futuram, Christique corpus clausis uteri repagulis eodem modo foras proditurum, quo ad discipulos obseratis foribus penetravit, praenuntiari affirmant Patres plerique.

Verum Origenis reprehensioni intercedit Genebrardus Collect. cap. 6., et Ambrosii ac Hieronymi auctoritatem et exemplum praetexit, quorum uterque claustrum virginitatis a Christo in partu apertum fuisse dicit. Adjungere poterat Athanasium, Basilium, et alios praeterea, qui de virgineae vulvae apertione similiter disserunt. Sed ea omnibus iis exceptio adhibenda est, qua ad solvendum

---

[1]) Cfr. Dan. VI, 16. seqq.

[2]) Ezech. XLIV, 2.

Ambrosii locum usus est Thomas part. 3. quaest. 28. artic. 2., ita nempe locutos Patres illos, cum illud Evangelistae exponerent: „Omne [1]) masculinum adaperiens vulvam, sanctum Domino vocabitur:" quod quidem ex vulgata loquendi consuetudine usurpatum est, non ad significandam virginei claustri apertionem, sed exitum duntaxat prolis de utero. Thomae responsionem defendunt alii Ambrosii et Hieronymi loci, quibus irruptum perseverasse in puerperio virginitatis sigillum manifeste tradunt. Qualis ille est Ambrosii e libro de institutione virginis, cap. 7. *Porta igitur Maria, per quam Christus intravit in hunc mundum, quando virginali fusus est partu, et genitalia virginitatis claustra non solvit. Mansit intemeratum septum pudoris, et inviolata integritatis duravere signacula, cum exiret ex virgine*: et ille ipse Hieronymi e libr. 2. contra Pelagian., quem Origeniano similem esse vult Genebrardus, quique ei ex diametro oppositus est. En illum: *Solus Christus clausas portas vulvae virginalis aperuit, quae tamen clausae jugiter permanserunt.* Utilius ergo suam Origeni excusando navasset operam Genebrardus, si dixisset de Mariae virginitate haudquaquam ab Origene fuisse detractum, etiamsi perfractas in pariendo virginitatis fores crediderit; — quod ipsum tamen ab ecclesia reprobatum est —, non in integritate quippe carnis, sed in constanti voluntatis proposito virginitatem consistere: nam *Integritas corporalis membri per accidens se habet ad virginitatem, in quantum scilicet per hoc, quod ex proposito voluntatis abstinet quis a delectatione venerea, remanet integritas in membro corporeo. Unde si contingat, quod per alium modum aliquo casu membri integritas corrumpatur, non magis praejudicat*

---

[1]) Cfr. Luc. II, 23. coll. Exod. XIII, 2. et Num. VIII, 16.

virginitati, quam si corrumpatur manus, aut pes. Verba sunt S. Thomae II. 2. quaest. 152. artic. 1. *Notandum sane,* inquit Eligius Noviomensis Homil. 2., *quod dicitur:* „Omne [1]) masculinum adaperiens vulvam:" *quia his verbis Evangelista morem consuetae nativitatis expressit. Et non sic intelligi voluit, sicut latrant Haeretici, quod Christus uterum matris nascendo virginitate privaverit: cum mulier non tunc virginitatem amittat, quando parit, sed quando cum viro dormit.* Huc confert, quod Tractat. 26. in Matth. num. 25. ex traditione quadam literis mandavit Origenes de morte Zachariae idcirco illata, quia Mariae, postquam Servatorem enixa est, in quodam templi loco virginibus destinato consistere permisisset, et dixisset *prohibentibus eam, quoniam digna est virginum loco, cum sit virgo.*

III. Beatam virginem nullum unquam in se concepisse peccatum, hodie ecclesiae ratum est, et Tridentini [2]) Concilii firmatum auctoritate decretum. Quo acquiescendum potius est, quam Veterum dictis, si qui secus sentire visi sunt. Inter illos numerandus Origenes, qui legi peccati Mariam Christi matrem non obnoxiam fuisse modo, sed et paruisse pronuntiavit his verbis: *Quid? Putamus, quod scandalizatis Apostolis mater Domini a scandalo fuerit immunis? Si scandalum in Domini passione non passa est, non est mortuus Iesus pro peccatis ejus. Si autem omnes [3]) peccaverunt, et egent gloria Dei, justificati gratia ejus, et redemti: utique et Maria illo tempore scandalizata est. Et hoc est, quod nunc Simeon prophetat, dicens:* „*Et [4]) tuam ipsius animam,*" *quae scis absque viro peperisse te virginem,*

---

[1]) Cfr. Luc. II, 23.

[2]) Cfr. Conc. Trident. Sess. VI. Can. 23.

[3]) Cfr. Rom. III, 23. 24.

[4]) Cfr. Luc. II, 35.

quae audisti a Gabriele: „Spiritus[1]) sanctus veniet super te, et virtus Altissimi obumbrabit tibi:" „pertransibit" *infidelitatis* „gladius," *et ambiguitatis mucrone ferieris.* Jacent illa in Homil. 17. in Luc., quae αὐτολεξεί propemodum in epistolam 317. retulit Basilius; gladio enim illo dubitationem quandam a Simeone notatam esse scribit, quae Mariae animam in partes, mortem patiente Christo, divisura erat, juxta Christi oraculum: „Omnes[2]) scandalizabimini in me:" alioquin ad eam mortis Christi fructum non fuisse perventurum. Eodem verba Simeonis detorquent Titus Bostrenus, Amphilochius Orat. 3. de occursu Domini, Chrysostomus in Psalm. 13., Cyrillus in Joann., auctor libri Quaestionum Veteris et Novi Testamenti Augustino adscripti Quaest. 73., et Theophylactus in Luc. 2. Quorum nonnulli virginem post fluctuationem illam animo confirmatam fuisse dicunt, Basilium hujus auctorem sententiae pressius assectati.

Origenes itidem Homil. 20. in Luc. dubiae et incertae fidei Mariam ita accusat: *Simul et illud attendite, quod quamdiu in possessione Patris sui fuit,* (Jesus), *sursum erat; quia necdum plenam fidem Ioseph et Maria habebant, propterea sursum cum eo manere non poterant.* Et paulo post: „Maria[3]) autem conservabat omnia verba haec in corde suo:" *plus aliquid quam de homine suspicabatur.* Eandem exiguae fidei culpam Mariae affingit Tertullianus libr. de carne Christi, cap. 7. *Sed quae ratio responsi*, inquit, *matrem et fratres ad praesens negantis, discat etiam Apelles. Fratres Domini non crediderunt in illum, sicut et in Evangelio ante Marcionem edito continetur. Mater aeque non demonstratur adhaesisse illi, cum Martha et Maria alia in commercio ejus frequententur. Hoc*

---

[1]) Luc. I, 35. [2]) Marc. XIV, 27.
[3]) Cfr. Luc. II, 51.

denique in loco apparet incredulitas eorum, cum is doceret viam vitae, cum Dei regnum praedicaret, cum languoribus et vitiis medendis operaretur, extraneis defixis in illum tam proximi aberant. Sed caussam pro eo dicit Pamelius, et totam incredulitatis notam in fratres transfert; et matrem Christo non adhaesisse eatenus tantum dici vult, quatenus non omnibus Christi concionibus interfuit. Laudabilis quidem, sed irritus est Pamelii conatus: ecquaenam enim adversus tam apertam sententiam valeat exceptio? Nam ait: *hoc in loco apparuisse incredulitatem eorum*, cum praedicaret Christus regnum Dei, et extraneis in illum defixis abessent proximi. Atqui virginem dixit non aeque adhaesisse Christo ac Martham et Mariam. Virginem igitur, itidem ut Domini fratres, incredulitatis arguit. Origenem quoque contra Rhenanum, idem ipsi crimen objicientem, defendere parat Pamelius hoc argumento, quod beatam virginem immaculatam appellet. Commodius locum ex Homil. 20. in Luc. proxime adductum exponere satagit Sixtus Senensis libr. 5. Biblioth. annotat. 140. *Puto*, inquit, *Origenem vocabulo plenae fidei intellexisse plenam cognitionem omnium mysteriorum divinitatis et humanitatis Christi, quam Maria virgo nondum eo tempore habebat; quamvis ea omnia, quae tum de Christo noverat, certissima et inconcussa fide teneret.* Ad priorem vero ex Homil. 17. diluendum locum conducere poterat Thomae [1]) solutio, dubitationem illam, *admirationem* et *discussionem* interpretantis, si non rejiculae illae *scandali* et *infidelitatis* voces occurrerent. Porro absona haec, et ab ecclesiae placitis discrepans Veterum aliquot de Maria sententia, aliaeque ejusmodi nonnullae, quas brevitati consulentes praetermittimus,

---

[1]) Cfr Thom. part. 3. quaest. 27. artic. 4.

caussam dederunt Lutheranis et Calvinistis, cur beatam Mariam reliquorum more hominum peccasse sciscerent.

QUAESTIO QUINTA.

DE ANGELIS.

I. Vix certi quicquam Origenis aetate de angelis fuerat definitum. II. Quaeritur, quo tempore angelos, et rationis compotes naturas reliquas a Deo conditas, et in peccatum delapsas ratus sit. III. Utrum angelos corporatos esse censuerit. IV. Sibi videtur aliquando non constare. V. Sed conciliantur discordantes loci. VI. Utrum animam illis inesse, an ipsos esse animas dixerit. VII. Angelorum inter et daemonum corpora discrimen aliquod tenuitatis constituit. VIII. Consentientes habet Patres bene multos. IX. Origenianae sententiae radix investigatur. X. Utrum aquas, quae supra et infra Firmamentum sunt, angelos esse arbitratus sit. XI. Ecquid de angelorum libertate, meritis, gratia, remuneratione, ac poenis statuerit. XII. Patrum multorum adversus hanc ipsius doctrinam convitia. XIII. Utram priorem crediderit, hominum an daemonum naturam, exploratur. XIV. Ex ipsis Origenis verbis sententia illius super angelorum libertate ac meritis aperitur. XV. In qua tamen videtur nonnunquam titubare. XVI. Caussae huic Patres aliquot suffragantur. XVII. Origeni favent alia quaedam. XVIII. Utrum angelos ab hominibus erudiri persuasum habuerit. XIX. Expenditur ejus sententia de angelis judicandis. XX. Cujus fundamenta aperiuntur. XXI. Eam frustra excusare conatur S. Thomas. XXII. Quo tempore extrema supplicia daemonibus vel inflicta, vel infligenda Origenes crediderit. XXIII. Origeni assentiuntur Patres plerique.

XXIV. Utrum hominum sanctitate florentium animas angelos esse senserit. XXV. Nonnullorum criminationibus opinionis hujus caussa fuit obnoxius. XXVI. Ventilatur ejus sententia de tutelaribus angelis: ac primum Gentium, XXVII. Ecclesiarum, XXVIII. hominum singulorum, XXIX. et rerum anima carentium. XXX. Utrum unicuique Genti et homini angelos duos, bonum unum, malum alterum simul assistere putaverit. XXXI. Fons Origenianam de angelis tutelaribus sententiarum ostenditur. XXXII. Adstipulatores Patres recensentur. XXXIII. Eae et ex Origenis fluctuatione excusari possunt. XXXIV. Quid de angelis ψυχοπομποῖς opinatus sit, indagatur. XXXV. Quaeritur, quid senserit de angelis remunerationum et poenarum administris. XXXVI. Utrum angelos neutiquam invocandos esse putaverit. XXXVII. Utrum et quomodo Cherubinos Filii cogitationes esse dixerit. XXXVIII. Utrum daemones nidore et sanguine pasci existimaverit.

I. Origenianam de angelis doctrinam, iter institutum prosequentes, explicemus. Ac angelorum nomine, tum bonos angelos, tum malos, qui daemones appellantur, comprehendimus, quoniam permista sponte sua et cohaerens est utrorumque notitia. Horum naturam suis temporibus nondum satis aperte fuisse cognitam, nec ecclesiae definitionibus explanatam, scribit Origenes in Prooemio librorum περὶ ἀρχῶν num. 10. *Est etiam illud in ecclesiastica praedicatione, esse angelos Dei quosdam, et virtutes bonas, quae* [1]) *ei ministrent ad salutem hominum consummandam; sed quando isti creati sint,* [2]) *vel quales, aut quomodo sint, non satis manifesto designatur* [3]). Et paulo superius num. 6. *De diabolo, et*

[1]) Ed. Ruaei: *qui ei ministrant.*

[2]) Edd. Huetii: *sunt, aut quomodo sint*, omissis verbis: *vel tales.*

[3]) Edd. Huetii: *distinguitur.*

angelis ejus, contrariisque virtutibus ecclesiastica praedicatio docuit, quoniam[1]) *sunt quidem: sed quid sint, aut quomodo sint, non satis clare exposuit. Apud plurimos tamen ista habetur opinio, quod angelus fuerit iste diabolus, et apostata effectus, quam plurimos angelorum secum declinare persuaserit, qui et nunc usque*[2]) *angeli ipsius nuncupantur.* Proclivis ergo erat Origeni in re lubrica et incerta lapsus, promta et facilis in tenebris offensio. Et fuit sane multiplex, dum ingenio suo nimis confisus extra oleas nonnunquam divagatur. Singula hic enucleate discutienda sunt.

II. Quaerendum priore loco illud est, quo tempore angelos a Deo conditos Origenes statuerit; neque angelos duntaxat, sed rationis etiam participes naturas omnes, sive daemones, sive humanas animas, sive alias quascunque: — nam et alias plerasque rationis compotes esse sensit —: quoniam ejusdem eas omnes esse inter se naturae, et eodem tempore a Deo conditas, tumque fuisse νόας, hoc est, mentes; deinde vero propter varios illarum motus, ac diversum liberi arbitrii usum, in varios ordines, sive angelorum, sive hominum, sive daemonum distributas, constanti et iterata Origenes assertione prodidit: ut saepe in sequentibus ostendemus. At quoniam vulgo ignorari scribit, quo tempore creatae illae sint a Deo, nec quicquam aperte super ea re definivit, conjecturis duntaxat utendum est. Probabile mihi quidem fit, naturas hujusmodi ab aeterno creatas a Deo Origenem existimasse; quemadmodum nunquam non sine luce sibi coaeva, licet a se producta, sol fuit. Demonstrabimus quippe infra, persuasum fuisse illi mundum idcirco a Deo conditum, ut naturae illae rationales in eum pro meritis demitte-

---

[1]) Ed. Ruaei: *quoniam sunt quidem haec: quae autem sint, aut quomodo sint, non satis* etc.

[2]) Deest „usque" in edd. Huetii.

rentur. Atqui sine mundo Deum nunquam fuisse idem opinabatur. Ait enim libr. 3. *περὶ ἀρχῶν* cap. 5. num. 3. *Si coepit mundus ex tempore, quid*[1]) *ante faciebat Deus quam mundus inciperet? Otiosam enim et immobilem dicere naturam Dei, impium est simul et absurdum, vel putare, quod bonitas aliquando bene non fecerit, vel omnipotentia aliquando non egerit potentatum.* Igitur ne rationales quidem naturae ex tempore esse coeperunt. Unde necessario sequitur, eas ab omni aevo conditas a Deo fuisse; tum variis modis voluntatis libertate usas, has recte, male illas egisse, statimque sceleribus earum expiandis mundum fuisse fabrefactum, in quem detruderentur, adeo ut haec re licet diversa, simul tamen contigerint. Quod ut Adamantium ita sensisse putem, facit Platonicorum recentiorum auctoritas, quorum consimilis erat propemodum iisdem de rebus sententia, ut est apud Augustinum libr. 10. de Civit. Dei, cap. 31. Facit et iste Hieronymi locus ad cap. 1. epist. ad Titum: *Sex millia necdum nostri orbis implentur anni; et quantas prius aeternitates, quanta tempora, quantas saeculorum origines fuisse arbitrandum est, in quibus angeli, throni, dominationes, ceteraeque virtutes servierint Deo, et absque temporum vicibus atque mensuris Deo jubente substiterint?* Haec Origenismum sapiunt, qualia multa Commentariis suis Hieronymus adsperserat. Facilis nunc est Leontii Byzantii intellectus, cum ait Scholior. Act. 10. *Καὶ οὕτως*, inquit, *περὶ τῆς προυπάρξεως ἐδόξαζεν* (*Ὠριγένης*) *οὕτως, ὅτι πρὸ τῶν αἰώνων νόες ἦσαν πάντες καθαροὶ, καὶ οἱ δαίμονες καὶ αἱ ψυχαὶ, καὶ οἱ ἄγγελοι λειτουργοῦντες τῷ θεῷ,*

---

[1]) Edd. Huetii: *quid ante faciebat Deus, antequam mundus fieret? Otiosam enim dicere naturam Dei, otiosum est simul et absurdum, vel putare, quod bonitas aliquando non fecerit*, etc.

καὶ τὰς ἐντολὰς αὐτοῦ ποιοῦντες. Ὁ δὲ διάβολος εἷς ὢν, ἐπειδὴ τὸ αὐτεξούσιον εἶχεν, ἠβουλήθη ἀντιστῆναι τῷ θεῷ, καὶ ἀπώσατο αὐτὸν ὁ θεός. Συναπέστησαν δὲ αὐτῷ πᾶσαι αἱ ἄλλαι δυνάμεις, καὶ οἱ μὲν πάνυ ἁμαρτήσαντες δαίμονες ἐγένοντο· οἱ δὲ ἔτι ἔλαττον, ἄγγελοι· οἱ δὲ ἔτι ἔλαττον, ἀρχάγγελοι· καὶ οὕτως ἐφεξῆς ἕκαστος πρὸς τὴν οἰκείαν ἁμαρτίαν ἀπέλαβεν. Ὑπελείποντο δὲ αἱ ψυχαὶ, αἵτινες οὐδὲ τοσαῦτα ἦσαν ἁμαρτήσασαι, ἵνα δαίμονες γένωνται· οὐδὲ πάλιν οὕτω κουφοτέρως, ἵνα ἄγγελοι γένωνται. Ἐποίησεν οὖν τὸν παρόντα κόσμον, καὶ τὴν ψυχὴν συνέδησε τῷ σώματι πρὸς κόλασιν. Creationem inter, et peccatum, et poenam momentum fere unicum intercessisse intellige, atque haec πρὸ τῶν αἰώνων, id est, ab aeterno contigisse. Ad Origenis sententiam accedit auctor Commentarii in Job, quem vertit Perionius. Ait enim: *In diabolo autem principium formationis intelligendum est, non quod omnium, quae ratione et animo intelliguntur, primus sit effectus; sed quod sine tempore, quemadmodum locus ille declarat.*

III. Videndum deinde, angelosne corporatos esse, an corpore carere Origenes arbitratus sit. Non satis autem explicata, et certa videtur prima fronte ejus ratio; nam pugnantia secum esse dicas, quae diversis libris super eo argumento disseruit. Quicunque tamen animum ad ejus verba attenderit diligenter, aliter judicabit. Rata quippe fuit ejus et constans opinio, angelos corpore esse indutos, sed subtili et tenui: nam libr. 1. de Princip. cap. 6. num. 11. pronuntiat, *Solius Dei, id est, Patris, et Filii, et Spiritus sancti naturae id proprium esse, ut sine materiali substantia, et absque ulla corporeae adjectionis societate intelligatur subsistere.* Quem locum affert S. Thomas p. 1. q. 51. a. 1., eamque opinionem ab antiquis philosophis Origenem hausisse asseverat. Clariora etiam proloquitur libr. 2. ejusdem Operis, cap. 2.

num. 1., et postquam quaesivit, an summam beatitatem adeptae ratione pollentes naturae corpus penitus exuere possint, sibique id *difficillimum et pene impossibile* videri dixit; addiditque, quod et sequenti capite iterum usurpat, necesse fore in nihilum redigi corpoream naturam, quemadmodum de nihilo fuit procreata, si utilis esse desineret: tum subdit num. 2.: *Si vero impossibile est hoc ullo modo affirmari, id est, quod vivere praeter corpus possit ulla alia natura, praeter Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum, necessitas consequentiae ac rationis coarctat intelligi, principaliter quidem creatas*[1]) *esse rationabiles naturas; materialem vero substantiam opinione quidem et intellectu solum separari ab iis, et pro ipsis, vel post ipsas effectam videri, sed nunquam sine ipsa eas vel vixisse, vel vivere: solius namque Trinitatis incorporea vita exsistere recte putabitur.* Haec insectandi Origenis viro magno praebuerunt argumentum, quod cum angelos et rationis capaces animas longo intervallo corporibus caruisse alibi dixerit, id tamen fieri non posse hic affirmaverit. Verum res aliter se habet; nam[2]) corporeos quidem angelos et animas revera esse, Origenis opinio fuit, sed ea tamen propter insignem subtilitatem, cum reliquis mundi corporibus comparata, spiritualia, ut ostendemus paulo post, et incorporea dici posse: quamvis ergo ante mundi hujus corporei opificium condita ea fuerint, corpore tamen sui generis fuisse instructa; ac ne in primo quidem illo statu diu perseverasse, sed admisso statim postquam creata sunt peccato, in crassiora continuo corpora supplicii caussa fuisse immersa. Praeter superiora testimonia, quibus angelis corpus affingitur, recitanda quoque ea,

---

1) Edd. Huetii: *coarctatas.*

2) Vide paulo infra observationes nostras in num. V. R

quae locum Origenis supra allatum excipiunt: *Ut ergo,* inquit, *superius diximus, materialis substantia hujus mundi habens naturam, quae ex omnibus ad omnia transformatur, cum ad inferiores quosque trahitur, in crassiorem corporis statum, solidioremque formatur, ita ut visibiles istas mundi species, variasque distinguat: cum vero perfectioribus ministrat et beatioribus, in fulgore coelestium corporum micat, et spiritualis corporis indumentis vel angelos Dei, vel filios resurrectionis exornat.* Sed et libr. 4. in Anacephalaeosi num. 35. *Semper*[1]) *autem erunt rationabiles naturae, quae indigent indumento corporeo; semper ergo erit natura corporea, cujus indumentis uti necesse est rationabiles creaturas. Nisi quis putet posse*[2]) *se ullis assertionibus ostendere, quod possit natura rationabilis absque ullo corpore vitam degere. Sed quam difficile sit, et quam paene impossibile intellectui nostro, in superioribus singula disserentes ostendimus.* Quapropter Photius Cod. 106. Theognostum Alexandrinum libro quarto Hypotyposeon ex mente et sententia Origenis scripsisse refert, angelis et daemonibus exilia corpora esse circumposita.

---

[1]) Hujus contextus posteriorem partem, utpote erroneam, et a Rufino dissimulatam, sic exhibet Hieronymus in ep. ad Avitum: *Si quis autem potuerit ostendere incorporalem rationabilemque naturam, cum exspoliaverit se corpore, vivere per semet ipsam, et in pejori esse conditione, quando corporibus vestitur; in meliori, quando illa deponit: nulli dubium est, corpora non principaliter subsistere, sed per intervalla et ob varios motus rationabilium creaturarum nunc fieri, ut, qui his indigent, vestiantur: et rursum cum illa depravatione lapsuum se ad meliora correxerint, dissolvi in nihilum: et hac semper successione variari.* R.

[2]) Edd. Huetii: *posse vel assertionibus ostendere.*

IV. Sed quamvis rationabilibus naturis corpus diserte et liquido affinxerit Origenes, a se diversus abire videtur aliis locis, et corpus iisdem naturis detrahere. Sic Homil. 1. in Genes. num. 2. *Cum enim ea, quae facturus erat Deus, ex spiritu constarent et corpore: ista de caussa in principio et ante omnia coelum dicitur factum, id est, omnis spiritualis substantia, super quam velut in throno quodam, et sede Deus requiescit. Istud autem coelum, id est, firmamentum, corporeum est.* Ubi cum spiritualem substantiam opponat corporeae, sequitur esse incorpoream: et Tom. 1. Comment. in Joann. num. 17. *Καὶ ἀναγκαῖον ἐπιστῆσαι, εἰ ἄϋλον πάντη καὶ ἀσώματον ζωὴν ζώντων ἐν μακαριότητι τῶν ἁγίων, ὁ καλούμενος δράκων ἄξιος γεγένηται, ἀποπεσὼν τῆς καθαρᾶς ζωῆς, πρὸ πάντων ἐνδεθῆναι ὕλῃ καὶ σώματι·* et Tomo XX. num. 22. *Πάντως*[1]) *γοῦν κἂν τοῦτο ἔχει ὁ διάβολος δόγμα ἀληθὲς περὶ ἑαυτοῦ ἐννοῶν, ὅτι λογικός ἐστι, καὶ ὅτι τὸ τοιόνδε μὲν ἄνθρωπός ἐστι, τὸ τοιόνδε ἄγγελος, καὶ τὸ τοιὸν μὲν σῶμα, καὶ ποῖον σῶμα, ἄλλο δέ τι ἕτερον σώματος.* Item libr. 1. *περὶ ἀρχῶν*, cap. 7. num. 1. *Manifeste ergo in Christo et per Christum facta esse omnia, et creata pronuntiat* (Paulus Col. 1. 16.), *sive visibilia, quae sunt corporalia; sive invisibilia, quae non alia etiam arbitror, quam incorporeas, spiritualesque virtutes:* et libr. 2. *περὶ ἀρχῶν*, cap. 3. num. 6. *Non enim idem intelligitur, quod*[2]) *dicit, ea quae non videntur, et ea, quae invisibilia sunt. Ea namque, quae sunt invisibilia, non solum non videntur, sed ne naturam quidem habent, ut videri possint, quae Graeci ἀσώματα, id est, incorporea appellarunt. Haec au-*

---

[1]) Cfr. ed. nostr. Tom. II. p. 263. seq.

[2]) Desunt in edd. H. verba: *quod dicit.*

tem, de quibus Paulus dixit: „Quae [1]) non videntur:" *naturam quidem habent, ut videri possint, nondum tamen videri ab his, quibus promittuntur, exponit:* et istud e libr. 3. cap. ult. num. 7. *Omnis igitur haec ratio hoc continet, quod duas generales naturas condiderit Deus; naturam visibilem, id est, corpoream, et naturam invisibilem, quae est incorporea:* et hoc omnium apertissimum libr. 4. Operis ejusdem, cap. 2. num. 27. *Sed et rursum per Christum creata dixit omnia visibilia et invisibilia. Per quod declaratur, esse etiam in creaturis quasdam invisibiles secundum proprietatem suam substantias. Sed hae quamvis ipsae non sint corporeae, utuntur tamen corporibus, licet ipsae sint corporea substantia meliores. Illa vero sustantia Trinitatis, quae principium est, et caussa omnium, ex qua omnia, et per quam omnia, et in qua omnia, neque corpus, neque in corpore esse credenda est, sed ex toto incorporea.* Sed et libr. 6. contr. Cels. num. 71. *Ἡμεῖς δὲ,* inquit, *ἀσώματον οὐσίαν οὐκ ἴσμεν ἐκπυρουμένην, οὐδ' εἰς πῦρ ἀναλυομένην τὴν ἀνθρώπου ψυχὴν, ἢ τὴν ἀγγέλων, ἢ θρόνων, ἢ κυριοτήτων, ἢ ἀρχῶν, ἢ ἐξουσιῶν ὑπόστασιν.* Ideo Sophronius Hierosolymitanus in epistola ad Sergium scribit Origenem, ipsiusque sequaces dixisse animas ante corpora carne et corpore carentem vitam egisse in coelo nondum creato.

V. In his secum licet pugnare videatur Origenes, facile tamen discordantes loci conciliantur: nam [2]) ange-

---

[1]) Cfr. II Cor. IV, 18.

[2]) Ex supra allatis, sequentibusque ac similibus locis non sequitur, Origenem naturam animae et aliorum spirituum in corpore quantumvis subtili posuisse. Id solum conficitur, ipsum juxta ac Platonicos putasse animas, aliasque substantias rationabiles, natura sua incorporeas et invisibiles, corporibus tamen quasi indumento et vehi-

los ita corporeos esse vult, ut spirituales nihilominus esse velit, quod spiritus nihil sint aliud quam summae exigui-

---

culo circumvolvi, neque iis unquam omnino nudari, utpote quae nudae comprehendi non possint, nec in ullo corporeo loco consistere, quin indigeant corpore ad naturam loci illius accommodato; sed praeter crassum hoc corpus, quo in hac vita induuntur animae, certo quodam eas connexas esse aërio corpore, quod eas ubique sequitur, quod servant etiam deposito crassiori, quod denique vocatur a Porphyrio et Plotino *spirituale et interius animae indumentum.* Imo praeter duplex hocce corpus, Philoponus tertium agnoscit subtilius et purius, quod vocat *σῶμα οὐράνιον*, *αἰθέριον*, et *αὐγοειδές*, quodque animabus tribuit, quae ab affectibus corporeis liberae sunt. Proclus et Hierocles illud vocant *τὸ πνευματικὸν ὄχημα τῆς λογικῆς ψυχῆς*, *spirituale vehiculum rationabilis animae.* At valde peregrinum in Platonicorum scriptis eum esse oportet, qui in hocce duplici interiori vel alterutro vehiculo eos putaverit animae naturam posuisse. Aperte sententiam suam de animarum natura exprimit Origenes lib. VII. contra Cels. num. 32. *Quoniam*, inquit, *resurrectionis dogma ideo Celsus irridet, quia non intelligit, nec audivit nisi ab imperitis, qui nullo illud argumento adstruere poterant, utile fuerit praeter ea, quae hac de re supra dicta sunt, hoc unum observare: quae de resurrectione tradimus, ea non proficisci, ut Celsus putat, ex male intellecta animarum e corporibus in corpora migratione; sed quia scimus animam, natura incorpoream et invisibilem, in nullo corporeo consistere loco, quin indigeat corpore ad naturam illius loci accommodato: quod corpus modo quidem gestat, exuto priori, quod antea necessarium, postea inutile fit; modo autem super illud, quod prius habebat, induitur meliore, quo indiget, ut ad puriores, aethereos, coelestesque locos perveniat. Sic in hac vita nascens, membranam exuit, qua eam in vulva matris obvolvi utile erat, quamdiu*

tatis corpora, cujusmodi sunt angelica; asserit quippe loco supra allato, *materialem substantiam hujus mundi, spiritualis corporis indumentis vel angelos Dei, vel filios resurrectionis exornare:* ut hominum quoque corpora post resurrectionem spiritualia fore declarat Paulus 1 Cor. XV, 44. Angelos porro cum propter eximiam corporum subtilitatem spirituales dixerit, incorporeos quoque quodammodo, et καταχρηστικῶς dici posse censuit, habita praesertim corporum nostrorum ratione, quae crassa sunt. Id ipse manifeste indicat in Prooemio librorum de Princip. num. 8.; cum enim appellationem ἀσωμάτου in Scripturis neutiquam usurpari dixisset, objicit sibi locum quendam ex apocrypho libello, qui Petri doctrina inscribitur, in quo discipulis dicit Christus, se non esse *daemonium incorporeum.* Respondet Origenes, inter ecclesiasticos libros Petri doctrinam non haberi: tum addit: *Quod etiam si ipsum concederetur, non idem sensus ibi*[1]) *ex isto sermone ἀσωμάτου indicaretur, qui*[2]) *a Graecis vel Gentilibus auctoribus ostenditur, quum de incorporea natura a philosophis disputatur. In hoc enim libello incorporeum daemonium dixit, pro eo, quod ipse ille quicunque est habitus, vel cir-*

---

in ea fuit; sed antequam illam exuat, corpus induit, quod erat in terra victuro necessarium, etc. His praemissis, facile discordantes Origenis loci conciliantur. Quando igitur incorporeos angelos et animas dicit, non ad imperitorum captum sese accommodat, sed natura sua incorporeos existimat: et quando corporeos eos dicit, non eos ita esse natura sua putat, ac proinde non vult spiritus nihil aliud esse, quam summae exiguitatis corpora, sed vult eos subtili et aërio corpore, quod vocat *spirituale,* quasi indumento et vehiculo exterius circumvolvi. Vide paulo infra Quaest. sext. de Anima, num. III. et XIII.

[1]) Deest „ibi" in edd. Huetii.

[2]) Edd. Huetii: *qui Graecis.*

cumscriptio daemonici corporis, non est similis huic nostro crassiori, vel[1]) *visibili corpori: sed secundum sensum ejus, qui composuit illam scripturam, intelligendum est quod dixit; id est, non*[2]) *esse tale corpus, quale habent daemones, quod est naturaliter subtile, et velut aura tenue, et propter hoc vel*[3]) *imputatur a multis, vel dicitur incorporeum, sed habere se corpus solidum,*[4]) *vel palpabile. In consuetudine vero hominum omne quod tale non fuerit, incorporeum simplicioribus vel imperitioribus nominatur: velut si quis aërem istum, quo fruimur, incorporeum dicat, quandoquidem non est tale corpus, ut comprehendi ac teneri possit, urgentique resistere.* Si quando igitur angelos dixit incorporeos, ad imperitorum captum sese accommodasse, et juxta vulgi consuetudinem locutum fuisse credamus.

VI. Nec corpoream angelis naturam attribuisse contentus, animam iis insuper adscripsit libr. II. περὶ ἀρχῶν, cap. 8. num. 1. *Superest de angelico ordine requirere, utrum et ipsi animas habeant, an animae sint, vel de ceteris divinis, coelestibusque virtutibus, sed et de contrariis potestatibus. Auctoritatem quidem divinae Scripturae usquam nullam invenimus, quod vel angeli, vel si qui sunt divini Spiritus ministri Dei, vel animas habere, vel animae dicantur: animantia tamen esse a quamplurimis sentiuntur.* Hieronymus epist. 65. ad Pammach. cap. 5. *Nec Origenes unquam dixit, ex angelis animas fieri, cum ipsos angelos nomen esse officii doceat, non naturae: in libris enim περὶ ἀρχῶν, et angelos, et thronos, et dominationes, potesta-*

---

1) Ed. Ruaei: *et visibili.*
2) Ed. Ruaei: *non se tale corpus.*
3) Ed. Ruaei: *vel putatur.*
4) Ed. Ruaei: *solidum,* et *palpabile.*

tes, et rectores mundi et tenebrarum, et omne nomen, quod nominatur non solum in praesenti saeculo, sed in futuro, dicit animas esse eorum corporum, quae vel desiderio, vel ministerio susceperint. Profecto non est promtum dictu, quanam ratione animam angelis inesse posse senserit: nam quaereretur, anima illa corporeane sit, an contra. Corpoream dixisset utique; nam nihil praeter Deum incorporeum ducit. Tenue ergo et monogrammum corpus ab alio longe tenuissimo, et simplicissimo corpore animatum esse dicere debuisset. Sed paulo post, num. 2., angelos decernit meras esse animas. *De eo vero, quod Dei anima in Scripturis nominatur, qualiter intelligi debeat, et sentire, et proferre difficile est: semel enim simplicem illam naturam, et absque ullius adjectionis permixtione profitemur: tamen quoquomodo sentiendum est, nominari interim Dei anima videtur; de Christo vero non dubitatur. Et ideo non videbitur absurdum, etiam de sanctis angelis, ceterisque coelestibus virtutibus tale aliquid vel dicere, vel sentire: siquidem definitio illa animae etiam in ipsos videtur incurrere. Quis enim rationabiliter sensibiles eos esse, vel mobiles poterit denegare? Quod si recta ista videtur esse definitio, quod substantia rationabiliter sensibilis, et mobilis anima dicatur, videtur haec eadem*[1]) *definitio etiam ad angelos pertinere. Quid enim aliud in illis, quam sensus rationabilis*[2]) *et motus est? Quorum autem una definitionis ratio est, horum sine dubio et*[3]) *eadem substantia est.* Tale aliquid habet libr. 2. in Cantic. Cantic. *Et adhuc agnitionem sui anima requirat, si est aliquis ordo, aut sunt aliqui spiritus ejusdem substantiae cum ipsa, alii*

---

[1]) Deest „eadem" in edd. H.

[2]) Edd. Huetii: *rationabilis commotus est?*

[3]) Deest „et" in edd. H.

vero non ejusdem, sed diversi ab ea, id est, si sunt et alii spiritus rationabiles, ut ipsa est, et alii carentes ratione: et si eadem est ipsius, quae et angelorum substantia, quoniam rationabile a rationabili nequaquam differre creditur.

VII. Angelorum autem inter et daemonum corpus discrimen aliquod tenuitatis constituit, quoniam graviora, vel subtiliora corpora, pro criminum modo, mentibus addita fuisse opinatus est, ut diximus. Postquam enim ob nequitiam daemones coelo sunt exturbati, crassiore quodam corpore circumseptos esse existimavit. Sic ille Tom. I. in Joann. num. 17. *Ὁ καλούμενος δράκων ἄξιος γεγένηται, ἀποπεσὼν τῆς καθαρᾶς ζωῆς, πρὸ πάντων ἐνδεθῆναι ὕλῃ καὶ σώματι.* Quod de diabolo statuit, de omnibus quoque daemonibus intelligendum est. Atque hoc corpus crassius licet angelico, esse tamen dicit in Prooemio lib. *περὶ ἀρχῶν* num. 8. ***naturaliter subtile, et velut aura tenue***, ex aëre nimirum rariore contextum. Quod in eo redarguit Hieronymus epist. 59. ad Avit. cap. 1. At eam tamen corporum diversitatem citra ullum naturae discrimen Origenes admittit. Diabolum quippe inter et angelum ullam *οὐσίας* differentiam esse negat Tom. XX. in Joann. num. 20. Nec repugnat, quod scripsit libr. 3. contra Cels. num. 37. *Οἱ δὲ τοῦ Θεοῦ θεῖοι καὶ ἅγιοι ἄγγελοι ἄλλης εἰσὶ φύσεως, καὶ προαιρέσεως, παρὰ τοὺς ἐπὶ γῆς πάντας δαίμονας.* Aliud est enim *φύσις*, aliud *οὐσία*.

VIII. Atque singula haec placita Patrum numerus defendit, qui ut in re incerta, neque definitionibus ecclesiae circumscripta, animo suo morigerati sunt. Corporeos esse angelos, quinam ex illis putaverint, partim laudamus in Observationibus nostris ad Tom. 17. Comment. Origenis in Matth. Quibus addi possunt Justinus in Dialog. cum Tryph., Clemens Alexandrinus Paedag. libr. 1. cap. 6., Macarius Hom. 4., Methodius apud Photium, Cod. 234.,

Cyrillus libr. 9. in Joann., Gennadius libr. de dogmat. eccles. cap. 11. et 12., Bernardus libr. 5. de consideratione ad Eugenium, et alii complures. Quid quod eandem sententiam in Actis septimae synodi Oecumenicae, non definitam quidem, sed tamen expressam reperimus: adeo trita usu, et vetustissimorum Theologorum consensu tralatitia fuit ea opinio.

Notavimus Origenem corpora[1]) licet angelis affingentem, eadem ipsis aliquando detrahere visum. Idem observare licet in Basilio, qui quamvis corporeos angelos dixerit libr. de Spiritu sancto, cap. 16., et alibi, eosdem tamen corporis expertes esse libr. 4. contra Eunom. affirmat. Unde vero orta est in Origene observata a nobis discrepantia, indidem illa quoque Basilii profecta est, ex vocum nempe abusu, et crassiorum corporum respectu. Optime Caesarius dialog. 1. interrog. 48. *Ἀσώματοι μὲν οὖν ἄγγελοι καθ' ἡμᾶς, σῶμα δὲ καθ' ἑαυτοὺς, ὡς ἄνεμος, ἢ πῦρ, ἢ καπνὸς, ἢ ἀήρ· σώματα γὰρ ὑπάρχουσι λεπτὰ, καὶ ἄϋλα, ἔξω τῆς ἡμετέρας παχύτητος· σώματα γὰρ ἐπουράνια, καὶ σώματα ἐπίγειά φησιν ὁ ἅγιος ἀπόστολος.*[2]) Cui simillimum illud est Cassiani Collat. 7. cap. 13. *Licet enim pronuntiemus, nonnullas esse spirituales naturas, ut sunt angeli, archangeli, ceteraeque virtutes, ipsa quoque anima nostra, vel certe aër iste subtilis; tamen incorporeae nullatenus aestimandae sunt. Habent enim secundum se corpus, quo subsistunt, licet multo tenuius quam nos. Nam sunt corpora secundum Apostoli sententiam ita dicentis:* „Et[3]) corpora coelestia, et corpora terrestria." Apposite item Gregorius Magnus Moral. cap. 3. *comparatione quidem nostrorum corporum angelos spiritus esse dicit: sed comparatione summi et incircumscripti*

---

[1]) Edd. Huetii: *corpus*. [2]) Cfr. I Cor. XV, 40.
[3]) Cfr. I Cor. XV, 40.

Spiritus esse corpus. Cui paria succinit Damascenus libr. 2. de orthod. fid. cap. 3. Hinc Augustinus, sexcentis licet locis corpoream angelorum esse naturam propugnaverit, aliquando tamen *spiritualem*, et *intellectualem* eam appellat, quemadmodum Cassianus et Bernardus, qui non aliam tamen quam Augustinus opinionem persecuti sunt. Ipse quoque Tertullianus lib. de carne Christi cap. 6., angelos *naturae substantiae spiritualis; et si corporis alicujus, sui tamen generis* esse declarat.

Haesitatio quoque illa Origenis, qua dubitat, an praeter corpus animam quoque angelis assignet, defenditur auctoritate Claudiani Mamerti Viennensis, et Fulgentii, quorum ille pronuntiat, *constare angelum ex corpore et spiritu praecipua inter creaturas dignitate formato*: hujus vero verba haec sunt in libro de Trinitate: *Plane ex duplici eos* (angelos) *esse substantia adserunt magni et docti viri, id est, ex spiritu incorporeo, quo a Dei contemplatione nunquam recedunt: et ex corpore, per quod ex tempore hominibus apparent.* At Augustinus praeditos animis angelos esse negat, et post Augustinum Faustus Reiensis, qui hac ratione reprehenditur a Mamerto Viennensi, quod corpus sponte sua vivere non possit, nisi vitali spiritu ad vitam excitetur. Sed Mamertum sua videtur fefellisse ratio; nam vitalem ipsum spiritum, vel incorporeum esse dicet, vel corporeum; si incorporeum esse velit, quare non totam itidem angeli naturam pro incorporea admittat, caussa non est; si corporeum, at nullum corpus ex ejus sententia sponte sua vivere potest, ergo alio spiritu excitante vivescat necesse est. Eadem porro de tertio illo spiritu, atque item de quarto, et sic in infinitum recurret quaestio.

Quod angelos autem tenuioribus primum et aethereis, post lapsum vero crassioribus illigatos fuisse corporibus definivit Origenes, in eo consentientes habet Minutium Felicem, qui *istos spiritus simplicitatem substan-*

tiae suae perdidisse decernit, et Augustinum, qui sic disserit libr. 3. de Genes. ad lit. cap. 10. *Si autem transgressores illi, antequam transgrederentur, coelestia corpora gerebant, neque hoc mirum est, si conversa sunt ex poena in aëream qualitatem.*

Nunc vero etsi expresse ab ecclesia definitum non est, utrum angeli corporibus implicati sint, commune tamen hoc est, ac receptum, et Theologorum omnium consensu approbatum dogma, quod omni illos corpore spoliat, ut contrarium quisquis hodie affirmaverit, pro temerario et praefidenti habendus sit: postquam in id decretum consensit Lateranense Concilium cap. 1. *Creator omnium invisibilium et visibilium, spiritualium et corporalium, qui sua omnipotenti virtute simul ab initio temporis utramque de nihilo condidit creaturam, spiritualem et corporalem, angelicam videlicet et mundanam, ac deinde humanam, quasi communem ex corpore et spiritu constitutam.* Quo decreto Origenistas peti S. Thomas existimabat.

IX. Porro quidquid de angelis tradidit Origenes, vel sacris, vel profanis auctoribus utcunque defendere potuit. Corpus angelis adscribi videtur Psal. CIV, 4. „Qui facis angelos tuos spiritus, et ministros tuos ignem urentem.“ Quae quamvis aliter exponi possint, Deum nempe vento et igne, tanquam ministris et angelis, aliquando uti; et vento quidem, velut cum Josaphati [1]) et Ochoziae naves contrivit; vel cum adversus Jonam in Tharsis fugientem *misit* [2]) *ventum magnum in mare, et facta est tempestas magna in mari*: igne autem, velut cum *Dominus* [3]) *pluit super Sodomam et Gomorrham sulphur et ignem;* vel cum *ignis* [4]) *egres-*

---

[1]) Cfr. II Chron. XX, 37.

[2]) Cfr. Jon. I, 4. [3]) Cfr. Gen. XIX, 24.

[4]) Cfr. Num. XVI, 35.

sus a Domino interfecit ducentos quinquaginta viros, qui offerebant incensum: nihilominus tamen ita exponitur a multis Davidicum illud: [1]) Qui angelis tuis spiritualem naturam, et igneam tribuisti. Sic intellexit Tertullianus lib. 2. contr. Marc. cap. 8., sic Hieronymus in 7. Daniel., sic Severianus Gabalitanus Homil. 4., sic ipse Origenes libr. 2. *περὶ ἀρχῶν*, cap. 8. num. 3. Confirmat interpretationem hanc nomen שרפים, quod primo angelorum ordini tribuitur. Vertit vocem illam Dionysius cap. 5. et 7. de coelesti Hierarch. *ἐμπρηστάς*, et: *θερμαίνοντας*. Gregorius vero Homil. 34. *incendentes*, et: *ardentes*, ut et Isidorus libr. 7. Origin. cap. 5. Hinc Severianus Homil. 1. de opificio mundi angelos ignem esse dicit: *Οὐ γὰρ μόνον*, inquit, *τοῦτο τὸ πῦρ ἐστιν, ἀλλὰ καὶ αἱ ἄνω δυνάμεις πῦρ εἰσι, καὶ συγγενές ἐστι τὸ ἄνω πῦρ τούτου τοῦ παρ' ἡμῖν.* Eodem quidem refert illud prophetae Joannes Damascenus libr. 2. de orth. fid. cap. 3., sed spiritum et ignem materiae ac corporis expertem angelos esse pertendit. Ex hoc Psalmo inductus videtur Origenes, ut ignea corpora angelis tribueret; cum praesertim Deos Plato igneos esse decrevisset, ut est apud Laërtium in Platone, et Aristotele, qui subdit tamen paulo post asseverasse ipsum corpore Deum et anima carere: quod et alibi iterat. Atque haec ita conciliari possunt, summum omnium conditorem ac moderatorem Deum corpore destitutum esse, secus autem inferiores Deos supremi illius ministros. Quod plane ab Origene expressum est, cum Deo detraxit corpus, angelis adjunxit. Cetera ejus de angelis dogmata e Platonicorum fere exhedris derivata sunt.

X. Offensionem quoque habuit, quod Genesin explanans dixit, aquis, quae supra firmamentum sunt, et

---

[1]) Cfr. Psalm. CIV, 4.

quae infra, coelestes, infernasque virtutes tropice significari; atque hinc aquas illas ad laudes Domini dicendas provocari Psalm. CXLVIII, 4. et Dan. III, 60. Haec quamvis allegorice dicta agnoscat Basilius Homil. 3. in Hexaëm., repudiat nihilominus, et tanquam somniorum conjecturis, et anilibus fabulis similia redarguit. Redarguit et Epiphanius in epistola ad Joannem Hierosolymit. cap. 3., et Haer. 64. cap. 4. Redarguit et Hieronymus epist. 61. ad Pammach. cap. 3. Redarguit et ex Basilii verbis Justinianus in epistola ad Menam, et in ea hunc contorquet anathematismum: *Εἴ τις λέγει οὐρανὸν, καὶ ἥλιον, καὶ σελήνην, καὶ ἀστέρας, καὶ ὕδατα τὰ ὑπεράνω τῶν οὐρανῶν, ἐμψύχους καὶ ὑλικὰς* (lege: *λογικάς*, quod vidit Gaudentius) *εἶναί τινας δυνάμεις, ἀνάθεμα ἔστω.* Quod et a Sophronio in epistola ad Sergium damnatur.

Hujus [1]) quidem doctrinae vestigia quaedam reperisse mihi videor Homil. 23. in Luc. *Prophetae quoque ipsi*, inquit Origenes, *et Apostoli, omne quod resonant, non solum hominibus, sed et angelis praedicant. Quod ut scias verum:* „attende, [2]) inquit, coelum, et loquar:“ „in [3]) conspectu angelorum psallam tibi:“ et: „laudate [4]) Dominum coeli coelorum, et aquae, quae super coelos sunt, nomen Domini.“ Attamen in prima in Genesin Homilia, quae de aquis illis superioribus et inferioribus agit, simile nihil offendas, sed consimiles allegorias, quibus coelo et firmamento spiritualia et corporea significari

---

[1]) Catenae in Psalm. XXIX, 3. aliud fragmentum exhibent, in quo clarius doctrina haec exprimitur: *φωνὴ μὲν κυρίου ἁπλῶς ἐπὶ τῶν ὑδάτων, αὐτὸς δὲ ὁ κύριος ἐπὶ ὑδάτων πολλῶν. Λογικὰς δὲ φύσεις νῦν σημαίνει τὰ ὕδατα. „Γενηθήτω, φησὶ, τὸ στερέωμα ἐν μέσῳ τοῦ ὕδατος, καὶ ἔστω διαχωρίζον.“* R. — Cfr. Gen. I, 6.

[2]) Deut. XXXII, 1. [3]) Psalm. CXXXVIII, 1.

[4]) Cfr. Psalm. CXLVIII, 4.

vult; aquis vero, quae sunt supra firmamentum, rerum coelestium mysteria. Certe Nicetas libr. 4. thesaur. orthodox. fid. Haer. 31. aquas illas cum angelicis ordinibus Origenem nusquam contulisse ait, sed cum synagogis gentium: *Nec vero mirum,* inquit, *quod Origenes pleraque in Deum minus convenientia commentus et prolocutus, paradisum quoque et aquas, quae tam infra, quam supra firmamentum esse dicuntur, allegoricōs exponat; (hoc enim de ipso non parvus professorum veritatis numerus asserit), nec aquas cum nonnullis doctoribus Hebraeis, tam priscis, quam recentioribus, ad angelicos ordines refert, sed gentium synagogis accommodat, quae quidem scaturientibus aquis similes in multijugas fides, et multifidas derivatae et effusae sunt, donec in unam synagogam Christi apparitione per angusta confragosaque loca fluentes coaluerunt.* Quod palam de Origene praedicarunt viri graves, id inficiatur Nicetas, si modo fides interpretationi latinae adhibenda est. Notetur interim hanc aquarum *ἐπουρανίων* expositionem ab Hebraeis magistris profluxisse.

Ex superioribus colligi potest, haec diversis modis ab Origene fuisse exposita; multiplicibus et variis sensibus ex simplici literae contextu pro tempore erutis et evolutis; non destructo tamen et abolito literae sensu. Si minus ea placet excusatio, admittetur forsitan haec altera, angelos intelligi ab Origene, qui aquis praesunt, sicut universarum rerum praesides angelos finxit. Legatur decima ejus in Jeremiam Homilia num. 6., in qua doctrinam hanc explicat, atque ita concludit: *Οὕτως δὴ ἐρῶ, καὶ γῆν λέγεσθαι τὸν ἐπὶ γῆς τεταγμένον ἄγγελον, καὶ ὕδωρ λέγεσθαι τὸν ἐπὶ ὕδατος τεταγμένον ἄγγελον, καθ' ὃ λέλεκται·*[1]) *εἴδοσάν σε ὕδατα ὁ θεὸς, εἴδοσάν σε ὕδατα.*

---

[1]) Edd. Huetii: *λέγεται.*

In Origenis sententiam fere concedit Gregorius Nyssenus libr. in Hexaëmeron; nam aquas illas, quas ab aquis inferioribus Deum divisisse narrat Moses secundo creationis die, coelestes virtutes interpretatur; at inferiores aquas pro malis angelis neutiquam accipere se declarat. Placuit quoque opinio isthaec Augustino libr. 13. Confess. cap. 15. Tale etiam aliquid ad Origenis exemplum commentus est Isidorus Origin. libr. 7. cap. 5. *Unde,* inquit, *et post coeli creationem in principio reperitur:* „Fiat[1]) firmamentum, et vocatum est firmamentum coelum:“ *nimirum ostendens, quod post ruinam angelorum malorum hi, qui permanserunt, firmitatem aeternae perseverantiae consecuti sunt, nullo jam lapsu aversi, nulla superbia cadentes, sed firmiter in Dei amore, et contemplatione manentes, nihil aliud dulce habent, nisi eum, a quo creati sunt.*

XI. De angelorum libertate, meritis, gratia, remuneratione, ac poenis multa Origenes ab ecclesiae norma deflexa excogitavit. Naturas quippe omnes ratione praeditas unius esse ejusdemque speciei credidit. Angelos autem bonos et malos, et animas hominibus ac sideribus inditas in eum censum retulit, uti supra ostensum est. Has ante mundum naturas a Deo conditas fuisse ratus est, ac bene vel male agendi facultate instructas, qua priusquam uterentur, *νόας*, hoc est, mentes fuisse; sed statim ea usas, et diversis quidem modis, cum aliae in vitium, in virtutem aliae ferrentur, pro meritis esse habitas, et partim admisso scelere in profundum deturbatas, partim etiam propter leviores noxas e superioribus ordinibus dejectas ad inferiores transiisse, et ad animanda quoque hominum corpora esse demissas; adeo ut quocunque loco sint, acceptum id meritis suis referre debeant: *ψυχάς* autem, hoc est, animas, tunc evasisse, post-

---

[1]) Cfr. Gen. 1, 6. coll. 8.

quam ab amore Dei fuerunt ἀποψυγεῖσαι; hac vero arbitrii libertate etiamnum naturas illas rationales ita frui, sive humanis corporibus implicatae, sive daemones factae sint, sive angelicum ordinem retineant, ut nova subinde peccata in se concipiant, vel virtutem amplectantur, et pro recte, aut nequiter gestis, vel deprimantur in inferiora, vel ad superiora conscendant: permutari ergo ordines illos, et ex angelis homines, ex hominibus daemones, et vicissim alios, aliosque evadere: diabolum a nequitia quidem ad meliora posse converti, sed nolle, et in perfidia sua destinatum obdurare. Gratiae vero auxilium, quod angelos in sanctitate confirmat, et a peccatis prohibet; vel ejusdem gratiae defectum, quo fit, ut a nequitia daemones non emergant, nullo modo videtur agnoscere. Futurum autem aliquando putat, ut naturae illae omnes, sive angelorum, sive daemonum, sive hominum, caussam dicant coram Deo, et rerum a se gestarum rationem reddant, ac pro meritis exornentur; interim tamen varios illos ordines ac status pro virtutibus ac vitiis consequi.

XII. Summa haec est Origenianae de angelorum natura et meritis doctrinae, quam conviciis suis ecclesiae Patres perfuderunt: Methodius praecipue in libro de resurrectione; Theophilus Alexandrinus Paschal. 1. et 2., Epiphanius in epistol. ad Joann. Hierosolym. cap. 2., et Haeres. 64. cap. 4., Nemesius de natura hominis, cap. 3., Leontius Scholior. Act. 10., cujus verba supra adduximus; Hieronymus cum alibi saepe, tum maxime epist. 59. ad Avit. cap. 1., ubi praeter alia insigne istud habet: *Cumque omnia vario sermone tractasset* (Origenes), *asserens diabolum non incapacem esse virtutis, et tamen necdum velle capere virtutem; ad extremum sermone latissimo disputavit angelum, sive animam, aut certe daemonem, quos unius asserit esse naturae, sed diversarum voluntatum, pro magnitudine negligentiae et stultitiae jumentum posse fieri: et pro dolore poe-*

narum, et ignis ardore, magis eligere ut brutum animal sit, et in aquis habitet et fluctibus, ac corpus assumere hujus, vel illius pecoris: ut nobis non solum quadrupedum, sed et piscium corpora sint timenda. Atque hanc de naturis rationalibus in jumentorum corpora demittendis opinionem inter praecipuos errores Origeni exprobrari solitos enumerat auctor anonymus apud Photium Cod. 117. Enumerat et istum: *Ὅτι ἐκ καταπτώσεως ἦλθον οἱ ἅγιοι* (lego: *ἄγγελοι*) *εἰς τὸν κόσμον, ἀλλ' οὐ δι' ἑτέρων θεράπειαν.* Justinianus praeterea in epist. ad quintam synodum, quam recitat Cedrenus, et Sophronius in epist. ad Sergium, ejusdem criminis Origenem arcessunt; arcessit denique et S. Thomas part. 1. quaest. 64. a. 2., et in expositione aurea in Jobi caput 4. cavendum ait ab hoc ejus errore, quo spiritus quoscunque creatos instabiles asseruit, et posse ad pravitatem perduci.

XIII. Consulendus ad haec Maximus martyr in Scholiis ad cap. 6. Dionysii de ecclesiastic. Hierarch., ubi animadversione dignum est, quod ait ex Origene: *Κατὰ τὴν ἀναλογίαν τῆς παρατροπῆς ἕκαστον τῶν οὐρανίων ταγμάτων σώμασιν ἐνδεθῆναι λεπτοτέροις.* Contraria Maximo tradit Augustinus lib. XI. de Civit. Dei cap. 23., sensisse dicens Origenem, animas pro ratione peccatorum suorum graviora corpora inducere; quod ita impugnat, id si sit, gravius daemoni adjungi debere corpus quam homini, utpote qui plus peccarit. Dubitat profecto Origenes, utra inferior sit daemonis natura, an hominis, (quam angelica etiam praestantiorem esse Tertullianus lib. II. contra Marcion. cap. 8. autumavit), proindeque definire non potest, utram suscipit, qui graviorum scelerum reus fit: *Ἐπίστησον δὲ*, inquit Tom. 1. in Joann. num. 34., *πότερον ἄνθρωπός ἐστι τὸ ἔσχατον, ἢ τὰ καλούμενα καταχθόνια, ὧν εἰσι καὶ οἱ δαίμονες, ἤτοι πάντες, ἤ τινες.* Et paulo superius: *Οὕτω δὲ τῷ λογικῷ καταβα-*

τέον ἐπὶ ἔσχατον λογικὸν, τάχα οὐκ ἄλλο τι τοῦ ἀνθρώπου τυγχάνον. Postremum hic locum hominibus assignat. Contra Tom. XV. in Matth. num. 27. priorem locum angelis, posteriorem daemonibus, medium hominibus tribuit: *Οἱ δὲ ἄνθρωποι, ὅσον εἰς σύγκρισιν ἀγγέλων ἔσχατοι τυγχάνοντες, γίνονται ἀγγέλων πρῶτοι τῶν μὴ τηρησάντων τὴν ἑαυτῶν ἀρχήν.* Cum hominibus ergo quandoque daemones, homines vero quandoque postponat daemonibus, naturas rationales pro gravitate scelerum humanam induere naturam, et gravissimum corpus subire nonnunquam statuit, nonnunquam vero daemonum naturam, subtiliusque corpus asciscere. Quin etiam daemones novis admissis sceleribus homines fieri, et homines vicissim novarum culparum reos in daemonum naturam et corpus transire asserit apud Hieronymum epist. 59. ad Avit. cap. 1. *Ita cuncta*, inquit, *variari*, (arbitramur), *ut et qui nunc homo est, possit in alio mundo daemon fieri; et qui daemon est, et negligentius egerit, in crassiora corpora relegetur, id est, ut homo fiat.* Idem Hieronymus in illud Jerem. XXIX, 14. „Et reducam captivitatem vestram, et congregabo vos de universis gentibus, et de cunctis locis, ad quae expuli vos, dicit Dominus. Et reverti vos faciam de loco, ad quem transmigrare vos feci:" Origenem, quem delirum interpretem appellat, somniare ait ruinam coelestis Hierusalem his significari, et eos spectare vaticinium, qui inde dimissi in hoc mundo versantur, futurumque ut post LXX. annos in locum pristinum restituantur, si modo id bonis suis operibus promeriti sint, utpote qui sponte in haec corpora descendentes recte egerint: qui autem ad terrena haec sese sponte demittere, et fratres suos imitari noluerint, id ipsum passuros, quod Sedeciae, ipsiusque populo comminatur Dominus, futurum nempe ut mittat in eos gladium, et famem, et pestem: *et det in vexationem universis regnis terrae, quo scilicet nequaquam*

homines, sed fiant aëreae potestates, et sint apud cunctos angelos, qui praesint singulis provinciis in maledictionem, et in stuporem, in sibilum, et in opprobrium cunctis gentibus; et hoc eos idcirco passuros, quia verba prophetarum in coelesti Ierusalem audire noluerint, qui eos hortabantur, ut ad terrena descenderent, et corpus humilitatis assumerent, et acta poenitentia post verum sabbatismum locum pristinum possiderent.

XIV. Erroribus porro illis aspersa sunt Adamantii opera, quae exstant: quos si sigillatim indicare satagamus, abutemur otio nostro, et lectori fastidium movebimus. Illustria tamen seligenda sunt quaedam, quo dictis nostris fides adjungatur. Tertio ergo libro περὶ ἀρχῶν, cap. 5. num. 4. sic disputat: *Unius namque naturae esse omnes rationabiles creaturas, ex multis assertionibus comprobatur; per quod solum Dei justitia in omnibus eorum dispensationibus defendi potest, dum unaquaeque in semet ipsa habet caussas, quod in illo, vel in illo vitae ordine posita sit.* Hinc triplex enumerat rationabilium naturarum genus huc delapsarum, earum scilicet, quae gestis suis id fuerint promeritae; aliarum, quae adspectabilium cupiditate raptae sint; et illarum demum, quae etiam invitae ad officia aliis exhibenda a Deo deputatae sint, et in haec loca relegatae. Quibus hominum animas significat; tum angelos illos, qui mulieres adamasse crediti sunt a plerisque; ac angelos denique tutelae hominum praefectos, vel eos, quos a Deo non missos, in hunc mundum, doctrinam vel prophetiam promittentes, venisse ait Tom. 20. in Joann. num. 17. Priore autem περὶ ἀρχῶν libro, cap. 6. num. 2. *Ex his sane*, inquit, *qui in illo initio permanserunt, quod futuro fini*[1]) *simile esse descripsimus, quidam ex ipsis in*[2]) *ordina-*

---

[1]) Deest „fini" in edd. H. [2]) Edd. Huetii: *vel.*

tione ac dispensatione mundi ordinem angelicum sortiuntur, alii virtutum, alii principatuum, alii potestatum . . . . ., quae omnia iis pro merito, et profectibus suis, quibus in Dei participationem, immutationemque[1]) *profecerant, aequo justoque judicio divina contulit providentia. Hi vero, qui de statu primae beatitudinis moti quidem sunt, non tamen irremediabiliter moti, illis, quos supra descripsimus, sanctis beatisque ordinibus subjecti sunt*[2]) *ad regendum: quorum adjutorio usi, et institutionibus ac disciplinis salutaribus reformati, redire ac restitui ad statum beatitudinis possunt. Ex quibus existimo, prout ego sentire possum, hunc ordinem humani generis institutum, qui utique in futuro saeculo, vel supervenientibus saeculis, cum coelum novum, et terra nova secundum*[3]) *Jesaiam erit, restituetur in illam unitatem, quam promittit Dominus Jesus.* Et mox num. 3. *Sciendum tamen est*[4]) *quosdam, qui ex uno principio, quod supra diximus, delapsi sunt, in tantam indignitatem ac malitiam se*[5]) *dedisse, ut indigni habiti sint institutione hac, vel eruditione, qua per carnem humanum genus adjutorio virtutum coelestium instituitur atque eruditur; sed e contrario etiam adversarii atque repugnantes his, qui erudiuntur atque imbuuntur, exsistunt.* Tum paulo inferius: *Interim tam in his, quae videntur, et temporalibus saeculis, quam in illis, quae non videntur, et aeterna sunt, omnes isti pro ordine, pro ratione, pro modo, et meritorum dignitatibus dis-*

---

[1]) Ed. Ruaei: *imitationemque.*

[2]) Ed. Ruaei: *sunt, ac regendi.*

[3]) Edd. Huetii: *secundum omnes jam coeperit.* — Cfr. Jesai. LXXVI, 22.

[4]) Edd. Huetii: esse.

[5]) Desunt in edd. H. verba: *se dedisse.*

pensantur, ut alii in primis, alii in secundis, nonnulli etiam in ultimis temporibus, et per majora ac graviora supplicia, nec non et diuturna, ac multis, ut ita dicam, saeculis tolerata, asperioribus emendationibus reparati, et restituti eruditionibus primo angelicis, tum deinde etiam superiorum [1]) *graduum virtutibus, et sic per singula ad superiora provecti, usque ad ea, quae sunt invisibilia et aeterna, perveniant, singulis videlicet quibusque coelestium virtutum officiis quadam* [2]) *eruditionum specie peragratis. Ex quo, ut opinor, hoc consequentia ipsa videtur ostendere, unamquamque rationabilem naturam posse ab uno in alterum ordinem* [3]) *transeuntem per singulos in omnes, et ab omnibus in singulos pervenire, dum accessus profectuum, defectuumve varios pro motibus vel conatibus propriis unusquisque pro liberi arbitrii facultate perpetitur.* Nonnulla ex his Graece descripta reperies in fine epistolae Justiniani ad Menam, et apud Maximum Constantinopolitanum loco proxime citato. Has quoque conversiones, et dignitatum ac ordinum permutationes statuit Tom. XV. in Matth. num. 27., Tomo vero XIII. p. 594. (ex ed. R.) intricato licet, et a librariis fortasse corrupto sermone adversarias potestates propter offensiones hominibus praebitas corpora humana subire, in eoque poenas luere tradit. Idem cap. 8. libri primi περὶ ἀρχῶν num. 1. et 4. paria repetendo, inculcat: *angelorum officium nonnisi ex merito constare;* daemones vero, *pro motibus suis et profectibus, quibus in scelere profecerunt, hos malitiae sortitos esse gradus,* atque ita sese nequitiae dedisse, ut jam libidini sit ac delectationi peccatum, et *ut revocari nolint magis quam*

---

[1]) Deest „superiorum" in edd. H.

[2]) Edd. Huetii: *quadam eruditione in specie.*

[3]) Edd. Huetii: *ordinem transire, et per* etc.

non possint, Deo pro sua benignitate omnia ad beatitudinem attrahente et provocante: e rationalium vero naturarum ordine ad humanum genus explendum animas seligi, quae post pie administratum vitae tempus in angelorum ordinem iterum assumuntur. De diabolo iterum libr. 3. *περὶ ἀρχῶν*, cap. 6. num. 5. *Destrui sane*, inquit, *novissimus inimicus ita intelligendus est, non ut substantia ejus, quae a Deo facta est, pereat, sed ut propositum, et voluntas inimica, quae non a Deo, sed ab ipso processit, intereat.* Homilia XXIII. in Luc. angelos illos, de quibus agitur Apoc. 2. et 3., peccasse, ideoque fuisse a Joanne reprehensos ait, ipsisque eum ac hominibus salutarem poenitentiam praedicasse, quemadmodum et Servatorem. Hinc Homil. IV. in Ezech. num. 1. *Quando ergo*, inquit, *angeli praevaricantur, et alii sunt, qui Dei praecepta custodiunt, et judicium praestolantur, non solum hominum, verum etiam Dei, ut frequenter diximus, tam de his, quae in Apocalypsi conscripta sunt, quam ex aliis innumerabilibus: quare, inquam, non terrae et aëris judicium sit futurum?* In Catenis Regiis in Psalmos, ad Psalm. XXXIII, 6. verba haec ipsi tribuuntur: *Οὐ γὰρ νήπιοι κτισθέντες κατ᾽ ὀλίγον μελέτῃ τῆς τοῦ πνεύματος ὑποδοχῆς γεγόνασιν ἄξιοι· ἀλλ᾽ ἐν τῇ πρώτῃ συστάσει καὶ τῷ οἱονεὶ φυράματι τῆς οὐσίας αὐτῶν συγκαταβληθεῖσαν ἔσχον τὴν ἁγιότητα. Διὸ καὶ δυσμετάθετοι πρὸς κακίαν εἰσὶν, εὐθὺς οἱονεὶ βαφῇ τῷ ἁγιασμῷ στομωθέντες.* [1]) Et illa quoque ad Psalm. CXVIII, 89., quae aliae tamen Catenae Didymo adscribunt: *Εἰ δὲ περὶ ἁγίων δυνάμεων φῇς, ἀγγέλων φημὶ καὶ ἀρχαγγέλων, καλῶς φῇς· ἀκίνητοι γὰρ, μᾶλλον δὲ δυσκίνητοί εἰσι πρὸς τὸ κακόν· τοῦτο γὰρ πείθει με λέγειν ὁ πεσὼν ἑωσφόρος δι᾽ ἔπαρσιν.* Sexcentis ad haec locis angelos hominum custodiae

[1]) Ed. Ruaci: *στομωθέντος*.

praefectos munus sibi impositum negligenter nonnunquam obire, et peccatorum ab hominibus admissorum conscios esse ac reos, proptereaque poenis addictum iri definit. Illustris vero prae reliquis locus ille est e Tom. XV. in Matth. num. 27., ubi postquam angelos non homine solum, sed et reliquo mundi opificio praestantiores et antiquiores esse dixit: *Τόλμησαι*, inquit, *ἀποφήνασθαι ὅτι πολλοὶ μὲν ἀγγέλων, οἳ πρῶτοι ἦσαν ἀνθρώπων, γίνονταί τινων ἀνθρώπων ἔσχατοι. Πολλοὶ δὲ καὶ τῶν ἀνθρώπων, οἳ ἔσχατοι τῇ φύσει τυγχάνουσι τῶν ἀγγέλων, γίνονται διὰ τὸν βίον, καὶ τὸν τοῦ θεοῦ λόγον, τινῶν ἀγγέλων ἐν πρώτοις μὲν τεταγμένων, γενομένων δὲ ἔκ τινων αἰτιῶν ἐσχάτων, πρῶτοι.* Quibus reliqua consentiunt. Illustris et iste e Tom. II. in Joann. num. 17., in quo angeli et hominis nomen eidem subjecto nonnunquam attribui dicit, adeo ut homo angelus aliquando, et angelus vicissim homo appelletur. Tum subjicit: *Καὶ ἔτι μᾶλλον παραμυθήσεται, ὅτι ἐπὶ τῶν κρειττόνων δυνάμεων τὰ ὀνόματα οὐχὶ φύσεων ζώων ἐστὶν ὀνόματα, ἀλλὰ τάξεων, ὧν ἥδε τις καὶ ἥδε λογικὴ φύσις τέτευχεν ἀπὸ θεοῦ. Θρόνος γὰρ οὐκ εἶδος ζώου, οὐδὲ ἀρχὴ, οὐδὲ κυριότης, οὐδὲ ἐξουσία, ἀλλὰ ὀνόματα πραγμάτων, ἐφ' ὧν ἐτάχθησαν οἱ οὕτω προσαγορευόμενοι, ὧν τὸ ὑποκείμενον οὐκ ἄλλο τί ἐστιν, ἢ ἄνθρωπος, καὶ τῷ ὑποκειμένῳ συμβέβηκε τὸ θρόνῳ εἶναι, ἢ κυριότητι, ἢ ἀρχῇ, ἢ ἐξουσίᾳ. Καὶ ἐν τῷ Ἰησοῦ δὲ τῷ τοῦ Ναυῆ κεῖται τό· „ὤφθη[1]) τῷ Ἰησοῦ ἄνθρωπος ἐν Ἱεριχῷ, ὅς φησιν· ἐγὼ ἀρχιστράτηγος κυρίου δυνάμεως, νυνὶ παραγέγονα.“* Inde lux huic loco Hieronymi epistola 61. ad Pammach. cap. 5. *Nec Origenes unquam dixit, ex angelis animas fieri; cum ipsos angelos nomen esse officii doceat, non naturae.* Hoc est, non per naturae

---

[1]) Cfr. Jos. V, 13. 14.

conversionem angelus anima efficitur, ejusdem quippe naturae sunt; sed per officii commutationem, et quasi in aliud domicilium migrationem. Sed et Tom. XVIII. in Joann. num. 58. existimare se ait, divinitate Jesu stupefactos quosdam e daemonibus, poenitentia ductos ad ipsum confugisse, quippe qui virtutis capaciores sint, quam homines; cum spiritualis naturae sint, homines vero corporeae, et crassioris. Imprimis vero perlegi velim locos Origenis ab Hieronymo depromtos epist. 59. ad Avit. cap. 1., in quibus rationis participes naturas jumentorum corporibus colligari propter delicta asserit; daemonum, hominum, angelorumque naturas simul permutari ac permisceri; siderum ipsorum animas, utpote ratione praeditas, ob peccata his fuisse adjunctas corporibus, quae vel plus, vel minus luceant, prout recte vel male se gesserunt.

Quod autem scribit Epiphanius in Synopsi Tomi I. lib. 2. cap. 18., docuisse Origenem desituros aliquando angelos, sic intelligendum est, futuram olim rerum omnium conversionem et ἀποκατάστασιν, redituraque ad pristinum statum omnia, angelosque adeo, ac daemones eodem futuros loco, quo fuerunt, antequam virtutibus suis vel peccatis ad angelorum, daemonumve naturam adjungi meruissent. Recte id juxta Origenis sententiam exponit Justinianus in epistola ad quintam synodum, quam recitat Cedrenus.

XV. Verumtamen perspicuis licet et illustribus testimoniis deliramenta ejusmodi Adamantius saepe prodiderit, aliquando tamen, quasi Penelopae telam retexens, priora videtur retractare. *Vide ergo*, inquit Homil. 2. in Levit. num. 3., *ne forte Iesus*, *quem Paulus*[1]) *dicit pacificasse per sanguinem suum non solum quae in terris, sed et quae in coelis sunt, idem ipse sit vitulus, qui in coelis quidem non pro peccato, sed et pro*

---

[1]) Coloss. 1, 20.

munere oblatus est: in terris autem, ubi ab Adam usque ad Mosen regnavit peccatum, oblatus sit pro peccato: et hoc est passum esse extra castra. Ex hujus loci contextu, si quis attendat, efficitur illud, in coelo peccatum non admitti. Homilia quoque in Num. 13. num. 7., cum quaesisset, cur ne a Balaamo daemones invocentur, prohibet Deus; respondet idcirco factum illud, quod vel arbitrii fuisset daemonibus relinquenda libertas, eorumque furoribus et intemperiis permittendus populus Dei; vel arbitrii libertate spoliandi fuissent iidem, ne in Israelitas impotenter desaevirent. Postremum hoc si fuisset, *hoc erat*, inquit, *damnasse rationabilem creaturam, et ante tempus intulisse judicium, et impedisse omnibus, qui adversum eos in agone poterant coronari.* Quasi daemones in judicio adversus se olim statuendo jus libertatis tandem aliquando amissuri sint. Quod quamvis non liquido ex superioribus, neque necessaria consequentia cogatur, eo tamen videtur loci hujus inclinare sententia, et a prioribus placitis recedere. Cum praesertim libr. 1. περὶ ἀρχῶν, cap. 6. num. 1. de angelorum libertate accuratius acturus, et dogmata supra ventilata fuse propositurus, ita proloquatur: *Quae quidem a nobis etiam cum magno metu et cautela dicuntur, discutientibus magis et pertractantibus, quam pro certo ac definito statuentibus. Indicatum namque a nobis in superioribus est, quae*[1] *sint, de quibus manifesto dogmate terminandum sit: quod et pro viribus nos fecisse puto, cum*[2] *de Trinitate loqueremur. Nunc autem disputandi specie magis, quam definiendi, prout possumus, exercemur:* cumque cap. 8. num. 3. hujus libri sic disputet: *Secundum nos vero nihil est*

---

[1]) Desunt in edd. H. verba: *quae sint.*

[2]) Edd. Huetii: *cum determinate loqueremur.*

in omni rationabili creatura, quod non tam boni quam mali sit capax: sed non continuo, quia dicimus,[1]) *nullam esse naturam, quae non possit recipere malum, idcirco confirmamus omnem naturam recepisse malum, id est, malam esse effectam: sed*[2]) *sicut est dicere, quod omnis hominis natura recipit, ut possit navigare, non tamen ex*[3]) *eo etiam omnis homo navigabit: et iterum omni homini possibile est discere artem Grammaticam, et medicinam; non tamen idcirco ostenditur omnis homo vel medicus esse, vel Grammaticus: ita si dicimus, nullam esse naturam, quae non possit recipere malum, non tamen continuo etiam recepisse malum designamus.*[4]) *Nam secundum nos ne diabolus quidem ipse incapax fuit boni; non tamen idcirco, quod*[5]) *potuit recipere bonum, etiam voluit, vel virtuti operam dedit:* et paulo post, num. 4. *Et est alter*[6]) *iste ordo rationabilis creaturae, qui se ita praeceps nequitiae dedit, ut revocari nolit magis quam non possit, dum scelerum rabies jam libido est, et delectat:* et cum libr. 5. Commentar. in epist. ad Rom. num. 10., postquam voluntatis libertate praeditam esse naturam quamlibet rationis compotem confessus est, non ea perinde uti doceat; *Quid autem sit,* inquit, *quod in futuris saeculis teneat arbitrii libertatem, ne rursum corruat in peccatum, brevi nos sermone Apostolus docet, dicens:* „Caritas[7]) nunquam cadit:“ *idcirco enim et fide et spe major caritas dicitur, quia sola*

---

[1]) Edd. Huetii: *diximus.*

[2]) Deest „sed“ in ed. R.

[3]) Edd. Huetii: *ex eo omnis navigabit.*

[4]) Ed. Ruaei: *designatur. Secundum nos namque ne diabolus* etc.

[5]) Ed. Ruaei: *quia.*

[6]) Edd. Huetii: *altissimus.*

[7]) I Cor. XIII, 8.

erit, per quam delinqui ultra non poterit: deinde subjiciat: *Et ideo merito caritas, quae sola omnium maxima*[1]) *est, omnem creaturam continebit*[2]) *a lapsu. Tunc erit Deus omnia in omnibus*: quod Apostoli auctoritate confirmat, qui nulla re, quantumlibet gravi et molesta, a Christi caritate sese divelli posse declarat: cumque Tomo XVII. in Matthaeum, num. 30., cum quaereret, annon homines pietate insignes angeli evadant, dubitantem se et incertum haec perscrutari dicat: cumque alio loco, postquam de angelis quid sentiret explicavit, talia subnectat:[3]) *Haec juxta nostram sententiam non sint dogmata, sed quaesita tantum, atque projecta, ne penitus intractata viderentur.*

XVI. Jam vero ecqui damnosae huic caussae suffragentur, anquiramus. Ac primum angelos et homines hypostasi quidem discrepare, at eandem habere naturam, dixit Joann. Damascen. lib. de duabus voluntatibus. Ejusdem vero esse angelos inter se naturae, tanto consensu Patres affirmarunt, ut hanc fuisse ecclesiae universae doctrinam a nonnullis proditum sit: bene autem vel male agere posse angelos et daemones, post Origenem viri graves opinati sunt. Ambrosius hunc exponens Pauli locum ad Ephes. III, 10., daemones ab errore revocari posse per ecclesiam, et a diaboli consortio segregari censuit. Hieronymus in ejusdem epistolae cap. 1. vers. 22. *Cur autem omnia*, inquit, *id est, angeli, throni, dominationes, potestates, et virtutes ceterae, quae nunquam fuerunt contrariae Deo, ejus pedibus subjiciantur, videtur obscurum. Potest itaque responderi, quod abs-*

---

1) Ed. Ruaei: *major.*

2) Edd. Huetii: *continebit a lapsu, tunc enim erit Deus* etc. — Cfr. I Cor. XV, 28.

3) Cfr. Origen. apud Hieronym. ep. ad Avit. 59. cap. 1.

que peccato nullus[1]) *sit, et sidera*[2]) *ipsa non sint munda coram Deo, omnisque creatura paveat creatoris adventum. Unde et crux Salvatoris non solum ea, quae in terra, sed etiam ea, quae in coelis erant, purgasse perhibetur:* et paulo superius in hujus capitis vers. 20. *Si autem sunt principatus, et potestates, et virtutes, et dominationes, necesse est ut et subjectos habeant, et timentes se, et servientes sibi, et eos, qui sua fortitudine roborentur. Quae distributiones officiorum, non solum impraesentiarum, sed etiam in futuro saeculo erunt, ut per singulos profectus, et honores, et adscensiones, et descensiones, vel crescat aliquis, vel decrescat, et sub alia atque alia potestate, virtute, principatu, et dominatione fiat.* Atque haec cum Rufini reprehensionibus et censuris exagitata fuissent, sic excusare conatur Hieronymus:[3]) *Sin autem putat et idcirco me Origenem sequi, quia profectus et honores, adscensiones, et descensiones, incrementa, et imminutiones in expositione mea posui, sciat multum interesse, de angelis, et Seraphim, et Cherubim dicere daemones, et homines fieri, quod affirmat Origenes, et ipsos inter se angelos diversa officiorum genera esse sortitos, quod ecclesiae non repugnat. Quomodo et inter homines ordo dignitatum ex laboris varietate diversus est, cum episcopus et presbyter, et omnis ecclesiasticus gradus habeat ordinem suum, et tamen omnes homines sunt: sic et inter angelos merita esse diversa, et tamen in angelica omnes persistere dignitate, nec de angelis homines fieri, nec rursum homines in angelos reformari.* Hoc Origenis inter et Hieronymi doctrinam interest, quod unius esse naturae ange-

---

[1]) Cfr. Job. XV, 14.

[2]) Cfr. Job. XXV, 5.

[3]) Cfr. Hieron. Apol. advers. Rufin. lib. I. cap. 6.

los et animas ille autumarit: at pro meritis, gradibus fuisse diversis constitutos, et varia obiisse officia, quae tamen subinde pro meritorum ratione permutentur, vel altius adscendendo, vel ad inferiora prolabendo: atque hujus vicissitudinis gradus esse angelorum, hominum, ac daemonum naturam. Hieronymus vero angelorum quidem naturam ab humana secrevit, sed varios illos gradus et ordines angelis pro virtutibus et meritis ita assignatos existimavit, ut ad superiora etiamnum adspirent, et bene agendo perveniant, vel male agendo ad inferiora devolvantur, et alii, aliique vel potestati, vel principatui subjiciantur, futurasque etiam hujusmodi permutationes in aeternum, sed intra naturae angelicae fines.

Angelos aegre quidem, sed peccare tamen posse sciscit Basilius Homil. in Psalm. 32. *Δυςμεταθέτους εἶναι πρὸς κακίαν, τὸ μόνιμον εἰς ἀρετὴν τῇ δωρεᾷ τοῦ ἁγίου πνεύματος ἔχοντας.* Maximus in cap. 11. Dionysii de coelest. Hierarch., quod gratiae divinae acceptum erat referendum, ad angelorum affectum, et comparatum quendam habitum retulit, quod plane Origenianum est: *Ἔστιν οὖν*, inquit, *ἐπιχειρήσαντα εἰπεῖν εὐσεβῶς, ὅτι ὁ θεὸς προειδὼς αὐτῶν τὴν τῆς ἐφέσεως κίνησιν, καὶ τὰς αὐτῶν τάξεις ἀξίας αὐτῶν παρήγαγεν. Ἐξ ὧν οὐκ ἂν εἴποι τις αὐτὰς δύνασθαι ἐκπεσεῖν, διὰ τὴν ἕξιν τινὰ κτήσασθαι πρὸς τὸ ἀγαθὸν, διὰ τῆς ἄγαν θελήσεως· τοὺς δὲ ἀγγέλους, τουτέστι τοὺς τελευταίους διακόσμους ἐνδέχεσθαι ἴσως, καὶ ἐπὶ τὸ χεῖρον τραπῆναι. Εἶπεν αὐτοὺς γὰρ περικοσμίους· ἐξ ὧν οἶμαι καὶ τὸν διάβολόν ποτε εἶναι, πρὸ τοῦ μὴ ἐκπεσεῖν.* Quae e Gregorio Nazianzeno aliqua ex parte Maximus videtur transtulisse: is enim cum alibi, tum Orat. 38. *μὴ ἀκινήτους, ἀλλὰ δυςκινήτους* angelos esse vult, quod a Deo valde ob propinquitatem illustrentur: haec autem inferiora, quae peccatis obnoxia sunt, secundaria tantum luce frui. Simile est illud Nemesii libr. de natura hominis, cap. 41.

Πάλιν δὲ τούτων τῶν ἀΰλων ὅσαι μὲν ἐν τοῖς περιγείοις εἰσὶ τῇ κοινωνίᾳ τῇ πρὸς τοὺς ἀνθρώπους περὶ τὰ πρακτέα καταγινόμεναι, μᾶλλόν εἰσι τῶν ἄλλων τρεπταί· ὅσαι δὲ δι' ἀκρότητα φύσεως τῷ Θεῷ κατὰ σχέσιν πλησιάζουσι, καὶ τῇ τούτου κατανοήσει τὸ μακάριον καρποῦνται πρὸς ἑαυτὰς καὶ τὸν Θεὸν μόνον ἐστραμμέναι, τῶν μὲν πρακτῶν καὶ τῆς ὕλης παντάπασιν ἑαυτὰς ἀπηλλοτρίωσαν, τῇ δὲ θεωρίᾳ καὶ τῷ Θεῷ προσῳκείωσαν, μένουσιν ἄτρεπτοι. Quid quod Joannes Damascenus libr. 3. de orthodox. fid. cap. 4. angelum eum peccasse, et in Tartarum detrusum fuisse docet, qui terrestris ordinis principatum tenebat, cuique custodiendae terrae cura a Deo commissa fuerat? Germanissimum vero Origenismum sapiunt illa Evagrii: *Ἕκαστον τάγμα τῶν οὐρανίων δυνάμεων, ἢ ὅλον ἐκ τῶν κάτω, ἢ ὅλον ἐπὶ τῶν ἄνω, ἢ ἐκ τῶν ἄνω, καὶ ἐπὶ τῶν κάτω συνέστηκε.* Multo vero magis illa: *Ἐξ ἀγγελικῆς καταστάσεως καὶ ἀρχαγγελικῆς ψυχικὴ κατάστασις γίνεται· ἐκ δὲ τῆς ψυχικῆς δαιμονιώδης καὶ ἀνθρωπίνη· ἐκ δὲ τῆς ἀνθρωπίνης ἄγγελοι πάλιν καὶ δαίμονες γίνονται.* Utrumque locum adducit Maximus in cap. 6. Dionysii de eccles. Hierarch. Favet eidem opinioni de angelorum progressibus et conversionibus sententia quaedam Tertulliano ab Augustino [1]) afficta, quae animas hominum nequam post mortem in daemones conversum iri decernit. Quamquam in Tertullianistas crimen istud derivat Isidorus libr. 8. Orig. cap. 6. Hic ipse, quem dico, Hispalensis Isidorus nonnulla habet Origenismum olentia libr. 7. Orig. cap. 5. *Angelorum autem vocabulum, officii nomen est, non naturae:* cujus pronuntiati rationem hanc affert: *Semper enim spiritus sunt, sed cum mittuntur, vocantur angeli.* Vero, sed de nomine quaestionem habet Isidorus. Origenes autem eandem locu-

---

[1]) Cfr. Augustin. lib. de Haeres. cap. 86.

tionem alio sensu usurpavit: id enim sibi voluit, naturas illas, quae angelica dignitate fruuntur, non id natalium jure fuisse consecutas, sed virtutibus suis fuisse promeritas. Subdit deinde Isidorus: *Unicuique etiam, sicut praedictum est, propria officia sunt injuncta, quae eos promeruisse in mundi constat exordio.* Plane Ὠριγενικῶς.

XVII. Nec suffragiis modo, sed ratione etiam pugnare potest Origenes, et aliqua saltem doctrinae suae capita defendere. Nam ordinum et graduum illa, quam dixi, permutatio eatenus admitti potest, si servato naturarum in hominibus et angelis discrimine, homines per gratiam, parem angelis beatitudinis et gloriae gradum consequi posse dicamus. Probat autem istud angelicus doctor part. 1. quaest. 108. artic. 8., atque illud esse dicit; *Homines ad ordines angelorum assumi.* Huic vero Hieronymi criminationi, qua eo progressum Origenem queritur, ut rationis participes animas in brutorum corpora devolvi opinatus sit, opponi posset illud Origenis testimonium e libr. 1. περὶ ἀρχῶν, cap. 7. num. 4., nisi Rufini interpretis dubia esset fides: *Illa sane nos nequaquam recipienda censemus, quae et a quibusdam superfluo vel requiri, vel adstrui solent, id est, quod animae in tantum sui decessum veniant, ut naturae rationalis ac dignitatis oblitae, etiam in ordinem irrationabilium animantium,*[1]) *vel bestiarum, vel pecudum devolvantur.... Quae nos non solum non suscipimus; sed et omnes has assertiones eorum contra fidem nostram venientes refutamus atque respuimus.* Atque haec enucleatius persequemur infra, cum Origenis de Metempsychosi documenta scrutabimur.

Ex superioribus Adamantii circa angelici arbitrii libertatem, et etiamnum perseverantem bene vel male

[1]) Edd. Huetii: *animalium.*

agendi facultatem placitis consectaria videntur illa duo; aliorum adhortationibus, exemplis, et institutionibus ad meliora proficere posse angelos, et mortis Christi beneficio gaudere; alterum, gestorum rationem olim reddituros, et extremo examini ac judicio subditum iri. Prius illud partim jam supra attigimus, cum ageremus de taxatione sanguinis Christi, (ut scholastico more loquar), et utrum ad angelos effusi Christi sanguinis gratiam prorogaverit Origenes, quaereremus. Nunc vero ecquid alienis praeceptis informari eos, et ad virtutem arrigi, vel institutionibus erudiri autumaverit, perpendamus.

XVIII. Pauli Apostoli ad Ephesios scribentis verba haec sunt: „Mihi [1]) omnium sanctorum minimo data est gratia haec, in Gentibus evangelizare investigabiles divitias Christi, et illuminare omnes, quae sit dispensatio sacramenti absconditi a saeculis in Deo, qui omnia creavit, ut innotescat nunc principatibus et potestatibus in coelestibus per ecclesiam multiformis sapientia Dei.“ Haec antiquis ecclesiae Patribus causam dederunt, cur crederent pleraque Dei mysteria angelos per ecclesiam didicisse, non ea quidem, quae Dei naturae necessario insunt; illa siquidem cognoverunt omnes, cum semel iis contuendi Dei facultas concessa est; sed quae libere Deus et forinsecus operatur, eorum demum cognitionem fuisse per ecclesiam adeptos. Gregorius Nyssenus Homil. 8. in Cantic. ita Pauli locum interpretatur, summam et admirabilem Dei potestatem, qua omnia de nihilo solo verbo condidit, angelos quidem absque ecclesiae ope intellexisse: cognovisse vero per ecclesiam incarnationis, redemtionis, crucis, et mortis Christi mysteria. Tum dubitans proponit, ecquid in ecclesia, quae Christi corpus est, utpote ejus sponsa, sponsum ipsum hactenus sibi non visum conspexerint. Chrysostomus praeterea, cum alibi, tum me-

---

[1]) Cfr. Ephes. III, 8. 9. 10.

moratam Pauli sententiam Commentariis suis illustrans, liquido declarat angelos rerum sibi antea occultarum et ignotarum notitiam ex ipso Apostolorum ore comparasse, et in iis rebus praecipuam fuisse Gentium ad Christi fidem conversionem, angelis antea ignoratam. Accedit ad eandem opinionem Hieronymus libr. 2. in epist. ad Ephes. cap. 3. vers. 10., et multiplicem illam sapientiam angelis ignoratam vitae Christi mysteriis contineri docet. Hos alii complures secuti sunt. At cum nonnulli ex iis sic eruditos crediderint per ecclesiam angelos, quasi rerum testes et conscios, — quae sententia ad veritatem propius accedit —; alii quasi discipulos: posterioris hujus dogmatis auctor fuisse videtur Origenes. Sic enim perorat Homil. 23. in Luc. *Docet igitur Salvator noster, et Spiritus sanctus, qui locutus est in prophetis, non solum homines, sed etiam angelos, et virtutes invisibiles. Quid loquar de Salvatore? Prophetae quoque ipsi et Apostoli omne quod resonant, non solum hominibus, sed et angelis praedicant. Quod ut scias verum:* „Attende,[1]) *inquit*, coelum, et loquar:“ „In[2]) conspectu angelorum psallam tibi:“ *et*: „Laudate[3]) Dominum coeli coelorum, et aquae, quae super coelos sunt, laudent nomen Domini:“ *et*: „Laudent[4]) eum angeli:“ *et*: „In[5]) omni loco potestatis ejus benedic anima mea Domino.“ *Invenies in plurimis locis, et maxime in Psalmis, et ad angelos sermonem fieri, data homini potestate, ei tamen, qui Spiritum sanctum habet, ut et angelos alloquatur. E quibus unum exemplum ponam, ut sciamus, angelos quoque humanis vocibus erudiri. Scri-*

---

[1]) Deut. XXXII, 1.

[2]) Psalm. CXXXVIII, 1. (CXXXVII.)

[3]) Cfr. Psalm. CXLVIII, 4. 5.

[4]) Cfr. Psalm. CXLVIII, 2.

[5]) Cfr. Psalm. CIII, 22. (CII.)

ptum est in Apocalypsi Joannis: „Angelo [1]) Ephesiorum ecclesiae scribe: Habeo aliquid contra te:" *et rursum*: „Angelo [2]) ecclesiae Pergami scribe: Habeo quippiam contra te." *Certe homo est, qui scribit angelis, et aliquid praecipit.* Item libr. 8. in epistol. ad Rom. num. 10. *Numquidnam tanquam servus bonus et fidelis, qui in pauca fuerat* [3]) *fidelis, sciebat se super multa constituendum, et Apostolum futurum etiam post exitum suum, non solum Gentium, sed et Israëlitarum, et aliorum fortassis invisibilium, ibi ubi benedicunt spiritus, et animae justorum Dominum, hymnum dicunt, et superexaltant eum in saecula?* De doctrina illa angelis a Christo tradita supra jam disputavimus; de ea vero, quam a prophetis et Apostolis acceperunt ipsi, sic pio unicuique sentiendum est, non quidem hominibus prius revelatum fuisse et retectum quam angelis incarnationis mysterium, quod cum Scripturae sacrae testimoniis manifeste pugnat; sed non integram tamen hujus cognitionem; bonorum autem, quae ex eo consequi debebant, Gentium puta conversionis Chrysostomo memoratae, fere nullam; temporis vero postremi judicii nullam omnino habuisse.

XIX. De judicio autem in angelos reddendo quodcunque decernit Origenes, ad angelos hominum custodiae praefectos fere pertinet. Nam sive quibus ecclesiarum gubernatio commissa est, sive quibus Gentium, vel singulorum hominum deputata est custodia, eos administrati muneris rationem, haud secus ac homines, reddituros definit. Duplicis autem generis judicia in illos a Deo exerceri docet; alia, quotiescunque homines curae suae permissi recte, maleve se gerunt; aliud vero, cum supremo

1) Cfr. Apoc. II, 1. 4.
2) Cfr. Apoc. II, 12. 14.
3) Edd. Huetii: *fuerit.* — Cfr. Matth. XXV, 21.

arbitrio de rerum universarum summa Deus judicabit. Utrique autem judiciorum generi suas videtur assignasse poenas, sua praemia; ac prioribus quidem, pro obito recte officio, laudes et gloriam; pro re male gesta, ignominiam et dedecus: posteriori vero, pro meritorum ratione, diuturniorem et clariorem, vel obscuriorem et breviorem, vel nullam, vel aeternam Dei visionem. Quae quamquam non distincte apud illum expressa invenias, ex ejus tamen assertionibus facile deducuntur. Homilia in Num. 20. num. 3. pluribus argumentum illud edisserit, et angelos unicuique nostrum gubernando delegatos, aut ecclesiarum regimini adhibitos, vel pro hominum sibi traditorum bene gestis collaudatum, vel pro peccatis culpatum ac confutatum iri affirmat; idque ex eo probat Apocalypseos [1]) capite, in quo Asiaticarum ecclesiarum angeli laudibus et reprehensionibus pro meritis excipiuntur: *Venient enim*, inquit num. 4., *angeli ad judicium nobiscum, et stabunt pro nobis ante solem justitiae, ne forte aliquis etiam ex ipsis caussae fuerit*, *quod nos deliquimus; ne forte minus erga nos operis et laboris expenderint*, *quo nos a peccatorum labe revocarent.* [2]) Eadem probationibus confirmat, et repetit Homil. 13. in Luc., atque ita concludit: *Porro frequenter evenit, ut nobis laborantibus ipsi suum officium non expleant, et in culpis sint.* At Homilia in idem Evangelium 35. non hominum omnium angelos faciem Patris, qui in coelo est, videre dicit, sed eorum duntaxat, qui ecclesiae nomen dederunt; tum ait postmodum: *Quo modo enim, si per curam eorum et industriam salus hominibus comparatur, faciem Patris semper attendunt: sic si per negligentiam eorum homo corruerit, etiam sui periculi rem esse non nesciunt.* Et paulo

---

[1]) Cfr. Apoc. II. [2]) Ed. Ruaei: *revocarint.*

inferius: *Ignominia angelo est, si homo justus creditus fuerit, et peccaverit: ut e contrario gloria est angelo, si creditus sibi saltem minimus in ecclesia fuerit. Videbunt enim non aliquando, sed semper faciem Patris, qui est in coelis, cum alii semper non videant. Secundum meritum enim eorum, quorum angeli sunt, aut semper, aut nunquam, vel parum, vel plus faciem Dei angeli contemplabuntur.*

At non angelos solum tutores, sed alios etiam, quicunque peccatis se alligant, in judicium sistendos pronuntiat Homil. IV. in Ezech. num. 1. *Quando ergo,* inquit, *angeli praevaricantur, et alii sunt, qui Dei praecepta custodiunt, et judicium praestolantur, non solum hominum, verum etiam Dei, ut frequenter diximus tam de his, quae in Apocalypsi conscripta sunt, quam et ex aliis innumerabilibus: quare, inquam, non terrae et aëris judicium sit futurum?*

XX. Angelos reprehensionibus ac convitiis incessi, cum provinciam susceptam male administrant, cur crederet Origenes, ex eo videtur adductus, quod Apocalypsis secundo et tertio capite scriptum est, uti notavimus. Cur autem postremum quoque subituros judicium existimaverit, caussae fuisse videtur locus ille Pauli, quem protulimus ex I Cor. VI, 3. „Nescitis, quoniam angelos judicabimus?“ qui de bonis tamen angelis nihilo magis intelligendus est, quam ille Petri, ex altera ejus epistola, cap. II. vers. 4. „Si enim Deus angelis peccantibus non pepercit, sed rudentibus inferni detractos in tartarum tradidit cruciandos in judicium reservari:“ et ille Judae, vers. 6. „Angelos vero, qui non servaverunt suum principatum, sed reliquerunt suum domicilium, in judicium magni diei vinculis aeternis sub caligine reservavit.“ Retulit tamen ad angelos bonos Paulinum istud Tertullianus in libr. de fuga, cap. 10. *Times hominem,* inquit, *Christiane, quem timeri oportet ab angelis, siquidem angelos judicatu-*

rus es: quem timeri oportet a daemoniis, si quidem et in daemones accepisti potestatem.

XXI. Origenis sententiam mollire satagit S. Thomas part. 1. quaest. 113. art. 7., et post illum Genebrardus in Collectaneis cap. 6., quasi id sibi voluerit, *angelos duci in judicium pro peccatis hominum, non quasi reos, sed quasi testes, ad convincendum homines de eorum ignavia.* Hanc responsionem fulcire conatur Genebrardus Homilia Origenis XI. in Num. num. 3., in qua habentur nonnulla a superioribus dissona; in extremo nempe judicio adfuturos quidem angelos cum hominibus, sed examen et judicium nequaquam subituros. Operae pretium fuerit verba ipsa adducere. *Igitur unusquisque angelorum in consummatione saeculi aderit in judicio, educens eos secum, quibus praefuit, quos adjuvit, quos instruxit, pro quibus semper vidit faciem Patris, qui in coelis est. Et puto etiam ibi inquisitionem futuram, non quidem an culturae hominum angelus defuerit, sed an culturae angelicae nequaquam digne segnitia humana responderit.* [1]) Tum deinde locum illum Pauli exponit I Cor. VI, 3., ex quo ad figmentum illud de judicio in angelos statuendo procudendum fuit inductus: *Quod si ita est,* inquit, *erit ergo etiam inter angelos et homines judicium Dei; et fortassis judica-*

---

[1]) Post verbum: *responderit,* in Mss. Codd. additur: *Erit ergo et in hoc judicium Dei, utrum negligentia aliqua ministrorum spirituum, qui ad ministerium et adjutorium missi sunt propter eos, qui haereditatem capiunt salutis, an eorum, qui ab iis juvantur, ignavia tam multi lapsus vitae humanae proveniant.* Haec si legisset Huetius, non tam fidenter asseruisset, in his Origenem pro more suo animi sui levitatem et inconstantiam prodere; nihil enim hic dicit, quod iisdem fere verbis non exstet Homilia XXIV. in Numeros, cujus locum paulo infra adducit clarissimus praesul. R.

buntur aliqui cum Paulo, et conferentur laboribus ejus, et fructibus, qui ex multitudine credentium veniunt: et forte invenietur in laboribus superior etiam aliquibus angelis; *et ideo nimirum dicebat:* „Aut [1]) nescitis, quia angelos judicabimus?" *Non quod ipse Paulus judicet angelos, sed quod opus Pauli, quod egit in Evangelio, et erga animas credentium, judicabit angelos: non enim omnes, sed aliquos angelorum.* Quorum germana sunt et ista e Tom. X. in Matth. num. 13. *Τούτοις δὲ οὐκ ἀκολουθεῖ, ὅπερ οἴονταί τινες, ὅτι καὶ τῶν ἁγίων ἀγγέλων εἰσὶ κρείττους οἱ ἄνθρωποι οἱ ἐν Χριστῷ σωζόμενοι· πῶς γὰρ δύνανται οἱ ὑπὸ ἁγίων ἀγγέλων εἰς ἄγγη βαλλόμενοι τοῖς βάλλουσιν εἰς τὰ ἄγγη παραβάλλεσθαι, ὑπὸ τὴν ἐκείνων τεταγμένοι ἐξουσίαν; Ταῦτα δέ φαμεν, οὐκ ἀγνοοῦντές τινων ἀγγέλων, τῶν μὴ τοιαύτην οἰκονομίαν ἐγκεχειρισμένων, ἀλλ' οὐδὲ τούτων πάντων διαφέρειν τοὺς ἐν Χριστῷ σωθησομένους ἀνθρώπους. Ἀνέγνωμεν γὰρ καὶ τό· „εἰς [2]) ἃ ἐπιθυμοῦσιν ἄγγελοι παρακύψαι·" ἔνθα οὐκ εἴρηται· πάντες ἄγγελοι. Οἴδαμεν καὶ τό· „ἀγγέλους [3]) κρινοῦμεν·" ὅπου μὴ λέλεκται· πάντας ἀγγέλους.* In his Origenes prodit animi sui levitatem et inconstantiam pro more suo. Quisquis autem ad locum alterum, quem sua responsione diluere conatur Thomas, caute attenderit, ejus exceptionem parum probabit. Talia illa sunt Homil. 24. in Num. num. 3. *Saepe diximus animarum, quae in ecclesia Dei sunt, curam, procurationemque haberi per angelos, quosque etiam ad judicium venire cum hominibus ostendimus, ut illo divino constet examine, utrum sua desidia peccaverint homines, an monitorum, custodumque negligentia.* Nam

---

[1]) Cfr. I Cor. VI, 3. [2]) I Petr. I, 12.
[3]) I Cor. VI, 3.

si ut testes tantum, non ut reos statum iri angelos significatum voluisset Origenes, quod contendit Thomas, non utique de eorum negligentia perinde ut de hominum desidia quaestionem habitum iri dixisset. De alienis quippe facinoribus testimonium dicunt testes; ipsorum vero caussa non agitur.

XXII. Ex duobus, quos attulimus, Petri et Judae locis, et altero illo Matthaei VIII, 29. *Et ecce, clamaverunt dicentes: Quid nobis, et tibi, Iesu, fili Dei? Venisti huc ante tempus torquere nos?* in eam prolapsus est sententiam Origenes, nullas nunc daemonibus irrogari poenas, neque porro iri irrogatum, donec extremo judicio suppliciis aeternis addicantur. Id proponit dogma Hom. 8. in Exod. num. 6., et ex Matth. VIII, 29. confirmat, poenasque inter hominum et daemonum id interesse vult, quod illi castigentur in hoc mundo, *ut purgatiores ad futurum saeculum pergant, et ultra diabolo socii non efficiantur in poena;* hi vero *neque corripiantur pro peccato, neque flagellentur; omnia namque iis servata esse in futurum:* cujus hanc rationem subdit: *quoniam indigni sunt, qui in praesenti saeculo corripiantur, sed in futuro recipient quae merentur.* Consentanea sunt, quae ex Origene subministrant Catenae in Exod. XX, 5. *Τοσούτῳ χρόνῳ,* inquit, *ὁ διάβολος ἁμαρτάνει ἀπὸ κτίσεως καὶ καταβολῆς κόσμου, καὶ οὔτε πῦρ, οὔτε μάστιξ· οὐ γὰρ ἄξιός ἐστι τῶν κολάσεων τῶν ἀπὸ τοῦ θεοῦ. Οὐ γὰρ δύναται εἰπεῖν ὁ διάβολος· „κύριε,[1]) μὴ θυμῷ σου ἐλέγξῃς με,“ καὶ τὰ ἕξης. Ἕκαστος οὖν συνειδὼς ἑαυτῷ ἁμαρτίας, εὐχέσθω κολασθῆναι· καλὸν μὲν γὰρ τὸ μηδὲν ἄξιον κολάσεως πεποιηκέναι. Εἰ δέ τι ἄξιον κολάσεως πεποιήκαμεν, οὕτω κολασθῶμεν, ὥστε ἐνθάδε μὲν ἀπολαβεῖν· μετὰ δὲ ταῦτα εἰς τοὺς κόλπους Ἀβραὰμ ἀναπαύσασθαι.* Aliam addu-

---

[1]) Psalm. VI, 1.

cit caussam Homil. 13. in Num. num. 7., postquam eundem Matthaei locum ad testimonium citavit: *Et ob hoc*, inquit, *neque diabolum removit a principatu saeculi hujus, quia adhuc opus est opera ejus ad perfectionem eorum, qui coronandi sunt; opus est adhuc opera ejus ad exercitia certaminum et victorias beatorum.* Subjungit postmodum Balaami idcirco incantamentis Deum intercessisse, quia alterum alioquin evenire necesse erat, vel populum Dei perditum dari, si daemonibus a Balaamo accersitis arbitrii sui facultati libere obsequi licuisset; vel si arbitrii sui libertate deminuti fuissent, fuisse hoc, *damnasse rationabilem creaturam, et ante tempus intulisse judicium, et impedisse omnibus, qui adversum eos in agone certantes poterant coronari. Si enim daemoniis auferatur libertas arbitrii, nullum ultra impugnaturum athletas Christi; nullo autem impugnante, nec certamen aliquod futurum; et sublato certamine, nullum futurum praemium, nullam victoriam.* At Homilia 15. in Jos. num. 6. novum quid ac memorabile comminiscitur: quotiescumque enim daemon aliquis post paratas homini pio insidias, victus est ab eo, pugna excedentem caestus artemque reponere, et apud inferos, vel destinatum sibi locum abeuntem non amplius hominibus ad nequitiam sollicitandis operam suam conferre: hinc imminuto daemonum tentatorum numero faciliores esse ad Christi fidem aditus, pluresque ad Deum converti, quam cum integris copiis nefarii illi hostes decertabant: id quod Scripturarum demum auctoritate conatur probare. Cum ait autem Adamantius Homil. 35. in Luc. *Neque enim omnes omnium sunt adversarii, sed singuli singulos habent, qui ubique eos sequantur, et sint comites*: id ita conciliari potest cum superioribus: quos vinci ab hominibus, et victos dixit tentandis iis absistere, eos significavit, qui per intervalla faciunt impressiones, et bellum adversus homines movent;

qui autem perpetui comites hominibus assignari adhaerent, iis vero jus suum integrum etiam superatis et hominum pietate confutatis remanere. Planissime vero sensus super hoc argumento suos enarrat libr. 1. περὶ ἀρχῶν, cap. 6. num. 3., quem locum jam supra produximus: *Interim tam in his, quae videntur, et temporalibus saeculis, quam in illis, quae non videntur, et aeterna sunt, omnes isti pro ordine, pro ratione, pro modo, et meritorum dignitatibus dispensantur, ut alii in primis, alii in secundis, nonnulli etiam in ultimis temporibus, et per majora ac graviora supplicia, nec non et diuturna, ac multis, ut ita dicam, saeculis tolerata, asperioribus emendationibus reparati et restituti eruditionibus, primo angelicis, tum deinde etiam superiorum*[1]) *graduum virtutibus, et sic per singula ad superiora provecti, usque ad ea, quae sunt invisibilia, et aeterna perveniant, singulis videlicet quibusque coelestium virtutum officiis quadam*[2]) *eruditionum specie peragratis.*

XXIII. Vanus sane esset ac supervacaneus labor, Patrum omnium nomina et verba producere, quotquot post admissum scelus non statim in Tartarum detrusos angelos sensere, sed *damni* licet *poena*, ut vocant, affectos, *poenae* tamen *sensus* ac suppliciorum esse expertes. Consulatur Bellarminus libr. 1. de beatit. Sanctor. cap. 6. Gravius illud est, quod Patrum illorum complures sensisse refert Eusebius Hist. eccles. lib. IV. cap. 18., ne aeternis quidem cruciatibus sese damnatum scivisse diabolum, antequam publice illud Christus ac palam praedicasset. Atque hinc in omne nequitiae genus prorupisse, passimque haereses disseminasse narrat Isidorus Pelusiota,

---

[1]) Deest „superiorum" in edd. H.

[2]) Edd. Huetii: *quadam eruditione in specie peragratis.*

lib. 2. epist. 90. *Ἀκούσας καὶ τῆς καθ' ἑαυτοῦ ἀποφάσεως τὸν ὅρον, σφοδρότερον ἔπνευσε καθ' ἡμῶν, καὶ τὰς αἱρέσεις ἔτεκε.* Origenizat ipse Eusebius libr. 7. de praepar. Evangel. in eo capite quod inscriptum est: *περὶ ἀντικειμένων δυνάμεων*, ubi postquam daemones propter impietatem in Tartarum praecipitatos fuisse dixit, partem exiguam ad exercendam piorum hominum sanctitatem circa terram fecisse moram, ac idololatriam in homines invexisse tradit. Origenizat et Cassianus Collat. 7. cap. 17., ubi profligari daemones, et pugna excedere statuit, quotiescunque ab hominibus vitia ea expugnantur, quibus ipsi praesunt. Ut autem careret his Patrum subsidiis Origenes noster, haereseos nota nondum decreto illi apposita est, quod *poenam sensus* a daemonibus removet, donec postremo judicio in abyssum relegentur.

XXIV. Diximus supra opinatum fuisse Origenem, rerum omnium ratione pollentium unam esse eandemque naturam, easque pro meritorum inaequalitate vel evehi ad angelorum ordines, vel in humana corpora deprimi, vel daemones etiam evadere. Aliud quid excogitavit praeterea nostra commemoratione et disquisitione dignum, hominum nempe sanctitate conspicuorum animas ipsos esse angelos, non propter peccata in hominum ordinem redactos, sed aliis de causis extraordinaria illuc legatione a Deo missos. Prostant doctrinae hujus monumenta Tom. XII. in Matth. num. 30., ubi ait, quemadmodum humanae Christi naturae Verbum conjunctum est, ita proportione quadam angelos, tanquam Verba, sese prophetis adjunxisse: *Καὶ πρόσχες*, inquit, *εἰ δύνασαι ἐν τούτοις τοὺς πρότερον παθόντας προφήτας ἀναλογίαν φάσκειν ἐσχηκέναι πρὸς τὸν μὴ ἔχοντα εἶδος, μηδὲ κάλλος λόγον· ὥσπερ δὲ ἔρχεται ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐν τῇ δόξῃ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, οὕτως ἄγγελοι γινόμενοι οἱ ἐν προφήταις λόγοι, μετ' αὐτοῦ παραγίνονται, τὴν ἀναλογίαν σώζοντες τῆς ἑαυτῶν δόξης.* Tomo quoque secundo in

Joann. num. 24. Joannem ait non aliam habuisse caussam, cur in mundum veniret, quam ut de luce testaretur; et addit paulo post, num. 25., angelos Christi imitatores humanum induisse corpus, quo Christi in homines amorem aemulantes, promovendae ipsorum saluti inservirent: *Καὶ ἐπεὶ ἁπαξαπλῶς ἐν τῷ περὶ τοῦ Ἰωάννου ἐσμὲν λόγῳ, ζητοῦντες αὐτοῦ τὴν ἀποστολὴν, οὐκ ἀκαίρως ὑπόνοιαν ἡμετέραν, ἣν περὶ αὐτοῦ ἔχομεν, προσθήσομεν. Ἐπεὶ γὰρ ἀνέγνωμεν περὶ αὐτοῦ προφητείαν· „ἰδοὺ,*[1]*) ἐγὼ ἀποστέλλω τὸν ἄγγελόν μου πρὸ προσώπου σου, ὃς κατασκευάσει τὴν ὁδόν σου ἔμπροσθέν σου·“ ἐφίσταμεν, μήποτε εἷς τῶν ἁγίων ἀγγέλων τυγχάνων ἐπὶ λειτουργίᾳ καταπέμπεται τοῦ σωτῆρος ἡμῶν πρόδρομος. Καὶ οὐδὲν θαυμαστὸν, τοῦ πρωτοτόκου πάσης κτίσεως ἐνσωματουμένου κατὰ φιλανθρωπίαν ζηλωτάς τινας καὶ μιμητὰς γεγονέναι Χριστοῦ, ἀγαπήσαντας τὸ διὰ τοῦ σώματος ὑπηρετῆσαι τῇ εἰς ἀνθρώπους αὐτοῦ χρηστότητι.* Haec deliramenta deinde libri cujusdam apocryphi, cui titulus est: Precatio Joseph, approbare nititur, et ex eo etiam, quod exsultavit Joannes in Elizabethae utero, quodque Jacob inter et Esau discrimen illud a Deo constitutum est, futurum ut major serviat minori. Nec multo superius haec leguntur in iisdem Commentariis num. 17. *Πλὴν ὁ τοῦτο νομίζων ἐρεῖ, ὅτι ὥσπερ παρὰ τοῖς ὁμολογουμένοις ἀνθρώποις εἰσὶν ἄγγελοι, ὡς ὁ Ζαχαρίας λέγων· „ἄγγελος*[2]*) θεοῦ, ἐγὼ μεθ' ὑμῶν εἰμι, λέγει κύριος παντοκράτωρ·“ καὶ ὁ Ἰωάννης, περὶ οὗ γέγραπται· „ἰδοὺ,*[3]*) ἐγὼ ἀποστέλλω τὸν ἄγγελόν μου πρὸ προσώπου σου·“ οὕτως καὶ*

---

[1]) Malach. III, 1.

[2]) Cfr. Hagg. I, 13. coll. Zachar. I, 3. seqq.

[3]) Malach. III, 1. coll. Matth. XI, 10. Marc. I, 2. Luc. VII, 27.

οἱ τοῦ θεοῦ ἄγγελοι παρὰ τὸ ἔργον τοῦτο χρηματίζουσι, καὶ οὐ παρὰ τὴν φύσιν ἄνδρες κληθέντες.

XXV. Hoc Adamantii dogma convellit Cyrillus in Joann. I, 6., multosque ait jam ante Origenem, ipsumque adeo Joannem Evangelistam, credidisse Joannem Baptistam non hominem fuisse, sed angelum, ejusque erroris evertendi causa adscripsisse Joannem Evangelii scriptorem: *Fuit homo.* Anonymus apud Photium Cod. 117. Origeni objectum refert, dixisse illum: *Ὅτι ἐκ καταπτώσεως ἦλθον οἱ ἅγιοι εἰς τὸν κόσμον, ἀλλ' οὐ δι' ἑτέρων θεραπείαν.* Pro *ἅγιοι* legit Andreas Schottus: *ἅγιοι ἄγγελοι.* Vertit enim: *Sanctos angelos delapsos in mundum venisse, non ad aliorum obsequium.* Quoquo modo legatur, apparet calumnia. At Hieronymus priorem Origenis locum e Tom. 2. in Joann. tangit in Aggaei I. *Quidam putant*, inquit, *et Ioannem Baptistam, et Malachiam, qui interpretatur angelus Domini, et Aggaeum, quem nunc habemus in manibus, fuisse angelos, et ob dispensationem et jussionem Dei assumsisse humana corpora, et inter homines conversatos. Nec mirum hoc de angelis credi, cum pro salute nostra etiam Filius Dei humanum corpus assumserit. Et ob hanc caussam etiam de Apocryphis praebent testimonium, ubi dicitur, quod Iacob, qui postea vocatus est Israel, angelus fuerit, et propterea supplantaverit fratrem in ventre matris suae; Ioannem quoque ad vocem Mariae matris Domini exsultasse in utero Elizabeth; et omnium rationabilium unam esse naturam, et ob hanc caussam homines, qui placuerunt Deo, aequales angelis fieri. Hoc illi sentiant. Ceterum nos nuntium Domini, id est, angelum, qui Hebraice dicitur* מלאך, *simpliciter prophetam dictum recipiamus; ab eo, quod Domini voluntatem populo nuntiaverit.* Sic et Prooemio Commentariorum in Malachiam: *Nec putandum est juxta quorundam opinio-*

nem, angelum venisse de coelo, et assumsisse corpus humanum, ut Israeli quae a Domino sunt mandata loqueretur. Et paulo post dogma illud Origeni nominatim adscribit: *Scripsit,* inquit, *in hunc librum Origenes tria volumina; sed historiam omnino non tetigit, et more suo totus in allegoriae interpretatione versatus est, nullam Esdrae faciens mentionem, sed angelum putans fuisse, qui scripsit, secundum illud, quod de Ioanne legimus:* „Ecce,[1]) ego mitto angelum meum ante faciem tuam." *Quod nos omnino non recipimus, ne animarum de coelo ruinam suscipere compellamur.* Idem in epistola 126., quae est ad Evagrium: *In fronte Geneseos, in prima Homiliarum Origenis reperi scriptum de Melchisedech; in qua multiplici sermone disputans, illuc devolutus est, ut eum angelum diceret, iisdemque paene argumentis, quibus scriptor tuus de Spiritu sancto, ille de supernis virtutibus est locutus. Transivi ad Didymum sectatorem ejus, et vidi hominem pedibus in magistri isse sententiam.* Longe ergo ab hoc errore abfuit Hieronymus, cui ipsum tamen in Comment. ad Psalm. 23. favisse suspicatur Genebrardus. Quod certe ita non esse deprehendet, quisquis totam Psalmi hujus enarrationem curiosis oculis perlustraverit. Hieronymo id quoque exprobravit Rufinus Invect. I., his commotus, quae in Ephes. I, 4. scriptum habent illius Commentarii. Sed culpam hanc a se deprecatur Apolog. 1. adv. Rufin. cap. 5. et 6.

Ceterum immerito culpat Origenem Sixtus Senensis, quod Homil. 23. in Luc. septem ecclesiarum episcopos, quos Joannes in Apocalypsi ratione officii angelos appellat, vere fuisse angelos, veramque angelorum naturam habuisse dixerit; nec harum enim ecclesiarum episcopos il-

---

[1]) Malach. III, 1. coll. Matth. XI, 10. Marc. I, 2. Luc. VII, 27.

lic putavit significari, sed earum gubernationi praefectos angelos.

XXVI. De angelis tutelaribus paradoxa quoque multa habet, quorum omittenda nobis non est disquisitio. In Cantico Mosis exstat comma illud: „Quando [1]) dividebat Altissimus Gentes, quando separabat filios Adam, constituit terminos populorum juxta numerum filiorum Israel. Pars autem Domini, populus ejus: Jacob funiculus haereditatis ejus.“ Haec Hebraeis consonant; at ex lectionis varietate, quam alio loco expendimus, verterunt LXX. interpretes: *κατὰ ἀριθμὸν ἀγγέλων θεοῦ*. Hos cum alibi passim, tum hic secutus est Origenes, atque inde sibi finxit tunc primum Gentibus, cum in varias linguas, variosque populos ad turrim Babel dissipatae sunt, assignatos fuisse angelos, ut curam earum pastorum instar gererent, et primitias ex iis Deo offerrent, homines nimirum, qui meritis praecellerent et virtute, eorumve pias cogitationes; et ut hominibus sibi destinatis ad comparandam salutem auxilio essent: quo graviori autem scelere sese in communi hac perduellione unaquaeque gens alligasset, eo durioris angeli, poenae caussa, imperio fuisse subjectam; Deum autem ipsum regendam suscepisse Gentem hanc, quae antiquam loquelam retinuit; sed ita tamen, ut si minus ei dicto audientem se praeberet, ad angelorum praefecturam transiret; atque aliae itidem Gentes asperiorum angelorum experirentur imperia, si leniorum jussa detractassent; mollioribus interim Dominis, ad sarciendam commissorum sibi hominum jacturam, alios saeviorum principum imperio subtrahentibus, et ad sese convertentibus; hinc exhaeredatis Israelitis adscitas a Christo Gentes fuisse; angelos quoque pro meritorum suorum ratione harum illarumve Gentium regimen fuisse sortitos, Deosque appellari, quod a Deo dati sint, Dominos, quod

---

[1]) Deut. XXXII, 8. 9.

a Domino potestatem acceperint. Ματαιώματα haec prodit Origenes non uno loco. Videatur Homil. 16. in Genes. num. 2., et Homil. 11. in Num. num. 4., in qua supra commemoratis haec adjungit, alios quoque fortasse extrinsecus esse angelos, qui ex universis Gentibus fideles quosque congregent, easque gubernent, cum a Christo ipsi gubernentur, qui *non tam rex dicatur, quam rex regum; et non tam Dominus, quam Dominus dominantium;* additque paulo inferius magnam sollicitudinem angelos adhibere iis excolendis, quos studio suo ac diligentia ab erroribus ad fidem traduxerint. Sed et Homiliam 23. in Josue num. 3. adiri jubeo, et duodecimam in Lucam, in qua nationum praesides angelos sub imposito sibi onere fatiscentes jam, ac labori impares, Christi adventantis auxilio fuisse sublevatos affirmat: ac librum 1. περὶ ἀρχῶν, cap. 8. num. 1., et librum 3. cap. 3. num. 2., ubi principem Tyri, et principem Persarum, et Principem Graecorum, quorum mentio fit Ezech. 28. et Dan. 10., virtutes quasdam spirituales esse asserit; bonasne, an malas, hoc loco non definit; at definit Homil. 35. in Luc., et principes illos, daemones interpretatur. Neque sane in eo consentiunt inter se Patres, daemones eas esse decernentibus aliis, aliis angelos, eorumque concertationes a Daniele expositas in rectum sensum trahentibus.

At enim difficilis videtur Origenianae hujus commentationis ratio; nam si *constituit*[1]) *Altissimus terminos populorum juxta numerum angelorum Dei*, fuerit angelorum numerus oppido exiguus; non multae siquidem Gentes orbem incolunt. Verum expedita est responsio; nec enim quidquid uspiam angelorum est, orbi huic regendo deputatum intelligit Adamantius, sed selectis aliquibus ex inferioribus ordinibus angelis id muneris fuisse impositum; ex iis porro nonnullos totis praefectos Gen-

---

[1]) Deut. XXXII, 8.

tibus; alios provinciis; urbibus alios, ecclesiis, artibus, disciplinis, singulis quoque hominibus, et rebus etiam inanimis, uti mox demonstrabimus; illosque in hoc etiam munere sibi succedere invicem; et plures nonnunquam homini uni adsistere, et omnia angelis plena esse.

XXVII. Dixi ecclesiarum etiam regimen angelis Origenem assignasse: geminum siquidem unicuique ecclesiae praeesse decrevit episcopum, adspectabilem alium, alium sub oculos neutiquam cadentem; suadente Apocalypsis secundo capite, ubi multa de angelis ecclesiarum Asiaticarum curae praefectis disseruntur. Quae sententia, quoniam tralatitia est, et Patrum consensu subnixa, addemus ea solum Origenis verba ex Homil. 23. in Luc. *Ego non ambigo et in coetu nostro adesse angelos, non solum generaliter omni ecclesiae, sed etiam sigillatim: de quibus Salvator ait:* „Angeli [1]) eorum semper vident faciem Patris mei, qui in coelis est.“ *Duplex hic adest ecclesia, una hominum, altera angelorum. Si quid juxta rationem, et juxta Scripturarum dicimus voluntatem, laetantur angeli, et orant nobiscum. Et quia praesentes angeli sunt in ecclesia, in illa duntaxat, quae meretur, et Christi est, propterea orantibus feminis praecipitur,* [2]) *ut habeant velamen super caput propter angelos, utique illos, qui assistunt sanctis, et laetantur in ecclesia.*

XXVIII. At de angelis hominum custodiae praefectis, quid sentiret Origenes, certum non habuit. Nam primum relinquit dubium, singulisne hominibus, an Christi fidem solum professis, et sanctis custos angelus assignetur. Posterius illud tueri videtur Homil. 20. in Num. num. 3., et Homil. 23. in Jos. num. 3., sed asseverantius etiam Homil. 1. in Ezech. num. 7. *Non sufficit,* inquit,

---

[1]) Matth. XVIII, 10. [2]) Cfr. I Cor. XI, 10.

unum coelum aperiri: aperiuntur plurimi, ut descendant, non ab uno, sed ab omnibus coelis angeli ad eos, qui salvandi sunt. Et mox: *Quando autem viderunt principem militiae coelestis in terrestribus locis commorari, tunc per apertam viam ingressi sunt sequentes Dominum suum, et parentes voluntati ejus, qui distribuit eos custodes credentium nomini suo. Tu heri sub daemonio eras, hodie sub angelo.* Nec multo post: *Omnia angelis plena sunt: veni angele, suscipe sermone conversum ab errore pristino, a doctrina daemoniorum, ab iniquitate in altum loquente: et suscipiens eum quasi medicus bonus confove atque institue. Parvulus est; hodie nascitur senex repuerascens: et suscipe tribuens ei baptismum secundae regenerationis, et advoca tibi alios socios ministerii tui, ut cuncti pariter eos, qui aliquando decepti sunt, erudiatis ad fidem.* Animadvertendum et illud est e libr. 2. *περὶ ἀρχῶν*, cap. 10. num. 7. *Potest autem et tertio sensu illud intelligi de divisione ista, ut, quoniam unicuique fidelium, etiamsi minimus sit in ecclesia, adesse angelus dicitur, qui etiam semper videre faciem Dei Patris a Salvatore perhibetur; et hic, qui utique unum erat cum eo, cui praeerat, si is per inobedientiam efficiatur indignus, auferri ab eo angelus dicatur:*[1]) *et tunc pars ejus, id est, humanae naturae pars avulsa a Dei parte cum infidelibus deputatur, quoniam*[2]) *commonitiones appositi sibi a Deo angeli non fideliter custodivit.* Tomo quoque 13. in Matth. num. 6. solis iis angelicam videtur assignare tutelam, qui ea se dignos praestiterint: *Ἵνα ἐνεργήσῃ*, inquit, *πνεῦμα ἀκάθαρτον εἰς τὸν διά τινας αἰτίας παραδιδόμενον αὐτῷ,*

---

[1]) Edd. Huetii: *dicitur.*

[2]) Edd. Huetii: *quoniam commonitio appositi sibi a Deo angeli non fideliter eum custodivit.*

καὶ μὴ ποιήσαντα ἑαυτὸν ἄξιον φρουρᾶς ἀγγελικῆς· et Tomo sequente num. 21., annon anima, quae angeli tutelam fuerit promerita, ei nubat, ita inquirit, ut id affirmare videatur; additque eam hujusmodi praesidii gratia posse excidere, si qua labe foedata reperiatur; alterique subjici angelo, atque item alteri, prout eorum ope et consortio indignam se praestiterit; nec angeli, a quo semel repudiata est, patrocinium iterum sibi spondere posse. Utitur ad haec libri Pastoris auctoritate, qui homines Christum professos Michaeli subjici docet, sed propter voluptatis studium, in tutelam alterius, qui deliciis praeest, transire, tum alteri tradi, qui poenis, ac ei demum, qui poenitentiae praefectus est. Rursum Homil. 23. in Luc. angelos praesentes esse docet in ea solum ecclesia, *quae meretur, et Christi est.* Sed et mihi paene illud exciderat, quod ait Homil. 5. in Num. num. 3. *Justi enim sunt, qui indigent adjutorio angelorum Dei, uti ne a daemonibus subruantur, et ne corda eorum sagitta volante in tenebris terebrentur:* et quod libr. 8. contr. Cels. num. 36., ubi datam esse daemoni adversum impios potestatem et imperium fatetur; sanctos autem a Christo protegi, qui contra daemonum assultus angelos suos tutores iis addidit. Id quod suasisse videtur Origeni Davidicum illud Psalm. XXXIV, 7. „Castrametabitur angelus Domini in circuitu timentium eum, et eripiet eos."

In contraria autem alibi discedit, et neminem asserit angelico carere praesidio: puta Tomo 13. in Matth. num. 5., ubi lunatico huic, quem curavit Dominus, angelum bonum adfuisse docet, tum etiam cum a daemone vexaretur, et nondum salutarem Christi opem sensisset: *Πατὴρ δὲ τοῦ σεληνιαζομένου τάχα ὁ λαχὼν αὐτὸν ἄγγελος· εἴτε πᾶσαν λεκτέον ἀνθρωπίνην ψυχὴν ὑπό τινι τετάχθαι ἀγγέλῳ.* Illustrior etiam est locus alter ex Homil. 35. in Luc., in quo parvulorum, qui ecclesiae dederunt nomen, angelos faciem coelestis Patris semper videre as-

severat; qui vero ab ecclesia alieni sunt, eorum angelos ad coelestis Patris faciem oculos attollere non audere; et pro hominum sibi subditorum meritis ac virtutibus, plus, minusve, vel semper, vel nunquam Dei vultum contemplari posse. Quin etiam unicuique angelos duos, bonum unum, malum alterum adesse non uno loco pronuntiavit, ut paulo inferius ostendemus.

Dubitat praeterea Origenes, utrum ab ipso statim ortu angelus comes homini electo, et saluti destinato adjungatur a Deo, an a baptismo. Prostat locus Tomo 13. in Matth. num. 26., ubi illud Evangelistae explanans: „Videte,[1]) ne contemnatis unum ex his pusillis:" quaerit, annon qui in Christo parvuli sunt, et imperfecti, angelorum custodia egeant; majores autem et perfecti, Christi ipsius. Tum quaestionem commemoratam proponit, ecquid postquam nati sunt infantes, an postquam renati, angelorum custodum consortio fruantur. Utramque locis e Scriptura quaesitis fulcit sententiam, sed priorem pluribus; posteriori vero consequens esse agnoscit, angelis satanae subditum esse hominem, quamdiu fidem Christi non suscepit. Insolens autem ac damnosum est, quod adjicit, angelum fortasse homini nascenti custodem additum, malum initio esse; Christi deinde doctrinam capessente puero, eosdem facere progressus angelum, et faciem demum coelestis Patris spectare: vel fortasse angelum homini, vel hominem angelo salutis auctorem exsistere: nonnullos vero e tutelarium angelorum numero Patris coelestis adspectu semper frui. Deinde opponit sibi, quod in Actis[2]) Apostolorum scriptum est, pulsante ostium Petro, qui intus erant, ipsius esse angelum pronuntiasse; non ergo perfectis Christum, sed angelum itidem ut reliquis adsistere; respondet pro dogmate sententiam illorum neutiquam esse habendam, qui sic sentiunt. Itaque Ho-

[1]) Matth. XVIII, 10. [2]) Cfr. Act. XII, 15.

mil. 24. in Num. num. 3. justis et electis ipsum adesse Dominum, inferioribus vero angelos disertis verbis affirmat. Sic ipse tamen Homil. 11. in Num. num. 4. *Quamvis et ipsi Apostoli angelis utantur adjutoribus ad explendum praedicationis suae munus, et opus Evangelii consummandum. Sic enim dicebatur in Actibus*[1]) *Apostolorum, quia angelus Petri esset, qui pulsaret ad ostium. Similiter ergo intelligitur esse et alius Pauli angelus, sicut est Petri, et alius alterius Apostoli, et singulorum per ordinem.* Quorum similia habet Hom. 23. in Jos. num. 3.

XXIX. Praeter homines, hominumque conventus ac societates, tum ecclesiasticas, tum politicas, angelorum curae permissas, alia quoque inanima regimini ipsorum subdita esse decrevit, variaque haec illos meritis suis sortitos officia, ut, si qui bestiis praesint, ferinis id actibus sint consecuti; qui vero sanctorum preces Deo offerre jussi sint, sua pietate id muneris promeruerint: hinc Raphaëli medicinae studium fuisse commissum, pro sua in homines caritate; Michaëli, orationum Deo offerendarum mandatum fuisse munus; Gabrieli, bellorum administrationem. Legenda in eam sententiam Hom. XIV. in Num. num. 2., qua plantis, animalibus, animaliumque foetibus, exercitibus, rebusque aliis terrenis, sed et sanctis operibus, rerumque divinarum tradendae scientiae angelos praeesse asserit, cavendumque sancit, ne terrenis dediti actibus et corporeis, inter deputatos iis administrandis angelos reperiamur. Legenda et Homil. 23. in Jos. num. 3., et Homil. 10. in Jerem. num. 6., et cap. 8. libri 1. *περὶ ἀρχῶν*, num. 1., et liber 8. contr. Cels. num. 31., quo Epicureum illum confutans philosophum, rerum omnium, quae in his inferioribus geruntur locis, procurationem in daemones transscribentem, angelis quasi ex

[1]) Cfr. Act. XII, 15.

jure manu consertum repetit, mala solum, et incommoda, et quae humano generi noxia sunt, sterilitates puta, calamitates, siccitates, pestilentiam, aliaque id genus ad auctores daemones referens, divino judicio certis temporibus hanc adversum homines potestatem nanciscentes, sed adversus impios praesertim, et a Dei cultu alienos. Verum tamen libro 3. *περὶ ἀρχῶν* cap. 3. num. 2. 3. disciplinarum, et artium potestatem spiritualibus quibusdam mundi hujus energiis ac virtutibus adscribit; atque inde exsistere furores poëticos, divinationes et magiam arbitratur. Quae sane ex Graecorum, musas quasdam doctrinarum praesides, et Deos *μουσηγέτας* fingentium, theologia videntur esse petita.

XXX. Hactenus de alterutra angelorum vel bonorum, vel malorum stipatione, Gentibus, hominibus, et inanimis etiam rebus addita, juxta Origenis sententiam disseruimus. Nunc de utrorumque, bonorum simul et malorum angelorum Gentibus et hominibus adsistentium comitatu quaenam ab eo tradita sint, disputemus. Malos angelos haud secus ac bonos in Gentes tenere potestatem scitum est Origenis libr. VIII. contr. Celsum num. 34., et Hom. 12. in Luc. *Neque enim*, inquit, *fas est credere malos angelos suis praeesse provinciis, et bonos non easdem provincias habere permissas.* Leges similia libr. III. *περὶ ἀρχῶν*, cap. 3. num. 2. 3. et Hom. 9. in Genes. num. 3., in qua Apostolis verbum Dei praedicantibus ad iracundiam concitatos fuisse dicit angelos illos, qui singulas quasque nationes imperio premebant. Cui adstruendo citatum usurpat locum e Cantico Mosis, Deuteron. XXXII, 8. 9., quem et Hom. 35. in Luc. ad eosdem malos angelos interpretando convertit. Eundem vero Homil. 8. in Exod. num. 2. super hoc argumento proferens, non satis apparet ad malosne, an ad bonos angelos pertinere velit. Ad bonos vero aperte refert Tom. XIII. in Joann. uum. 49.

Hominibus vero singulis geminos adesse angelos, bonum alterum, alterum malum decernit libr. 1. in epist. ad Rom. num. 18., et ex Scripturis sacris saepe id se docuisse ait Hom. 23. in Jos. num. 3., et per genium principis, quem daemonem esse dicit ipsi nascenti appositum, jurari vetat libr. 8. contr. Cels. num. 65. *Ἀποθανατέον ἐστὶ μᾶλλον*, inquit, *ἡμῖν ὑπὲρ τοῦ μὴ ὀμόσαι μοχθηρὸν δαίμονα καὶ ἄπιστον πολλάκις συνεξαμαρτάνοντα ᾧ ἔλαχεν ἀνθρώπῳ, ἢ καὶ πλέον αὐτοῦ ἁμαρτάνοντα.* Dogmati huic praesidium adsciscit ex Hermae Pastore, et Barnabae epistola, — qui libri ad hanc diem supersunt, eamque continent doctrinam — libr. 3. de Princip. cap. 2. num. 4., et Homil. 35. in Luc., ubi ait adversarium, et insidiatorem a nobis nusquam recedere, sed ad principem, Gentis nimirum praesidem daemonem nos deducere, et a se servatos adversus principis alterius, rapere nos volentis, insidias sistere: Christum autem principes omnes vicisse, et terminos eorum transeuntem captivos populos ad se in salutem transtulisse. Addit deinde: *Neque enim omnes omnium sunt adversarii, sed singuli singulos habent, qui ubique eos sequantur, et sint comites.*

Quid quod singulis hominibus non unicum tantummodo angelum, unicumve daemonem, sed totas angelorum, daemonumque cohortes adjungit Homil. 4. in Psalm. XXXVI. num. 3. *Nunquam enim*, inquit, *solus est justus, sed ne unius quidem, aut duorum, vel trium tantummodo angelorum societate subnixus est, sed exercitus ei virtutum coelestium praesto est:* quod non ad spiritualia tamen bona conferenda restringit, sed ad corporea etiam prorogat Homil. 20. in Jos. num. 1. *Constat ergo multas esse virtutes intra nos, quibus vel animarum nostrarum, vel corporum cura permissa est*; cui defendendo utitur scriptione quadam apocrypha, quam Enochi librum esse suspicari possis, Homil. 35. in Luc.

Legimus, inquit, *si tamen cui placet hujusmodi Scripturam recipere, justitiae et iniquitatis angelos super Abrahae salute disceptantes, dum utraeque turmae suo eum volunt coetui vendicare.* Ex daemone autem, cui nomen *legio*, miseri illius in sepulcretis habitantis corpus occupante, a plurimis simul daemonibus nos probat circumsideri; quippe vitio unicuique praeesse daemonem unum, eique subjectos esse daemones complures, qui ad vitium hocce propagandum subserviant; omnes autem principes, peccatorum incremento praefectos, supremum unum ducem, velut militiae suae magistrum habere. Cum autem multis simul laborare possit vitiis homo, et laboret persaepe, tunc a multis eum simul daemonibus insideri. Quod ita tamen ab Origene intellectum puto, temporarias esse has complurium daemonum, angelorumve assectationes; constantem autem et per totius curriculum vitae perseverantem certi alicujus angeli itidem et daemonis stipationem, nascenti cuilibet homini decretam et attributam.

Porro post administratum tutelae nostrae munus, statum iri angelos in judicio, et impositae sibi provinciae rationem reddituros ipsius persuasio fuit. Quam quoniam jam ante excussimus, properemus ad alia, et placita sua super angelorum tutela unde hauserit, et quodnam sibi patrocinium spondere possit, exquiramus.

XXXI. Praeiverunt illi in ea opinione de hominis uniuscujusque socio ac stipatore genio Gentiles philosophi, qui hominum et locorum praesides genios, non e superioribus Deorum, sed ex Deorum de plebe ordinibus accersitos confessi sunt; Plato vero praecipue, — ut Clemens Alexandrinus agnoscit —, cum alibi, tum in libr. 10. de republ. versus finem. Cujus doctrinam ita edisserit Plotinus Enn. 3. libr. 4., ut qui ea perspexerit attente, dubitare minime possit, quin sua e Platone, Platonicorumve lucubrationibus Origenes transtulerit: nam et daemonis

praesidium animae largitur, et secundum animae mutationes mutari daemonem putat, et eum animae daemonem, postquam corpore soluta est, imminere censet, qui eam rexit, dum corpus animaret; et externos praeterea ac internos animae unicuique adesse daemones, ex ejus verbis perspicuum est. Hinc Apulejus in libello de Deo Socratis: *Ex hac ergo,* inquit, *sublimiore daemonum copia Plato autumat singulis hominibus in vita agenda testes et custodes singulos additos, qui nemini conspicui semper adsint, omnium non modo actorum testes, verum etiam cogitatorum. Ac ubi vita edita remeandum est, eundem illum, qui nobis praeditus fuit, raptare illico et trahere veluti custodiam suam ad judicium: atque illic in caussa dicenda adsistere; si qua commentiatur, redarguere; si qua vera dicat, asseverare; prorsus illius testimonio ferri sententiam.* Itaque summa religione genius ab antiquis colebatur; Censorinus cap. 3. de die natali: *Genio igitur potissimum per omnem aetatem quotannis sacrificamus. Quanquam non solum hic, sed et alii sunt praeterea Dii complures hominum vitam pro sua quisque portione adminiculantes, quos volentem cognoscere Indigitamentorum libri satis edocebunt; sed omnes hi semel in unoquoque homine numinum suorum effectum repraesentant: quocirca non per omne vitae spatium novis religionibus arcessuntur. Genius autem ita nobis observator appositus est, ut ne puncto quidem temporis longius abscedat, sed ab utero matris exceptos ad extremum vitae diem comitetur.* Nota praeter perpetuum genii comitatum, Deorum complurium ministerio vitam humanam juvari Priscos illos putasse, quod Origenianis sententiis consonat. Atque ea sane persuasio ad Veteres illos e sacris voluminibus profecta primum, sed profanis subinde figmentis deformata manavit. Haec ipsa

quoque indidem in ecclesiam, ecclesiaeque Patres, sed purior et defaecatior profluxit.

XXXII. Verba Mosis e Deuteron. XXXII, 8. 9. eodem propemodum deflexit Eusebius ac Origenes. Universis quippe Gentibus angelos praesides a Deo appositos docet, Filium autem Dei suscepisse regendum Israëlem, quicunque nempe Patriarchae Jacobi pietatem imitati, nomine ejus appellari meruerunt. Atque haec demonstrationis Evangelic. libr. 4. cap. 7. Tum in sequentibus scribit angelos illos, sive potius angelorum tutelae commissos homines a daemonibus oppugnari fuisse coeptos, magnaque ex parte in eorum potestatem fuisse redactos; quoad laborantibus et oppressis succurreret Christus, impiorumque daemonum tyrannidem profligaret. Ita et Augustinus in Psalm. 88. *Non clausit Deus fontem bonitatis suae etiam in alienigenas gentes, quas sub angelis constituerat, portionem sibi faciens populum Israël.*

Ne conflictus quidem illos angelorum inter se, et proelia, homines sibi commissos invicem subtrahere, sibique subjicere volentium, sine adstipulatoribus proposuit Origenes: quos inter recensendi sunt, quotquot citatum Danielis decimum caput ad bonos angelos converterunt. Nam si princeps regni Persarum, angelus quippe bonus, cum Michaële velitatus est, angelos bonos inter se dimicare fatendum est. Principes autem regni Persarum, et Graecorum, bonos esse angelos existimarunt complures; velut Theodoretus in hoc Danielis caput, Isidorus Pelusiota libr. 2. epist. 85., Joannes Chrysostomus in Homiliae cujusdam in Christi Natalem fragmento, quod exhibet Photius Cod. 277., sed imprimis S. Thomas part. 1. quaest. 113. art. 8., qui quomodo inter se discordare possint angeli, exponit.

Varia autem haec ipsis injuncta fuisse pro meritis officia, post Origenem Isidorus quoque Hispalensis affir-

mavit. *Unicuique etiam*, inquit libr. 7. Orig. cap. 5., *sicut praedictum est, propria officia sua injuncta, quae eos promeruisse in mundi constat exordio. Nam quia angeli et locis et hominibus praesunt, per prophetam testatur angelus, dicens:* „Princeps[1]) regni Persarum restitit mihi.“ *Unde apparet nullum esse locum, cui angeli non praesint: praesunt enim et auspiciis operum omnium. Hic est ordo, vel distinctio angelorum, qui post lapsum malorum in coelesti vigore steterunt.*

Refractariis adversus angelorum jussa hominibus asperiores imponi duces definivit Adamantius: si minus novos adscribi principes rebellantibus hominibus, at priores certe detrahi Basilius censuit. Sic enim habet in Isaiae V, 5. *Μήποτε δὲ καὶ ἡμῶν ἕκαστος ἔχων ἄγγελον ἅγιον τὸν παρεμβάλλοντα κύκλῳ τῶν φοβουμένων τὸν κύριον, ἐν ἁμαρτίαις ἐξετασθεὶς ὑπόδικος γένηται τῇ ἀπειληθείσῃ πληγῇ, καὶ γυμνωθῇ τοῦ τείχους, τῆς ἀπὸ τῶν ἁγίων δυνάμεων ἀσφαλείας.* Neque desunt sane, quibus ne nunc quidem satis liquet, idemne perpetuus homini unicuique comes angelus adhaereat, an alios alii in eo munere excipiant.

Origeni rerum omnium, etiam inanimarum custodiam angelis deleganti favet Chrysostomus Homil. in Natal. Christi apud Photium Cod. 277. *Ἔστησεν ὁ θεὸς ἀγγέλους κατὰ τὰ κλίματα τῆς οἰκουμένης, ἕνα ἕκαστον ἐπιτροπεύειν, ὡς καὶ Μωσῆς λέγει, ἑνὸς ἑκάστου ἔθνους. Ἔστησε δὲ, ἵνα τὴν ἄψυχον κτίσιν χαλινώσωσιν, ἥλιον καὶ σελήνην, καὶ θάλασσαν, καὶ γῆν, καὶ τὰ ἐν αὐτοῖς, ὑπηρετεῖν τῇ τοῦ ἀνθρώπου ἀπολαύσει.*

De gemini angeli, boni nimirum et mali satellitio, quam tradidit doctrinam, hanc non ab Herma solum et Barnaba, sed a dictatore etiam suo Platone acceperat, cu-

[1]) Cfr. Dan. X, 13.

jus verba haec e libro 10. Legum refert Theodoretus Serm. 3. de curand. Graecor. affect. *Ψυχὴν δὲ διοικοῦσαν, καὶ ἐνοικοῦσαν πᾶσι τοῖς πανταχῇ κινουμένοις λέγοντός σου, καὶ τὸν οὐρανὸν διοικεῖν ἀνάγκη φάναι. Τί μήν; Μίαν ἢ πλείους; Ἐγὼ ὑπὲρ σφῶν ἀποκρινοῦμαι. Δυοῖν μὲν οὖν γέ που ἐλάττω μὴ τιθῶμεν, τῆς τε εὐεργέτιδος, καὶ τῆς τἀναντία δυναμένης ἐργάσασθαι.* In eo autem Adamantius plurimos habuit consentientes, sed Cassianum praesertim Collat. 8. cap. 17., et libr. 13. cap. 12., qui idem Hermae testimonium adducit; atque dogmatis hujus tamquam falsi et errore implicati nomine, et hunc, et illum, et Origenem praeterea Bellarminus castigavit in libr. de script. eccles. in lib. Pastor. Quod non fecisset fortasse, si in eadem esse caussa Gregorium Nyssenum meminisset. Eidem quoque Cassiano praeivit Origenes, cum unicuique vitio suum praesidem esse attributum definivit; quod licet parum habere videatur probabilitatis, ab insignibus tamen aliquot Scholasticis non omnino repudiatum est.

Ad excusandum Origenis errorem de judicio in angelos tutelares olim statuendo aliqua superius proposuimus; nunc quoniam Patrum suffragiis et auctoritate pugnamus, ad elevandam opinionis hujus invidiam Hieronymum Origenis suffragatorem adducemus. Is in illud Michaeae, cap. VI. vers. 1. 2. „Audite, quae Dominus loquitur: Surge, contende judicio adversum montes, et audiant colles vocem tuam. Audiant montes judicium Domini, et fortia fundamenta terrae:“ montibus illis significari putat angelos, quibus rerum humanarum commissa procuratio est, juxta Deuter. XXXII, 8. et Hebr. I, 14., atque eos, si populos curae suae permissos male rexerint, culpatum iri, velut Apocal. 2. et 3. Hinc Origenis non sententiam modo, sed verba fere ipsa usurpat. *Sicut enim*, inquit, *interdum episcopi culpa est, interdum plebis, et saepe magister peccat, saepe discipulus; et*

nonnunquam patris vitium est, nonnunquam filii, ut vel bene, vel male erudiantur: ita in judicio Dei, vel ad angelos crimen referetur, si non egerint cuncta, quae ad suum officium pertinebant; vel ad populum, si illis universa facientibus, ipsi audire contemserint. Quae merum Origenismum redolent.

XXXIII. Sed missis aliorum suffragiis, Adamantio sua quoque ipsius dubitatio satis patrocinatur. Illa autem vel ex eo maxime apparet, quod quas a communi Theologorum sensu maxime abhorrentes visus est amplecti sententias, iisdem ex adverso contrarias quasdam proposuit. Ac de angelis primum in hominum tutelam deputatis, tanta ejus dubitatio est, ut statuere minime possit, quemadmodum diximus, an ab ortu, an a baptismo hominum curam suscipiant. Nec absque dubitatione tradit, angelos nobis regendis delegatos, eosdem nobiscum in fide facere progressus. Incertus similiter est animi, angelusne homini, homone angelo salutem procuret et conciliet. Nihilo magis sibi constat, cum justos ipsos a Christo, qui vero in pietate inferiores sunt, ab angelis custodiri decernit, sicut a nobis observatum est: cunctis quippe alias angelorum tutelam assignat. Neminem angelorum praesidio carere docet aliquando; solis illud aliquando Christianis concedit. Tam constantem nonnunquam fingit stipationem angelorum, ut quos in hoc mundo regendos susceperint, iisdem in futuro praeesse minime desinant: at contra homines sibi in custodiam traditos eripere invicem, et ad se transferre nonnunquam angelos docuit. Quod si recte ergo et ex aequo cum Origene agere velimus; quidquid in re obscura, nec ullis ecclesiae sanctionibus determinata proposuit, velut ab homine, non tam certum aliquid pronuntiante, quam veritatis studio incerta expendente profectum accipiemus. Neutiquam vero Antipatrum Bostrensem imitabimur, qui Origenis doctrinam de angelorum tutela, Origenemque ipsum, sic tanquam effatis suis per-

tinaciter adhaerentem, non quasi conjecturas timide proponentem, traducit et suggillat. Nihil licet falso ipsi affingat, cum ait censuisse eum angelos pro suis peccatis, cum prius mentes essent, angelos et archangelos evasisse; leviorumque culparum reos in eos, qui graviora designassent crimina, imperium accepisse; tutelamque ipsis eorum hominum traditam, qui ad salutem aeternam erant promovendi; cum ipsi tamen salutem sibi promereri, et ad pristinum gradum recuperandum deberent eniti, eidemque judicio ac homines curae suae commissi essent olim subjiciendi. Habentur Antipatri hujus fragmenta inter Eclogas Joannis Damasceni, quae manu scriptae asservantur in Bibliotheca Claromontana Patrum Societatis Jesu, et quarum excerpta ad me officiose transmisit eruditissimus, et humanissimus Gabriel Cossartius.

XXXIV. Nec vitae hujus mortalis finibus angelorum ministerium hominibus praestandum Adamantius coërcet, sed prorogat etiam ad ea, quae antecedunt hominum vitam, quaeque ipsam excipiunt. Nam angelorum ope animas hominum immitti corporibus, easque corpore solutas suscipi ab ipsis, sisti in judicium, in destinatum demum locum deduci, et non aliter regi, quam cum corporibus illigatae essent, conceptis verbis affirmavit. Certe Commentariorum in Joann. Tomo XIII. num. 49., angelos ad hominum satus a Deo ordinatos esse dicit, quorum opera corpus et anima in unum coalescant. Quod autem contra objici potest, manibus Dei fictum se et formatum agnoscere Davidem Psalm. CXIX, 73., et Jeremiam I, 5. id ita solvit, conditos quidem illos a Deo, sed angelorum ministerio et ope; quemadmodum lex dicitur ordinata per angelos, licet auctorem Deum habeat. Hanc quoque obducit responsionem; quos sibi Deus peculiariter destinavit, Jobum puta, Davidem, et Jeremiam, a Deo ipso fuisse factos; reliquos vero ab iis angelis, quibus sorte obtigerunt. Quo referri jubet illud Gen. I, 26. „Facia-

mus hominem ad imaginem et similitudinem nostram:" et illud Genes. XI. 7. „Venite, descendamus, et confundamus ibi linguam eorum:" Deo nempe sic angelos hominibus tuendis praefectos alloquente. Tomo vero XIX. in Joann. num. 4. ex hoc Lucae: „Stulte,[1]) hac nocte animam tuam repetunt a te:" hominum omnium animas a ψυχαγωγοῖς quibusdam, qui animis ipsis praestantiores sunt, assumi tradit, atque hujus ψυχαγωγίας immunem fuisse solum Christum Jesum, cui reliqui omnes etiam Patriarchae, Prophetae, et Apostoli fuere obnoxii. Assumtas autem ab angelis custodiae illarum, dum in corpore essent, deputatis animas, in judicium ab illis ipsis eductum iri scribit Homil. in Num. 11. num. 4., et 20. num. 4. Nec in judicium solum, sed in suppliciis etiam, vel gloriae destinatum locum. *Mortuus*[2]) *est*, inquit Homil. 9. in Levit. num. 4., ***Lazarus**, et abductus*[3]) *est ab angelis in sinum Abrahae. Similiter autem et dives, et abductus*[4]) *est ad infernum in locum tormenti. Animadvertis evidenter loca sortis utriusque distincta. Vide etiam qui sunt*, qui abducunt:[5]) *Angeli, inquit, qui semper parati sunt ad abducendum:*[6]) *ministri enim Dei sunt ad hoc ipsum destinati, qui impleant sortem, quam tibi ipse paraveris.* Homil. 5. in Num. num. 3., sanctos ab angelis post mortem manibus et humeris vehi demonstrat, donec in quietis locum deducti sint. Quod significari ait illo Davidis Psalm. XCI, 11. 12. „Quoniam angelis suis mandavit de te, ut custodiant te in omnibus viis tuis. In manibus portabunt te, ne forte offendas ad lapidem pedem tuum." Ex eo

---

[1]) Luc. XII, 20. [2]) Cfr. Luc. XVI, 22.

[3]) Edd. Huetii: *adductus.*

[4]) Edd. Huetii: *adductus.*

[5]) Edd. Huetii: *adducant.*

[6]) Edd. Huetii: *adducendum.*

autem Pauli, I Thess. IV, 17. „Deinde nos qui vivimus, qui relinquimur, simul rapiemur cum illis in nubibus obviam Domino in aëra, et sic semper cum Domino erimus:" probat raptum iri ab angelis eos, qui vitiis purgati leviores evaserunt; portatum vero iri reliquos, qui peccatorum reliquiis sunt onusti. Et Homilia demum 11. in Num. num. 4. jam supra laudata, angelos post hanc vitam futuros eorum principes decernit, quibus dum in vivis essent, jam ante praefuerant, quosque studio suo ac labore ad Christum converterant.

Ex Platonis autem fontibus ea fere hausta sunt. Sic enim ille in Phaedone: *Λέγεται δὲ οὕτως, ὡς ἄρα τελευτήσαντα ἕκαστον ὁ ἑκάστου δαίμων, ὅσπερ ζῶντα εἰλήχει, οὗτος ἄγειν ἐπιχειρεῖ εἰς δή τινα τόπον, οἷ δεῖ τοὺς συλλεγέντας διαδικασαμένους εἰς ᾅδου πορεύεσθαι, μετὰ ἡγεμόνος ἐκείνου, ᾧ δὴ προστέτακται τοὺς ἐνθένδε ἐκεῖσε πορεῦσαι.* Quod aliis deinde libri ejusdem locis repetit; et post illum Plotinus Enn. 3. libr. 4. cap. 6. *Ὁ μέντοι δαίμων οὗτος, ὃν λέγομεν, ἀγαγεῖν λέγεται εἰς ᾅδου, οὐκέτι ὁ αὐτὸς μένειν, ἐὰν μὴ τὰ αὐτὰ ἕληται πάλιν. Πρὸ δὲ τοῦ πῶς; Τὸ δὴ ἀγαγεῖν εἰς τὴν κρίσιν.* Augustinus lib. 12. de Civit. Dei, cap. 24. *Illi autem,* inquit, *qui Platoni suo credunt, non ab illo summo Deo, qui fabricatus est mundum, sed ab aliis minoribus, quos quidem ipse creaverit, permissu sive jussu ejus animalia facta esse cuncta mortalia, in quibus homo praecipuum, Diisque ipsis cognatum teneret locum.* Et deinde: *Angeli autem, quos illi Deos libentius appellant, etiamsi adhibent vel jussi, vel permissi operationem suam rebus, quae gignuntur in mundo, tamen tam non eos dicimus creatores animalium, quam nec agricolas frugum atque arborum.*

Illi quidem Origeni ex Ethnicis praeluserunt: ex Christianis vero praelusit Clemens Alexandrinus, qui animam in muliebrem uterum immitti dicit, *ὑπό τινος τῶν*

τῇ γενέσει ἐφεστώτων ἀγγέλων, et angelos *ἐφεστῶτας τῇ ἀνόδῳ* commemorat. Et vero posterior illa de angelorum humanas animas in suas sedes reponentium ministerio sententia ecclesiae Catholicae placitis consona est. Priorem autem, quae animarum sationis curam angelis adscribit, quaeque Tomi XIII. in Joann. loco a nobis supra allato continetur, sic ipse Origenes excusat: *Ταῦτα δὲ οὐκ ἀποφαινόμενοι λέγομεν, πολλῆς γὰρ βασάνου τὰ τηλικαῦτα χρήζει, ἵν' εὑρεθῇ πότερον οὕτως ἔχει, ἢ ἑτέρως.*

XXXV. Praetermitti poterat quaestio sequens de remunerationibus et poenis per angelos a Deo administrandis; nihil enim multum abnorme circa id argumentum Origenes excogitavit. Quoniam tamen cum superiore disputatione cohaeret ejus tractatio, et peculiare nonnihil habet Adamantius; idcirco ipsam quoque leviter attingemus. Homilia itaque in Jeremiam 21. num. 6. tripliciter hominibus, quae promeriti sunt, Deum retribuere ostendit, primum per se, secundum illud Jerem. LI, 6. „Vicissitudinem ipse retribuet ei:" deinde per malos angelos, secundum illud Psalm. LXXVIII, 49. „Misit in eos iram indignationis suae, indignationem, et iram, et tribulationem, immissiones per angelos malos:" nonnunquam etiam per bonos, cujusmodi multa in Scripturis reperiri dicit: ac leviora quidem crimina ministris suis vindicanda Deum permittere, ipsum vero graviores noxas ulcisci. Fuse hoc argumentum lib. VIII. contr. Cels. num. 32. persequitur, et quaecunque hominibus mala contingunt, Dei nutu et consilio a daemonibus immitti probat ex laudato Psalmi LXXVIII. loco; bona vero ab angelis subministrari.

In quibus a magistro suo Platone non recessit; qui in Symposio Deos inter et homines medium quoddam constituit genus, et daemones appellat, interpretes utrorumque et sequestros, *ἑρμηνεύοντας καὶ διαπορθμεύοντας θεοῖς τὰ παρ' ἀνθρώπων, καὶ ἀνθρώποις τὰ παρὰ*

θεῶν· τῶν μὲν τὰς δεήσεις καὶ θυσίας· τῶν δὲ τὰς ἐπιτάξεις τε καὶ ἀμοιβὰς τῶν θυσιῶν. Quae munia eadem angelis tribuuntur, unde מלאכים et *ἄγγελοι* a Scriptoribus sacris appellantur, hoc est, *internuntii.* Plotinus autem Ennead. 3. lib. 4. cap. 6., postquam docuit animas in judicium ab angelis adduci, poenas postmodum luentibus illis adesse subjunxit.

Origeni adstipulantur, praeter alios, Ambrosius et Hieronymus, quorum ille epistol. libr. 5. epist. 38. haec scribit: *An ipsos quoque angelos, qui in istius mundi laboribus diversa sustinent ministeria, sicut in Apocalypsi legimus Ioannis, non ingemiscere credimus, cum adhibentur poenarum et excidiorum ministri: qui habentes vitam aeternam, mallent utique eam in illo superiore tranquillitatis suae statu currere, quam nostrorum peccatorum poenis ultricibus interpellari.* Hieronymus vero libr. 1. in cap. 7. Dan. *Duplex autem angelorum officium est; aliorum, qui justis praemia tribuunt, aliorum, qui singulis praesunt cruciatibus.*

XXXVI. Quoniam varia et parum constans Origenis de angelorum invocatione videtur fuisse ratio, delibanda quoque a nobis ea quaestio est. Sic ille loquitur libr. V. contr. Cels. num. 4. *Τούτους δὴ ἀγγέλους ἀπὸ τοῦ ἔργου αὐτῶν μεμαθηκότες καλεῖν, εὑρίσκομεν αὐτοὺς, διὰ τὸ θείους εἶναι, καὶ θεοὺς ἐν ταῖς ἱεραῖς ποτε ὀνομαζομένους γραφαῖς. Ἀλλ᾽ οὐχ ὥστε προστάσσεσθαι ἡμῖν τοὺς διακονοῦντας, καὶ φέροντας ἡμῖν τὰ τοῦ θεοῦ σέβειν καὶ προσκυνεῖν ἀντὶ τοῦ θεοῦ· πᾶσαν μὲν γὰρ δέησιν, καὶ προσευχὴν, καὶ ἔντευξιν, καὶ εὐχαριστίαν ἀναπεμπτέον τῷ ἐπὶ πᾶσι θεῷ, διὰ τοῦ ἐπὶ πάντων ἀγγέλων ἀρχιερέως, ἐμψύχου λόγου καὶ θεοῦ.* Quae iterum deinde inculcat: unde omnis angelorum praecidi videtur invocatio. Sed non ita est: nam honores quidem ac preces angelis adhiberi vetat eas, quae Deo uni con-

veniunt, nec adorari, vel coli ipsos concedit, *ἀντὶ τοῦ Θεοῦ*, at certos quosdam iis exhiberi cultus, certasque fundi precationes permittit, naturae eorum creatae convenientes, et diversi a superioribus generis: *Εὐφημοῦμεν αὐτοὺς*, inquit libr. VIII. contr. Cels. num. 57., *καὶ μακαρίζομεν ἐγχειρισθέντας ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τὰ χρήσιμα τῷ γένει ἡμῶν· οὐ μὴν τὴν ὀφειλομένην πρὸς Θεὸν τιμὴν τούτοις ἀπονέμομεν.* Non precationem ergo, sed precationis modum damnat. Hujus expositionis ipse sit fidejussor, Operis ejusdem contra Celsum libro 8. num. 13., in quo Celso respondens, qui quod Dei Filium Christiani colerent, colendos iis quoque ministros ejus, daemones nimirum censebat: *Εἰ μὲν οὖν*, inquit, *ἐνόει τοὺς ἀληθῶς ὑπηρέτας τοῦ Θεοῦ μετὰ τὸν μονογενῆ τοῦ Θεοῦ, τὸν Γαβριὴλ, καὶ τὸν Μιχαὴλ, καὶ τοὺς λοιποὺς ἀγγέλους, ἀρχαγγέλους, καὶ τούτους ἔλεγε δεῖν Θεραπεύεσθαι. Ἴσως ἂν τὸ περὶ τοῦ Θεραπεύειν αὐτοῦ σημαινόμενον ἐκκαθήραντες, καὶ τῶν τοῦ Θεραπεύοντος πράξεων, εἴπομεν ἂν εἰς τὸν τόπον, ὡς περὶ τηλικούτων διαλεγόμενοι, ἅπερ ἐχωροῦμεν περὶ αὐτῶν νοῆσαι.* Vim loci hujus frangere conati sunt Heterodoxi quidam nostrates, sed efficere tamen non potuerunt, quin aliquod *Θεραπείας* genus angelis concessisse Origenem ex his ipsius verbis manifestum sit; eo nempe *Θεραπείας* genere inferius, quod Deo soli exhibendum est. Frustra autem contendunt *Θεραπείαν* hanc non de religiosa observantia et cultu esse intelligendam, cum hic nonnisi de religioso disputetur cultu, quem Celsus daemonibus itidem ut Deo praestandum esse asserebat. Id ut significaret, utebatur voce *Θεραπεύεσθαι.* Respondet Origenes quoddam *Θεραπείας* illius a Celso expressae, hoc est religiosi cultus genus angelis quidem deberi, ea modo recte et legitime exhibeatur, et cultus ille a cultu Deo praestari solito caute distinguatur. Pari modo cum distingueret libro 5. orationes Deo Patri offerendas ab iis, quas offerri conce-

debat Filio, ut *μεσίτῃ*, nominis hujus, *oratio,* proprium usum intelligi vult, et ab ejusdem abusu secerni: *Πᾶσαν μὲν γὰρ δέησιν*, inquit, *καὶ προσευχὴν*, *καὶ ἔντευξιν*, *καὶ εὐχαριστίαν ἀναπεμπτέον τῷ ἐπὶ πᾶσι Θεῷ διὰ τοῦ ἐπὶ πάντων ἀγγέλων ἀρχιερέως ἐμψύχου λόγου καὶ θεοῦ· δεησόμεθα δὲ καὶ αὐτοῦ τοῦ λόγου*, *καὶ ἐντευξόμεθα αὐτῷ καὶ εὐχαριστήσομεν*, *καὶ προσευξόμεθα δὲ*, *ἐὰν δυνώμεθα κατακούειν τῆς περὶ προσευχῆς κυριολεξίας καὶ καταχρήσεως*. Eadem [1]) cautione cultum, et preces Deo Patri offerendas, a precibus Filio allegandis discerni jubet, et a cultu angelis exhibendo. Atqui Filium orari concedit, modo tanquam *μεσίτης*, et inferiori precationis genere invocetur ac Pater; haec enim fuit ipsius insania: idem igitur de precibus et cultu angelis exhibendo sensisse ipsum concludendum est. At sine ambage angelum prece veneratur Homil. 1. in Ezech. num. 7. *Omnia*, inquit, *angelis plena sunt. Veni, angele: suscipe sermone conversum ab errore pristino, a doctrina daemoniorum, ab iniquitate in altum loquente: suscipiens eum quasi medicus bonus confove atque institue; parvulus est, hodie nascitur senex repuerascens: et suscipe tribuens ei baptismum secundae regenerationis, et advoca tibi alios socios ministerii tui, ut cuncti pariter eos, qui aliquando decepti sunt, erudiatis ad fidem.* Quae quamvis sole ipso clariora sint, adversus ea tamen praescribere non dubitarunt iidem, qui supra Heterodoxi, et testimonii gravitatem, qua se obrui sentiebant, duplici responsione elevare; prima quidem hac, non religiosa illic angelum precatione invocari, sed rhetorica duntaxat apostropha appellari; altera ista, spurium esse hunc locum, et adultera manu inser-

---

[1]) Vide observationes nostras in Quaest. secund. num. XXIX. ad haec verba: *Quae quidem absurda est et secum pugnans conquestio.* Vide et Bullum in defens. fidei Nicaen. de Filii *τῷ ὁμοουσίῳ* cap. 9. num. 15.

tum: quae gratis dicta, et solidis nullis probata argumentis gratis negari possunt. Fateor apostrophis aliquando Patres uti; apostropha hic usum esse Origenem, id vero pernego. Profecto, si cui Haeretico invocandum Spiritum sanctum hodie neganti testimonia Patrum eum invocantium objiciantur; is vero apostrophas has esse respondeat, magna esse dicetur responsionis hujus futilitas. Nec altera vero felicior: Graeca Homiliae hujus exemplaria desiderari ajunt; elaboratas vero esse a Rufino et Hieronymo interpretationes, quorum sit[1]) levis in interpretando fides; apostropham denique illam esse a stilo Origenis alienam. Certum est Homiliarum istarum in Ezechielem interpretem esse Hieronymum; quem si fateremur haec de suo assuisse, fateri cogerentur utique adversarii, si minus Origenem, at certe Hieronymum angelorum invocationem exemplo suo comprobasse. At sane ea exceptione opus non est. Saepe se ait Hieronymus, et nos alibi docuimus, verborum numerum in interpretando non reddidisse, sententias duntaxat appendisse: verba neglexisse, sensus fideliter retinuisse. Demus itaque haec αὐτολεξεί, si forte, in Graecis ita non exstitisse; dent modo adversarii sententiam ipsam, qua angeli continetur invocatio, nulla parte fuisse vitiatam. Quod addunt autem, apostrophis hujusmodi uti Origenem non solere; id quidem in Tomis verum esse concedimus; in Homiliis non item, quae hujusmodi pigmentis et figuris si non refertae, ac penitus certe vacuae non sunt. Audivi quosdam praeterea ex eadem secta, angeli nomine notatum hic episcopum asserentes, quemadmodum Apocalypseos cap. 2. et 3. eadem angelorum appellatione Asiaticarum ecclesiarum episcopi significantur. Puderet illos suae responsionis, si totius loci cohaerentiam attentius perspicerent, in quo tutelarium angelorum, ad exemplum Christi, ut sibi qui-

---

[1]) Ed. Ruaei: *fit.*

dem fingebat Origenes, de coelo descendentium, et humanae salutis curam suscipientium manifesta habetur mentio. Verba haec sunt: *Non sufficit unum coelum aperiri: aperiuntur plurimi, ut descendant non ab uno, sed ab omnibus coelis angeli ad eos, qui salvandi sunt: angeli qui adscendebant et descendebant super Filium hominis, et accesserunt ad eum, et ministrabant ei. Descenderunt autem angeli, quia prior descenderat Christus, metuentes descendere, priusquam Dominus virtutum omnium, rerumque praeciperet. Quando autem viderunt principem militiae coelestis in terrestribus locis commorari, tunc per apertam viam ingressi sunt sequentes Dominum suum, et parentes voluntati ejus, qui distribuit eos custodes credentium nomini suo. Tu heri sub daemonio eras, hodie sub angelo.* Deinde: *Multitudo militiae coelestis erat laudantium et glorificantium Deum; quando natus est Christus. Omnia angelis plena sunt. Veni angele, suscipe sermone conversum ab errore pristino.* Robur his additur ex hoc testimonio Hom. XXIII. in Luc. *Ego non ambigo, et in coetu nostro adesse angelos, non solum generaliter omni ecclesiae, sed etiam sigillatim: de quibus Salvator ait:* „angeli [1]) eorum semper vident faciem Patris mei, qui in coelis est.“ *Duplex hic adest ecclesia, una hominum, altera angelorum. Si quid juxta rationem et juxta Scripturarum dicimus voluntatem, laetantur angeli, et orant nobiscum.* Itaque perspicuum est, non episcopum interpellasse Origenem in priore illo loco, sed angelum invocasse. In cassum ergo ad angelorum repudiandum cultum Origenis auctoritatem praetendit vir alioquin eximiae eruditionis Ger. Joann. Vossius libr. 1. de orig. dol. cap. 9. Porro quam priore loco adhibuimus re-

---

[1]) Matth. XVIII, 10.

sponsionem, eam ipsam usurpare fere licet adversus loca aliqua Origenis, aliorumquè Patrum, quibus Deo soli, nec cuiquam praeterea cultus ac fides tribuenda pronuntiatur, et quibus receptam a Catholicis angelorum invocationem, et ad preces nostras Deo offerendas allegationem impugnare student adversarii, inter quos tamen nonnulli, viri candidi et eruditi, veritate quippe victi, angelorum intercessionem et postulari posse, impetrari fatentur.

XXXVII. Accusatum olim falso Origenem refert anonymus apud Photium Cod. 117. cum multis nominibus, tum idcirco, quod affirmaverit, *ὅτι τὰ Χερουβὶμ ἐπίνοιαι τοῦ υἱοῦ εἰσιν.* Crimen istud quomodo ab Adamantio depulerit anonymus iste, equidem nescio; ex Photii tamen verbis id videtur consequi, tanquam falso conficta, et Origeni per calumniam impacta ab hoc ejus patrono fuisse confutata. Verum tamen ut illud ab Origene scriptum demus, liquido tamen juraverim, ut alia fere omnia, sic ea quoque *ἀλληγορικῶς* ipsum proposuisse. Eadem itaque valeat hic responsio, qua ad eum supra excusandum usi sumus, cum Filium et Spiritum Sanctum duos esse Seraphimos, et Christum quoque virum eum sterilem esse diceret, quem commemorat Jeremias cap. 22. vers. 30.

XXXVIII. Animadvertimus supra diversa Origenem angelis ac daemonibus affinxisse corpora, citra ullum *οὐσίας* et naturae discrimen. Ex ea opinione nata est illa altera, crassius hoc, et aëri nostro cognatum daemonum corpus, res sui generis appetere, suffitus puta, et nidores sacrificiorum; ac sanguinem etiam victimarum ligurire; nec iis tantum delectari, quod homines idololatriae deditos esse videant, sed etiam propter voluptatem ac delicias, quibus eorum corpora afficiuntur. Origenes libr. III. contr. Cels. num. 37. *Πάντες μὲν,* inquit, *οἱ θεοὶ τῶν ἐθνῶν εἰσι δαιμόνια λίχνα, καὶ περὶ τὰς θυσίας, καὶ*

τὰ αἵματα, καὶ τὰς ἀπὸ [1]) τῶν θυσιῶν ἀποφορὰς καλινδούμενα, ἐπὶ ἀπάτῃ τῶν μὴ προσπεφευγότων τῷ ἐπὶ πᾶσι θεῷ· et libr. VII. sequente, num. 5., postquam dixit, spiritus quosdam impuros circa terram degere, hoc subjicit: Δηλοῖ δὲ [2]) τὸ τοιοῦτον τοὺς αὐτοὺς τυγχάνειν καὶ τὸ, ταῖς ἀπὸ τῶν θυσιῶν ἀναθυμιάσεσι καὶ ταῖς ἀπὸ τῶν αἱμάτων καὶ ὁλοκαυτωμάτων ἀποφοραῖς τρεφόμενα αὐτῶν τὰ σώματα, φιληδονούντων τοῖς τοιούτοις, ἐπ' αὐτὸ τυγχάνειν τοῦ ὡσπερεὶ φιλοζωεῖν; et lib. VIII. num. 30. Τὰ δὲ πνικτὰ, τοῦ αἵματος μὴ ἐκκριθέντος, ὅπερ φασὶν εἶναι τροφὴν δαιμόνων, τρεφομένων ταῖς ἀπ' αὐτοῦ ἀναθυμιάσεσιν, ἀπαγορεύει ὁ λόγος, ἵνα μὴ τραφῶμεν τροφῇ δαιμόνων· et in Protreptico ad Martyrium num. 45. Ἐπεὶ δέ τινες μὴ θεωροῦντες τὸν περὶ τῶν δαιμόνων λόγον, καὶ ὡς ὑπὲρ τοῦ παραμένειν ἐν τῷ πάχει τούτῳ καὶ περιγείῳ ἀέρι, δεόμενοι τροφῆς, τὴν [3]) διὰ τῶν ἀναθυμιάσεων ἐπιτηροῦσιν, ὅπου κνίσσα ἐστὶ [4]) καὶ αἵματα, καὶ λιβανωτοὶ, ἐξευτελίζουσιν ὡς ἀδιάφορον τὸ θύειν, εἴποιμεν ἂν καὶ πρὸς ταῦτα, ὅτι εἴπερ οἱ τροφὰς λῃσταῖς, καὶ φονεῦσι, καὶ βαρβάροις ἐχθροῖς τοῦ μεγάλου βασιλέως παρέχοντες, [5]) ὡς τὸ κοινὸν ἀδικήσαντες κολάζονται· πόσῳ πλέον οἱ τοῖς τῆς κακίας ὑπηρέταις διὰ τοῦ θύειν διδόντες τροφὰς παρακατεχούσας αὐτοὺς ἐν τῷ περιγείῳ τόπῳ, δικαιότατα ἂν ἐγκαλοῖντο.

In eadem porro ac Origenes caussa sunt vetustior illo Justinus, et recentior Maternus Firmicus, quorum ille Apol. 1. scribit angelos perduelles in servitutem homi-

---

[1]) Edd. Huetii: ἀπὸ τῶν αἱμάτων ἀποφοράς.
[2]) Edd. Huetii: δὲ τοιούτους αὐτοὺς τυγχάνειν.
[3]) Ed. Ruaei: τῆς.
[4]) Edd. Huetii: ἀεί.
[5]) Deest παρέχοντες in edd. H.

nes redegisse, cum aliis modis, tum *διὰ διδαχῆς θυμάτων καὶ θυμιαμάτων, καὶ σπονδῶν, ὧν ἐνδεεῖς γεγόνασι, μετὰ τὸ πάθεσιν ἐπιθυμιῶν δουλωθῆναι.* Hic vero cap. 14. libri de error. profan. relig. asserit substantiam daemonum a diabolo prognatorum sanguine victimarum nutriri.

Excursus I.

(Cfr. pag. 122. not. 1.)

I. Si de fide Origenis, *inquit dominus noster Prudentius Maran in suo de divinitate Christi lib. IV. cap.* 14., penes antiquos scriptores arbitrium sit, vix certam dijudicandi notam relinquent gravissima in utramque partem testimonia. Nemo enim summorum virorum laudibus et vituperiis insignior. Sed tamen inter eos, qui ejus scripta videntur accuratius evolvisse, Dionysio Alexandrino, Gregorio Thaumaturgo, aliisque ejusmodi Origenis discipulis, qui, si quid impie in re tanti momenti sensisset, nec ignorare, nec probare potuerunt; Pamphilo Martyri, qui eum non probavit solum, sed etiam ipsius copiis et armis defendit; Magno Athanasio, qui eum ut murum inexpugnabilem Arianis opposuit, plus, mea quidem sententia, tribuendum videtur, quam Epiphanio et Hieronymo, qui ejus dicta in alienos sensus detorserunt, eique, nescio quo pacto, nonnulla affinxerunt, quorum ne ullum quidem vestigium in ejus exstat operibus. Visus est Basilio non omnino recte de sancto Spiritu sensisse. Sed, credo, vir sanctissimus et doctissimus consuetudine cum Arianis et Pneumatomachis pugnandi adductus est, ut, quae in istis errorem callide insinuantibus, et veritatem eludentibus non probabat, neque etiam in Origene probaret; nec satis animadverteret aliter de versutis et subdolis haereticis, aliter de scriptore ab omni fraude et

dissimulatione alieno dijudicandum. Sed non est hujus instituti, in ponderandis veterum testimoniis immorari: omnem ejus doctrinae existimandae copiam ex ejus scriptis, non illis quidem Latine a Rufino redditis, sed Graece exstantibus repetam. Neque idem faciam in hac criminatione depellenda, quod in aliis Origenis opinionibus fieri solet, ut errorem ab eo non obstinate defensum, sed ut probabilem conjecturam re nondum decisa propositum dicam, ejusque virtutum, et eorum, quae pro Christo passus est, commemoratione crimen deprecer. Praeterquam quod ejusmodi excusationes in ipso religionis cardine non valerent ad impietatis notam propulsandam; nihil ab Origene commissum, quod cogat ad eas confugere. Ex iis, quae jam ab eo magnifice dicta de incarnati Dei mysterio, et egregie contra Judaeos, Ethnicos et Haereticos disputata retuli, non modo scriptor catholicus, sed etiam acerrimus sacri dogmatis defensor haberi debet. Quam disertum et vehementem vidimus in defendenda Christi divinitate, tam accuratum et diligentem videbimus in ea exponenda, et, ut fert humani ingenii captus, explicanda: id quod ex ejus de Filii aeternitate, aequalitate cum Patre, et consubstantialitate testimoniis patebit. Quae objiciuntur, aut ficta sunt et ab eo aliena, aut partim praeclarissimam habent sententiam, si recte interpreteris; partim non incommodam, si cum aliis ejus principiis apte concilies.

Haeresis Arianae, cujus nomine tam vehementer Origenes accusatur, hoc primum et praecipuum munus est, Filii et Dei titulos ad metaphoras detorquere. Nemo magis extra hanc noxam, quam Origenes. Non modo Scripturarum testimonia metaphoris non eludit, sed eorum etiam vim diligenter expendit. Christum saepe vocat *proprie Filium Dei*, velut Tom. VI. in Joann. num. 10., et Tom. XII., in Matth. num. 42. Observandum in Evangeliis monet Tom. XI. in Matth. num. 17. *Quinam*

Christum filium David appellent, sicut Chananaea, et caeci, qui erant Hierichunte; quinam vero Filium Dei, atque id quidem sine additamento vocabuli vere, *ut et daemoniaci dicentes illi:* „Vere [1]) Filius Dei es.“ Postremorum fidem jam antea in eo commendaverat, quod eum non simpliciter Filium Dei, sed vere Filium Dei dixissent. Pluribus hortatur Tom. XII. num. 11., ut cum Petro dicamus: „Tu [2]) es Christus, Filius Dei:“ quod quidem mysterium non a carne et sanguine revelari docet, sed *ab ipso Patre, qui in coelis est, impositum cordi velamen auferente.* Ibidem num. 2. Pharisaeis et Sadducaeis, qui hoc mysterium increduli rejecerant, nihil excusationis relictum putat; propterea quod prophetiae, miracula, et doctrina Christi certo essent argumento, *eum vere esse Filium Dei, qui tot ac tanta faceret.* Cum labe Ariana consistere non possunt tum illa in examinando et persequendo diligentia, quam vim quaeque Scripturae voces habeant, tum admiratio tanti mysterii, cujus difficultatem non in verbis, sed in re a solo Patre revelanda positam existimat Origenes.

II. Non minus a metaphoris et cavillationibus alienus est, cum Christum appellat Deum. Observat multo magnificentius Joannem de Christi divinitate, quam ceteros Evangelistas locutum: quod magno argumento est, eum in Scripturis interpretandis vim et pondus sententiarum non eludere, sed admirari solitum. Sic autem loquitur Tom. I. num. 6. (pag. ed. nostr. 14.) in Joannem: *Οὐδεὶς γὰρ ἐκείνων ἀκρατῶς ἐφανέρωσεν αὐτοῦ τὴν θεότητα, ὡς Ἰωάννης παραστήσας αὐτὸν λέγοντα· „ἐγώ [3]) εἰμι τὸ φῶς τοῦ κόσμου·“ „ἐγώ [4]) εἰμι ἡ ὁδὸς, καὶ η ἀλήθεια, καὶ ἡ ζωή·“ „ἐγώ [5]) εἰμι ἡ ἀνάστασις·“*

---

[1]) Matth. XIV, 33. [2]) Cfr. Matth. XVI, 16.
[3]) Ev. Joann. VIII, 12. [4]) Ev. Joann. XIV, 6.
[5]) Ev. Joann. XI, 25.

„ἐγώ [1]) εἰμι ἡ θύρα· ἐγώ εἰμι ὁ ποιμὴν ὁ καλός·“ καὶ ἐν τῇ Ἀποκαλύψει· „ἐγώ [2]) εἰμι τὸ Α καὶ τὸ Ω, ἡ ἀρχὴ καὶ τὸ τέλος, ὁ πρῶτος καὶ ὁ ἔσχατος.“ Quamvis autem magnifica Joannis testimonia plurimum admiretur, non tamen ceteros jejune de Christi divinitate dixisse putat; sed hanc nonnullorum opinionem sic refellit Tom. XII. num. 6. in Matthaeum: *Illud praeterea observandum est propter eos, qui Salvatoris divinitatem ex Ev. Matthaei non valde probari putant, quod reputantibus apud se discipulis et dicentibus, panes se non habere, novit illorum cogitationes Jesus, et dixit:* „Quid [3]) cogitatis inter vos, modicae fidei, quia panes non habetis?“ *rem humanam non fuisse. Solus enim corda hominum novit Dominus, ut ait Salomon* [4]) *Regnorum tertio.* An potuit praeclarissima Joannis testimonia metaphorice interpretari, qui ne in aliis quidem Evangelistis id fieri patitur? An ei non persuadebat aperta et manifesta divinitatis Christi praedicatio, cui ea loca satisfaciunt, ex quibus consecutione tantum eruitur?

In iis locis, quae avide arripuerunt Ariani, metaphoras et subtiles interpretationes persequi solet. Exemplo erit illius observatio in illud sacerdotum dictum: „Hic [5]) homo signa multa facit.“ Ὡς δ' αὐτοὺς οἶμαι, inquit Tom. XXVIII. in Joann. num. 11., pag. ed. nostr. 332, καὶ ἐπὶ καθαιρέσει τῆς δόξης αὐτοῦ εἰρηκέναι τό· „οὗτος [6]) ὁ ἄνθρωπος·“ ἠπίστουν γὰρ τοῖς καὶ ἀνωτέρω εἰρημένοις περὶ τοῦ· θεὸν αὐτὸν εἶναι· ἡνίκα λιθάζειν αὐτὸν ἐβούλοντο, ὡς περὶ βλασφημίας, λέγοντες αὐτῷ· „σὺ [7]) ἄνθρωπος ὢν ποιεῖς ἑαυτὸν θεόν·“ ὅτε κατὰ

[1]) Ev. Joann. X, 7. 9. 11.
[2]) Apocal. I, 8. XXI, 6. XXII, 13.
[3]) Matth. XVI, 8.
[4]) Cfr. I Regg. VIII, 39. (III Regg.)
[5]) Ev. Joann. XI, 47. [6]) Ev. Joann. XI, 47.
[7]) Cfr. ev. Joann. X, 33.—35.

τὴν ἑαυτοῦ φιλανθρωπίαν ἀπεκρίνατο διδάσκων, ὅτι πᾶς, πρὸς ὃν ὁ λόγος τοῦ θεοῦ ἐγένετο, θεὸς λέγεται ὑπὸ τοῦ θεοῦ, κτλ. Cum igitur Christus sese Deum esse dicit, nihil metaphorae suspicatur Origenes, sed hunc titulum vere ab eo sibi assumtum putat; cum autem Judaeos lenire instituit his Psalmi verbis: „Ego [1]) dixi: Dii estis:" haec ad verbum et literam non interpretatur, sed Christi benignitati tribuenda decernit. Ibidem, cfr. ed. nostr. pag. 333., Pharisaeos et pontifices exagitans, quod cum tot mira a Christo ad aliorum salutem facta vidissent, nihil sua eum causa facturum putabant, sic de ejus omnipotentia loquitur: *Εἰ μὴ ἄρα καὶ ἐπίστευον, ὅτι ποιεῖ σημεῖα, καὶ ὑπενόουν αὐτὰ μὴ ἀπὸ θείας γίνεσθαι δυνάμεως· ὥστε διὰ τοῦτο μὴ πάντα αὐτὸν δυνηθῆναι, μηδὲ αὐτὸν ῥύσασθαι ἀπὸ τῆς ἐκείνων ἐπιβουλῆς.*

Nec mirum ergo, si tot locis Origenes verum et magnum Deum appellat Christum. Sic loquitur Homil. II. de Engastrimytho in I Sam. XXVIII. *Ὥσπερ θάλασσαν οὐκ ἦν ὁδοποιῆσαι ἢ τοῦ θεοῦ, καὶ τοῦ στύλου τοῦ πυρίνου, τοῦ στύλου τοῦ φωτὸς τοῦ ἀπὸ τοῦ θεοῦ· ὥσπερ τὸν Ἰορδάνην οὐκ ἦν οὐδενὸς ὁδοποιῆσαι, ἢ Ἰησοῦ τοῦ ἀληθινοῦ θεοῦ, (οὗ) τύπος ἦν ἐκεῖνος ὁ Ἰησοῦς· οὕτω κτλ.* Sic Joannem inducit loquentem Tom. VI. in Joann. num. 17., ed. nostr. Tom. I. pag. 225. *Τοσοῦτον δέ ἐστιν ἐμοῦ ἰσχυρότερος ὁ μετ' ἐμὲ ἐρχόμενος, ὡς μηδὲ τὰ τῆς περιβολῆς τῶν περὶ αὐτὸν δυνάμεων ἐσχάτων, — οὐχὶ γυμνῶν ἐκκειμένων, ὥστε καὶ τοὺς τυχόντας νοεῖν αὐτὰ δύνασθαι —, ἱκανόν με τυγχάνειν βαστάσαι, μηδὲ ταῦτα ὑπομένοντας* (leg. *ὑπομένοντα*) *φέρειν. Οὐκ οἶδα δὲ ὁπότερον εἴπω, πότερον τὴν πολλήν μου ἀσθένειαν, τὰ εὐτελῆ τοῦ Χριστοῦ συγκρίσει τῶν περὶ ἑαυτὸν μειζόνων φέρειν μὴ*

[1]) Psalm. LXXXII, 6. (LXXI.)

δυναμένην, ἢ διὰ τὴν ἐκείνου ὑπερβάλλουσαν καὶ μείζονα παντὸς τοῦ κόσμου θειότητα.

Suspicatur Tom. XIII. in eundem Evangelistam num. 58., *nonnullos ex principibus, obstupefactos propter potentiam et divinitatem Jesu, ad ipsum confugisse, et orasse pro sibi subditis.* Et num. 28. hanc affert causam, cur discipuli mirati sint Jesum cum muliere loqui, quod *magnitudinem divinitatis in ipso jam perspexissent.* Ipse autem ex hoc Christi cum muliercula colloquio concludit, non esse contemnendos simplices; siquidem *is, qui finxit in utero, qui*[1]) *finxit sigillatim corda omnium hominum, et intelligit in omnia opera eorum, abjectorum Deus est, et parvulorum auxiliator, susceptor infirmorum, succurrens desperatis, et eorum, qui deplorati sunt, salvator. Quale est, quod etiam hac muliere ad eos, qui in urbe erant, Apostolo utitur. Ταπεινῶν ἐστιν*, inquit Tom. II. ed. nostr. pag. 50. 51., *ὁ θεὸς, — —, καὶ ἀπεγνωσμένων σωτήρ. Οἱονεὶ δὲ καὶ ἀποστόλῳ πρὸς τοὺς ἐν τῇ πόλει χρῆται τῇ γυναικὶ ταύτῃ.*

His adjici possunt alia testimonia veteris Testamenti, divinam naturam manifeste significantia, quae ab Origene ad Christum referuntur. Docet Tom. XII. in Matth. num. 43., *Filium Dei monuisse Mosen, ipsumque esse, qui ei dixit:* „Non[2]) enim videbit homo faciem meam, et vivet." In exhortat. ad Martyr. num. 9. dicit Primogenitus omnis creaturae, se esse Deum zelantem.[3]) Ejusdem esse hoc dictum putat Origenes: „Ipsi[4]) me provocaverunt in eo, qui non erat Deus," etc. Haec dici ex *persona Christi* contendit lib. II. adv. Cels. num. 78. Christum regem esse gloriae, et Dominum fortem et po-

---

[1]) Cfr. Psalm. XXXIII, 15. (XXXII.)
[2]) Exod. XXXIII, 20. [3]) Cfr. Exod. XX, 5.
[4]) Cfr. Deut. XXXII, 21.

tentem in proelio ex Psalm. XXIV. concludit lib. VIII. contra Celsum num. 1., et Tom. XVI. in Matth. num. 19. Christi divinitatem probat adversus Judaeos lib. II. contra Cels. num. 48. ex miraculis, quae Deo veniente in terras editum iri Jesaias [1]) praedixit, Jesus autem accurate adimplevit. Christus, ut observat Origenes Tom. XII. in Matth. num. 9., dicit apud Jeremiam: „Vivo [2]) ego:" et rursum: „Dereliquerunt [3]) me fontem aquae vivae." Et apud Malachiam Tom. I. in Joann. num. 31. „Si [4]) Dominus ego sum, ubi est timor meus?"

Sed jam nobis Origenis doctrinae adyta aperto introitu penetranda, et quid de Christo, quatenus Verbum Dei est, quid de ejus aeternitate, aequalitate cum Patre, et substantiae in utroque unitate senserit, edisserendum.

III. Ad eos penitus refellendos, qui Origenem Arianis tradunt, vel hoc unum satis esse potest, quod Christum germanissimum Patris Verbum esse duxit, nec, ut isti, duplex Verbum distinxit, alterum aeternum, nec a Patre distinctum, alterum ab isto creatum. Nihil sane invisum magis et detestatum Arianis fuit, nihil magis palmare eorum adversariis visum, quam Filium ipsissimam Patris Sapientiam, ipsissimum Verbum dici. Nemo Verbum Dei creatum, et a Patris substantia alienum existimans ita insaniet, ut Deum cum hoc Verbo, veluti secum homines deliberant, ita deliberantem, et omnia per illud Verbum creantem et gubernantem inducat. Non formidat Origenes hanc divini Verbi cum humano comparationem. Hoc inter utrumque assignat discrimen Homil. XIX. in Jerem. num. 1., quod divinum per se subsistat. *Οὔτε γὰρ ὁ Λόγος αὐτοῦ*, inquit, *τοιοῦτός ἐστιν, ὁποῖος ὁ πάντων Λόγος. Οὐδενὸς γὰρ ὁ Λόγος ζῶν,*

---

[1]) Cfr. Jesai. XXXV, 4. 5. seqq.

[2]) Jerem. XXII, 24. [3]) Jerem. II, 13.

[4]) Malach. I, 6.

οὐδενὸς ὁ Λόγος Θεός· οὐδενὸς γὰρ ὁ Λόγος ἐν ἀρχῇ πρὸς ἐκεῖνον ἦν, οὗ ὁ Λόγος ἦν. Hoc in Verbo Dei admirabile esse addit, *quod sit Deus, quod sit Verbum vivens, quod per se subsistat, et ministret Patri.*

Quale autem sit illud ministerium, quo Filius perfungitur, perspici potest ex lib. VI. contra Celsum, ubi Celso Scripturae testimonia, in quibus Deus operari et praecipere dicitur, exagitanti sic respondet num. 62. Εἰ δ'ἀνεγνώκει τὰς τῶν προφητῶν λέξεις, τοῦ μὲν Δαβὶδ λέγοντος· „σὺ [1]) δὲ ὁ αὐτὸς εἶ, καὶ τὰ ἔτη σου οὐκ ἐκλείψουσιν·" ἑώρα ἄν, ὅτι οὐδεὶς ἡμῶν φησιν, εἶναι μεταβολὴν ἐν τῷ θεῷ οὔτ' ἔργῳ, οὔτ' ἐπινοίᾳ. Μένων γὰρ ὁ αὐτὸς διοικεῖ τὰ μεταβλητά, ὡς πέφυκε, καὶ ὁ Λόγος αὐτοῦ αἱρεῖ διοικεῖσθαι αὐτά. In eodem libro num. 64. Ὁ θεὸς μεταδιδοὺς οὐσίας, οἷς μεταδίδωσι κατὰ τὸν ἑαυτοῦ Λόγον, καὶ αὐτῷ Λόγῳ. Attendant, velim, qui Origenem Arianum faciunt, quomodo eum faciant ratiocinari. Sic enim in illa opinione, quam ei affingunt, ratiocinatur: Deus non mutatur, cum res mutabiles gubernat et creat, quia eas ad rei creatae et mutabilis praescriptum gubernat et creat. Quid ergo magis coaeternum Deo et aequale et consubstantiale, quam illud Verbum, quo praescribente et dictante omnia gubernat. Haec forte ad Sabellianam haeresin traherentur, si qua hujusmodi suspicio in Origene resideret; at ad Arianam trahi omnino non possunt.

Eandem vim habet quod ait Tom. I. in Joann. num. 22., Deum, ut sapientes architecti solent, antequam quidquam aedificent, ita antequam mundum crearet, omnia in Sapientia sua descripsisse. Non ignorabat Origenes, Verbum a Patre omnia accepisse, si quidem id conceptis verbis declarat in loco ex Opere contra Celsum citato; neque etiam eum latebat, quod observat Augustin. lib. XV.

---

[1]) Psalm. CII, 27. (CI.)

de Trinit. num. 28. et 37., Deum sapientem ea Sapientia, quam genuit, non esse, sed natura et ordine prius sapientem et rationalem esse, quam Sapientiam et Rationem gignat; sed quia certo tenebat, Patrem esse in Filio, et Filium in Patre, ac paternas omnes ideas Filio traditas, non immerito statuit Filium esse ipsissimum Patris Verbum, cujus ad praescriptum Pater omnia gubernat; ipsissimam Sapientiam, in qua omnia ante mundi creationem descripsit.

His principiis consequens et consentaneum est, quod toties dictum ab Origene, Christum esse ipsum Verbum, ipsam Veritatem, ipsam Sapientiam. Sic loquitur Tom. XIV. in Matth. num. 7. *Εἰ δὲ βασιλεῖ ὡμοιώθη τοιῷδε καὶ τοιάδε πεποιηκότι, τίνα χρὴ λέγειν ἢ τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ; Αὐτὸς γάρ ἐστιν ὁ βασιλεὺς τῶν οὐρανῶν, καὶ ὥσπερ αὐτός ἐστιν ἡ αὐτοσοφία, καὶ ἡ αὐτοδικαιοσύνη, καὶ ἡ αὐτοαλήθεια, οὕτω μήποτε καὶ ἡ αὐτοβασιλεία;* Christum similiter vocat *αὐτολόγον, αὐτοσοφίαν, αὐτοαλήθειαν*, ipsum Verbum, ipsam Sapientiam, ipsam Veritatem, lib. III. contra Cels. num. 41., et lib. VI. num 63., et in exhortat. ad Martyr. num. 47. Cur Christum ita appellet, ex his verbis colligitur lib. VI. contra Cels. num. 64. *Ὁ σωτὴρ ἡμῶν οὐ μετέχει δικαιοσύνης, δικαιοσύνη δὲ ὢν μετέχεται ὑπὸ δικαίων.* Nihil sane honorificentius de Christo dici potest, nihil ad evertendam haeresin Arianam accommodatius, quam eum non participem esse Justitiae et Veritatis, sed ipsam Veritatem, ipsam Justitiam. Hinc tam saepe, quod non minus pugnat cum eadem haeresi, unum esse omnino Verbum declarat. *Ἐγὼ οὐκ οἶδα*, inquit Homil. IX. in Jerem. num. 1., *ἄλλον Λόγον κυρίου, ἢ τοῦτον, περὶ οὗ εἴρηκεν ὁ εὐαγγελιστὴς τό· „ἐν*[1]) *ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος,“ κτλ.* Ut unum

---

[1]) Ev. Joann. I, 1.

Deum, unam Veritatem, unam Sapientiam, ita unum Verbum esse docet Tom. II. in Joann. num. 3. et 4.

IV., Quantum ab Arianis discrepet Origenes, tunc etiam facile intelligitur, cum ad illius ventum est de Verbi aeternitate sententiam. Refert Marcellus Ancyranus apud Eusebium [1]) hoc Origenis eximium testimonium: *Οὐ γὰρ ὁ Θεὸς Πατὴρ εἶναι ἤρξατο, κωλυόμενος, ὡς οἱ γινόμενοι πατέρες ἄνθρωποι, ὑπὸ τοῦ μὴ δύνασθαί πω πατέρες* (leg. *πατέρα*) *εἶναι. Εἰ γὰρ ἀεὶ τέλειος ὁ Θεὸς, καὶ πάρεστιν αὐτῷ δύναμις τοῦ πατέρα αὐτὸν εἶναι, καὶ καλὸν αὐτὸν εἶναι πατέρα τοῦ τοιούτου υἱοῦ, τί ἀναβάλλεται, καὶ ἑαυτὸν τοῦ καλοῦ στερίσκει, καὶ, ὡς ἔστιν εἰπεῖν, ἐξ οὗ δύναται Πατὴρ εἶναι υἱοῦ; Τὸ αὐτὸ μέντοι γε καὶ περὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος λεκτέον.* Locus plane gemellus occurrit lib. I. de Princip. cap. 2. num. 2.

Magnus Athanasius in libro de decretis synodi Nicaenae pag. 233. duo praeclarissima citat illius testimonia, quorum primum sic habet: *Εἰ ἔστιν εἰκὼν τοῦ Θεοῦ τοῦ ἀοράτου, ἀόρατος εἰκών. Ἐγὼ δὲ τολμήσας προσθείην ἄν, ὅτι καὶ ὁμοιότης τυγχάνων τοῦ Πατρὸς, οὐκ ἔστιν ὅτε οὐκ ἦν. Πότε γὰρ ὁ Θεὸς, ὁ κατὰ Ἰωάννην φῶς λεγόμενος· „ὁ [2]) Θεὸς γὰρ φῶς ἐστιν·“ ἀπαύγασμα οὐκ εἶχε τῆς ἰδίας δόξης, ἵνα τολμήσας τις ἀρχὴν δῷ εἶναι υἱῷ, ὡς πρότερον οὐκ ὄντος; Πότε δὲ ἡ τῆς ἀῤῥήτου καὶ ἀκατονομάστου καὶ ἀφθέγκτου ὑποστάσεως τοῦ Πατρὸς εἰκὼν, ὁ χαρακτὴρ Λόγος, ὁ γινώσκων τὸν Πατέρα, οὐκ ἦν; Κατανοείτω γὰρ ὁ τολμῶν καὶ λέγων· ἦν ποτε ὅτε οὐκ ἦν ὁ υἱὸς, ὅτι ἐρεῖ καὶ τό· Σοφία ποτὲ οὐκ ἦν, καὶ Λόγος οὐκ ἦν, καὶ Ζωὴ οὐκ ἦν.* Simillima leguntur sub finem libri IV. de Principiis num. 28.

Alterum testimonium sic legitur apud Athanasium

---

[1]) Cfr. Euseb. lib. I. advers. Marcell. Ancyr. cap. 4.

[2]) Cfr. I Joann. I, 5.

ibidem: *Ἀλλ᾽ οὐ θέμις ἐστὶν, οὐδὲ ἀκίνδυνόν ἐστιν διὰ τὴν ἀσθένειαν ἡμῶν τὸ, ὅσον ἐφ᾽ ἡμῖν, ἀποστερεῖσθαι τὸν θεὸν τοῦ ἀεὶ συνόντος αὐτῷ Λόγου μονογενοῦς, Σοφίας ὄντος ᾗ προσέχαιρεν. Οὕτω γὰρ οὐδὲ ἀεὶ χαίρων νοηθήσεται.*

His in locis non Filii solum aeternitas accuratissime explicatur, sed ipsa etiam aequalitas cum Patre; si quidem, quod ait imaginem esse invisibilem, si Pater invisibilis, id hoc principio nititur, quidquid est in Patre, in Filio esse. Fatetur Petavius lib. I. de Trinit. cap. 4., haec mirifica esse, ac si quis alius, quam Athanasius, fidem faceret, intexta Origenis libris fuisse suspicionem fore. Non negat Huetius, infra num. IV. et XXIV., haec Origenem dixisse; at eo sensu dixisse, quo Nicaena dixit synodus, id vero fateri non potest. Sed ad auctoritatem Athanasii, quae vel sola suspiciones arcere deberet, accedunt multa alia Origenis testimonia, partim jam citata, partim modo citanda, in quibus eadem prorsus de Verbo et splendore asseverat.

Initium ducam ab insigni loco Homil. IX. in Jeremiam, ubi demonstrans Origenes, divino auxilio nobis opus esse ad singulos actus et in singulis vitae momentis, utitur exemplo salvatoris, qui, quatenus est splendor paternae gloriae, tamdiu generatur, quamdiu lux illa splendoris efficiens exsistit. Sic igitur loquitur num. 4. *Ἴδωμεν δὲ, τίς ἡμῶν ἐστιν ὁ σωτήρ· ἀπαύγασμα δόξης. Τὸ ἀπαύγασμα τῆς δόξης οὐχὶ ἅπαξ γεγέννηται, καὶ οὐχὶ γεννᾶται. Ἀλλ᾽ ὅσον ἐστὶ τὸ φῶς ποιητικὸν τοῦ ἀπαυγάσματος, ἐπὶ τοσοῦτον γεννᾶται τὸ ἀπαύγασμα τῆς δόξης τοῦ θεοῦ. Ὁ σωτὴρ ἡμῶν σοφία ἐστὶ τοῦ θεοῦ. Ἔστι δὲ ἡ σοφία ἀπαύγασμα φωτὸς ἀϊδίου. Εἰ οὖν ὁ σωτὴρ ἀεὶ γεννᾶται, καὶ διὰ τοῦτο λέγει· „πρὸ*[1]) *δὲ πάντων βουνῶν γεννᾷ με·“ οὐχὶ δέ· πρὸ δὲ πάν-*

---

[1]) Prov. VIII, 25.

των βουνῶν γεγέννηκέ με· ἀλλά· „πρὸ πάντων βουνῶν γεννᾷ με·“ καὶ ἀεὶ γεννᾶται ὁ σωτὴρ ὑπὸ τοῦ πατρός· οὕτως καὶ σὺ ἐὰν ἔχῃς τὸ τῆς υἱοθεσίας πνεῦμα, ἀεὶ γεννᾷ σε ἐν αὐτῷ ὁ θεὸς καθ' ἕκαστον ἔργον, καθ' ἕκαστον διανόημα· καὶ γεννώμενος οὕτως γίνῃ ἀεὶ γεννώμενος υἱὸς θεοῦ ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ, ᾧ ἐστιν ἡ δόξα, καὶ τὸ κράτος, εἰς τοὺς αἰῶνας τῶν αἰώνων. Ἀμήν. Semper sibi constat Origenes in hac de Filii aeternitate sententia: locum Proverbiorum sic interpretatur, quasi provideret eo aliquando abusuros Arianos; et cum certo sciat, Filium esse splendorem et sapientiam Patris, non dubitat ejus aeternitatem ex Patris aeternitate spectare. Quam ob rem si Filium aeternum non credidit, ne ipsi quidem Patri aeternitatem reliquisse dicendus est. Alium enim sensum pati non possunt haec verba: *Quamdiu exsistit lux efficiens splendoris, tamdiu gignitur splendor gloriae Dei.* Minus belle Hieronymus sic reddiderat: *Quotiescunque ortum fuerit lumen, ex quo splendor oritur, toties oritur et splendor gloriae.*

In libris contra Celsum eandem doctrinam non minus expressam legimus. Celsum refellens ex Christianis quaerentem, cur unius Dei cultum prae se ferrent, cum tamen praeter illum, hunc etiam recens exortum colerent, sic loquitur lib. VIII. num. 12. *Ἕνα οὖν θεὸν, ὡς ἀποδεδώκαμεν, τὸν πατέρα καὶ τὸν υἱὸν θεραπεύομεν, καὶ μένει ἡμῖν ὁ πρὸς τοὺς ἄλλους ἀτενὴς λόγος· καὶ οὐ τὸν ἔναγχός γε φανέντα, ὡς πρότερον οὐκ ὄντα ὑπερθρησκεύομεν. Αὐτῷ γὰρ πειθόμεθα τῷ εἰπόντι· „πρὶν [1]) Ἀβραὰμ γενέσθαι, ἐγώ εἰμι·“ καὶ λέγοντι· „ἐγώ [2]) εἰμι ἡ ἀλήθεια.“ Καὶ οὐχ οὕτω τις ἡμῶν ἐστιν ἀνδράποδον, ὡς οἴεσθαι, ὅτι ἡ τῆς ἀληθείας οὐσία πρὸ τῶν χρόνων τῆς τοῦ Χριστοῦ ἐπιφανείας οὐκ ἦν.* Multa

---

[1]) Ev. Joann. VIII, 58. [2]) Ev. Joann. XIV, 6.

hic in uno testimonio aeternitatis Christi argumenta. I. Unus est cum Patre Deus; ergo necesse est tam aeternus sit quam ipse Pater: alioqui non magis erit unus cum illo Deus, quam Ethnicorum Dii cum summo et aeterno Deo. II. Diligenter observandae hae voces: *ὡς πρότερον οὐκ ὄντα· quasi antea non exstitisset:* ex quo patet nihil a Christianis coli, de quo dici possit, illud ante aliquod tempus non exstitisse. Porro si quid non aeternum colerent, rem colerent, quae antequam crearetur non exstitisset. III. Christum ante exstitisse, quam in hunc mundum veniret, ex eo demonstrat, quod sit veritas: quae ratiocinatio, cum ex ipsa veritatis natura petita sit, hoc principio fundata est, nullum omnino tempus, aut aevum, sine stultitia assignari posse, quo Veritas non exstitisse dicatur.

In eandem sententiam accipi debet, tum quod Celso novitatem Christianis exprobrante demonstrat, Christum Filium Dei fuisse, antequam homo fieret, lib. III. contra Cels. num. 14., tum quod eum vocat *Splendorem sempiterni luminis*, lib. V. contra Cels. num. 10. Sed praeterire non possum illud ex lib. VI. contra Cels. num. 17. *Οὔτε γὰρ τὸν ἀγέννητον, καὶ πάσης γεννητῆς φύσεως πρωτότοκον κατ' ἀξίαν εἰδέναι τις δύναται, ὡς ὁ γεννήσας αὐτὸν Πατὴρ, οὔτε τὸν Πατέρα, ὡς ὁ ἔμψυχος Λόγος καὶ Σοφία αὐτοῦ, καὶ Ἀλήθεια.* Non increatus solum et aeternus hoc testimonio Filius adstruitur, sed etiam aequalis Patri; ut qui Patrem comprehendat, nec magis comprehendi possit a rebus creatis, quam ipse Pater.

Viderer causam Origenis prodere, si nihil ad ejus defensionem ex Commentariis in Joannem delibarem, ex quibus tam multa ad eum accusandum arrepta sunt. Is igitur Tom. I. num. 16. seqq. explicans initium Joannis: „In [1]) principio erat Verbum:“ multa distinguit princi-

[1]) Ev. Joann. I, 1.

pia: principium transitus, quod ad viam pertinet et longitudinem: principium *γενέσεως*, creationis sive generationis, ad quod refertur illud Mosis: „In [1]) principio fecit Deus coelum et terram." Item illud Job: „Hoc [2]) est principium figmenti Domini factum, ut illudatur ab angelis suis:" principium, ex quo aliquid fit: principium *κατὰ τὸ εἶδος*, secundum exemplar: principium disciplinae, velut cum elementa dicuntur principium Grammaticae. Quaerit, ad quod ex his principiis referenda sint Joannis verba. Tum sic loquitur num. 22. *Καὶ* [3]) *σαφὲς, ὅτι οὐκ ἐπὶ τοῦ ὡς μεταβάσεως, ἢ ὡς ὁδοῦ καὶ μήκους. Οὐκ ἄδηλον δὲ, ὅτι οὐδὲ ἐπὶ τοῦ ὡς γενέσεως. Πλὴν δυνατὸν ὡς τὸ, ὑφ᾽ οὗ, ὅπερ ἐστὶ ποιοῦν, εἴγε „ἐνετείλατο* [4]) *ὁ θεὸς, καὶ ἐκτίσθησαν." Δημιουργὸς γάρ πως ὁ Χριστός ἐστιν, ᾧ* [5]) *λέγει ὁ πατήρ· „γενηθήτω* [6]) *φῶς, καὶ γενηθήτω στερέωμα."* Non incommodum putat Origenes, Verbum dici principium creationis efficiens, quatenus omnia per eum creata: at liquidum et perspicuum esse putat, principium creationis illud dici non posse, quasi ante omnia creatum fuisset. Molestum esse non debet, quod Christum quodam modo Creatorem esse dicat: nam cum haeretici majorem eum Creatore fingerent, solet Origenes, ut Patrem Filio, ita Creatorem Christo majorem contendere habita originis ratione.

In eodem Tomo num. 31. 32. Christum magistrum esse et Dominum demonstrans, ad eumque referens illud Malachiae: „Si [7]) Dominus ego sum, ubi est timor meus?" adhuc honorificentius ei esse statuit illud Psalmi: „Fi-

---

[1]) Genes. I, 1. [2]) Job. XL, 19.

[3]) Cfr. ed. nostr. Tom. I. pag. 39.

[4]) Psalm. CXLVIII, 5.

[5]) Edd. H. et R., cfr. ed. nostr. Tom. I. pag. 39. not. 5., *τῷ λέγει κτλ.*

[6]) Genes. I, 3. 6. [7]) Malach. I, 6.

lius [1]) meus es tu, ego hodie genui te.“ Ἀλλὰ διὰ τούτων πάντων, inquit num. 32., οὐ σαφῶς ἡ εὐγένεια παρίσταται τοῦ υἱοῦ· ὅτε δὲ τό· „υἱός [2]) μου εἶ σύ, ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε·“ λέγεται πρὸς αὐτὸν ὑπὸ τοῦ θεοῦ, ᾧ ἀεί ἐστι τὸ σήμερον· οὐκ ἔνι γὰρ ἑσπέρα θεοῦ, ἐγὼ δὲ ἡγοῦμαι, ὅτι οὐδὲ πρωΐα, ἀλλ' ὁ συμπαρεκτείνων τῇ ἀγεννήτῳ καὶ ἀϊδίῳ αὐτοῦ ζωῇ, ἵν' οὕτως εἴπω, χρόνος, ἡμέρα ἐστὶν αὐτῷ σήμερον, ἐν ᾗ γεγέννηται ὁ υἱός· ἀρχῆς γενέσεως αὐτοῦ οὕτως οὐχ εὑρισκομένης, ὡς οὐδὲ τῆς ἡμέρας.

Non minus magnifice loquitur initio Tomi II. num. 1., ubi, quod in veteri Testamento dici solet, Verbum factum esse ad prophetas, sic comparat cum his Joannis verbis: „Et [3]) Verbum erat apud Deum.“ Ἀλλὰ πρὸς μὲν τοὺς ἀνθρώπους, inquit ed. nostr. Tom. I. pag. 90. 91., πρότερον οὐ χωροῦντας τὴν τοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ, Λόγου τυγχάνοντος, ἐπιδημίαν, ὁ Λόγος γίνεται· πρὸς δὲ τὸν θεὸν οὐ γίνεται, ὡς πρότερον οὐκ ὢν πρὸς αὐτόν. Παρὰ δὲ τὸ ἀεὶ συνεῖναι τῷ πατρὶ λέγεται· „καὶ [4]) ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν θεόν·“ οὐ γὰρ ἐγένετο πρὸς τὸν θεόν. Καὶ ταὐτὸν ῥῆμα, τό· „ἦν·“ τοῦ Λόγου κατηγορεῖται, ὅτι ἐν ἀρχῇ ἦν, καὶ ὅτε (leg. ὅτι) πρὸς τὸν θεὸν ἦν, οὔτε τῆς ἀρχῆς χωριζόμενος, οὔτε τοῦ πατρὸς ἀπολειπόμενος· καὶ πάλιν οὔτε ἀπὸ τοῦ μὴ εἶναι ἐν ἀρχῇ, γινόμενος ἐν ἀρχῇ· οὔτε ἀπὸ τοῦ μὴ τυγχάνειν πρὸς τὸν θεὸν, ἐπὶ τῷ πρὸς τὸν θεὸν εἶναι γινόμενος. Πρὸ γὰρ παντὸς χρόνου καὶ αἰῶνος „ἐν [5]) ἀρχῇ ἦν ὁ Λόγος, καὶ ὁ Λόγος ἦν πρὸς τὸν θεόν.“

Idem observat eodem Tomo II. num. 13., Verbum in principio factum non fuisse; neque enim fuisse ullum

---

[1]) Psalm. II, 7. Hebr. I, 5.

[2]) Psalm. II, 7. coll. Hebr. I, 5.

[3]) Ev. Joann. I, 1. [4]) Ev. Joann. I, 1.

[5]) Ev. Joann. I, 1.

tempus, cum principium, id est, Sapientia, *ἄλογος ἦν*, sine Verbo et Ratione esset. Ibidem cum dixisset, vitam in Verbo factam esse, ac Verbum esse quodammodo ante vitam, quia vita lux est, nec lux erat hominum, antequam homines essent: monet, ne quis a se *χρονικῶς*, temporaliter, haec dici putet, quasi haec aliquando non fuerint, sed haec a se, quantum ad homines spectat, serie quadam et ordine recenseri. His adde, quod eodem Tomo, num. 28., contra haereticos, qui prophetarum de Christo vaticinia ut inutilia rejiciebant, demonstrat Deum voluisse, ut multis argumentis constaret, *ὅτι θεὸς ὁ ὑπὲρ πάντα τὰ γεννητὰ ἐνανθρώπησε.*

V. Periniquum foret, tot eximias sententias eodem effugio eludere, quo Petavius et Huetius usi sunt: quorum alter lib. I. de Trinit. cap. 4. citata ab Athanasio ad Origenis defensionem testimonia, valere illa quidem adversus Arianos fatetur, sed ad *ὁμοούσιον* affirmandum sufficere negat, eo quod creaturas ex aeterno fuisse cum Deo censuerit Origenes; Huetius vero hujus quaestionis secundae num. XXIV. fatetur quidem, ex lucis et splendoris exemplo sequi, ut Filius ex Patris substantia genitus sit, sed hunc stultissimum errorem Origeni affingit, Filium a Dei substantia non aliter, quam ipsam materiam, ab omni retro aevo emanasse. Quod ait doctissimus praesul materiam, ex Origenis sententia, ita a Deo, ut lumen a sole proficisci et procreari; cum nullo argumento fidem sui judicii faciat, minuit nobis laborem hujus commenti refellendi, cujus nullum exstat apud Origenem vestigium. Nisi quis forte in deteriorem partem rapiat, quod ait Origenes lib. I. de Princip. cap. 1. num. 6. *Interdum oculi nostri ipsam naturam lucis, id est, substantiam solis intueri non possunt: splendorem vero ejus, vel radios, fenestris forte et quibuslibet aliis receptaculis brevibus infusos intuentes, considerare possumus fomes ipse ac fons quantus sit corporei lumi-*

nis. Ita ergo quasi radii quidam sunt Dei naturae opera divinae providentiae, et universitatis hujus, ad comparationem substantiae ac naturae. Quia ergo mens nostra ipsum per se Deum, sicut est, non potest intueri; ex pulchritudine operum, et decore creaturarum, parentem universi intelligit. Utrum hic locus Huetii animo obversatus sit, cum tam stulta somnia Origeni tribueret, affirmare non possum: sed liquet, creaturas in eo quasi radios quosdam dici divinae naturae, non quod omnia, quaecunque sunt in Deo, sint etiam in creaturis, ut de Filio docet Origenes; sed quod in iis majestas et omnipotentia Creatoris eluceat. Huc accedit, quod de Filio idem dicit Origenes Tom. I. in Joann num. 30., eum ex operibus cognosci ab his, qui divinam ejus naturam contemplari non possunt.

Quod spectat ad aeternitatem materiae, sive etiam mundi, fatendum est Origenem, quamvis saepissime eos refellat, qui mundum ex materia increata, aut ab inferiore quodam Deo creatum volebant: quamvis *de ecclesiasticis definitionibus secundum historiae nostrae fidem* constare doceat, lib. III. de Princip. cap. 5. num. 1., *quod mundus factus sit, et ex certo tempore coepit;* interdum tamen videtur in absurdam illam opinionem inclinare, ut ante hunc mundum alios quosdam ei dissimiles exstitisse non improbet. Utrum has mundorum sibi succedentium vicissitudines aeternas duxerit, non examino; sed etiamsi aeternas duxisset, starent semper suo robore illius de Filii aeternitate et divinitate testimonia: aliter enim Filio Dei, aliter rebus creatis aeternitatem attribueret: istis conjiciendo et dubitando, isti affirmando et asseverando; istis, quia aliter Deus omnipotens semper fuisse non videbatur, nisi aliquid suo dominatu teneret; isti vero, quia est Deus, Verbum, Sapientia, Veritas, Splendor Patris, et imago absolutissima, cui nihil desit, quod quidem sit in Patre. Quin etiam non solius Patris omni-

potentiae consulit in hac absurda opinione, sed ipsius etiam Filii. Metuebat enim, ut vel Pater omnipotens, vel Filius aporrhoea illius omnipotentiae semper fuisse demonstraretur, nisi exstitissent res creatae, in quas Pater et Filius, quibus unam et eandem omnipotentiam attribuit, dominarentur. Haec legere est in lib. I. de Princip. cap. 2. num. 10. Quam ob rem haec de mundorum antiquitate, aut si vis, aeternitate opinio non magis laedit aeternitatem Filii, quam Patris. Hinc Hermogenes, qui adhuc absurdius materiam increatam fingebat, nihil novi de Filio Dei, teste Tertulliano, effutierat: nec consecutiones, quas ex ejus sententia merito eruit Tertullianus, magis in Filium, quam in Patrem injuriae sunt.

VI. Aequalitatem Filii cum Patre, et substantiae in utroque singularitatem ex testimoniis jam allatis perfacile est colligere. Nam si Filius est splendor aeternus paternae gloriae; si Patrem comprehendit; si quidquid est in Patre, idem etiam est in Filio: non dubium, quin tota Patris substantia illi communicata fuerit. Sed haec Origenis doctrina multis aliis locis expressius consignata, inprimis Homil. VIII. in Jerem. num. 2., ubi, postquam illud Proverbiorum retulit: „Dominus [1]) sapientia fundavit terram, praeparavit coelos prudentia:“ sic loquitur: *Ἔστιν οὖν τις φρόνησις θεοῦ, ἥν μοι ζήτει ἐν Χριστῷ Ἰησοῦ. Πάντα γὰρ ὅσα τοῦ θεοῦ, τοιαῦτα ἐν αὐτῷ ἐστιν· ὁ Χριστός ἐστι σοφία τοῦ θεοῦ, αὐτὸς δύναμις θεοῦ, αὐτὸς δικαιοσύνη θεοῦ, αὐτὸς ἁγιασμὸς, αὐτὸς ἀπολύτρωσις, αὐτὸς φρόνησις τοῦ θεοῦ.* Nihil sane ad unitatem numericam essentiae et aequalitatem significantius dici potest, quam omnia Patris attributa in Filio esse, ut conceptis verbis declarat Origenes. Hanc sententiam ex Christi verbis deducit Tom. XX. in Joann. num. 30., ubi sic loquitur: *Sin vero etiam dicit:* „Judicium [2]) meum

---

[1]) Prov. III, 19. [2]) Ev. Joann. V, 30.

justum est:" *audi eum in Evangelio ipso dicentem:* „Omnia [1]) mea tua sunt." *Nam si verum est, quod a Salvatore dictum est:* „Omnia [2]) mea tua sunt:" perspicuum est judicium, de quo inquit: „Meum [3]) judicium justum est:" *Patris esse judicium.*

Ex hac sententia praeclarum deducit argumentum in lib. VIII. contra Cels. num. 13. Cum Celsus Christianos rideret, quod cum Deos cum summo Deo coli non paterentur, ipsi tamen Christum cum summo Deo colerent: respondet Origenes, Filium cum Patre coli, quia unum est cum Patre, eique Pater omnia sua generando tradidit. Sic autem loquitur: *Περὶ τὸν θεὸν οὖν ἡ πίστις ἡμῶν διὰ τοῦ ταύτην βεβαιοῦντος ἐν ἡμῖν υἱοῦ αὐτοῦ. Καὶ οὐδεμίαν ἡμῶν ἔχει δεῖξαι στάσιν περὶ τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ ὁ Κέλσος, καὶ σέβομέν γε τὸν πατέρα, θαυμάζοντες αὐτοῦ τὸν υἱὸν Λόγον, καὶ Σοφίαν, καὶ ἀλήθειαν, καὶ δικαιοσύνην, καὶ πάντα ἅπερ εἶναι μεμαθήκαμεν τὸν υἱὸν τοῦ θεοῦ, οὕτω δὴ καὶ τὸν γεννηθέντα ἀπὸ τοῦ τοιούτου πατρός.* His postremis verbis nullus inerit sensus, nisi legamus: [4]) *ἅπερ μεμαθήκαμεν εἶναι τὸν θεὸν αὐτόν.*

VII. Non omittenda sunt, quae Tom. XIII. in Joann. num. 36. leguntur, ubi sic loquitur Origenes: *Πρέπουσα βρῶσις τῷ υἱῷ τοῦ θεοῦ, ὅτε ποιητὴς γίνεται τοῦ πατρικοῦ θελήματος, τοῦτο τὸ θέλειν ἐν ἑαυτῷ ποιῶν, ὅπερ ἦν καὶ ἐν τῷ πατρὶ, ὥστε εἶναι τὸ θέλημα τοῦ θεοῦ ἐν τῷ θελήματι τοῦ υἱοῦ ἀπαράλλακτον τοῦ θελήματος τοῦ πατρὸς, εἰς τὸ μηκέτι εἶναι δύο θελήματα, ἀλλὰ ἓν θέλημα· ὅπερ ἓν θέλημα αἴτιον ἦν τοῦ λέγειν τὸν υἱόν· „ἐγὼ [5]) καὶ ὁ πατὴρ ἕν ἐσμεν·" καὶ*

---

[1]) Ev. Joann. XVII, 10.

[2]) Ev. Joann. XVII, 10. [3]) Ev. Joann. V, 30.

[4]) Cfr. annotat. nostra ad loc. laudatum.

[5]) Ev. Joann. X, 30.

διὰ τοῦτο τὸ θέλημα ὁ ἰδὼν αὐτὸν, ἑώρακε[1]) *τὸν υἱὸν, ἑώρα δὲ καὶ τὸν πέμψαντα αὐτόν.* Satis Basilio non faciebat similitudo essentiae; sed si quis vocem illam: *ἀπαράλλακτον*, *in omnibus similem*, adhiberet, eum plane et cumulate purgatum et probatum habebat, ut patet ex ejus epist. IX. Quis igitur Origenem non probet, qui ea sua sponte praedicat, quae visa sunt etiam suspiciosissimis temporibus ad omnem suspicionem repellendam aptissima?

Cum idem Celsus quaereret per jocum: *an Deus, quia magnus est, et contemplatu difficilis, proprium spiritum*, *πνεῦμα ἴδιον*, *in corpus nostro simile dejectum huc misisset, ut ex ipso audire et discere possemus:* sic respondet Origenes lib. VI. num. 69. *Οὐ μόνος δὲ μέγας καθ' ἡμᾶς ἐστιν ὁ τῶν ὅλων θεὸς καὶ πατήρ· μετέδωκε γὰρ ἑαυτοῦ καὶ τῆς μεγαλειότητος τῷ μονογενεῖ καὶ πρωτοτόκῳ πάσης κτίσεως, ἵν' εἰκὼν αὐτὸς τυγχάνων τοῦ ἀοράτου θεοῦ, καὶ ἐν τῷ μεγέθει σώζῃ τὴν εἰκόνα τοῦ πατρός. Οὐ γὰρ οἷόν τ' ἦν εἶναι σύμμετρον, ἵν' οὕτως ὀνομάσω, καὶ καλὴν εἰκόνα τοῦ ἀοράτου θεοῦ, μὴ καὶ τοῦ μεγέθους παριστᾶσαν τὴν εἰκόνα.... Ἔστω δὴ καὶ δυσθεώρητος ὁ θεός· ἀλλ' οὐ μόνος δυσθεώρητός ἐστί τινι, ἀλλὰ καὶ ὁ μονογενὴς αὐτοῦ. Δυσθεώρητος γὰρ ὁ θεὸς Λόγος· δυσθεώρητος δὲ οὑτωσὶ καὶ σοφία ἐστὶν, ἐν ᾗ τὰ πάντα πεποίηκεν ὁ θεός.* Est igitur ex Origene Filius Patri aequalis, ejusque accuratissima mensura et perfectissima imago non minus invisibilis, non minus magna, quam ipsum exemplar: quippe cum Deus magnitudinem suam, seu, quod idem est, totam suam substantiam Filio tradiderit.

Pergit Origenes Tom. XIII. in Joann. num. 36. *Καὶ πρέπον γε μᾶλλον οὕτω νοεῖν ἡμᾶς ποιεῖσθαι ὑπὸ τοῦ θεοῦ τὸ θέλημα τοῦ πατρὸς, ἀφ' οὗ θελήματος καὶ τὰ*

---

[1]) Ev. Joann. XII, 45.

ἔξω τοῦ θέλοντος καλῶς ἐγένετο, ἤπερ μὴ περιεργασαμένους ἡμᾶς τὰ περὶ τοῦ θελήματος, νομίζειν εἶναι τὸ ποιεῖν τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντος, ἐν τῷ τάδε τινὰ τὰ ἔξω ποιεῖν. Ἐκεῖνο γάρ, λέγω δὲ τὸ ἔξω τοῦ θέλοντος, γινόμενον χωρὶς τοῦ προειρημένου θελήματος, οὐχ ὅλον μὲν τὸ θέλημα τοῦ πατρός· πᾶν δέ ἐστι τὸ θέλημα τοῦ πατρὸς ὑπὸ τοῦ υἱοῦ γινόμενον, ὅτε τὸ θέλειν τοῦ θεοῦ γενόμενον ἐν τῷ υἱῷ ποιεῖ ταῦτα, ἅπερ βούλεται τὸ θέλημα τοῦ θεοῦ. Μόνος δὲ ὁ υἱὸς πᾶν τὸ θέλημα ποιεῖ χωρῆσαι (leg. *χωρήσας*) *τοῦ πατρός· διόπερ καὶ εἰκὼν*[1]) *αὐτοῦ. Ἐπισκεπτέον δὲ καὶ περὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος.* In eandem sententiam lib. VIII. num. 12. contra Celsum docet, Patrem et Filium unum esse *identitate voluntatis*, *ταὐτότητι βουλήματος*. Non magis discrepat lux a tenebris, quam haec Origenis sententia ab Arianorum commentis. Isti enim ad naturae dissimilitudinem trahebant hoc Filii in mandatis paternis obsequium: at Origenes voluntatem Patris a Filio perfici statuit, non quod mandata Patris Filius instar cujusdam ministri capessat, sed quia solus Filius totam Patris voluntatem capit, et tota voluntas Patris in Filio generata facit ea, quae vult voluntas Dei. Hinc repetit Origenes imaginis rationem, eamque non obscure declarat in hoc esse positam, quod tota Patris substantia in Filio sit. Hinc Tom. XV. in Matth. num. 10. sic loquitur: *Ac Salvator quidem, ut est imago*[2]) *Dei invisibilis, ita et bonitatis*[3]) *ipsius imago est.* Ex quo patet, nihil Origenem admisisse in exemplari, quod non admitteret in imagine.

Similiter Tom. XXXII. in Joann. num. 18. *Ὅλης*[4])

[1]) Coloss. I, 15. coll. II Cor. IV, 4.
[2]) Coloss. I, 15. coll. II Cor. IV, 4.
[3]) Sap. Salom. VII, 26.
[4]) Cfr. ed. nostr. Tom. II. pag. 470.

μὲν οὖν οἶμαι τῆς δόξης τοῦ θεοῦ αὐτοῦ ἀπαύγασμα εἶναι τὸν υἱόν..... Οὐκ οἶμαι γάρ τινα τὸ πᾶν δύνασθαι χωρῆσαι τῆς ὅλης δόξης τοῦ θεοῦ ἀπαύγασμα, εἰ μὴ τὸν υἱὸν αὐτοῦ.

Ex eodem principio concludit totam Patris scientiam in Filio esse Tom. I. in Joann. num. 27. *Ἐὰν δέ τις ζητῇ, εἰ πᾶν ὅ, τί ποτε ἐγνωσμένον ὑπὸ τοῦ πατρὸς κατὰ τὸ βάθος τοῦ πλούτου καὶ τῆς σοφίας, καὶ τῆς γνώσεως αὐτοῦ, ἐπίσταται ὁ σωτὴρ ἡμῶν, καὶ φαντασίᾳ τοῦ δοξάζειν τὸν πατέρα, ἀποφαίνηταί τινα γινωσκόμενα ὑπὸ τοῦ πατρὸς ἀγνοεῖσθαι ὑπὸ τοῦ υἱοῦ, (οὐ) διαρκοῦντος ἐξισωθῆναι ταῖς καταλήψεσι τοῦ ἀγεννήτου θεοῦ· ἐπιστατέον αὐτὸν ἐκ τοῦ ἀλήθειαν εἶναι τὸν σωτῆρα, καὶ προσακτέον, ὅτι, εἰ ὁλόκληρός ἐστιν ἡ ἀλήθεια, οὐδὲν ἀληθὲς ἀγνοεῖ, ἵνα μὴ σκάζῃ λείπουσα ἡ ἀλήθεια, οἷς οὐ γινώσκει, κατ' ἐκείνους, τυγχάνουσιν ἐν μόνῳ τῷ πατρὶ, ἢ δεικνύτω τις, ὅτι ἔστιν ἃ γινωσκόμενα, τῆς ἀληθείας προσηγορίας οὐ τυγχάνοντα, ἀλλὰ ὑπὲρ αὐτὴν ὄντα.*

VIII. Suam de Spiritu sancto sententiam non obscure declarat Origenes Tom. XIII. in Joann. num. 36., ubi totam Patris voluntatem in Filio esse demonstrans, idem de Spiritu sancto considerari jubet et intelligi. *Id autem considerandum est,* inquit, *et de Spiritu sancto.* Haec autem illum non dubitanter dicere, sed ex his, quae de Filio statuerat, quid de Spiritu sentiendum sit, judicio lectorum permittere, cum ex iis patet, quae subjungit: *Ceteri autem sancti,* inquit, *nihil quidem facient praeter voluntatem Patris, non tamen, ut tota Dei voluntas imprimatur in iis:* tum ex eo, quod Tom. II. in eundem Evangelistam num. 6. quaecunque sunt in Filio, ea in Spiritu sancto esse docet, eumque idcirco Filium non esse, quia Filio eget, ut haec omnia accipiat. Non dubium ergo fuit Origeni, quin tota Patris voluntas, ut in Filio, ita etiam in Spiritu sancto sit. Hinc ut Pa-

trem a Filio, ita Filium a Spiritu non separabilem pronuntiat Tom. XIII. in Matth. num. 19., ubi puerum illum, quem Jesus in medio discipulorum posuit, Spiritum sanctum interpretatur, ac de eo sic loquitur: *Illum puerum ab ipso Jesu in nomine Jesu suscipere oportet, a quo minime sejunctus Jesus apud eum est, qui puerum susceperit, ita ut in hanc sententiam dictum sit:* „Quicunque [1]) receperit puerum istum in nomine meo, me recipit.“ *Deinde vero Pater, quia a Filio separari non potest, apud eum est, qui Filium susceperit. Unde dictum est*: „Et [2]) quicunque me receperit, recipit eum, qui me misit.“ Eodem igitur modo Spiritus unum est cum Filio, quo ipse Filius cum Patre. Porro cum idcirco Filius ex Origenis doctrina unum sit cum Patre, quia tota Patris voluntas, sive essentia ei tradita fuit a Patre: necesse est, ut eadem essentia Spiritui sancto tradita pariter et communicata sit.

In eandem sententiam loquitur Tom. XIV. num. 6., ubi totam scientiam Filii in Spiritu sancto esse docet. *Quemadmodum*, inquit, *nemo* [3]) *hominum scit, quae sunt hominis, nisi Spiritus, qui in ipso est; et quae Dei sunt nemo cognovit, nisi Spiritus Dei: ita quae Christus in proverbiis et parabolis locutus est, post Deum nemo novit praeter Spiritum Christi: cujus qui particeps fuerit, non solum quatenus Christi Spiritus est, sed etiam quatenus Christi, ut Sapientiae, ut Verbi, is quae sibi super hoc loco aperta fuerint, et retecta, animo contemplari poterit.*

Tom. XXXII. in Joann. num. 18. haec leguntur: *Non* [4]) *arbitror percipere aliquem posse omnem splendorem totius gloriae Dei, nisi Filium Dei. Si eo ad-*

---

[1]) Luc. IX, 48. [2]) Luc. IX, 48.

[3]) Cfr. I Cor. II, 11.

[4]) Cfr. ed. nostr. Tom. II. pag. 470.

das etiam ejus Spiritum, optime tu quidem et absolutissime de Deo dices et senties. Sed haec postrema verba, quae a Ferrario praetermissa supplevit Huetius, videntur e margine in contextum irrepsisse. Sic enim habent Graeca: *Εἰ*[1]) *προσέθου καὶ τὸ πνεῦμα τὸ αὐτοῦ, ἄριστά σοι ἂν ἐθεολογεῖτο καὶ τελεώτατα.* Liquet haec ab Origene scripta non esse, sed ab alio notata, moleste ferente Spiritum sanctum hoc loco praetermitti. At parum aequa haec notatio. Non enim solent ecclesiastici scriptores, cum de Filio disserunt, ea semper attingere, quae ad Spiritum sanctum attinent. Facit id interdum Origenes, ut Tom. II. in Joann. num. 23., ubi multa in Deo esse statuens, quae nulla res ab alio esse habens possit comprehendere, Christum et Spiritum sanctum nominatim excipit. Multis aliis in locis Spiritum cum Filio adjungit: quod argumento est, eum non excludi, si quando praetermittatur. In eo autem loco, qui alicui lectori stomachum fecit, observat Origenes, postquam demonstratum est Patrem in Filio glorificari, quaeri posse non incommode, *quomodo et in Spiritu sancto glorificetur, et in omnibus, quibus apparuit gloria Domini, aut apparebit.* Tum statuit totius gloriae splendorem esse Filium; *sed tamen pervenire particulares splendores ab hoc splendore totius gloriae ad reliquam creaturam rationis participem: ἐπὶ τὴν λοιπὴν λογικὴν κτίσιν. Neminem enim percipere posse omnem splendorem totius gloriae Dei praeter Filium Dei.* Nihil ergo hic statuit de Spiritu sancto Origenes, sed ex iis, quae de Filio dixerat, de Spiritu sancto dijudicandum relinquit, ac de rebus tantum creatis loquitur, quas inter non modo non numerabat Spiritum sanctum, sed etiam declarat lib. I. de Princip. cap. 3., nullum prorsus locum in Scripturis occurrere, in quo idem de Spiritu sancto

---

[1]) Cfr. ed. nostr. Tom. II. pag. 470. not. 6.

dicatur, quod de Sapientia, quae condita[1]) est initium viarum Domini. Jam similem de Spiritu sancto observationem Origenis apposui, in qua, postquam unam in Patre et Filio voluntatem esse ostendit, idem de Spiritu sancto considerandum docet, nec amplius quidquam addit. Eodem prorsus modo se gerit hoc in loco.

Aequalitatem Spiritus sancti cum Filio egregie demonstrat, cum eum esse substantialem sanctitatem declarat. *Ego autem existimo*, inquit Tom. II. in Joann. num. 6., *Spiritum sanctum, ut ita dicam, materiam gratiarum, quae a Deo proficiscuntur, suppeditare iis, qui per eum ejusque participationem sancti sunt: ita ut ea, quam dico, materia gratiarum et donorum a Patre operante fiat, a Filio ministretur, per Spiritum sanctum subsistat.* *Τῆς εἰρημένης*, inquit ed. nostr. Tom. I. pag. 110., *ὕλης τῶν χαρισμάτων, ἐνεργουμένης μὲν ἀπὸ τοῦ θεοῦ, διακονουμένης δὲ ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ, ὑφεστώσης δὲ κατὰ τὸ ἅγιον πνεῦμα.* Quemadmodum ergo Filius est idea idearum, ac ipsa Veritas, et Sapientia, qua omnia continentur; ita Spiritus sanctus est substantialis sanctitas, qua omnia dona continentur, per quem omnes gratiae subsistunt, et quemadmodum ex eo, quod Christus sit ipsa veritas, ejus aeternitatem demonstrat Origenes, quia absurdum dictu esset, veritatem aliquando non fuisse, nemo non videt, idem de Spiritu sancto dicendum esse.

IX. Aequalitas Spiritus sancti cum Patre et Filio ex his maxime declaratur, quae de sanctissima Trinitate disserere solet Origenes, velut cum ait Tom. XII. in Matth. num. 20., Christum iis, quos liberat, hoc beneficium conferre, ut baptizentur *εἰς*[2]) *ὄνομα τοῦ πατρὸς, καὶ τοῦ υἱοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος, ἅπερ τρεῖς ἡμέραι εἰ-*

---

[1]) Cfr. Prov. VIII, 22.

[2]) Cfr. ed. nostr. Tom. III. pag. 166.

σὶν ἅμα ἐνεστηκυῖαι αἰωνίως τοῖς δι᾽ αὐτὰς υἱοῖς τοῦ φωτός. Non verendum est, ne, dum sanctissimam Trinitatem, sub imagine trium dierum simul exsistentium describit, tres substantias inducat. Satis superque ex his, quae modo attuli, spectata et explorata est illius ea de re sententia; sed hujus triplicis diei haec vis et sententia est, ut quaecunque ab aeterno fuerunt in Patre, ea pariter in Filio et Spiritu sancto exstitisse ab aeterno intelligamus. Hinc Tom. XV. num. 31. unam diem, unamque vitam assignat Patri, et Filio et Spiritui sancto. *Καὶ ὅρα,* inquit ed. nostr. Tom. III. pag. 393., *εἰ δυνάμεθα τὸν ὅλον ἐνεστῶτα αἰῶνα ἡμέραν τινὰ εἰπεῖν, μεγάλην μὲν ὡς πρὸς ἡμᾶς, μικρὰν δέ τινα καὶ ὀλιγοχρόνιον, ὡς πρὸς τὴν τοῦ Θεοῦ, καὶ τοῦ Χριστοῦ, καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος ζωήν.* Ibidem unum imperium attribuit Trinitati, eamque vocat *ἀρχικὴν* Triada, *imperatricem Trinitatem.* Adorandam Trinitatem appellat Tom. VI. in Joann. num. 17.

Pluribus locis docet Origenes, tres personas a se invicem separari non posse. *Si anima,* inquit Homil. VIII. in Jerem. num. 1., *non habet Deum Patrem, si non habet Filium dicentem:* „Ego [1]) et Pater veniemus ad eum, et mansionem apud eum faciemus:" *si non habet Spiritum sanctum, anima deserta est. Habitata autem est, quando plena est Deo, quando habet Christum, et Spiritum sanctum. Verum haec differenter et varie in Scripturis dicuntur, in anima hominis Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum commorari. Nam et David in Psalmo confessionis tres Spiritus postulat, dicens:* „Spiritu [2]) principali confirma me:" „Spiritum [3]) rectum innova in visceribus meis:" „Spiri-

---

[1]) Cfr. ev. Joann. XIV, 23.

[2]) Psalm. LI, 12. (L.) [3]) Psalm. LI, 10. (L.)

tum [1]) sanctum ne auferas a me." *Qui sunt isti tres Spiritus? Principalis Spiritus, Pater est: Spiritus rectus, Christus est: Spiritus sanctus, Spiritus sanctus est.* Non tres Spiritus a se invicem separatos, aut tres Deos admittit Origenes, — quomodo enim simul in eadem anima habitare possent? — sed tres personas, quarum unaquaeque Spiritus et Deus est. Eodem sensu dicere non dubitat Gregorius Nazianzenus, unum esse Deum in tribus splendoribus, unam naturam in tribus luminibus, Carm. pag. 154. Tres personas vocat *tria maxima*, Orat. 24. pag. 428. Interdum vero tres hypostases numerat in uno splendore et gloria, ut Orat. 30. pag. 496.

Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum unam esse nubem docet, quae justos obumbrat. *Quaenam*, inquit Tom. XII. in Matth. num. 42., *lucida ea nubes est justos obumbrans? An paterna forte virtus est, a qua Patris vox exit?..... Forsitan vero et Spiritus sanctus nubes lucida est justos obumbrans, et edens oracula Dei operantis in se, et dicentis:* „Hic [2]) est Filius meus dilectus, in quo mihi bene complacui." *Quin et audacter Salvatorem nostrum lucidam esse nubem pronuntiabo.....* *Φωτεινὴ γὰρ πατρὸς, υἱοῦ*, inquit ed. nostr. Tom. III. pag. 201., *καὶ τοῦ ἁγίου πνεύματος νεφέλη ἐπισκιάζει τοὺς γνησίους Ἰησοῦ μαθητάς.* Sic etiam Tom. VI. in Joann. num. 29. *Deus est in fluvio laetificante civitatem Dei: nam Pater in Filio est. Hanc ob causam, qui ad ipsum pergunt, ut laventur, probrum deponunt ex Aegypto ductum, aptioresque fiunt ut subvehantur, et mundantur a lepra, atque etiam parati fiunt ad Spiritus sancti receptionem; nimirum ad aliud flumen non advolante spirituali columba.*

---

1) Psalm. LI, 11. (L.) 2) Matth. XVII, 5.

Si Filius est fluvius, in quo est pater, et a quo Spiritus non separatur; non mirum, si tres illae personae aeque sitiendae et colendae, ita ut, si quis unam colere detrectet, is nullam colat. Id quoque conceptis verbis docet Origenes Homil. XVIII. in Jerem. num. 9. *Quis*, inquit, *ita desideravit Deum*, *ut dicat:* „Sitivit[1]) anima mea ad Deum vivum?“ *Quis ita sitivit ubera petrae?* „Petra[2]) autem erat Christus.“ *Quis ita sitivit Spiritum sanctum*, *ut dicat:* „Quemadmodum[3]) desiderat cervus ad fontes aquarum, ita desiderat anima mea ad te, Deus?“ Ἐὰν μὴ τὰς τρεῖς πηγὰς τῶν ὑδάτων διψήσωμεν, οὐδεμίαν πηγὴν τῶν ὑδάτων εὑρήσομεν. *Videbantur Judaei sitire unicum fontem aquarum Deum; sed quia Christum et Spiritum sanctum non sitiebant, de Deo quoque bibere non potuerunt. Videbantur item haeretici sitire Christum Jesum; sed quia non sitiverunt Patrem, qui est Deus legis, et prophetarum, de Christo quoque non bibunt.* Sed qui unum quidem servant Deum, sed contemnunt prophetas, non sitiverunt Spiritum sanctum, qui loquitur in prophetis: idcirco neque de paterno fonte bibunt, neque de eo, qui in templo clamabat, et dicebat: „Si[4]) quis sitivit, veniat ad me, et bibat.“

Excursus II.

(Cfr. pag. 133. not. 2.)

Multa alia ex Origene proferri possunt, ex quibus pateat, aliquid essentia et hypostasi unum dici, cum sola

---

1) Psalm. XLII, 2. (XLI.) 2) I Cor. X, 4.
3) Psalm. XLII, 1. (XLI.) 4) Ev. Joann. VII, 37.

cogitatione ac variis tantum nominibus distinguitur, quemadmodum nefarii haeretici de Trinitate sentiebant. Sic Tom. I. in Joann. num. 30. *Μηδεὶς*[1]) *δὲ προσκοπτέτω διακρινόντων ἡμῶν τὰς ἐν τῷ σωτῆρι ἐπινοίας, οἰόμενος καὶ τῇ οὐσίᾳ ταὐτὸν ἡμᾶς ποιεῖν.* Hic profecto essentiae eadem vis ac personae; si quidem metuit Origenes, ne, dum multa in Christo distinguit, multas in eo personas distinguere videatur. Similia habet de Christo Homil. VIII. in Jerem. num. 2. *Τὸ μὲν ὑποκείμενον ἕν ἐστι, ταῖς δὲ ἐπινοίαις τὰ πολλὰ ὀνόματα ἐπὶ διαφόρων ἐστί.* Vide Tom. VI. in Joann. num. 22. Sic etiam Homil. XVIII. in Jerem. num. 4 demonstrat, unam et eandem rem in Scripturis sanctis, prout leviter perstringitur, aut attentius consideratur, fontem esse vel puteum. *Τὸ αὐτὸ τῇ ὑποστάσει τῷ μὲν ἐπιπολαίῳ πηγή ἐστι, τῷ δὲ βαθυτέρῳ φρέαρ.* Et Tom. XVI. in Matth. num. 6. *Plurimi,* inquit, *utrumque* (id est, calicem et baptismum) *ad martyrium referunt: Οὐ παριστάντες,* inquit ed. nostr. Tom. IV. pag. 15., *οὔτε εἰ δύο ἐπινοίας ἔχει δηλουμένας διὰ τῶν δύο ὀνομάτων ἓν τῇ ὑποστάσει τυγχανόντων,* (legendum videtur: *τυγχάνον*), *οὔτ' εἰ δύναται καὶ δύο δηλοῦσθαι ἐν τούτοις πράγματα.* Ex his concludendum, in his testimoniis, quae trium substantiarum errorem prae se ferre visa sunt, pessimam haeresin refelli, optimam constitui sententiam. Immerito sane vapulavit magnum Origenis studium hujusmodi haeresis refellendae, quae Patris et Filii notiones confundebat, Spiritum sanctum eundem esse asseverans ac Patrem, vel etiam eundem ac Filium, ac nullam Spiritui sancto propriam hypostasin, nullam Filio essentiam per se subsistentem, ac suis proprietatibus definitam attribuebat, sola cogitationis et inanium nominum relicta distinctione. Quis non miretur Origenem hos haereticos refellentem, visum

---

[1]) Cfr. ed. nostr. Tom. I. pag. 64.

esse cum Catholicis manus conserere? Multo id magis mirabimur, si consideremus, quam diligenter et accurate Catholicam sententiam constituat. Unum id enim ab haereticis postulat, ut Patrem, et Filium, et Spiritum sanctum personalibus proprietatibus non defraudent. Tres hypostases admittit et requirit; sed hanc distinctionem ei opponit, quae sola cogitatione ac solis nominibus continetur. Duo extrema aeque fugienda ac vituperanda censet, sive quis Deum Christum confessus, ejus proprietatem a Patris proprietate non distinguat, ac solo nomine Filium appellet; sive proprietatem et essentiam per se subsistentem Filio tribuens, ejus divinitatem inficietur. Ipse igitur inter utrosque interjectus Filium fatetur Deum; sed Deum de Deo, sed verum Filium esse contendit: essentiam divinam ei vindicat, sed quae aliam in eo ac in Patre proprietatem personalem habeat. Si tres substantias dissimiles tenuisset Origenes, majorem in modum indignatus esset, quod duae res creatae cum Creatore confunderentur. At quis non insanissimus tantum operae insumat, ut duas res creatas non sola cogitatione, sed personali proprietate a Creatore distingui demonstret? Nefas igitur dubitare, quin Origenes unam numero substantiam in tribus personis admittat, si quidem de solis proprietatibus personalibus litem movet. Atque id confirmare possumus ex Tom. X. in Joann. num. 21., ubi sic loquitur de ipsis illis haereticis, qui sese tuebantur his Christi verbis: „Destruite [1]) templum hoc, et in tribus diebus erigam illud:" ac inde concludebant, Christum eundem numero esse ac Patrem, qui apud Paulum [2]) dicitur Christum excitasse. *Qui ex his*, inquit ed. nostr. Tom. I. pag. 350., *sibi videntur demonstrare*, *μὴ διαφέρειν τῷ ἀριθμῷ τὸν υἱὸν τοῦ πατρὸς, ἀλλ' ἓν οὐ μόνον οὐσίᾳ, ἀλλὰ καὶ ὑποκειμένῳ τυγχάνοντας ἀμφο-*

---

[1]) Ev. Joann. II, 19. [2]) Cfr. I Cor. XV, 15.

τέρους, κατά τινας ἐπινοίας διαφόρους, οὐ κατὰ ὑπόστασιν λέγεσθαι πατέρα καὶ υἱόν· λεκτέον πρὸς αὐτοὺς πρῶτον μὲν τὰ προηγουμένως κατασκευαστικὰ ῥητὰ τοῦ ἕτερον εἶναι τὸν υἱὸν παρὰ τὸν πατέρα, καὶ ὅτι ἀνάγκη τὸν υἱὸν πατρὸς εἶναι υἱὸν, καὶ τὸν πατέρα υἱοῦ πατέρα. Semper igitur sibi constat Origenes. Hypostasin et suppositum nullo habet discrimine: concedit, Filium unum esse essentia cum Patre, sola persona controversiam facit. Hinc in superioribus testimoniis, cum essentiam Filii, aut Spiritus sancti, a Patris essentia videtur distinguere, semper addit aliquid, quod hanc distinctionem solis proprietatibus personalibus contineat: velut cum addit propriam et subsistentem, ac suis proprietatibus definitam et circumscriptam. Denique, ut supra haereticos castigabat, quod Christum nomine tenus Filium dicerent, hic Filium vere esse Filium, Patrem vere Patrem contendit: in quo non solum Noetianos refellit, qui haec ad inanes metaphoras redigebant, sed etiam Arianos, qui in haeresi plane contraria eadem postea nugati sunt. Cfr. Prudent. Maran de divinitate Christi lib. IV. cap. 15. num. 4. et 5.

Excursus III.

(Cfr. pag. 141. not. 1.)

Multis reprehensionibus vapulavit Origenes, quia Deum Patrem initio Evangelii secundum Joannem observat Deum *cum articulo* vocari, Verbum autem *sine articulo* Deum dici. Addit hanc observationem sibi aptam videri ad eos refellendos, qui, ne duos Deos dicerent, aut Filium eundem esse ac Patrem fingebant, aut ejus divinitatem negabant. Λεκτέον γὰρ αὐτοῖς, inquit Tom. II. in Joann. num. 2., ὅτι τότε μὲν αὐτόθεος ὁ θεός

ἐστι· διόπερ καὶ ὁ σωτήρ φησιν ἐν τῇ πρὸς τὸν πατέρα εὐχῇ· „ἵνα[1]) γινώσκωσί σε τὸν μόνον ἀληθινὸν θεόν·“ πᾶν δὲ τὸ παρὰ τὸ αὐτόθεος μετοχῇ τῆς ἐκείνου θεότητος θεοποιούμενον, οὐχ ὁ θεὸς, ἀλλὰ θεὸς κυριώτερον ἂν λέγοιτο, ᾧ πάντως ὁ πρωτότοκος πάσης κτίσεως, ἅτε πρῶτος τῷ πρὸς τὸν θεὸν εἶναι, σπάσας τῆς θεότητος εἰς ἑαυτὸν, ἐστὶ τιμιώτερος τοῖς λοιποῖς παρ᾽ αὐτὸν θεοῖς, ὧν ὁ θεὸς θεός ἐστι, κατὰ τὸ λεγόμενον· „θεὸς[2]) θεῶν κύριος ἐλάλησε, καὶ ἐκάλεσε τὴν γῆν·“ διακονήσας τὸ γενέσθαι θεοῖς, ἀπὸ τοῦ θεοῦ ἀρύσας εἰς τό θεοποιηθῆναι αὐτοὺς ἀφθόνως, κἀκείνοις κατὰ τὴν αὐτοῦ χρηστότητα μεταδιδούς. Ἀληθινὸς οὖν θεὸς ὁ θεός· οἱ δὲ κατ᾽ ἐκεῖνον μορφούμενοι θεοὶ, ὡς εἰκόνες πρωτοτύπου. Ἀλλὰ πάλιν τῶν πλειόνων εἰκόνων ἡ ἀρχέτυπος εἰκὼν ὁ πρὸς τὸν θεόν ἐστι λόγος, ὃς ἐν ἀρχῇ ἦν, τῷ εἶναι πρὸς τὸν θεὸν ἀεὶ μένων θεὸς, οὐκ ἂν δ᾽ αὐτὸ ἐσχηκὼς, εἰ μὴ πρὸς τὸν θεὸν ἦν, καὶ οὐκ ἂν μείνας θεὸς, εἰ μὴ παρέμενε τῇ ἀδιαλείπτῳ θέᾳ τοῦ πατρικοῦ βάθους. In his verbis Petavius de Trinit. lib. I. cap. 4. stuporem cum impietate certare pronuntiat, ac *palmare illud sacrilegium inesse* putat, *quod et Filium Dei verum Deum dici non patitur Origenes, et inter factos Deos numerat, et Verbum, id est, Λόγον ita comparari cum creaturis affirmat, quemadmodum cum Λόγῳ ipso summus ac verus Deus.* Sed tamen si plus aequitati, quam praejudicatis opinionibus tribuatur, non erit demonstratu difficile, Origenem Catholicis stare principiis, non ad Ariana deficere.

I. Illud vitio verti non potest Origeni, quod contra nefarios haereticos, qui tres Deos coli a Christianis dictitabant, singularitatem Dei ex singularitate principii demonstret. Eodem modo Tertullianus contra Prax. cap. 3. 4. et 11. ecclesiae Catholicae monarchiam vindi-

---

[1]) Ev. Joann. XVII, 3. [2]) Psalm. L, 1. (XLIX.)

cat, quam sibi Praxeas ejusque gregales arrogabant. Ipse Petavius in lib. IV. de Trinit. cap. 13. inter alias causas, cur unus sit Deus, cum tres sint personae, hanc tertio loco commemorat, quod Pater Filii et Spiritus sancti principium sit, iisque omnia tradiderit: cujus sententiae testes citat Athanasium, Hilarium, Basilium, Gregorium utrumque, et alios magni nominis scriptores, qui eodem argumento unum Deum a Christianis coli demonstrant.

II. Adhibitam ab Origene distinctionem Dei *cum articulo*, et Dei *sine articulo*, inutilem prorsus esse non inficior; neque etiam valde probaverim, quod haec verba: „*ἵνα*[1]) *γινώσκωσί σε τὸν μόνον ἀληθινὸν θεόν·*“ ad solum Patrem refert, cum Filium non excludant: sed aequum est inquirere, utrum Origenes ad has subtiles distinctiones adductus sit, quia divinam naturam soli Patri inesse, an quia solum Patrem ab alio divinitatem non accepisse credebat. Rem in ambiguo non relinquit, si quidem conceptis verbis declarat, Deum *cum articulo* nihil aliud esse, quam *αὐτόθεον, a se Deum: αὐτόθεος*[2]) *ὁ θεός ἐστι· διόπερ καὶ ὁ σωτήρ φησιν ἐν τῇ πρὸς τὸν πατέρα εὐχῇ·* „*ἵνα*[3]) *γινώσκωσί σε τὸν μόνον ἀληθινὸν θεόν.* Comparat igitur *αὐτόθεον* cum Deo ex Deo, veritatem et exemplar cum imagine, nec de divina Filii natura detrahit. Ait enim illum, cum sit apud Patrem, trahere ad se divinitatem, apud Deum in principio esse, *eo quod sit apud Deum semper manens Deus.* Deinde vero non alio consilio in has tricas sese implicat Origenes, nisi ut plures personas divinas cum monarchia conciliet, nec facit cum Arianis, cum Patrem solum verum Deum esse concedit, quia solus est Deus a se, sed

---

[1]) Ev. Joann. XVII, 3.
[2]) Cfr. Tom. II. in Joann. num. 2.
[3]) Ev. Joann. XVII, 3.

iis maximum praesidium praeripit, quod sibi in his Christi verbis constituerant.

III. Filium inter Deos factos nequaquam recenset. Statuit ille quidem, quicquid Deus dicitur, praeter eum, qui est a se Deus, id participatione divinitatis Patris ita appellari; sed Deos illos factos latis finibus a Filio discernit. Dii illi, ut non multo ante exposuit Tom. I. num. 34., sunt certum aliquod genus angelorum thronis et principatibus superius. Hos Deos vocari colligit ex his Scripturae verbis: „Deus [1]) Deorum locutus est." „Confitemini [2]) Deo Deorum." In hoc tantum hos Deos cum Filio comparat, quod neutri sint a se Deus, quod Filius sit imago Patris, isti imagines Filii. Quantum autem inter utrosque intersit, multis rebus declarat: nam Filius apud Patrem est semper Deus, ab ipso trahens divinitatem: at isti nec apud Patrem, nec apud Filium sunt semper Dii, nec a Filio divinitatem trahunt. Filius a Deo haurit, unde illos Deos efficiat, idque pro sua bonitate; at illi a Filio non hauriunt.

Idem discrimen observandum in his, quae sequuntur num. 3. *Ἀλλ' ἐπεὶ εἰκὸς προσκόψειν τινὰς τοῖς εἰρημένοις, ἑνὸς μὲν ἀληθινοῦ θεοῦ τοῦ πατρὸς ἀπαγγελλομένου, παρὰ δὲ τὸν ἀληθινὸν θεὸν θεῶν πλειόνων τῇ μετοχῇ τοῦ θεοῦ γινομένων, εὐλαβουμένους τὴν τοῦ πᾶσαν κτίσιν ὑπερέχοντος δόξαν ἐξισῶσαι τοῖς λοιποῖς τῆς Θεὸς προσηγορίας τυγχάνουσι, πρὸς τῇ ἀποδεδομένῃ διαφορᾷ, καθ' ἣν ἐφάσκομεν πᾶσι τοῖς λοιποῖς θεοῖς διάκονον εἶναι τῆς θεότητος τὸν θεὸν λόγον, καὶ ταύτην παραστατέον. Ὁ γὰρ ἐν ἑκάστῳ λόγος τῶν λογικῶν τοῦτον τὸν λόγον ἔχει πρὸς τὸν ἐν ἀρχῇ λόγον πρὸς τὸν θεὸν, ὄντα λόγον θεὸν, ὃν ὁ θεὸς λόγος πρὸς τὸν θεόν. Ὡς γὰρ αὐτόθεος, καὶ ἀληθινὸς θεὸς ὁ πα-*

---

[1]) Psalm. L, 1. (XLIX.)

[2]) Psalm. CXXXVI, 2. (CXXXV.)

τὴρ πρὸς εἰκόνα, καὶ εἰκόνας τῆς εἰκόνος, — διὸ καὶ κατ' εἰκόνα λέγονται εἶναι οἱ ἄνθρωποι, οὐκ εἰκόνες —, οὕτως ὁ αὐτὸς λόγος πρὸς τὸν ἐν ἑκάστῳ λόγον. Ἀμφότερα γὰρ πηγῆς ἔχει χώραν· ὁ μὲν πατὴρ, θεότητος· ὁ δὲ υἱὸς, λόγου. Ὥσπερ οὖν θεοὶ πολλοὶ, ἀλλ' ἡμῖν εἷς θεὸς, ὁ πατὴρ, καὶ πολλοὶ κύριοι, ἀλλ' ἡμῖν εἷς κύριος, Ἰησοῦς Χριστός· οὕτως πολλοὶ λόγοι, ἀλλ' ἡμῖν εὐχόμεθα, ὅπως ὑπάρξῃ ὁ ἐν ἀρχῇ λόγος, ὁ πρὸς τὸν θεὸν ὢν ὁ θεὸς λόγος.

Multum valet ad Origenis defensionem metus ille, ne Verbo res creatas adaequare videretur, et adhibita ad hanc suspicionem refellendam uberior sententiae explicatio. Declarat enim, se nec ea, quae Filius a Patre accepit, cum iis, quae res creatae a Filio acceperunt, nec accipiendi modum comparare, sed potius Filium Patri aequalem praedicare, quia utrumque fontem esse asseverat: ex quo sequitur, eandem in utroque naturam, ac eadem prorsus esse attributa. Itaque dum res creatas in eo comparare cum Filio videtur, quod Filius omnia a Patre, res creatae omnia a Filio acceperint, ipsum potius cum Filio Patrem, si rite attendimus, comparat.

His testimoniis non absimilia sunt duo alia ab Hieronymo et Justiniano objecta, quorum in primo Filius Patrem comprehendere dicitur, si scientiam et sapientiam consideres; secus vero, si eam comprehensionem intelligas, qua Pater omnia ab illo esse habentia comprehendit. Sic igitur Origenes, juxta Hieronymum: *Si enim Patrem cognoscit Filius, videtur in eo, quod novit Patrem, posse eum comprehendere: ut si dicimus, artificis animum artis scire mensuram. Nec dubium, quin, si Pater sit in Filio, et comprehendatur ab eo, in quo est. Sin autem comprehensionem eam dicimus, ut non solum sensu quis et sapientia comprehendat, sed et virtute et potentia cuncta teneat qui cognovit, non possumus dicere, quod comprehendat*

Filius Patrem. Pater vero omnia comprehendit. Inter omnia autem et Filius est; ergo et Filium comprehendit. Postrema verba Graece apud Justinianum sic leguntur: *Εἰ δὲ ὁ πατὴρ ἐμπεριέχει τὰ πάντα, τῶν δὲ πάντων ἐστὶν ὁ υἱὸς, δῆλον, ὅτι καὶ τὸν υἱόν.* Unitatem essentiae et aequalitatem in Patre et Filio mirifice exponit Origenes, dum Patrem a Filio comprehendi statuit, quia Pater in Filio est. Patrem ergo in Filio esse credebat, non quia Patri Filius obedit, sed quia Filio Pater totam divinam substantiam generando tradidit. Unde scientiam et sapientiam in utroque aequalem agnoscit Origenes, ac illud tantum comprehensionis genus, quo genitum comprehendit genitor, a Filio removet.

Altero in loco, qui in primo de Princip. libro cap. 3. num. 5. exstat, similem habemus personarum distinctionem, nimirum in eo positam, quod Filius Patre, ob rationem originis, et Spiritus sanctus Filio minor sit. *Ὅτι ὁ μὲν θεὸς καὶ πατὴρ, συνέχων τὰ πάντα, φθάνει εἰς ἕκαστον τῶν ὄντων, μεταδιδοὺς ἑκάστῳ ἀπὸ τοῦ ἰδίου τὸ εἶναι. Ὢν γάρ ἐστιν. Ἐλάττων δὲ πρὸς τὸν πατέρα ὁ υἱὸς φθάνων ἐπὶ μόνα τὰ λογικά· δεύτερος γάρ ἐστι τοῦ πατρός. Ἔτι δὲ ἧττον τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον ἐπὶ μόνους τοὺς ἁγίους διϊκνούμενον. Ὥστε κατὰ τοῦτο μείζων ἡ δύναμις τοῦ πατρὸς παρὰ τὸν υἱὸν, καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον. Πλείων δὲ ἡ τοῦ υἱοῦ παρὰ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον. Καὶ πάλιν διαφέρουσα μᾶλλον τοῦ ἁγίου πνεύματος ἡ δύναμις παρὰ τὰ ἄλλα ἅγια.* Si sine Patre rationabilia a Filio illuminari, sancta a Spiritu sanctificari diceret Origenes, merito in sanctam Trinitatem injuriosus videretur, atque haud scio an ipsum in Patrem injuriosior. Sed in eo nulla hujus erroris suspicio residet: ac Patris virtutem in hoc tantum virtute Filii et Spiritus majorem dicit et latius patentem, quod cum rationabilia a Filio rationem, sancta a Spiritu sanctitatem accipiant, Filius a Patre, Spiritus a Patre et Fi-

lio omnia acceperint. Cfr. Prudent. Maran de divinitate Christi lib. IV. cap. 16. num. 2.

Excursus IV.

(Cfr. pag. 143. not. 1.)

Paulo supra hunc locum dicere videtur Origenes, Filium et Spiritum aeque, vel forte magis a Patre superari, quam ipsi res creatas superant: et ex his verbis Filium et Spiritum sanctum ab Origene ita cum rebus creatis comparari putat Huetius, ut omnino a Patre dissocientur. Sed tamen si locus ille, ut par est, legatur et intelligatur, non insincera et parum orthodoxa excusatione opus erit, sed aequabili judicio. Sic igitur loquitur Origenes: *Πειθόμενοι*[1] *τῷ σωτῆρι λέγοντι· „ὁ*[2] *πατὴρ, ὁ πέμψας με, μείζων μού ἐστι·“ καὶ διὰ τοῦτο μὴ ἐνεγκόντι μηδὲ τὴν „ἀγαθὸς“*[3] *προσηγορίαν, τὴν κυρίαν, καὶ ἀληθῆ, καὶ τελείαν παραδέξασθαι αὐτῷ προσφερομένην, ἀλλὰ ἀναφέροντι αὐτὴν εὐχαρίστως τῷ πατρὶ μετ' ἐπιτιμήσεως πρὸς τὸν βουλόμενον ὑπερδοξάζειν τὸν υἱὸν, πάντων μὲν τῶν γενητῶν ὑπερέχειν, οὐ συγκρίσει, ἀλλ' ὑπερβαλλούσῃ ὑπεροχῇ φαμεν τὸν σωτῆρα, καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, ὑπερεχόμενον τοσοῦτον ἢ καὶ πλέον ἀπὸ τοῦ πατρὸς,* (legendum videtur: *οὐ τοσοῦτον ὑπερεχόμενον ἀπὸ τοῦ πατρὸς*), *ὅσῳ ὑπερέχει αὐτὸς καὶ τὸ ἅγιον πνεῦμα τῶν λοιπῶν, οὐ τῶν τυχόντων.* Addit Origenes Filium ita angelis, et thronis, et dominationibus praestare, ut verbis exprimi haec prae-

[1]) Cfr. ed. nostr. Tom. II. pag. 45.
[2]) Ev. Joann. XIV, 28.
[3]) Marc. X, 18. coll. Luc. XVIII, 19.

stantia non possit; sed tamen Patris praestantiam sic pergit describere: Ἀλλ'[1]) ὅμως τῶν τοσούτων, κτλ., id est: *Sed tamen cum ipse tantis ac talibus naturis praestet essentia, dignitate, et potestate, ac divinitate, — est enim vivens Verbum et Sapientia —, Patri nulla re comparatur. Est*[2]) *enim imago ejus bonitatis, splendorque non Dei, sed ejus gloriae, ejusque lucis aeternae, et vapor non Patris, sed ejus potestatis, sinceraque omnipotentis ejus gloriae fluxio, et speculum immaculatum ejusdem operationis, per quod speculum Paulus et Petrus, eorumque similes Deum vident dicentis:* „Qui[3]) vidit me, vidit Patrem meum, qui misit me" I. Non esset ignoscenda Origenis culpa, si ea, quae Filius a Patre accepit, cum iis, quae res creatae a Filio acceperunt, aut modum accipiendi compararet. At ipse declarat Filium, si spectetur essentia, dignitas, potestas, divinitas, creatis rebus vel excellentissimis ita praestare, ut id verbis exprimi non possit. II. Refellit Origenes impietatem Heracleonis, qui adorantes in spiritu et veritate dicebat, etiamsi in vitiis volutati, ut mulier Samaritana, fuerint, *ejusdem naturae esse ac Patrem,* τῆς αὐτῆς φύσεως τῷ πατρί, *et consubstantiales ingenitae ei beatissimae naturae,* ὁμοουσίους τῇ ἀγεννήτῳ φύσει καὶ παμμακαρίᾳ. Non ignorabat Origenes haereticos, dum haec effutiunt, non Patri soli, sed et Filio et Spiritui sancto consubstantiales se esse voluisse. Quare in incusanda eorum impietate non Patris solum, sed et Filii et Spiritus sancti gloriam defendit. III. Si Filium Patri consubstantialem non credidisset Origenes, non praetermisisset hanc occasionem opinionis suae declarandae et haereticos culpandi, quod, cum ne

---

[1]) Cfr. ed. nostr. Tom. II. pag. 46.

[2]) Sap. Sal. VII, 25. 26.

[3]) Ev. Joann. XII, 45.

Filius quidem et Spiritus sanctus consubstantiales sint Patri, id sibi homines nefarii impudenter arrogent. At longe aliter se gerit Origenes. Colligit usitatas de Filio in Scripturis voces, nempe imaginem, splendorem, speculum sine macula, ex quibus eum Patri consubstantialem esse necessaria conclusio est, et ab ipso Origene non semel aliis in locis praedicata. In hoc ergo haereticos ad summum impietatis venisse demonstrat, quod non solum id sibi arrogent, quod Filii et Spiritus sancti proprium est, sed etiam supra Filium et Spiritum sanctum quodam modo assurgant. Nam divinitas Christi ita attemperate semper et a Scriptura, et ab ipso Christo praedicatur, ut omnia ad Patrem referantur. Quod enim dicitur imago, splendor, vapor, speculum, haec omnia indicant, eum a Patre omnia accepisse, nec a Patris substantia separari posse. Unde Origenes Tomo eodem num. 34. ad haec Christi verba: „Ego [1]) cibum habeo manducare:“ sic loquitur: *Καὶ* [2]) *οὐκ ἄτοπόν γε λέγειν, μὴ μόνον ἀνθρώπους καὶ ἀγγέλους ἐνδεεῖς εἶναι τῶν νοητῶν τροφῶν, ἀλλὰ καὶ τὸν Χριστὸν τοῦ θεοῦ· καὶ αὐτὸς γὰρ, ἵν' οὕτως εἴπω, ἐπισκευάζεται ἀεὶ ἀπὸ τοῦ πατρὸς τοῦ μόνου ἀνενδεοῦς καὶ αὐτάρκους αὐτῷ. Λαμβάνει δὲ τὰ βρώματα ὁ μὲν πολὺς τῶν μαθητευομένων ἀπὸ τῶν μαθητῶν Ἰησοῦ, κελευομένων παρατιθέναι τοῖς ὄχλοις· οἱ δὲ τοῦ Ἰησοῦ μαθηταὶ ἀπ' αὐτοῦ Ἰησοῦ, πλὴν ἔσθ' ὅτε καὶ ἀπὸ ἁγίων ἀγγέλων· ὁ δὲ υἱὸς τοῦ θεοῦ ἀπὸ τοῦ πατρὸς μόνου λαμβάνει τὰ βρώματα, οὐ διά τινος. Οὐκ ἄτοπον δὲ καὶ τὸ ἅγιον πνεῦμα τρέφεσθαι λέγειν.* Quinam autem sint cibi illi, quos Filius a Patre accipit, praeclare exponit paulo infra num. 36. „*Ἐμὸν* [3]) *βρῶμά ἐστιν ἵνα ποιήσω τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντός με, καὶ*

[1]) Ev. Joann. IV, 32.

[2]) Cfr. ed. nostr. Tom. II. pag. 64.

[3]) Ev. Joann. IV, 34.

τελειώσω αὐτοῦ τὸ ἔργον.“ Πρέπουσα βρῶσις τῷ υἱῷ τοῦ θεοῦ, ὅτε ποιητὴς γίνεται τοῦ πατρικοῦ θελήματος, τοῦτο τὸ θέλειν ἐν ἑαυτῷ ποιῶν, ὅπερ ἦν καὶ ἐν τῷ πατρὶ, ὥστε εἶναι τὸ θέλημα τοῦ θεοῦ ἐν τῷ θελήματι τοῦ υἱοῦ ἀπαράλλακτον τοῦ θελήματος τοῦ πατρὸς, εἰς τὸ μηκέτι εἶναι δύο θελήματα, ἀλλὰ ἓν θέλημα· ὅπερ ἓν θέλημα αἴτιον ἦν τοῦ λέγειν τὸν υἱόν· „ἐγὼ[1]) καὶ ὁ πατὴρ ἕν ἐσμεν·“ καὶ διὰ τοῦτο τὸ θέλημα ὁ ἰδὼν αὐτὸν ἑώρακε[2]) τὸν υἱὸν, ἑώρα δὲ καὶ τὸν πέμψαντα αὐτόν. Ubi totam Patris voluntatem in Filio sine ulla discrepantia esse docet; ita ut non sint duae voluntates, sed una prorsus voluntas. At haeretici divinam sibi et spiritualem naturam assumebant, quae ex voluntate et sanctitate Dei minime pendeat, nec inter flagitia decus ac robur suum amittat. Origenes, qui in minutas interdum observationes defertur, admonet Filium in Scripturis non Dei, sed ejus bonitatis imaginem, nec Patris, sed ejus gloriae splendorem dici, ut divinitatis a Patre ad eum manantis expressior sit significatio. IV. Suspicionem omnem ab Origenis doctrina removet, quod ait magis a Filio res creatas vel praestantissimas superari, quam Filium a Patre. Id enim nisi de vero et consubstantiali Filio dici omnino non potest. Vitiosus omnino apud Mss. Codd. Origenis contextus, ac sensum exhibet Origenis proposito et sententiae prorsus absonum. Origeni enim affingit hoc absurde et impie dictum: *Salvatorem*[3]) *tanta, aut etiam majore praestantia a Patre superari, quanta ipse et Spiritus sanctus reliqua vel praestantissima superant.* Qui id potuit excidere Origeni? Probat hoc ipso in loco, Salvatorem creatis rebus vel praestantissimis, nempe angelis, thronis, et dominationi-

[1]) Ev. Joann. X, 30. [2]) Cfr. ev. Joann. XII, 45.

[3]) Cfr. Tom. XIII. in Joann. num. 25. coll. Excurs. huj. pag. 387. not. 1.

bus ita praestare, ut haec praestantia exprimi non possit. Nondum examinat, quo sensu major sit Pater: eam rem paulo post examinandam relinquit. Quare Filium a Patre magis superari, quam res creatas a Filio, non solum inutile dictu fuisset, sed etiam ineptum et absurdum. Illum enim ad res creatas amandasset, tum cum illum vult a rebus creatis disjungere. Praeterea non dixisset, Filium longius a Patre distare, quam a praestantissimis rebus creatis, sed generatim a rebus creatis. At si ita legamus, ut legendum esse contendo, plana erunt omnia, et Origenis proposito, qui totus est in praedicanda Salvatoris majestate, haerentia. Non tamen crediderim, manum Arianam hujus corruptelae auctorem fuisse. Probabilius est voculam: *οὐ*, ut saepe alias evenit, excidisse incuria librariorum: et quia repugnat, ut res aliqua aeque a Deo distet ac a rebus creatis, unum aliquem ex magno illorum numero, qui Origenis famae amici non erant, injecisse has voces: *ἢ καὶ πλέον*, vel saltem ad marginem apposuisse, unde in contextum irrepserunt. V. Si quis cedendum non putet his rationum momentis, audiat Origenem ipsum eadem de re agentem, et corrupto contextui ita refragantem, ut vulnus suo ipsius testimonio sanet. Sic igitur loquitur Tom. XV. in Matth. num. 10. *Καὶ ὁ* [1]) *σωτὴρ δὲ, ὥς ἐστιν „εἰκὼν* [2]) *τοῦ θεοῦ τοῦ ἀοράτου,“ οὕτως καὶ τῆς ἀγαθότητος* [3]) *αὐτοῦ εἰκών. Καὶ παντὸς δὲ τοῦ ὑποδεεστέρου ᾧ ἐφαρμόζεται ἡ „ἀγαθὸν“* [4]) *φωνὴ, ἄλλο σημαινόμενον ἔχει τὸ ἐπ᾽ αὐτοῦ λεγόμενον· εἴπερ ὡς μὲν πρὸς τὸν πατέρα εἰκών ἐστιν ἀγαθότητος, ὡς δὲ πρὸς τὰ λοιπὰ, ὅπερ ἡ τοῦ πατρὸς ἀγαθότης πρὸς αὐτόν· ἢ καὶ μᾶλλόν ἐστί τινα ἀναλογίαν*

---

[1]) Cfr. ed. nostr. Tom. III. pag. 346. 347.

[2]) Coloss. I, 15. [3]) Sap. Salom. VII, 26.

[4]) Cfr. Matth. XIX, 17. coll. Marc. X, 18. Luc. XVIII, 19.

προσεχῆ ἰδεῖν ἐπὶ ἀγαθότητος τοῦ θεοῦ πρὸς τὸν σωτῆρα, ὄντα εἰκόνα τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ, ἤπερ ἐπὶ τοῦ σωτῆρος πρὸς ἀγαθὸν ἄνθρωπον, καὶ ἀγαθὸν ἔργον, καὶ ἀγαθὸν δένδρον. Πλείων γὰρ ἡ ὑπεροχὴ πρὸς τὰ ὑποδεέστερα ἀγαθὰ ἐν τῷ σωτῆρι, καθό ἐστιν εἰκὼν τῆς ἀγαθότητος αὐτοῦ τοῦ θεοῦ, ἤπερ ἡ ὑπεροχὴ τοῦ θεοῦ, ὄντος ἀγαθοῦ, πρὸς τὸν εἰπόντα σωτῆρα· „ὁ [1]) πατήρ, ὁ πέμψας με, μείζων μου ἐστίν." Optime congruit hoc testimonium aliis Origenis principiis. Statuit 1. Filium, cum sit imago Dei invisibilis, imaginem esse debere ipsius bonitatis: adeo exploratum illi erat, totam Patris divinitatem in hac imagine expressam esse sine ulla dissimilitudine, nec quicquam inesse exemplari, quod absit ab imagine 2. Diserte docet, boni appellationem longe aliter Filio congruere, quam rebus creatis. 3. Patris et Filii distinctionem hac una re metitur, quod Pater sit bonum, Filius imago ejus bonitatis. 4. Conceptis verbis pronuntiat, majori intervallo res creatas a Filio, quam Filium a Patre superari: quod de re creata dici non possit. Nulla enim res est ejusmodi, quae, etiamsi omni ornamentorum genere a Deo cumuletur, non multo plus ab eo distet, quam a ceteris rebus creatis. Cfr. Prudent. Maran de divinitate Christi lib. IV. cap. 16. num. 3.

Excursus V.

(Cfr. pag. 178. not. 3.)

Blasphemiae in Spiritum sanctum accusatur Origenes; sed quae ad hanc criminationem firmandam proferuntur, ea, si Graecum contextum accurate expendas, fir-

[1]) Ev. Joann. XIV, 28.

mant potius Origenis de Spiritu sancto doctrinam, quam supra exposui. Accusandi materiam dedit satis longa disputatio de sancto Spiritu, quae exstat Tom. II. in Joann. num. 6. *Ἐξεταστέον*[1]) *δὲ, ἀληθοῦς ὄντος τοῦ· „πάντα*[2]) *δι᾽ αὐτοῦ ἐγένετο·“ εἰ καὶ τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον δι᾽ αὐτοῦ ἐγένετο. Οἶμαι γὰρ, ὅτι τῷ μὲν φάσκοντι, γενητὸν αὐτὸ εἶναι, καὶ προϊεμένῳ* (leg. *προσιεμένῳ*) *τό· „πάντα*[3]) *δι᾽ αὐτοῦ ἐγένετο·“ ἀναγκαῖον παραδέξασθαι, ὅτι τὸ ἅγιον πνεῦμα διὰ τοῦ λόγου ἐγένετο, πρεσβυτέρου παρ᾽ αὐτὸ τοῦ λόγου τυγχάνοντος. Τῷ δὲ μὴ βουλομένῳ τὸ ἅγιον πνεῦμα διὰ τοῦ Χριστοῦ γεγονέναι, ἕπεται τὸ ἀγένητον αὐτὸ λέγειν, ἀληθῆ τὰ ἐν τῷ εὐαγγελίῳ τούτῳ εἶναι κρίνοντι.*

Illud I., observandum est, has voces: *ἐγένετο, γεγονέναι, γενητόν*, duobus modis accipi posse, et de rebus ex nihilo creatis, et de iis, quae aliquod sui principium habent. Hinc Epiphanius, qui in Origene *γενητόν*, idem valere existimat ac creatum, Haeres. 64. hoc Joannis de Christo dictum: „*πρῶτός*[4]) *μου ἐγένετο*·“ idem esse contendit ac *ante me fuit*, Haeres. 68. Ipse Origenes Filium, de cujus aeternitate mirifice sensit, *θεὸν γενητόν* appellare non dubitat, ut supra vidimus. Hinc Verbum et veritatem substantialem non per alium quemquam, sed a Deo exstitisse contendens, his vocibus utitur: *Οὐδ᾽ ὅλως διά τινος, ἀλλ᾽ ὑπὸ θεοῦ ἐγένετο.* Quem ad modum ergo his in locis *γίνεσθαι*, aliud omnino sonat ac creari; sic cum suam Origenes de Spiritus aeternitate sententiam tot rebus testatus sit, accommodate ad hanc sententiam reddendae sunt voces generatim rei creatae, aut increatae quidem, sed tamen esse ab alio accipienti congruentes. Hanc interpretandi rationem probat

---

[1]) Cfr. ed. nostr. Tom. I. pag. 108. 109.
[2]) Ev. Joann. I, 3. [3]) Ev. Joann. I, 3.
[4]) Cfr. ev. Joann. I, 15.

Huetius, quamvis adduci se non posse dicat, ut Origenem probatum et purgatum habeat.

II. Fatendum est, Origenem non belle interpretari verba Joannis, quae cum ad res creatas pertineant, ad Spiritum sanctum referri non debebant. Sed tamen cum illud: *ἐγένετο*, omnibus rebus aliquod sui principium habentibus conveniat, non praeter suum et aliorum bene multorum morem sic Scripturam interpretatur. Solent enim ecclesiastici scriptores Patrem unicum principium dicere; Filium et Spiritum sanctum ex Patre esse demonstrant, quia omnia ex Patre esse in Scripturis dicuntur; nec Filium et Spiritum in hoc cum rebus creatis comparare dubitant, quod a Patre esse acceperint, licet modo longe diverso ac res creatae. Origenes Tom. IV. num. 22. multa esse statuit in Deo, quae non solum ab humana natura, sed etiam ab aliis praeter Filium et Spiritum genitis rebus comprehendi non possint. Minime ergo mirum, si, cum ipsum Filium in rebus, quae a Deo esse habent, numeret, Spiritum sanctum in iis recenseat, quae per Filium exstiterunt. Nicaenae fidei acerrimus defensor, Hilarius, Arianis cavillandi causa quaerentibus, per quem sit Spiritus sanctus, responsum affert huic Origenis loco simillimum. *Cum dicunt*, inquit lib. IX. de Trinit. num. 29., *per quem sit, et ob quid sit, vel qualis sit: si responsio nostra displicebit dicentium, per quem omnia, et ex quo omnia sunt, et quia Spiritus est Dei, donum fidelium; displiceant et Apostoli et prophetae hoc tantum de eo, quod esset, loquentes, et post haec Pater et Filius displicebit.*

Sed Origenis sententia ex his, quae sequuntur, accuratius examinanda. Sic enim pergit: *Ἔσται* [1]) *δέ τις καὶ τρίτος παρὰ τοὺς δύο, τόν τε διὰ τοῦ Λόγου παραδεχόμενον τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον γεγονέναι, καὶ τὸν ἀγέ-*

---

[1]) Cfr. ed. nostr. Tom. I. pag. 109

νητον αὐτὸν (leg. *αὐτὸ*) *εἶναι ὑπολαμβάνοντα, δογματίζων, μηδὲ οὐσίαν τινὰ ἰδίαν ὑφεστάναι τοῦ ἁγίου πνεύματος, ἑτέραν παρὰ τὸν πατέρα καὶ τὸν υἱόν. Ἀλλὰ τάχα προστιθέμενος μᾶλλον ἂν ἕτερον νομίζῃ εἶναι τὸν υἱὸν παρὰ τὸν πατέρα, τῷ τὸ αὐτὸ αὐτῷ τυγχάνειν τῷ πατρὶ, ὁμολογουμένως διαιρέσεως δηλουμένης τοῦ ἁγίου πνεύματος παρὰ τὸν υἱὸν ἐν τῷ· „ὃς*[1]) *ἐὰν εἴπῃ λόγον κατὰ τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου, ἀφεθήσεται αὐτῷ· ὃς δ' ἂν βλασφημήσει εἰς τὸ ἅγιον πνεῦμα, οὐχ ἕξει ἄφεσιν οὔτε ἐν τῷ αἰῶνι τούτῳ, οὔτε ἐν τῷ μέλλοντι.“*

His praemissis Origenes sententiam suam sic exponit: *Ἡμεῖς*[2]) *μέντοι γε τρεῖς ὑποστάσεις πειθόμενοι τυγχάνειν, τὸν πατέρα, καὶ τὸν υἱὸν, καὶ τὸ ἅγιον πνεῦμα, καὶ ἀγέννητον μηδὲν ἕτερον τοῦ πατρὸς εἶναι πιστεύοντες, ὡς εὐσεβέστερον καὶ ἀληθὲς προσιέμεθα τό· πάντων διὰ τοῦ λόγου γενομένων, τὸ ἅγιον πνεῦμα πάντων εἶναι τιμιώτερον, καὶ τάξει πάντων τῶν ὑπὸ τοῦ πατρὸς διὰ Χριστοῦ γεγενημένων. Καὶ τάχα αὕτη ἐστὶν ἡ αἰτία τοῦ μὴ καὶ αὐτουιὸν χρηματίζειν τοῦ θεοῦ, μόνου τοῦ μονογενοῦς φύσει υἱοῦ ἀρχῆθεν τυγχάνοντος, οὗ χρῄζειν ἔοικε τὸ ἅγιον πνεῦμα, διακονοῦντος αὐτοῦ τῇ ὑποστάσει, οὐ μόνον εἰς τὸ εἶναι, ἀλλὰ καὶ σοφὸν εἶναι καὶ λογικὸν καὶ δίκαιον, καὶ πᾶν, ὁτιποτοῦν χρὴ αὐτὸ νοεῖν, τυγχάνειν κατὰ μετοχὴν τῶν προειρημένων ἡμῖν Χριστοῦ ἐπινοιῶν.*

Habemus in his verbis accuratam Origenis sententiae explicationem. Nam I., Spiritum sanctum eodem sensu *γενητόν* esse asserit, quo ipsum Filium; eodem sensu ingenitum negat, quo Patrem ingenitum affirmat. Ex eo enim, quod solus Pater ingenitus sit, nec de Filio, nec de Patre idem dici posse concludit. At profecto cum Patrem solum ingenitum dicit, non solum ex nihilo crea-

[1]) Matth. XII, 32.

[2]) Cfr. ed. nostr. Tom. I. pag. 109. 110.

tum non esse, sed solum ab alio esse non accepisse intelligit: ex quo patet, non id eum inquirere, utrum Spiritus sanctus ex nihilo creatus sit, nec ne, sed utrum ab alio nec ne esse acceperit. Id confirmat necessaria illa triplicis hypostasis distinctio, quam ad usus suos adjungit. Nemo sane dixerit, ita desipuisse Origenem, ut Spiritum sanctum ex eo, quod tertia sit Trinitatis hypostasis, nec cum Patre et Filio confundi debeat, creatum et eductum ex nihilo concluderet.

II. Quamvis Spiritum sanctum in iis rebus numeret, quae per Filium exstiterunt, eum tamen a rebus creatis segregatum esse declarat. Hinc cum de Spiritu sancto loquitur, nusquam iis utitur vocibus, quae creationem designent; quin etiam ejusmodi voces interdum de Filio in Scripturis, nusquam de sancto Spiritu occurrere declarat lib. I. de Princip. cap 3. num. 3.; qui locus, cum a Pamphilo Martyre ad Origenis defensionem allatus sit, auctoritate non caret. *Verum tamen*, inquit, *usque ad praesens nullum sermonem in scriptis sanctis invenire potuimus, per quem Spiritus sanctus factum esse, vel creatura diceretur, ne eo quidem modo, quo de Sapientia referre Salomonem supra edocuimus, vel quae de vita, vel Verbo, aliisque appellationibus Filii Dei intelligenda esse tractavimus.* Non defuisset Origeni ejusmodi testimonium, si his Joannis verbis: „Omnia per ipsum facta sunt," seu „exstiterunt," quibus Spiritum sanctum comprehendi non dubitat, creationem designari existimasset.

III. Hanc rationem affert, cur Spiritus sanctus non appelletur Filius, quia a Patre per Filium exsistit: in quo liquet totum inter Filium et Spiritum sanctum discrimen non ex naturae dissimilitudine, sed ex diversa exsistendi ratione repeti. Hinc illa Martyris Pamphili observatio ad haec Origenis verba: *In*[1]) *hoc non jam manifeste*

---

[1]) Cfr. prooem. in lib. de Princip. num. 4.

discernitur, utrum natus sit, an innatus. Qui[1]) *de nato*, inquit, *vel innato requirit, sine dubio creaturae in eo nullam habet opinionem, alioquin et hoc adduxisset ad inquisitionem.* Et adjungit Origenes: *Vel Filius ipse Dei habendus sit, nec ne.* Cum haec postrema Origenis verba, tum sancti Martyris notatio demonstrant, non id Origenem inquirere, utrum Spiritus sit nec ne creatura, sed quomodo acceperit, ut esset una ex tribus personis divinis. Quam ob rem minus accurate Hieronymus ad hunc Origenis locum respiciens sic loquitur in ep. ad Avitum: *De quo*, inquit, id est de Spiritu sancto, *cum ignorare se dicat, utrum factus sit, an infectus: in posterioribus quid de eo sentiret expressit, nihil absque solo Patre infectum esse confirmans.* Nunquam ignorare se dixit Origenes, utrum Spiritus sanctus esset nec ne creatura. Nam in hoc ipso Prooem. in libros de Princip. inter ea, *quae per Apostolicam praedicationem manifeste traduntur*, hoc dogma numerat, *honore ac dignitate Patri ac Filio sociatum Spiritum sanctum:* quae verba non omisit Pamphilus. Nunquam ergo dubitavit Origenes, quin Spiritus sanctus una sit ex tribus divinis personis, aequalis Patri et Filio; sed cum ejus processio non tam distincte in Scripturis exponi videretur, quam generatio Filii, operam in hac re investiganda insumendam esse ducebat.

IV. Mirifice confirmat aequalitatem trium personarum, et unitatem substantiae, quod ait[2]) Origenes Spiritum sanctum Filio egere, *ut sit sapiens, rationalis, justus, et quidquid eum omnino cogitare et intelligere oportet secundum communicationem Christi notionum,* quas antea enumeraverat. Quemadmodum ergo Filius

---

[1]) Cfr. cap. I. Apolog. Pamphili.

[2]) Cfr. Tom. II. in Joann. num. 6. coll. ed. nostr. Tom. I. pag. 110.

omnia est, ut docet Origenes, quaecunque est Pater; ita Spiritus sanctus omnia est, quaecunque Filius, excepto generationis et processionis discrimine: et quemadmodum Pater omnia sua Filio tradidit, ut alibi declarat Origenes; ita Spiritui sancto omnia per Filium a Patre tradita ex ejusdem principiis necessario demonstratur. Cfr. Prudent. Maran de divinitate Christi lib. IV. cap. 16. num. 9.

Excursus VI.

(Cfr. pag. 207. not. 1.)

Ex hoc testimonio, et aliis infra adductis, perspicuum esse putat Huetius, Filii majestatem ab Origene violari, ut qui Patrem majori prece, Filium minori compellandum doceat, ac Patrem proprie, Filium improprie orari existimet. Sed Origenis sententia ex his verborum spinosis ambagibus evolvenda. Pontificis munus, quod Verbo defert Origenes, quatenus *est propitiatio*[1]) *pro peccatis nostris*, cum manifestam habeat cum incarnatione necessitudinem, reprehendi omnino non potest. Quia tamen Origenes cum pluribus in locis, tum in alio ex eodem libro V. contra Celsum num. 11., Verbum ante incarnationem mediatorem fuisse, et a Patre ad sanctos homines missum declarat his verbis: *Quisquis es tamen, precare Verbum, quod sanare te potest: et multo potius precare ejus Patrem*, (εὐχέσθω τῷ Λόγῳ τοῦ θεοῦ δυναμένῳ αὐτὸν ἰάσασθαι· καὶ πολλῷ πλέον τῷ πατρὶ αὐτοῦ,) *qui et ad antiquos justos misit*[2]) *Verbum suum, et sanavit eos, et eripuit eos de corruptionibus eorum:* si quis velit hoc pontificis munus ab Origene

---

[1]) I Joann. II, 2. [2]) Psalm. CVII, 20. (CVI.)

ante incarnationem Filio tribui: haec opinio et multis aliis arrisit, de quibus vid. dissert. III. Cyrill. novae edit. Parisiens., et de Filii divinitate nihil detrahit.

Illud autem non difficile est animadvertere, Origenem his in locis nec a solita subtiliter et spinose disserendi consuetudine, nec ab ea, quam de substantiae in personis divinis unitate toties praedicavit, doctrina discedere. Cum multa effutiret Celsus de angelorum, de solis ac lunae et stellarum cultu: respondet Origenes lib. V. num. 11., solum Deum a Christianis per Filium ejus invocari et coli; et *quemadmodum adoratores solis et lunae et stellarum nunquam adorarent scintillam ignis, sive lucernam in terra; sic qui animadvertunt, quo modo Deus lumen sit, et quomodo Filius ejus lux*[1]) *vera sit illuminans omnem hominem venientem in hunc mundum, quique illud intelligunt:* „Ego[2]) sum lux mundi:“ *immerito adoraturos scintillam solis et lunae ac stellarum, quae ad lumen veri luminis Deum*, sive, ut paulo ante appellat, *Deum Patrem veri luminis parva et exigua est.* *Οὐκ ἂν εὐλόγως προσκυνήσαιεν τὸν οἱονεὶ βραχὺν σπινθῆρα, ὡς πρὸς φῶς τὸν θεὸν ἀληθινοῦ φωτὸς, ἐν ἡλίῳ, καὶ σελήνῃ, καὶ ἄστροις.* Ibidem addit Dei opera a se non deprimi, sed exploratum sibi esse, *Dei ejusque Unigeniti divinitatem ineffabili praestantia ceteris omnibus esse superiorem.*

Unam ergo in Patre et Filio divinitatem, unam lucem agnoscit Origenes, atque hoc argumento nititur, cur Filius cum Patre orandus et adorandus sit, ac nulli prorsus rei creatae eundem habere honorem liceat. Similiter in lib. VIII. num. 13. quaerenti Celso, cur, cum Christum colerent cum Deo Patre Christiani, ministros Dei colere nollent, sic respondet Origenes, ut angelis non omnem quidem cultum et honorem, sed eum tantum, qui

---

[1]) Ev. Joann. I, 9. [2]) Ev. Joann. VIII, 12.

soli Deo debetur, abjudicet, hunc autem divinum cultum Filio strenue vindicet. Sic loquitur de angelis: *Si Celsus intelligeret veros Dei ministros, post ipsius Unigenitum, Gabrielem, Michaelem, reliquosque angelos et archangelos, eosque colendos esse diceret; fortasse expurgantes, et quid cultus nomine intelligendum sit, et quae sint colentis actiones,* (ἴσως ἂν τὸ περὶ τοῦ θεραπεύειν αὐτοῦ σημαινόμενον ἐκκαθήραντες, καὶ τῶν τοῦ θεραπεύοντος πράξεων,) *diceremus in hunc locum, ut de tantis rebus disserentes, quae de iis cogitando consequi possumus.* Ex quibus patet, non displicuisse Origeni, ut quidam existimant, honorem illum, quem beatis spiritibus semper habuit ecclesia, ac semper habebit, sed eum, quem volebat Celsus, qui cum soli Deo debitus sit, sine superstitione angelis deferri non potest. Hunc cultum soli Patri ejusque Filio servat, ac utrumque a Christianis *totis viribus supplicando et precando coli demonstrat.* Cur autem Christiani Christum cum Deo colerent, has affert rationes, ut jam observavi, quod Pater sit in Filio, et Filius in Patre; quod Pater et Filius unum sint *identitate voluntatis;* quod *fides nostra in Deo consistat per ipsius Filium, qui eam in nobis confirmat;* quod *Patrem colamus, dum ejus Filium admiramur, qui est Verbum, et sapientia, et veritas, et justitia, et omnia quaecunque esse didicimus, ut ipsum Deum, ita et eum, qui ex tali Patre genitus est.*

Cum ergo aequalitatem Patris et Filii, ac unitatem essentiae tam diserte declaret: cur Patrem magis orandum esse quam Filium existimat? cur precationem proprie dictam soli videtur Patri servare? Non id profecto praecipit, ut Patrem saepius quam Filium, aut acrius precemur, aut plura a Patre quam a Filio accepturos confidamus: cum Filio omnia tribuat, quaecunque sunt in Patre, et utrumque *totis viribus supplicando et precando coli* declaret. Neque etiam subtilis illa distinctio

precationis proprie et minus proprie dictae, aliam in Filio ac in Patre naturam, aut majorem minoremve potentiam designat, cum iisdem de causis, tum quia saepe Origenes, ut fatetur Huetius, ad ipsum Filium preces dirigit, et hoc ipso in loco supplicationes, gratiarum actiones, et postulationes ei debitas docet. Huc ergo redit tota illa distinctio, ut *προσευχῆς*, sive precationis nomine eas preces intelligamus, quae ad ordinem inter divinas personas intercedentem accommodantur, ita ut, cum Pater divinitatis fons et origo sit, ad eum dirigantur. Patrem eo sensu magis precamur quam Filium, non quia saepius aut acrius, sed quia per Filium precamur. Nullum sane aliud discrimen apud Origenem reperias inter eas preces, quae Patri, et eas, quae Filio deferuntur. Atque haec ejus sententia eo minus vituperanda, quod ex ecclesiae consuetudine, et publicarum precum, quae ad Patrem diriguntur, instituto deducta videatur. Tanti momenti visa res est episcopis Africanis, ut eam comprobent et decernant Can. 23. Concil. Carthag. 3. *Ut nemo in precibus*, inquiunt, *vel Patrem pro Filio, vel Filium pro Patre nominet. Et cum altari assistitur, semper ad Patrem dirigatur oratio. Et quicunque sibi preces aliunde describit, non iis utatur, nisi prius eas cum instructioribus fratribus contulerit.* Sed Origenis sententia illustranda est ex ejus libro de Oratione, in quo eam data opera persequitur.

In hoc libro num. 14. 15. et seq. quatuor species orationis a Paulo [1]) praescriptas explicare instituit: *δεήσεις, προσευχὰς, ἐντεύξεις, εὐχαριστίας.* Obsecrationem definit *orationem ab aliquo suppliciter emissam, ut quod ipsi deest consequatur:* precationem vero *eam, quae magnificentius cum glorificatione ab homine in periculis constituto de rebus majoribus emittitur.* Ter-

[1]) Cfr. I Tim. II, 1.

tiam speciem iis, quae majore apud Deum fiducia postulantur; quartam denique bonis jam acceptis assignat. Subjicit deinde cujusque speciei exempla, primae quidem ex Mardochaei et Estheris; secundae ex Azariae, Tobiae, Annae, Habacuc et Jonae; tertiae ex Josuae et Samson orationibus; quartae denique ex his Christi verbis: „Confiteor [1]) tibi, Pater, Domine coeli et terrae, quod abscondisti haec a sapientibus et prudentibus, et revelasti ea parvulis.“ Statuit gratias Christo agendas esse: ab eo postulandum docet exemplo Stephani: „Domine, [2]) ne statuas illis hoc peccatum:“ eidem quoque supplicandum et obsecrandum, ut supplicabat pater lunatici: „Obsecro, [3]) Domine, miserere filii mei.“

Quod autem spectat ad precationem, quam appellat *προσευχήν*, sic suam de ea mentem aperit num. 15. *Ἐὰν δὲ ἀκούωμεν ὅ, τί ποτέ ἐστι προσευχὴ, μήποτε οὐδενὶ τῶν γεννητῶν προσευκτέον ἐστὶν, οὐδὲ αὐτῷ τῷ Χριστῷ, ἀλλὰ μόνῳ τῷ θεῷ τῶν ὅλων καὶ πατρὶ, ᾧ καὶ αὐτὸς ὁ σωτὴρ ἡμῶν προσηύχετο.* Suam ergo sententiam proponit dubitanter, ut in re longe quaesita magis quam necessaria. Revera allata ab eo exempla obsecrationis et postulationis non minus magnifica sunt quam precationis; nec Mardochaeus divinam majestatem exilius praedicat, cum ait: „Domine, [4]) rex omnipotens:“ quam cum Habacuc dicit: „Domine, [5]) audivi auditum tuum, et timui.“ Cum ergo fateatur gratias Christo agendas, eique supplicandum, et ab eo postulandum; si postea precationem soli Patri congruere docet: non potuit hanc distinctionem majore minoreve potentia metiri; sed precationem orationis quoddam esse genus putabat, in quo Pater, ut fons divinitatis, glorificatur. Hanc sententiam Orige-

---

[1]) Luc. X, 21. [2]) Act. VII, 60.
[3]) Matth. XVII, 15. coll. Luc. IX, 38.
[4]) Esth. IV, 17. [5]) Habacuc. III, 2.

nes iis firmat rationibus, quae nihil aliud ei propositum esse demonstrant, nisi ut ordo inter Patrem et Filium intercedens in precationibus observetur. Prima est, quod ipse Christus Patrem precatus sit, et ut eum precaremur, jusserit, cum hanc precandi formulam praescripsit: „Pater [1]) noster, qui es in coelis.“

Aliam rationem sic exponit: *Εἰ* [2]) *γὰρ ἕτερος, ὡς ἐν ἄλλοις δείκνυται, κατ᾽ οὐσίαν καὶ ὑποκείμενόν ἐστιν ὁ υἱὸς τοῦ πατρὸς, ἤτοι προσευκτέον τῷ υἱῷ, καὶ οὐ τῷ πατρὶ, ἢ ἀμφοτέροις, ἢ τῷ πατρὶ μόνῳ.* Solum Filium orari sine Patre absurdum omnibus visum iri non dubitat: utrumque autem orare incommodum ei videtur, et a Scripturae consuetudine alienum; dicendum enim foret plurali numero: *Praebete,* [3]) *benefacite, suppeditate, salvate.* Inde concludit, solum Patrem orandum esse; *sed* [4]) *ne hoc quidem absque summo sacerdote cum jurejurando a Patre constituto, secundum illud:* „Tu [5]) es sacerdos in aeternum secundum ordinem Melchisedech.“ Haec confirmat his Christi verbis: „Amen, [6]) amen, dico vobis, si quid petieritis Patrem in nomine meo, dabit vobis.“ Nihil sane in hac Origenis doctrina reprehendendum, nec Patrem sine Filio, nec Filium sine Patre orandum statuentis. Cum autem non deceret, ut preces plurali numero efferrentur; Origenes, qui necessarium esse putat ad accuratam precum institutionem, ut Patris et Filii mentio fiat, neutri facit injuriam, cum eas ad Patrem dirigendas docet. Quod autem ait, Filium a Patre alium

---

[1]) Matth. VI, 9. coll. Luc. XI, 1.

[2]) Cfr. lib. de Orat. num. 15. coll. ed. nostr. Tom. XVII. pag. 147. not. 4.

[3]) Cfr. ed. nostr. Tom. XVII. pag. 148.

[4]) Cfr. ed. nostr. Tom. XVII. pag. 149. coll. Hebr. VII, 20. 21.

[5]) Cfr. Psalm. CX, 4. (CIX.) coll. Hebr. VII, 21.

[6]) Cfr. ev. Joann. XVI, 23.

esse secundum essentiam et suppositum; satis jam superque demonstratum est, essentiam ab eo considerari, quatenus certis proprietatibus definita est, et, ut ipse loquitur, circumscripta.

Tertiam rationem ex eo repetit, quod Filius a Patre omnia acceperit, et frater noster, suscepta humana natura, factus sit. Sic enim Christum inducit nos alloquentem: *Ἀρχιερεῖ*[1]) *γὰρ τῷ ὑπὲρ ὑμῶν κατασταθέντι ὑπὸ τοῦ πατρὸς, καὶ παρακλήτῳ ὑπὸ τοῦ πατρὸς εἶναι λαβόντι, εὔχεσθαι ὑμᾶς οὐ δεῖ, ἀλλὰ δι' ἀρχιερέως καὶ παρακλήτου.... Ἀδελφῷ δὲ προσεύχεσθαι τοὺς κατηξιωμένους ἑνὸς αὐτοῦ πατρὸς οὐκ ἔστιν εὔλογον.*

Clausulae loco quartam rationem subjicit, ut ecclesiasticae preces uni formae reddantur, nec aliis aliter precantibus discrepent. *Ἢ*[2]) *οὐχὶ σχιζόμεθα, ἐὰν οἱ μὲν τῷ πατρὶ, οἱ δὲ τῷ υἱῷ εὐχώμεθα; ἰδιωτῶν ἁμαρτίαν κατὰ πολλὴν ἀκεραιότητα διὰ τὸ ἀβασάνιστον καὶ ἀνεξέταστον ἁμαρτανόντων* (leg. *ἁμαρτάνοντες*) *τῶν προσευχομένων τῷ υἱῷ, εἴτε μετὰ τοῦ πατρὸς, εἴτε χωρὶς τοῦ πατρός.*

Ex his patet, nihil aliud Origeni propositum esse, nisi ut ea precandi ratio observetur, quae viget in ecclesia, ut Pater per Filium oretur. Cum naturam divinam in Filio considerat, fatetur eum obsecrandum esse, ab eo postulandum, gratias ei agendas; sed cum attendit, eum a Patre omnia accepisse, et nostra causa incarnatum ac fratrem nostrum factum esse, concludit preces, quas nec plurali numero, nec vario et inconstanti modo efferri decet, ad Patrem per Filium esse dirigendas. Sed qui Origeni his in locis nihil contra divinitatem Christi excidisse

---

[1]) Cfr. lib. de Orat. num. 15. coll. ed. nostr. Tom. XVII. pag. 151.

[2]) Cfr. lib. de Orat. num. 16. coll. ed. nostr. Tom. XVII. pag. 152.

contendo, idem tamen fatebor eum in operosis quaestionibus, et minutis ratiocinationibus justo disertiorem esse, ac ea statuere, quae, si nulla restringantur exceptione, nec cum precibus, quas Origenes ex Scriptura repetit, nec cum illis conciliari poterunt, quae in ipsis ecclesiae primordiis non nunquam ad Filium dirigebantur; imo nec cum ipsis Origenis principiis, ex quibus sequeretur, ipsas etiam obsecrationes, postulationes, et gratiarum actiones, quas Filio deberi fatetur, eodem modo instituendas esse ac ipsam precationem.

Molestum forte videbitur, quod his Deuteronomii verbis occurrens, quae sibi objectum iri providebat: „Adorent [1]) eum omnes angeli Dei:" idem de ecclesia dictum esse respondeat: *Si quis*, inquit, *existimans precationem ipsi Filio fundendam esse*, *ac reveritus id*, *quod ex adoratione consequitur, objiciat nobis illud:* „Adorent [2]) eum omnes angeli Dei:" *quod sine controversia in Deuteronomio de Christo dictum est*: *dicendum illi est ecclesiam, quae Jerusalem a propheta nominatur, adorari a regibus et reginis nutricibus factis et nutritiis, ut patet ex his verbis:* „Ecce, [3]) levabo ad gentes manum meam.... Erunt reges nutritii tui, et reginae nutrices tuae: vultu in terram demisso adorabunt te," etc. Cum eadem sit precandi et adorandi ratio, minime mirum, si Origenes, qui preces ad Patrem, ut ad fontem divinitatis, dirigendas docet, idem de adoratione statuat. Dubium esse non potest ex testimoniis modo allatis, quin Christum cum Patre, ut verum Filium et unum cum Patre Deum adorari doceat. Quod si eam distinctionem adhibeat, ut quamvis Pater et Filius, ut unus Deus, simul adorentur, adoratio tamen Patri, ut fonti divinitatis, Filio ut Deo ex Deo deferatur: longe distat

---

1) Deut. XXXII, 43. 2) Deut. XXXII, 43.
3) Cfr. Jesai. XLIX, 22. 23.

haec sententia ab Arianis commentis. Quamvis autem in exemplo ecclesiae a regibus et reginis adoratae metaphoram admittat Origenes, non inde sequitur pariter admisisse in adoratione, quae Filio defertur; sed hoc tantum contendit, quamvis Pater adoretur, ac Filius adoretur, non idcirco distinctionem utriusque personae tolli: quippe cum ecclesia ipsa adorari dicatur. Simili ratione in lib. VIII. contra Celsum ut probet Patrem et Filium non confundi, quamvis unum esse dicantur, utitur exemplo primorum fidelium, quorum cor unum erat ac anima una. An inde sequitur, ab eo inter Patrem et Filium non arctiorem conjunctionem, quam inter fideles admitti? Nequaquam profecto; si quidem *identitatem* voluntatis ibidem in utroque defendit. Non magis metuendum hoc loco est, ne debitam Filio adorationem laedat petitum ex Jesaia adorationis exemplum. Cfr. Prudent. Maran de divinitate Christi lib. IV. cap. 16. num. 7. et 8. Vide insuper notas eruditi Angli in libr. Origenis de Oratione num. 14. 15. et 16. Vide et Bullum defens. fidei Nicaenae de Filii τῷ ὁμοουσίῳ sect. II. cap. 9. num. 15.

Excursus VII.

(Cfr. pag. 218. not. 2.)

Cum praeexistentiam animarum admitteret Origenes, conjecit eum haec opinio in absurdam de Christi anima sententiam. Statuenti enim animas ante exstitisse, quam in corpora mitterentur, integrum non fuit idem de Christi anima non dicere; et cum fides Catholica doceat, nec animam Christi, nec corpus a Verbo unquam separata exstitisse, inducenda fuit unio animae cum Verbo ante unionem ejusdem Verbi cum corpore. Sed quoniam ex lib. II.

de Princip. cap. 6., ubi ea de re fusius disserit, plurimi concludunt, sensisse Origenem animam Christi, cum a Deo una cum ceteris creata esset, optimo liberi arbitrii usu consecutam esse, ut cum Verbo hypostatice conjungeretur, locus ille paulo accuratius examinandus est. Postquam igitur num. 2. admonuit Origenes, se *suspiciones potius quam manifestas aliquas affirmationes* allaturum, quod argumento est, eum his de rebus nihil statuere ausum esse, haec addit num. 3. et 4. *Verum cum pro liberi arbitrii facultate varietas unumquemque ac diversitas habuisset animorum, ut alius ardentiore, alius tenuiore et exiliore erga auctorem suum amore teneretur: illa anima, de qua dixit Jesus:* „quia [1]) nemo auferet a me animam meam:“ *ab initio creaturae, et deinceps inseparabiliter ei atque indissociabiliter inhaerens, utpote sapientiae, et verbo Dei, et veritati, ac luci verae, et tota totum recipiens, atque in ejus lucem splendoremque ipsa cedens, facta est cum ipso principaliter unus spiritus, sicut et Apostolus his, qui eam imitari deberent, promittit, quia* „qui [2]) se jungit Domino, unus spiritus est.“ *Hac ergo substantia animae inter Deum carnemque mediante, — non enim possibile erat, Dei naturam corpori sine mediatore misceri —, nascitur, ut diximus, Deus homo, illa substantia media exsistente, cui utique contra naturam non erat corpus assumere. Sed neque rursus anima illa, utpote substantia rationabilis, contra naturam habuit capere Deum, in quem, ut superius diximus, velut in verbum, et sapientiam, et veritatem tota jam cesserat. Unde et merito pro eo, vel quod tota esset in Filio Dei, vel totum in se caperet Filium Dei, etiam ipsa cum ea, quam assumserat, carne, Dei Filius et Dei virtus, Christus et Dei*

---

[1]) Cfr. ev. Joann. X, 18. [2]) Cfr. I Cor. VI, 17.

sapientia appellatur: et rursum Dei Filius, per quem omnia creata sunt, Jesus Christus et Filius hominis nominatur. Nam et Filius Dei mortuus esse dicitur, pro ea scilicet natura, quae mortem utique recipere poterat: et Filius hominis appellatur, qui venturus in Dei Patris gloria cum sanctis angelis praedicatur. Et hac de causa per omnem Scripturam tam divina natura humanis vocabulis appellatur, quam humana natura divinae nuncupationis insignibus decoratur. Magis enim de hoc, quam de ullo alio dici potest, quod scriptum est, quia „erunt [1]) ambo in carne una; et jam non sunt duo, sed caro una.“ *Magis enim Verbum Dei cum anima in carne una esse, quam vir cum uxore, putandum est. Sed et unus spiritus esse cum Deo, cui magis convenit, quam huic animae, quae se ita Deo per dilectionem junxit, ut cum eo unus spiritus merito dicatur? Quod autem dilectionis perfectio, et meriti affectus sinceritas ei hanc inseparabilem cum Deo fecerit unitatem, ita ut non fortuita fuerit, aut cum personae acceptione animae ejus assumtio, sed virtutum suarum ei merito delata, audi ad eam prophetam dicentem:* „Dilexisti [2]) justitiam, et odisti iniquitatem; propterea unxit te Deus, Deus tuus oleo laetitiae, prae participibus tuis.“ *Dilectionis ergo merito ungitur oleo laetitiae, id est, anima Christi cum Verbo Dei Christus efficitur. Ungi namque oleo laetitiae, non aliud intelligitur, quam Spiritu sancto repleri. Quod autem* „prae [3]) participibus“ *dixit, indicat, quia non gratia Spiritus, sicut prophetis, ei data est, sed ipsius Verbi Dei in ea substantialis inerat plenitudo, sicut et Apostolus*

---

[1]) Cfr. Marc. X, 8. coll. Genes. II, 24.

[2]) Psalm. XLV, 7. (XLIV.)

[3]) Cfr. Psalm. XLV, 7. (XLIV.)

dixit: „In [1]) quo inhabitat omnis plenitudo divinitatis corporaliter.“ Fatendum sane est, prima specie his in verbis non aliam occurrere sententiam, quam quae Origeni a plerisque tribuitur, animam Christi non gratuito ad unionem cum Verbo vocatam fuisse, sed id merito suo in mercedis loco assecutam esse: unde etiam id Origeni tribuit Huetius, *nos si singularem animae Christi adversus Deum amorem, quo Deum in se recipere merita est, imitemur, Christi quoque pro rata effectum iri participes.* Demus tamen operam, ut Origenis sensa investigemus.

Illud. I., observandum est, nullum omnino temporis intervallum poni ab Origene inter animae Christi creationem, et ejus unionem cum Verbo. Ei enim *ab initio creaturae, et deinceps inseparabiliter atque indissociabiliter inhaerebat.* Quin etiam haud dicere verear, nihil cautius vitasse Origenem, quam ne ex ipsius de praeexistentia animarum opinione sequeretur, animam Christi aliquamdiu a Verbo separatam fuisse, et instar ceterarum peccare potuisse. Hinc omni asseveratione confirmat num. 5., *animam Christi ita elegisse diligere justitiam, ut pro immensitate dilectionis ei inconvertibiliter inhaereret, et nullum sensum, vel possibilitatem peccati haberet.* Hanc autem sanctitatem et impeccabilitatem repetit ex unione hypostatica cum Verbo Dei. Utitur exemplo massae ferreae, quae *si semper in igne posita sit, omnibus suis poris, omnibusque venis ignem recipiens, et tota ignis effecta, si neque ignis ab ea cesset aliquando, neque ipsa ab igne separetur,* nunquam poterit frigus recipere. *Hoc ergo modo,* inquit num. 6., *etiam illa anima, quae quasi ferrum in igne, sic semper in Verbo, semper in sapientia, semper in Deo posita est, omne quod agit, quod sentit, quod intelli-*

---

[1]) Cfr. Coloss. II, 9.

git, Deus est: et ideo nec convertibilis, aut mutabilis dici potest, quae inconvertibilitatem ex Verbi Dei unitate indesinenter ignita possedit. Ad omnes denique sanctos calor aliquis verbi Dei putandus est pervenisse: in hac autem anima ipse ignis divinus substantialiter requievisse credendus est, ex quo ad ceteros calor aliquis venerit. Denique quod dixit: quia „unxit [1]) te Deus, Deus tuus oleo laetitiae, prae participibus tuis:“ *ostendit, quod aliter ista anima oleo laetitiae, id est, verbo Dei et sapientia ungitur, et aliter participes ejus, id est, sancti prophetae et Apostoli. Illi enim in odore unguentorum ejus cucurrisse dicuntur: ista autem anima vasculum unguenti ipsius fuit, ex cujus fragrantia participantes digni quique prophetae fiebant et Apostoli.* Cum ergo tam diserte animam Christi nunquam peccare, aut mutari potuisse dicat, cumque hanc impeccantiam ex perpetua cum Verbo unione hypostatica repetat, nullum omnino tempus inter creationem animae et ejus cum Verbo unionem excogitare potuit.

II. Non minus aberat ab Origenis mente impia illa opinio, nos posse, si Christum imitemur, ad similem cum Verbo unionem pervenire. Hoc enim discrimen ponit inter Christum et sanctos, quod unio animae Christi cum Verbo ab initio indissociabilis et inseparabilis et substantialis fuerit, atque ex hac unione inconvertibilitatem indesinenter ignita possederit; aliae autem animae nec ab initio creationis inconvertibiliter cum Verbo unitae fuerint, nec unquam substantialiter, sive hypostatice uniri possint. Hypostaticam illam unionem sic explicat Origenes ibidem num. 3. *Unde et merito pro eo, vel quod tota esset in Filio Dei, vel totum in se caperet Filium Dei, etiam ipsa cum ea, quam assumserat, carne,*

---

[1]) Cfr. Psalm. XLV, 7. (XLIV.)

Dei Filius et Dei virtus, Christus et Dei sapientia appellatur: et rursum Dei Filius, per quem omnia creata sunt, Jesus Christus et Filius hominis nominatur. Nam et Filius Dei mortuus esse dicitur, pro ea scilicet natura, quae mortem utique recipere poterat: et Filius hominis appellatur, qui venturus in Dei Patris gloria cum sanctis angelis praedicatur. Et hac de causa per omnem Scripturam tam divina natura humanis vocabulis appellatur, quam humana natura divinae nuncupationis insignibus decoratur.

III. Si anima Christi ab initio creationis hypostatice unita fuit cum Verbo, quomodo hanc unionem mereri potuit? Si ab initio idcirco immutabilis, sive impeccabilis fuit, quia semper tota fuit unita cum toto Verbo, quomodo hac immutabili sanctitate consecuta est, ut cum Verbo uniretur? Num igitur secum pugnare dicemus Origenem, aut ex ejus contextu expungemus, quod ait: *dilectionis perfectionem, ac meriti affectus sinceritatem hanc ei inseparabilem cum Deo fecisse unitatem; ita ut non fortuita fuerit, aut cum personae acceptione animae ejus assumtio, sed virtutum suarum ei merito delata?* Neutrum equidem crediderim; neque enim haec verba ab ejus proposito aberrant. Id unum, ut jam dixi, cavet, ne quis animam Christi in eodem ac alias statu aliquando fuisse, et ex earum numero ad unionem hypostaticam electam fuisse suspicetur. Haec electio non solum fortuita, et cum personarum acceptione facta videretur, sed ipsa etiam anima esset indignissima hac electione. Nam ex unione hypostatica Verbi cum anima aut peccatrice, aut quae peccare et damnari potuisset, sequeretur de Verbo sic ei unito idem ob communionem idiomatum dici posse. Negat igitur Origenes animam Christi fortuito, aut cum personarum acceptione, id est, ex numero similium animarum et in eodem statu exsistentium electam; gratuito electam in ipso creationis mo-

mento non negat: et cum electionem ex merito repetit, meriti nomine non praeclare facta ante electionem intelligit, sed illam immutabilitatem et impeccantiam, quae ei in creationis momento ob unionem cum Verbo collata, dignam effecit quae cum Verbo uniretur. Haec illustrari possunt ex his, quae docet Hermas in Pastor. lib. III. cap. 5. num. 6., *praeparatum esse a Spiritu sancto illud corpus, in quo Deus habitaret*, ut videlicet dignum esset quod cum Deo Verbo uniretur. Sequitur ex sententia, Christi corpus non fortuito, aut cum personarum acceptione inter alia corpora in eodem statu exsistentia electum fuisse, sed solum dignum et idoneum fuisse, in quo Verbum hypostatice habitaret. Nihil aliud de anima Origenem dicere fatebitur, quisquis hoc in loco non literarum apices, sed sententiarum seriem et complexionem persequetur. In hoc quidem peccat Origenes, quod animas ante corpora creatas crediderit; sed in hoc laudandus, quod caverit, ne animam Christi a Verbo separaret.

IV. Sed quidquid in hac difficilis loci explicatione elaboravi, id ad Rufinum interpretem potius quam Origenem purgandum valebit. Origenis enim contextum mire deformavit Rufinus, dum emendare aggressus est. Quod si illum, prout a Justiniano ad calcem epist. ad Menam servatus est, inspiciamus, animadvertemus Origenem non de animae tantum, sed de corporis et animae hypostatica cum Verbo conjunctione loqui, ex qua fit, ut Christi humanitas simul cum Verbo et Christi et Unigeniti appellationem, et gloriae societatem sortiatur. Sic igitur Origenes apud Justinianum: *Διὰ τοῦτο καὶ ἄνθρωπος γέγονε Χριστὸς, ἐξ ἀνδραγαθήματος τούτου τυχὼν, ὡς μαρτυρεῖ ὁ προφήτης λέγων· „ἠγάπησας*[1]) *δικαιοσύ-*

---

[1]) Psalm. XLV, 7. (XLIV.)

νην," *κτλ.* *Ἔπρεπε δὲ τὸν μηδέποτε κεχωρισμένον τοῦ μονογενοῦς, συγχρηματίσαι τῷ μονογενεῖ καὶ συνδοξασθῆναι αὐτῷ.* Quod ergo de anima sola dixerat antea, idem nunc de tota Christi humanitate statuit: nec eam dicit sanctitate consecutam esse, ut cum Verbo conjungeretur hypostatice, sed hac hypostatica conjunctione inconvertibiliter sanctificatam Unigeniti gloriae et nominis esse participem. Eodem sensu sex episcopi in epist. ad Paulum Samosatenum: *Τὸ ἐκ τῆς παρθένου σῶμα χωρῆσαν πᾶν τὸ πλήρωμα τῆς θεότητος σωματικῶς, τῇ θεότητι ἀτρέπτως ἥνωται καὶ τεθεοποίηται.* Cfr. Prudent. Maran de divinitate Christi lib. IV. cap. 16. num. 11.

Excursus VIII.

(Cfr. pag. 233. not. 1.)

Clare etiam convellitur ex plurimis contra Celsum locis, quae collegit doctissimus noster dominus Prudentius Maran in suo de divinitate Christi libro III. cap. 3. num. 2. et seq. et quae hic referre non inutile ducimus.

„Non effugit, inquit, Celsus [1]) reprehensionem Origenis, quoties in exponenda Judaeorum et Christianorum doctrina claudicat; velut cum Judaeum in miracula et visa coelitus oblata, in praedictiones et vaticinia jocantem, aut de Messiae futuri divinitate confitentem inducit, aut cum Deum corporeum, Christum Creatore majorem a Christianis fingi dictitat. Sed cum idem Celsus quaerit, cur Deus ad homines venerit, cum omnia divina virtute corrigere posset: cum fieri posse negat, ut Deus

---

[1]) Cfr. de his et seqq. lib. I. contra Celsum num. 43. et 49., lib. VII. num. 36., lib. VIII. num. 15., lib. IV. num. 3., lib. VI. num. 73., et lib. VII. num. 13.

descendat, aut Filium ac proprium Spiritum mittat; cum non minus repugnare ait, ut Deus ovillam et fel edat, aut acetum bibat, quam ut stercore vescatur; non queritur Origenes falsam opinionem Christianis affingi. Erat tamen Ariana haeresis, cujus architectus et parens fuisse fingitur, ad refellendos Celsi jocos percommoda. Ruebant omnia ejus dicteria, si non aeternus et increatus Deus homo factus fuisset, aut si non ita arcte cum humanitate conjunctus, ut edisse et bibisse et passus esse merito diceretur. Non is erat Origenes, qui non videret, quantum inter hujusmodi Deum intersit et eum, qui nomine tenus Deus sit; aut qui, si quid praeter communem ecclesiae doctrinam sentiret, tam praeclara facultate oblata dissimularet. Non ita se gerere solet. Quod enim sibi intemperanti quadam pietate finxerat, inferorum poenas non ad aeternam ultionem, sed ad purganda et excoquenda vitia pertinere; — quam saepe hoc commentum insinuat, cum haereticorum impia in Creatoris severitatem convicia refellit —; nullus dubito, quin idem facturus fuisset, suscepta religionis contra Ethnicos defensione, si ut ad tollenda poenarum aeternitatis incommoda, ita etiam ad minuendum Dei incarnati mysterium, quod multo incredibilius videbatur, aliquam viam invenisset. At quo stultius videtur Celso Deum hominem fieri, eo acrius hoc mysterium tuetur Origenes, nec aliam adhibet rei explicandae rationem, quam a Patribus contra Arianos adhibita; nec alia argumenta, quam quae fidem tanti mysterii facere possint."

„In duobus primis libris refellitur Judaeus, quem Celsus loquentem inducit: et quo impudentius iste in Christi divinitatem jocatur, eo acrius eam tuetur Origenes. Demonstrat lib. I. num. 34. a prophetis praedictum esse nasciturum ex virgine, *τὸν ἐπώνυμον τοῦ πράγματος, eum, qui ex re nomen habet, quia eo nato nobiscum futurus erat Deus.* Quibus verbis declarat Chri-

stum, et si Emmanuel vocatus non sit, re tamen et sententia Emmanuelem esse; et prophetiam, quae Emmanuelem illum vocatum iri praedixit, non verbo, sed sensu dijudicandam. Christum Deum esse probat num. 56. ex his Psalmi verbis: *Sedes* [1]) *tua, Deus, in saeculum saeculi. Unxit te Deus, Deus tuus in aeternum:* additque hoc Psalmo usum se olim fuisse contra Judaeum quendam, qui, cum pedem ex hoc loco referre non posset, illuc evasit, ut ad Deum universorum referri debere contenderet. Nemo sane dixerit Origenem tanto aestu cum Judaeis decertantem, aliud nihil ab iis exprimere voluisse, nisi ut Christum voce tenus faterentur Deum."

„Ridenti Judaeo num. 58. et 60., quod Chaldaei a Jesu ad eum infantem adorandum tracti dicerentur, respondet: magos illos et stellae novitate perculsos, et Balaam oraculi memores, ac forte etiam artis suae inanitate perspecta nullum jam habentis exitum, venisse in Judaeam, et aurum Christo ut regi, myrrham ut morituro, thus ut Deo obtulisse. Addit, quoniam Deus erat is, qui potentior angelis Servator humani generis venerat, angelum pietati magorum, qui Jesum adoraverant, praemium retulisse, ac monuisse, ne ad Herodem reverterentur."

„Sic Christum compellat Judaeus num. 57. *Si quisquis singulari Dei providentia genitus est, hunc Filium Dei esse dicis: qua in re praestas ceteris?* Respondet Origenes, Filium quidem Dei esse, quisquis non jam metu ducitur, sed virtutem propter se ipsam amplectitur; at Jesum longe alio sensu Filium Dei esse. *Οὗτος δὲ πολλῷ καὶ μακρῷ διαφέρει παντὸς τοῦ διὰ τὴν ἀρετὴν χρηματίζοντος υἱοῦ τοῦ θεοῦ· ὅστις ὡσπερεὶ πηγή τις καὶ ἀρχὴ τῶν τοιούτων τυγχάνει.* Ait paulo post illud Gamalielis praeclare dictum: *Si est ex hominibus consilium hoc, aut opus, dissolvetur: si vero ex*

[1]) Cfr. Psalm. XLV, 6. 7. (XLIV.)

Deo est, non poteris dissolvere illud: argumento esse ceteros quidem, qui hunc titulum sibi arrogarunt, nec filios Dei, nec potentias fuisse; Jesum autem *vere Filium Dei fuisse.*" „Quod autem spectat ad perpessiones, et humilem illum vitae statum, quem Deo indignum existimat Judaeus, non aliam adhibet Origenes nodi solvendi rationem, quam quae ex duabus Christi naturis repetitur perpessiones ad corpus et animam refert, fatetur in divinitatem non cadere. Sic num. 66. quaerenti per jocum Judaeo, cur Christus in Aegyptum fugerit, cum Deum mortem timere non deceat, sic respondet: *Ἡμεῖς δ' αὐτῷ πιστεύοντες τῷ Ἰησοῦ, περὶ μὲν τῆς ἐν αὐτῷ θεότητος λέγοντος· „ἐγώ[1]) εἰμι ἡ ὁδὸς, καὶ ἡ ἀλήθεια, καὶ ἡ ζωή·" καὶ εἴ τι τούτοις παραπλήσιον· περὶ δὲ τοῦ, ὅτι ἐν ἀνθρωπίνῳ σώματι ἦν, ταῦτα φάσκοντι· „νῦν[2]) δὲ ζητεῖτέ με ἀποκτεῖναι, ἄνθρωπον, ὅστις τὴν ἀλήθειαν ἐν ὑμῖν λελάληκα·" σύνθετόν τι χρῆμά φαμεν αὐτὸν γεγονέναι.* Nemini molestum esse debet, quod Jesum ex Deo et homine compositum dicat; nam ipse hanc loquendi rationem, ut minus accuratam, lenit num. 60., ubi sic ait de magis, qui Jesum adoraverunt: *Ἧκον οὖν ἐπὶ τὴν Ἰουδαίαν.....· φέροντες μὲν δῶρα, ἃ — ἵνα οὕτως ὀνομάσω — συνθέτῳ τινὶ ἐκ θεοῦ καὶ ἀνθρώπου θνητοῦ προσήνεγκαν, σύμβολα μὲν, ὡς βασιλεῖ τὸν χρυσὸν, ὡς δὲ τεθνηξομένῳ τὴν σμύρναν, ὡς δὲ θεῷ τὸν λιβανωτόν.* Ex quibus patet, Origenem non idcirco sic locutum, quod Jesum vere ex Deo et homine compositum existimaret, sed ut arctissimam duplicis naturae conjunctionem aptius exprimeret. Similiter ait ibidem eum occultare *τὶ θειότερον ἐν τῷ βλεπομένῳ ἀνθρώπῳ, ὅπερ ἦν κυρίως υἱὸς θεοῦ, θεὸς λόγος, καὶ δύναμις καὶ θεοῦ σοφία.* Eadem duplicis naturae distinctione utitur Origenes pluribus aliis locis, sive cum Judaeus lib. II. num 9.

---

[1]) Ev. Joann. XIV, 6. [2]) Cfr. ev. Joann. VIII, 40.

indignum Deo esse dicit fugere, et capi, et a discipulis prodi; sive cum Christum vituperat num. 24., quod calicem deprecatus sit; sive cum Christianos exagitat num. 31., quod Verbum Dei Filium polliciti hominem turpi supplicio affectum obtrudant."

„Adeo exploratum erat Origeni de duabus Christi naturis, ut divinam non minus certo quam humanam Scripturis decerni existimet. Sic enim occurrit lib. II. num. 33. Judaeo, sive Celso iis abutenti, quae humanam Christi naturam demonstrant, iis autem, quae divinam, non credenti: *Ἀλλὰ ἐὰν πιστεύῃ μὲν τοῖς εὐαγγελίοις ὁ Κέλσος, ὅπου κατηγορεῖν καὶ Χριστιανῶν οἴεται, ἀπιστῇ δὲ ἐπὶ τῶν συνιστάντων τὴν ἐν Ἰησοῦ θειότητα, φήσομεν αὐτῷ· ὦ οὗτος, ἢ πᾶσιν ἀπίστει, καὶ μηδὲ ἐγκαλεῖν νόμιζε· ἢ πιστεύων πᾶσι θαύμαζε θεοῦ λόγον ἐνανθρωπήσαντα, καὶ ὅλον τὸ τῶν ἀνθρώπων γένος ὠφελῆσαι βουληθέντα.*"

„Haec duplicis naturae distinctio, quae post Origenem magno usui fuit in refellendis Arianis, satis illa quidem ineptis Judaei, sive Celsi cavillationibus facit: sed tamen difficultatem ex magnitudine mysterii ortam non tollit, cur Deus humanum corpus assumserit, illudque dolori et ignominiae objecerit. In re tam abstrusa obmutescit fecundum Origenis ingenium: nihil afferre potest, quo intelligamus hoc mysterium: multa profert, quo credamus praedictiones prophetarum, Christi miracula, inprimis totius orbis ad Deum conversionem. Judaeo majores suos excusanti, quod Christum pro Deo non habuissent, respondet nihil eos habere excusationis, quippe cum eorum prophetae testimonium ei dederint. *Ἐγκαλοῦμεν οὖν*, inquit lib. II. num. 9., *Ἰουδαίοις τοῦτον μὴ νομίσασι θεὸν, ὑπὸ τῶν προφητῶν πολλαχοῦ μεμαρτυρημένον ὡς μεγάλην ὄντα δύναμιν, καὶ θεόν.* Haec prophetarum oracula satis argumenti esse censet num. 37., cur eum aequus rerum aestimator et Christum et Filium Dei esse assentiatur."

„Quaerit multis locis Judaeus, quid magni Christus fecerit, ut pro Filio Dei merito habeatur. Miracula, et totius mundi ad Deum conversionem objicit Origenes. *Ejus divinitatis*, inquit lib. I. num. 67., *testes sunt tot hominum ecclesiae, qui e vitiorum luto emerserunt, et Creatori adhaerent, ac omnia eo referunt, ut ei placeant.* De hoc mirabili opere sic loquitur lib. II. num. 79. *Ἀλλ' ἐπεὶ δύναμις τοῦ θεοῦ ὁ Χριστὸς ἦν, καὶ σοφία τοῦ πατρὸς, διὰ τοῦτο ταῦτα ἐποίησε, καὶ ἔτι ποιεῖ.*"

„Nemo est sane, qui, si hanc Origenis doctrinam attentius consideret, non eam adversa fronte cum errore Ariano pugnare fateatur. Nam. I. An Arianismi nomine suspectus, qui Christum non metaphorice, non adoptione, sed *vere Filium Dei esse* tam acriter contendit? II. An hujus erroris affinis esse possit, qui divinitatem Christi in Scripturis novi Testamenti non minus evidenter quam ipsam humanitatem describi contendit, in prophetiis autem adeo testatam et confirmatam, ut Judaeis nulla sit relicta excusatio, *quod eum non crediderint Deum.* III. Denique nemo ad Arianismum delabi possit, nisi ut tanti mysterii magnitudinem minuat, et opinatam pugnam inter divinitatem et carnem conciliet. At Origenes tanti mysterii cogitatione obstupescit: hortatur Ethnicos, ut admirentur *Verbum Dei hominem factum:* nedum altam eorum et sublimem de Verbo et Filio Dei ac Deo notionem minuere tentet: nec aliam rei explicandae rationem repetit, nisi quae ex duabus naturis hypostatice conjunctis petitur; nec alia argumenta, nisi quae ad fidem tam stupendi mysterii faciendam pertinent."

„Postquam Judaeus peroravit, novam quodammodo Celsus pugnam suo nomine redintegrat, ac non solum in Deum crucifixum jocatur, sed etiam evertere conatur quae Christiani ad defensionem hujus mysterii afferebant. Mirificus Origenes et in exponendo mysterio, et in defen-

dendo. Ridenti Celso, quod Christiani Deum ex mortali corpore constantem crederent, idque pie sibi facere viderentur, sic respondet lib. III. num. 41. *Ἴστωσαν οἱ ἐγκαλοῦντες, ὅτι ὃν μὲν νομίζομεν καὶ πεπείσμεθα ἀρχῆθεν εἶναι θεὸν, καὶ υἱὸν θεοῦ, οὗτος ὁ αὐτολόγος ἐστὶ, καὶ ἡ αὐτοσοφία, καὶ ἡ αὐτοαλήθεια. Τὸ δὲ θνητὸν αὐτοῦ σῶμα, καὶ τὴν ἀνθρωπίνην ἐν αὐτῷ ψυχὴν, τῇ πρὸς ἐκεῖνον οὐ μόνον κοινωνίᾳ, ἀλλὰ καὶ ἑνώσει καὶ ἀνακράσει, τὰ μέγιστά φαμεν προσειληφέναι, καὶ τῆς ἐκείνου θειότητος κεκοινηκότα εἰς θεὸν μεταβεβηκέναι.* Contendit igitur Origenes, nihil mortale aut creatum a Christianis coli, sed aeternum Deum, et Dei Filium: atque hunc Deum et Dei Filium non, ut res creatas, participem esse rationis et sapientiae, et veritatis, sed esse ipsam Rationem, ipsam Sapientiam, ipsam Veritatem."

„Cum autem Celsus de Christi carne admodum inhoneste loqueretur, minime mirum, si eam commendat Origenes ex arctissima cum Verbo conjunctione. Sed molestum esse non debet, quod hanc conjunctionem appellat permixtionem. Haec enim loquendi ratio multis aliis scriptoribus, iisque accuratissimis usurpata, ut demonstrat Petavius Tom. III. dogm. theolog. Nam si per illam necessitudinem, quae nobis cum Filio Dei et Deo Verbo intercedit, filii Dei efficimur; si natura humana, ut docet Origenes lib. III. num. 28., in iis, qui vitam ad Christi praecepta dirigunt, divina efficitur: quanto magis idem de natura humana cum Verbo hypostatice conjuncta dicere potuit sine ulla naturarum confusione? Multa alia proferri possent ex his libris de aeternitate Verbi, aequalitate et substantiae identitate cum Patre dicta mirifice; sed his in alium locum reservatis, nunc videndum, quemadmodum Origenes demonstrationes hujus mysterii a Christianis adhiberi solitas confirmet, ratiunculas Celsi refellat."

„Solebant Christiani Deum incarnatum ex miraculis

et prophetiis demonstrare: Christum sua voluntate passum esse dicebant, idque humanae salutis causa. Non alia suppetebat tanti mysterii explicandi ratio. Haec omnia a Celso exagitata in his libris vindicat Origenes. Cum Celsus objecisset Aristeum Proconnesium, et Abaridem Hyperboreum mira fecisse, nec tamen pro diis haberi; opponit Origenes lib. III. num. 30. his futilibus prodigiis totius orbis terrarum a superstitione ad verum Dei cultum conversionem. Christi adventu tam uberes fructus effloruisse ait, ut conciones apud Ethnicos, et senatus, et magistratus, si mores spectentur, et Deo placendi studium, ne minima quidem ex parte conferri possint cum ecclesiis Christianorum, et senatu ecclesiastico, et magistratibus ecclesiae. Tum sic rationem concludit: *Εἰ δὲ ταῦθ᾽ οὕτως ἔχει, πῶς οὐκ εὔλογον μὲν νομίζειν περὶ τοῦ Ἰησοῦ τοσαῦτα συστῆσαι δεδυνημένου, ὅτι οὐχ ἡ τυχοῦσα θειότης ἦν ἐν αὐτῷ;*"

„Sic Christianos loquentes inducit Celsus lib. VI. num. 10. 11. *Crede hunc, de quo te doceo, esse Filium Dei. Crede, si vis salvus fieri, aut abi.* Item lib. VII. num. 2. *Ita oportebat fieri; haec enim olim praedicta.* Demonstrat Origenes, nihil Christianis credendum proponi sine certissimis credendi momentis, nec levem operam in simplicioribus erudiendis insumi solere. Quod autem spectat ad prophetas, qui Filium Dei venturum praedixerant, eorum oraculis certo credi demonstrat, tum quod prophetae viri longe sanctissimi fuerint, ac omnis eorum sermo ad verum Dei cultum, ad veram pietatem pertineat, tum maxime quod eorum praedicationes eventu confirmatae fuerint. Hinc firmissimam Christianorum fidem multis locis demonstrat, velut cum ait: *Οὐκ ἂν μεταπείσηταί τις ἡμᾶς, ὅτι οὐχ υἱὸς ὁ τοιοῦτος τοῦ ἀγεννήτου θεοῦ ἐστι καὶ πατρός.* Et num. 75. magistratus ait apud Christianos ad hoc munus capessendum

invitos cogi instante magno rege: "Ὃν πεπείσμεθα, inquit, εἶναι υἱὸν θεοῦ λόγον θεόν."

„Similiter vindicat a Celsi cachinnis quod Christiani dicere solebant, Christum summa sua voluntate et nostrae salutis causa passum esse. *Qui quorumdam praeceptorum causa miserat Filium,* inquit Celsus lib. VIII. num. 41., *permisit eum tam crudeliter una cum suis praeceptis perire, et tot jam saeculis rem dissimulat? Quis pater est tam impius? Dices illum passum, quia sic voluit.* Demonstrat Origenes num. 43., nec Judaeorum scelus impunitum fuisse, nec mandata, propter quae Christus venerat, id est, imaginem cum eo periisse, sed potius ad illa cognoscenda homines ab eo adductos fuisse. Tum sic concludit: *Itaque pius est pater Jesu, pater, qui proprio Filio non pepercit, sed pro nobis omnibus illum tradit, agnum suum, ut tollat peccatum mundi pro toto mundo mortuus: quapropter non coactus, sed libens pertulit illatas sibi injurias.* Nihil frequentius exagitat Celsus, quam quod Christiani dicere solebant, Deum in hunc mundum venisse humanae salutis causa, *ac*[1]) *ipsi quidem Deo opus non fuisse cognosci, sed propter nostram salutem voluisse cognitionem sui praestare: ut qui eam receperint, jam boni facti salventur; qui vero non receperint, nequitiae convicti puniantur.* Nimirum Celso videbatur hominum salus, quos vermibus et ranis praestare negat num. 23., exilius quidpiam et minutius, quam ut Deo causam afferret descendendi coelo, et carnis suscipiendae. Sed quo magis haec ridicula Celso videntur, eo libentius praedicat Origenes. Praeter ea, quae jam attuli, sic loquitur num. 9. Ἦλθεν οὖν, κἂν μὴ βούληται Κέλσος, μετὰ πολλοὺς προφήτας, ἐπανορθουμένους τὰ τοῦ Ἰσραὴλ ἐκείνου,

---

[1]) Cfr. lib. IV. contra Cels. num. 7.

ἐπανορθωτὴς ὅλου τοῦ κόσμου ὁ Χριστὸς, μὴ δεόμενος, κατὰ τὴν προτέραν οἰκονομίαν, τῆς κατ᾽ ἀνθρώπων χρήσεως μαστίγων, καὶ δεσμῶν, καὶ βασανιστηρίων. Ἤρκει γὰρ ἡ διδασκαλία. Ait etiam lib. VIII. num. 29. *Συμφέρον ἦν τῷ τῶν ἀνθρώπων γένει, παραδέξασθαι αὐτὸν ὡς υἱὸν θεοῦ θεὸν ἐληλυθότα ἐν ἀνθρωπίνῃ ψυχῇ καὶ σώματι.*"

„Crucifixum Deum et natum sic maledictis Celsus et dicteriis appetit, ut interdum mutationem a Christianis in Deum conferri, interdum nihil in Christo praeter corpus et animam coli videatur fingere. Rationis ab Origene in utroque refellendo adhibitae pauca subjiciam exempla. Sic loquitur lib. IV. num. 5. *Μετὰ ταῦθ᾽ ὁ γενναιότατος Κέλσος ἐπαπορεῖ πρὸς ἡμᾶς ὡς λέγοντας, ὅτι αὐτὸς κάτεισι πρὸς ἡμᾶς ὁ θεός· καὶ οἴεται ἀκολουθεῖν τούτῳ τὸ τὴν ἑαυτοῦ ἕδραν αὐτὸν καταλιπεῖν. Οὐ γὰρ οἶδε δύναμιν θεοῦ, καὶ „ὅτι [1]) πνεῦμα θεοῦ πεπλήρωκε τὴν οἰκουμένην, καὶ τὸ συνέχον τὰ πάντα γνῶσιν ἔχει φωνῆς.*" *Οὐδὲ συνιέναι δύναται τό· „Οὐχὶ [2]) τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν ἐγὼ πληρῶ, λέγει κύριος;*" *Οὐδὲ βλέπει, ὅτι κατὰ τὸν Χριστιανῶν λόγον οἱ πάντες „ἐν [3]) αὐτῷ ζῶμεν, καὶ κινούμεθα, καί ἐσμεν,*" *ὡς καὶ Παῦλος ἐν τῇ πρὸς Ἀθηναίους δημηγορίᾳ ἐδίδαξε. Κἂν ὁ θεὸς τοίνυν τῶν ὅλων τῇ ἑαυτοῦ δυνάμει συγκαταβαίνῃ τῷ Ἰησοῦ εἰς τὸν τῶν ἀνθρώπων βίον, κἂν ὁ ἐν ἀρχῇ πρὸς τὸν θεὸν λόγος, θεὸς καὶ αὐτὸς ὤν, ἔρχηται πρὸς ἡμᾶς· οὐκ ἔξεδρος γίνεται, οὐδὲ καταλείπει τὴν ἑαυτοῦ ἕδραν, ὥς τινα μὲν τόπον κενὸν αὐτοῦ εἶναι, ἕτερον δὲ πλήρη, οὐ πρότερον αὐτὸν ἔχοντα.*"

„Contendenti Celso lib. IV. num. 14., Deum mutari

[1]) Sap. Salom. I, 7.

[2]) Cfr. Jerem. XXIII, 24.

[3]) Cfr. Act. XVII, 28.

non posse, nec proinde ad homines venisse, quia id sine mutatione fieri non potest; respondet Origenes, multo exploratius esse Christianis de Dei immutabilitate, quam philosophis. Tum addit num. 15. *Τὸ δὲ καταβεβηκὸς εἰς ἀνθρώπους, ἐν* [1]) *μορφῇ θεοῦ ὑπῆρχε· καὶ διὰ φιλανθρωπίαν ἑαυτὸν ἐκένωσε, ἵνα χωρηθῆναι ὑπ' ἀνθρώπων δυνηθῇ. Οὐ δή που δ' ἐξ ἀγαθοῦ εἰς κακὸν γέγονεν αὐτῷ μεταβολή.* Et paulo post: *Εἰ δὲ καὶ σῶμα θνητὸν, καὶ ψυχὴν ἀνθρωπίνην ἀναλαβὼν ὁ ἀθάνατος θεὸς, Λόγος, δοκεῖ τῷ Κέλσῳ ἀλλάσσεσθαι καὶ μεταπλάσσεσθαι· μανθανέτω, ὅτι ὁ λόγος τῇ οὐσίᾳ μένων λόγος, οὐδὲν μὲν πάσχει ὧν πάσχει τὸ σῶμα, ἢ ἡ ψυχή.*"

„Ex allatis testimoniis Origenes ab omni prorsus suspicione liberatur. Nam I. non dubium, quin veri Dei incarnationem adversus Ethnicos defendat. Omnia Celsi argumenta ex veri Dei natura petuntur: negat salutem humanam tanti esse posse, ut Deus descendat: Dei immutabilitatem et immensitatem incarnatione laedi contendit. Litem non movet Origenes de hac Verbi natura: sed illud vere hominem factum esse confirmat, nec tamen quidquam de sua immutabilitate et immensitate amisisse. II. Nec in tanto communis fidei studio residet ulla voluntatis a communi doctrina alienae suspicio: nec minus absurdum est Origenem, dum videt in ecclesia miracula et prophetias ad Christi divinitatem demonstrandam indesinenter citari, ac Scripturae testimonia citra ullam metaphoram exponi, dumque ipse eam docendi viam sequitur, non plus Christo, quam creaturae praestantissimae tribuisse, et ab aliis deferri existimasse. Nec objicias, Origenem a communi de poenis aeternis doctrina discessisse. Nam non solum a communi sententia, sed

---

[1]) Cfr. Philipp. II, 6. 7.

etiam a communi loquendi ratione discessit. At si aeternitatem poenarum testimoniis Scripturae demonstrasset, si profligasset hujus dogmatis obtrectatores, et argumenta a Christianis adhiberi solita confirmasset; nemo suspicaretur, eum nec poenarum aeternitatem credidisse, nec ab aliis credi existimasse."

Typis fratrum Unger.

Corrigenda.*)

Pag. 57. lin. 1. et 2. in notis lege: cum ad Origenem non referenda sit.
— 70. lin. 3. a fine textus lege: Leunclavianae.
— 83. lin. 11. lege: ad propositum.
— 85. not. 2. lin. 2. lege: Albufaragius.
— 246. lin. 18. lege: *διὰ τοῦ πεπονθέναι.*
— 253. lin. 6. a fine lege: sapientes esse definit.
— 255. lin. 6. lege: exspoliasse.
— 323. lin. 8. a fine textus lege: scripta habent.
— 335. lin. 4. lege: deduxit.
— 346. lin. 26. et 27. lege: at penitus certe vacuae non sunt.
— 349. lin. 15. lege: *περὶ τῶν δαιμόνων.*
— 379. lin. 1. lege: distinguatur.

---

*) Leviora vitia, si qua oculorum aciem fugerint, benevolus lector excusare velit, mihique justo loco indicare.